

Besl bij 21 Dec: 1829 no: 73

VERHANDELING

OVER HET

LEERSTELSEL

VAN

BROUSSAIS.

GESCHIED- EN OORDEELKUNDIGE

VERHANDELING

OVER HET

LEERSTELSEL

VAN DEN FRANSCHEN GENEESHEER

BROUSSAIS;

DOOR

G. C. B. SURINGAR,

DOCTOR IN DE GENEES-, HEEL- EN VERLOSKUNDE,
EN STADS GENEESHEER TE LEYDEN.

Bekroond en uitgegeven door de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt in Noord-Holland, zitting houdende te Amsterdam.

TE AMSTERDAM, BIJ
C. G. SULPKE.
1829.

Laudarem et ego, si morbi opinionum commentis cederent, si quo loquacior Medicus, eo perfectior esset; si ad hypothesin sese natura flecti fingique sineret: saltem ferenda putarem, si sola Medicum contemplatio faceret, neque cum Praxi Theoria aliquid haberet commune, suisve erroribus, sibi servatis, morborum curationes non contaminaret.

GAUBIUS, in Praef. ad *Instit. Pathol. Medic.*

Wanneer men onbevooroordeeld en onpartijdig de groote wijzigingen, veranderingen en geheele omkeeringen heeft nagegaan, welke de denkbeelden der meeste Geneesheeren, die de Geschiedenis ons als hervormers der Wetenschap, of ten minste als vervaardigers van nieuwe *Theoriën* leert kennen, van tijd tot tijd ondergaan hebben, dan laat men zich niet gemakkelijk door nieuwe gevoelens en leerstelsels, met welken luister zij ook optreden, met welken bedriegelijken glans zij ook schitteren, welke aanzienlijke beloften zij ook bevatten mogen, medeslepen of verblinden: men wordt daarentegen telkens voorzigtiger, men onderzoekt grondiger, men beproeft langer en beter, men wacht den tijd, dat is het oordeel van velen, zoo wel van hare vrienden als vijanden, af, om over derzelver waarde eene beslissende uitspraak te doen. Dit toch moet de vrucht zijn, die uit eene vlijtige beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde voortvloeit, dat wij zoo wel door de dwalingen van anderen gewaar-

bovenste verdiepingen en het dak van een huis zouden willen voltooijen, om zich dan eerst met het leggen der fondamenten bezig te houden. Dat eene zoodanige beoefening van de Geneeskunde geenszins tot hare volmaking kan strekken, maar zich eindelijk in eenen *chaos* van nuttelooze bespiegelingen verliest, en op hersenschimmen en droomen uitloopt, leert ons, behalve andere voorbeelden, het lot van die gevoelens en leerstelsels, die ons als *resultaten* van eene hoogere *Natuur-Philosophie*, nog niet vele jaren geleden, bekend zijn geworden.

Dat eenzijdigheid, vooroordeel, overdrevene gehechtheid aan eens opgevatte gevoelens, lust om alles tot één geheel en onder één gezigtspunt, zelfs ten koste der waarheid, te brengen, gretigheid om alles aan te nemen, hetwelk zich als nieuw en ongehoord voordoet, en geneigdheid om steeds tot uitersten te vervallen, zoo wel in het verklaren van verschijnsels of oorzaken, als in het gebruik maken van bepaalde hulp- of geneesmiddelen, eene even vruchtbare bron van dwalingen uitmaken, leert de Geschiedenis van de Geneeskunde insgelijks door opmerkelijke voorbeelden. Het is vooral het laatstgenoemde misbruik, hetwelk als de voornaamste oorzaak van den ondergang der meeste Geneeskundige leerstelsels beschouwd moet worden, en het is inderdaad bedroevend, wanneer wij zien, hoe zelden

zich de Geneesheeren voor eenzijdigheid in gevoelens en voor misbruik van bepaalde geneesmiddelen hebben willen of kunnen wachten. Gelijk toch, om dit met een enkel voorbeeld op te helderen, op het einde der zestiende eeuw, de geneeswijze van BOTALLI zich vele aanhangers verwierf, daar men groote en herhaalde aderlatingen als het voornaamste middel in alle ongesteldheden, met overvloed of met bederf van vochten gepaard gaande, beschouwde, en er niet aan twijfelde, om aan de woorden van den Piëmonteschen Geneesheer geloof te hechten, dat, naarmate men meer onzuiver water uit eene bron ontlast, er in die zelfde mate ook meerder zuiver water wordt henengeleid, en dat, hoe meerder een kind aan de borsten van zijne zoogster zuigt, er naar die mate ook overvloediger zog wordt afgescheiden: zoo ontbrak het daarentegen ten zelfden tijde en later aan geene andere Geneesheeren, die zich aan het tegenovergestelde uiterste schuldig maakten en zelfs daar, waar het hoogst noodig was, voor elke bloedontlasting beducht waren, gelijk bij voorb. JOHANNES BAPTISTA VAN HELMONT, JOHANNES ABRAHAM A GEHÉMA, LUCAS ANTONIUS PORTIUS en andere Geneesheeren, die in het midden en op het einde der zeventiende eeuw leefden, om nu niet te zeggen, dat men zelfs op het einde der achttiende eeuw nog eenen WOLLSTEIN zag

optreden. — Gelijk ten tijde van Stoll, door de Weensche Geneesheeren, en onder den ouderen Vogel, Schröder, Richter, Selle enzv. door de Göttingsche Hoogeschool, de *antigastrische methode* algemeen ingevoerd, en de meeste ongesteldheden door braak- en purgeermiddelen genezen werden: zoo zag men daarentegen, ten tijde van het heerschende *Brownianismus*, dat ontlastingen van elke soort vermeden en aderlatingen voor ondoelmatig en gevaarlijk gehouden werden, terwijl *Opium* en andere prikkelende geneesmiddelen het voornaamste deel der *Materies Medica* uitmaakten.

En echter waren deze en andere voorbeelden, die ons de Geschiedenis oplevert, nog geenszins voldoende, om de Geneesheeren voor de gevaren te waarschuwen, die uit eenzijdige gevoelens, zoowel in de Geneeskundige *Theorie* als in de *Praktijk*, moeten voortvloeijen; de jongste lotgevallen van de Geneeskunde leeren ons daarentegen, dat er ook thans nog Geneesheeren worden gevonden, die in het denkbeeld verkeeren, dat op één en dezelfde wijze alle verschijnsels verklaard en alle mogelijke ziekten kunnen genezen worden. Onder de laatstgenoemde Geneesheeren vermelden wij als de meest bekende Rasori en Tommasini in *Italië*, Hahnemann in *Duitschland*, Leroy en Broussais in *Frankrijk*.

Met reden zou men kunnen vragen, of men,

de lotgevallen gadeslaande, die alle eenzijdige en overdrevene leerstelsels gehad hebben, bij den overvloed van goede en leerzame geschriften, die ons de ervaring van alle verloopene eeuwen voor oogen stellen, en ook in onzen tijd worden uitgegeven, zich al of niet met den inhoud van zoodanige nieuwe gevoelens en leerstelsels, als wij daar opnoemden, moete bekend maken? Om op deze vraag niet het antwoord te geven, dat men ook uit de ongerijmdste gevoelens en dwalingen van anderen voordeel kan trekken, merken wij slechts aan, dat de Geneesheer, wien de lotgevallen van zijne Wetenschap en Kunst ter harte gaan, zich ook met derzelver toestand bij andere volken bekend moet maken, dat hij, om zelf aan haren voortgang te kunnen bevorderlijk zijn, vooral de bijdragen van zijne tijdgenooten, hoedanig die dan ook zijn mogen, moet leeren kennen, en dat er bijna geen leerstelsel wordt gevonden, mits men bij deszelfs vervaardiger niet alle blijken van uitstekende geestvermogens misse, uit hetwelk men niet sommige nog niet bewezene waarheden bevestigen, eenige duisterheden verklaren, eenige nieuwe en vruchtbare denkbeelden opzamelen, of eenig praktisch nut aan het ziekbed zou kunnen trekken.

Dat zoodanig ook het oordeel was van de geachte Leden der *Provinciale Geneeskundige Commissie voor Noord-Holland,* blijkt uit de

volgende door Hen ter beantwoording voorgestelde vraag:

« Eene beknopte opgave van de Geneeskun-
« dige leer des Heeren BROUSSAIS, nevens eene
« beredeneerde toepassing van dit stelsel, en eene
« oordeelkundige beschouwing zoo van het nut,
« als nadeel, dat men uit de opvolging van zijne
« voorschriften in onze gewesten te wachten heeft."

Van de gepastheid en de doelmatigheid dezer vraag zal elk zich volkomen overtuigd houden, die met den tegenwoordigen toestand van de Geneeskunde niet geheel onbekend is. Daar namelijk het genoemde leerstelsel niet slechts in *Frankrijk* eenen verbazenden opgang gemaakt, maar zich ook bij onze Zuidelijke landgenooten een groot getal aanhangers verworven heeft, en er zelfs pogingen worden aangewend, om hetzelve ook in onze Noordelijke Provincien ingang te verschaffen, moeten wij, het *paries tibi proximus ardet* bedenkende, ons met den inhoud van hetzelve bekend maken en naar de waarde van de denkbeelden, die in hetzelve ontwikkeld, en van de voorschriften, die in hetzelve gegeven zijn, onderzoek doen, ten einde ons zelven voor gevaarlijke dwalingen te wachten en anderen tegen dezelve te kunnen waarschuwen. Dewijl nu niet alle Geneesheeren in de mogelijkheid of gelegenheid zijn, om de oorspronkelijke Geschriften van BROUSSAIS zelve te kunnen raadplegen, en

de korte aankondiging, die van dezelve in het een en ander Tijdschrift gevonden wordt, slechts gebrekkig is en geenszins voldoende, om ons met derzelver inhoud bekend te maken, is het voorzeker van belang, om eene meer naauwkeurige en volledige verklaring en beoordeeling van een leerstelsel, hetwelk zoo veel opziens baart, te bezitten.

Daarenboven zou men aan sommige Geneesheeren het eigen onderzoek van deze Geneeskundige leer, zonder hen alvorens voor eenige gevaarlijke klippen te hebben gewaarschuwd, geenszins kunnen aanraden. Daar Broussais het namelijk overal laat voorkomen, dat zijn leerstelsel alleen op lijkopeningen en op onbewegelijke, uit de Natuurkunde van den gezonden mensch ontleende, gronden steunt, zou men zich gemakkelijk door deze en andere betuigingen en door de schijnbare *consequentie*, die in de denkbeelden van den Franschen Geneesheer gevonden wordt, onvoorzigtig kunnen laten verblinden; weswege het voor sommige Geneesheeren een groot nut kan hebben, om niet alleen met den inhoud maar ook tevens met de gebreken en deugden van dit leerstelsel te worden bekend gemaakt.

Het gezegde zal voldoende zijn, om ons van het gewigt der tot beantwoording voorgestelde vraag te overtuigen; er is nog overig, dat wij met een enkel woord over de wijze spreken, op

welke wij gepoogd hebben, om aan derzelver eisch te voldoen.

Ons aan de leiding van de Vraag zelve houdende, hebben wij onze Verhandeling in twee voorname Deelen gesplitst, waarvan het eerste aan de *opgave* van de leer van Broussais, en het tweede aan derzelver *beoordeeling* is toegewijd. Over dit laatste Deel, hetwelk naar ons oordeel het meest uitvoerige zijn moest, hebben wij vooraf niets te herinneren, zoo als wij ook over het eerste Deel ter dezer plaatse alleen het volgende moeten aanmerken. — Daar in de Vraag zelve slechts eene beknopte opgave van de leer van Broussais wordt gevorderd, zouden wij met deze hebben kunnen volstaan, en de overige Hoofdstukken, die in de eerste Afdeeling van het eerste Deel worden gevonden, zouden dus hebben kunnen achterwege blijven. Dewijl wij het echter niet ongepast oordeelden, om door eenige voorloopige aanmerkingen over de lotgevallen van deze leer, over de omstandigheden, die haren voortgang bevorderden enz. den Lezer, die zich met het genoemde leerstelsel wenscht bekend te maken, tot het leeren kennen van deszelfs inhoud, en tot het beoordeelen van de voor- en nadeelen, die men uit de opvolging van de in hetzelve gegevene voorschriften te wachten heeft, op het regte standpunt te plaatsen, namen wij de vrijheid, om in deze eerste

Afdeeling iets meer te leveren, dan er in de Vraag zelve bepaaldelijk gevorderd werd. Bij andere Schrijvers, die den hoofdzakelijken inhoud van dit leerstelsel hebben opgegeven, vonden wij somtijds eene zeer gebrekkige en partijdige opgave van hetzelve: dit was de reden, dat wij de voornaamste stellingen van Broussais met zijne eigene woorden, in eene getrouwe vertaling mededeelden, en deze stellingen zelve door eene beknopte en beredeneerde opgave van derzelver inhoud (die des noods alleen zou voldoende zijn) lieten opvolgen; daar hierdoor echter het eerste Deel der Verhandeling uitvoeriger is geworden, dan het de Schrijver gewenscht had, zal hij gaarne, indien dit door de Heeren Beoordeelaars mogt worden goedgevonden, de vertaalde stellingen van den Franschen Geneesheer zelve, ingevalle deze zijne Verhandeling der uitgave mogt worden waardig gekeurd, achterwege laten.

Bij het bovenstaande heb ik thans, terwijl mijne Verhandeling door de geachte Leden der *Provinciale Geneeskundige Commissie* wordt in het licht gegeven, alleen het volgende te voegen.

Dewijl er tot nog toe geene volledige Nederduitsche Vertaling van de 468 stellingen, in welke Broussais den hoofdzakelijken inhoud van

zijne leer heeft voorgedragen, gevonden werd, gaven Heeren Beoordeelaren mij hun verlangen te kennen, om, alvorens mijne Verhandeling, aan welke de eer der bekrooning was te beurt gevallen, werd ter perse gegeven, niet alleen de voornaamste, maar al de stellingen van den Franschen Geneesheer in het Nederduitsch te willen vertalen en mededeelen. Aan dit verlangen heb ik, zoo als de Lezer zien zal, gereedelijk voldaan. Tot mijn leedwezen echter is hierdoor de omvang van mijne Verhandeling, die reeds zonder dit bijvoegsel al te uitvoerig was, zoodanig toegenomen, dat ik eenige aanmerkingen en uitbreidingen, door welke ik dezelve, nadat zij der uitgave was waardig geoordeeld, had gewenscht te vermeerderen, heb moeten terughouden. Ik hoop echter, dat zulks bij den goedgunstigen Lezer, wien ik op de gebreken en onvolkomenheden, welke in dit geschrift worden gevonden, niet behoeve opmerkzaam te maken, verschooning zal vinden.

INHOUD.

I. DEEL.

BEHELZENDE EENE BEKNOPTE OPGAVE VAN DE GENEESKUNDIGE LEER VAN BROUSSAIS, EN EENE BEREDENEERDE TOEPASSING VAN DEZELVE.

I. AFDEELING.

Beknopte opgave van de Geneeskundige leer van BROUSSAIS.

II. AFDEELING.

Beredeneerde toepassing van het leerstelsel van Broussais *op de Praktijk, of op de Geneeskundige Ziekte-behandeling.*

II. DEEL.

OORDEELKUNDIGE BESCHOUWING VAN HET NUT EN NADEEL, DAT MEN UIT DE OPVOLGING DER VOORSCHRIFTEN VAN BROUSSAIS IN ONZE GEWESTEN TE WACHTEN HEEFT.

I. AFDEELING.

II. AFDEELING.

Koortsen.

Ontstekingziekten.

I. DEEL.

BEHELZENDE EENE BEKNOPTE OPGAVE VAN DE GENEESKUNDIGE LEER VAN BROUSSAIS, EN EENE BEREDENEERDE TOEPASSING VAN DEZELVE.

I. AFDEELING.

Beknopte opgave van de Geneeskundige leer van BROUSSAIS.

EERSTE HOOFDSTUK.

Korte Geschiedenis van het leerstelsel van den Franschen Geneesheer BROUSSAIS.

Onder het bovenstaande opschrift, schijnt het ons niet ongepast te zijn, om, tot beter verstand van de leerstellingen van BROUSSAIS en tot juistere beoordeeling van dezelve, eene korte Geschiedenis van den oorsprong en de lotgevallen van dit leerstelsel te laten voorafgaan, gelijk wij ook in deze eerste afdeeling niet alleen den inhoud van dit leerstelsel opgeven, maar ook de omstandigheden, onder welke hetzelve is opgetreden, vermelden, over deszelfs naam en vorm spreken, en hetzelve met andere leerstelsels vergelijken zullen.

De Geschiedenis van de leer van BROUSSAIS omvat een tijdvak van vijf en twintig jaren, doch zal des niet te min in een kort en eenvoudig verhaal kunnen bevat worden.

Frans Joseph Victor Broussais werd in het jaar 1772, te *Saint-Malo* geboren en genoot het eerste onderwijs in de voorbereidende wetenschappen op het Collegie van *Dinant*. De laatstgenoemde stad, alwaar hij tevens de gelegenheid had gehad, om zich in de Heelkunde te oefenen, vaarwel gezegd hebbende, diende hij als Scheeps-Chirurgijn gedurende den tijd van zes jaren, en begaf zich vervolgens naar *Parijs*, om aldaar zijne vorming tot Geneesheer te voltooijen. Aan de Parijsche Hoogeschool werd Broussais, vooral door de lessen van den onsterfelijken Pinel en van den niet minder beroemden Bichat gevormd, en trad, na aldaar zijne geneeskundige studiën te hebben volbragt, in het jaar 1803 het eerst als schrijver op van eene Verhandeling over de *febris hectica* (1). Bij het opstellen dezer Verhandeling had Broussais, zoo als hij in de Voorrede tot zijne *Histoire des Phlegmasies chroniques* betuigt, het voornemen, om naar het voorbeeld van Trnka (2), de bij verschillende schrijvers verspreide waarnemingen te verzamelen en tot één geheel te brengen. Het weinig bevredigende, dat deze beoefening der schriften van andere Geneesheeren opleverde, de tegenstrijdigheden, die zij aan den dag bragt, en de twijfelingen, die zij overliet, waren oorzaak, dat Broussais den weg van eigen onderzoek besloot te bewandelen. Het resul-

---

(1) *Recherches sur la fièvre hectique considérée comme dépendante d'une lésion d'action des différens systèmes, sans vice organique.* Paris an XI (1803).

(2) Trnka de Krzowitz, *Historia febris hecticae, omnis aevi observata medica continens.* Vienn. 1783.

taat van dit onderzoek zal uit den inhoud van deze korte Verhandeling blijken. De verdeeling van zijnen leermeester BICHAT volgende, doorloopt BROUSSAIS de verschillende *systemata* van het menschelijk ligchaam en zoekt te bewijzen, dat elk van dezelve, zoo het door eene of andere oorzaak ziekelijk wordt aangedaan, in staat zij, om koorts te doen ontstaan. Alle deze oorzaken echter werken bijzonder daardoor, dat zij of de verrigtingen van de maag ondermijnen, of eenen graad van prikkeling (incitation), die aan de ontsteking nabij komt, te weeg brengen. Aan deze ontsteking nu moet de oorzaak van de *febres hecticae* en van meest alle *chronische* ongesteldheden worden toegeschreven. De langdurige en uitterende koortsen kunnen derhalve zonder *vitia organica* ontstaan, en dus in vele gevallen, zoo men de verrigtingen slechts bij tijds weder herstelt, genezen worden. Eindelijk vindt men reeds in deze Verhandeling de sporen van dat gevoelen, volgens hetwelk BROUSSAIS het bestaan van alle *febres essentiales* ontkent.

Nadat BROUSSAIS, gedurende den tijd van twee jaren de Geneeskunde te *Parijs* had uitgeoefend, besloot hij in het jaar 1805 om als *militair*-Geneesheer het Fransche leger te volgen en had, volgens zijne betuiging, in de hospitalen, in welke een gedeelte van de Geneeskundige dienst aan hem was toevertrouwd, overvloedige gelegenheid, om zieken, die aan langdurige ongesteldheden leden, niet alleen waar te nemen, maar ook om veelvuldige lijkopeningen te verrigten. Als vrucht van dit onderzoek naar den aard van langdurige ziekten, gaf BROUSSAIS,

vijf jaren nadat zijne straks genoemde Verhandeling was uitgegeven, een meer uitvoerig Werk, over de *chronische* ontstekingen in het licht (1). Nadat de schrijver tot inleiding over de ontsteking in het algemeen, over derzelver wijzigingen, volgens de verschillende bewerktuiging der onderscheidene weefsels, en volgens den verschillenden toestand der levenskrachten van het aangedane deel, eindelijk ook over den menigvuldigen invloed van de ontsteking op de verrigtingen van het menschelijk ligchaam in het algemeen, heeft gesproken, handelt hij zeer uitvoerig over de ontstekingen van de borst- en buikholte, als het eigenlijk onderwerp, met welks behandeling hij zich wilde bezig houden. De ontstekingen, die door BROUSSAIS gerekend worden, tot de, in borst- en buikholte gelegene, *organa* te behooren, zijn *Catarrhus*, *Peripneumonia*, *Pleuritis*, *Phthisis*, *Gastritis*, *Enteritis*, *Hepatitis*, *Peritonitis*, *Diarrhoea* en *Dysenteria*. Deze worden derhalve uitvoerig door den schrijver behandeld, en door eene groote menigte van ziekteverhalen en lijkopeningen opgehelderd. Daar het hier de plaats niet is, om over den bijzonderen inhoud of over de waarde van dit, door BROUSSAIS in het jaar 1808 voor het eerst uitgegevene, werk te spreken, zij het voor het tegenwoordige genoeg te zeggen, dat in hetzelve alle *diarrhoeën* reeds (slechts eenige weinige, die eene andere *dynamische* oorzaak hebben, uitgezonderd),

(1) F. J. V. BROUSSAIS, *Histoire des Phlegmasies ou inflammations chroniques* etc. Paris 1808, II voll. 8vo; 2de édit. ibid. 1816, II voll.; 3me édit. *revue et augmentée de notes*, ibid. 1822, III voll.; 4me édit. ibid. 1826.

voor ontstekingen van het darmkanaal, en alle *haemorrhagiae* voor *active* bloedvloeijingen verklaard worden, en dat men, om meer in het algemeen te spreken, deze en andere *theoretische* denkbeelden, die als losse bouwstoffen zijner later door hem ontwikkelde leer moeten beschouwd worden, hier en daar in hetzelve verspreid vindt, te midden van onderscheidene belangrijke, op waarneming en onderzoek steunende, daadzaken, en dat men vooral in hetzelve zeer scherpzinnige denkbeelden aantreft over verschillende ziekelijke ontaardingen van het menschelijk ligchaam.

Na een tijdsverloop van acht jaren, gedurende welke BROUSSAIS het Fransche leger wederom op deszelfs krijgstogten in *Holland*, *Duitschland*, *Italië* en *Spanje* gevolgd was, kwam zijn werk, *Examen de la doctrine médicale* etc. getiteld, te *Parijs* in het licht (1). Hoewel deze eerste uitgave minder uitvoerig is dan die welke eenige jaren later gevolgd zijn (2), vermits slechts de leer van PINEL voornamelijk in dezelve beoordeeld wordt, zoo trad BROUSSAIS echter in dit werk reeds, gelijk uit deszelfs vorm en inhoud duidelijk te zien is, als *Re-*

(1) *Examen de la doctrine médicale généralement adoptée et des systèmes modernes de Nosologie.* Paris 1816. 8vo.

(2) *Examen des doctrines médicales et des systèmes de Nosologie; Ouvrage dans lequel se trouve fondu l'examen de la doctrine médicale généralement adoptée* etc.; *précédé de propositions renfermant la substance de la Médecine physiologique;* par F. J. V. BROUSSAIS. Paris 1821, II voll. 8vo; 3me édit. Paris 1826, II voll. 8vo; welke laatste echter alleen voor een' Brusselschen nadruk, doch voor geene, door BROUSSAIS zelven bezorgde, bijzondere uitgave schijnt te moeten gehouden worden.

formator der Geneeskunde op. Het is dus voornamelijk sedert het jaar 1816, dat BROUSSAIS zich deze eer heeft aangematigd, daar hij in het aangehaalde werk op veelvuldige plaatsen uitweidt over de diepe duisternis, waardoor de geneeskunde tot op zijnen tijd toe bedekt werd, en over het heldere en weldadige licht, door hem over dezelve verspreid. Dat de denkbeelden van BROUSSAIS, echter, tot op dien tijd meer door hem zelven, dan door anderen geprezen werden, kan men duidelijk uit zijne eigene woorden opmaken. In het *Journal universel* van 1816 beklaagt hij zich, namelijk, na het doorlezen der Geneeskundige Tijdschriften van de laatste acht jaren, gedurende welke hij afwezig geweest was, gezien te hebben, dat zijne leer nog volstrekt geene vruchten gedragen had, dat er nog zeer weinig Geneesheeren geweest waren, die van dezelve in hunne Praktijk hadden weten gebruik te maken, dat men dezelve noch in openlijke noch in bijzondere lessen had voorgedragen, ja dat zelfs de *orakels* der Geneeskundige *Literatuur* zich niet verwaardigd hadden, eene eenige *paragraaf* in derzelver geest op te teekenen.

Was de tijd van acht jaren, die er verloopen waren, nadat BROUSSAIS zijn werk over de *chronische* ontstekingen had uitgegeven, niet in staat geweest, om vrienden en aanhangers voor de nieuwe, door hem bekend gemaakte, gevoelens te winnen, de volgende jaren waren hierin des te meer vruchtbaar en overvloedig. Kort na de uitgave van het *Onderzoek der Geneeskundige Leer*, begon BROUSSAIS, namelijk, te *Parijs*, Voorlezingen (*Cours par-*

ticuliers) over zijn leerstelsel te houden, terwijl hij door den hem, in het jaar 1814, opgedragen post van eersten Geneesheer aan het *militaire* hospitaal, *Val-de-Grâce* genaamd, in staat werd gesteld, om hetzelve aan zijne leerlingen, zoowel *practisch* als *theoretisch* te onderwijzen. Van nu aan begon de nieuwe leer opzien te baren en het getal derzulken, die deels uit weetgierigheid, deels uit nieuwsgierigheid, de gehoorzaal van BROUSSAIS en *Val-de-Grâce* bezochten, nam dagelijks toe. Onder de vrienden en aanhangers van den nieuwen *Reformator* behoorden vooral eenige jonge Geneesheeren en een vrij aanzienlijk getal van aanstaande *Medicinæ Doctores*, die waarschijnlijk wegens de grootere gemakkelijkheid, met welke de ziektekundige en *therapeutische* leer van BROUSSAIS bestudeerd kan worden, meer met het leerstelsel van laatstgenoemden, dan met dat van PINEL of van andere Geneesheeren, waren ingenomen. Onder de tegenkanters, bestrijders en vijanden, die de leer van BROUSSAIS zich reeds toen verwierf, moeten vooral de oudere geneesheeren geteld worden, die zich met de uitoefening der praktijk te *Parijs* bezig hielden, of aldaar aan het hoofd der grootere hospitalen geplaatst waren.

Terwijl BROUSSAIS nog altijd draalde met de uitgave eener lang beloofde meer uitvoerige verklaring en ontwikkeling van zijn leerstelsel, zochten eenige zijner leerlingen, door het uitgeven van sommige geschriften, die of van hem afkomstig, of in zijnen geest en onder zijn opzigt bewerkt waren, bij voorraad aan het verlangen zoo van vijanden als

vrienden des nieuwen leerstelsels te voldoen. Onder deze leerlingen en aanhangers van BROUSSAIS, die zijne leer of opzettelijk bekend maakten, of een gedeelte van dezelve als onderwerp van hunne *Academische* Proefschriften behandelden, moeten wij VIALLE (1), CAIGNOU en QUEMONT (2), BÉGIN (3), TALMA (4), MONGELLAZ (5), ROCHE (6), en DELEAU (7) noemen.

---

(1) J. B. VIALLE, *Considérations générales sur l'irritation et les maladies, qui en dependent.* Paris 1817, 4to.

(2) E. DE CAIGNOU *et* A. QUEMONT, *Leçons du Docteur* BROUSSAIS *sur les Phlegmasies gastriques, dites fièvres continues essentielles des auteurs, et sur les phlegmasies cutanées aigues.* Paris 1819, 8vo; 2me édit. ibid. 1823, 8vo.

(3) L. J. BÉGIN, *Analyse des leçons du Docteur* BROUSSAIS *sur les phlegmasies gastriques, par* M. M. DE CAIGNOU *et* QUEMONT; *Journ. Complém. du Dict. des Sc. Méd.* Tom. V. Cah. 19. L. J. BÉGIN, *Exposition de la doctrine de Mr.* BROUSSAIS; *dans le Journal Complém. du Dict. des Sciences Médic.* Tom. II, Cah. 5, Paris 1818, pag. 44—63, Cah. 6, pag. 138—159, Tom. III, Cab. 9, pag. 48—67, Tom. IV, Cah. 13, pag. 37—55. L. J. BÉGIN, *Principes généraux de Physiologie pathologique, coordonnés d'après la doctrine de Mr.* BROUSSAIS. Paris 1821, 8vo.

(4) F. TALMA, *Considérations générales sur les fièvres éruptives.* Paris 1819, 4to.

(5) P. J. MONGELLAZ, *Essai sur les irritations intermittentes, ou nouvelle Théorie des maladies périodiques, fièvres larvées, fièvres pernicieuses, et des fièvres intermittentes en général, exposée suivant la doctrine de Mr.* BROUSSAIS, *et appuyée d'un grand nombre d'observations.* Paris 1821, II voll. 8vo.

(6) L. CH. ROCHE, *Réfutation des objections faites à la nouvelle doctrine des fièvres; ou de la non-existence des fièvres essentielles.* Paris 1821, 8vo.

(7) *Aperçu sur l'abus du vomissement provoqué dans les maladies, avec des réflexions pour venir à l'appui de la doctrine physiologique de Mr.* BROUSSAIS. Commercy 1821, 8vo.

Nadat deze, en vooral CAIGNOU, QUEMONT en BÉGIN, voorloopig hunne bijdragen tot eene meer naauwkeurige en bijzondere kennis van het nieuwe leerstelsel geleverd hadden, werd in het jaar 1821, het boven reeds door ons aangehaalde werk, *Examen des doctrines médicales* enzv. ten tweeden male door BROUSSAIS uitgegeven. In deze uitgave nu maakt hij zijne *physiologische*, *pathologische* en *therapeutische* denkbeelden op eene *aphoristische* wijze, in vierhonderd acht en zestig stellingen (*Propositions de Médecine*) bekend. Schoon nu dit werk het geheele leerstelsel van BROUSSAIS, of (om zijne eigene woorden te gebruiken) de *substance de la Médecine physiologique* bevat, zoo vinden wij echter in hetzelve volstrekt geene bewijzen voor zijne gevoelens, maar in de plaats van deze, eene beoordeeling van de voornaamste vroegere en latere geneeswijzen, in de verschillende landen van Europa gebruikt, zoo ten minste aan dit, van onnaauwkeurigheid, partijdigheid en geringschatting van anderen niet zelden getuigende onderzoek de naam van *kritische* beschouwing of beoordeeling gegeven mag worden.

Was het getal zoo van vrienden als vijanden van BROUSSAIS vroeger reeds groot, hetzelve vermeerderde thans weder op nieuw door het opzien, hetwelk het bovengenoemde werk niet alleen in de hoofdstad van *Frankrijk*, maar ook buiten dezelve en zelfs bij het Geneeskundig publiek van andere natien te weeg bragt. Geen wonder dus, dat zich nu vooral de stem van onderscheidene tegenkanters

en bestrijders liet hooren, en dat de vrienden en aanhangers van BROUSSAIS zich de moeite niet ontzagen, om schriftelijk als verdedigers van dit nieuwe leerstelsel op te treden. Tot de aanhangers en verdedigers van BROUSSAIS, die nog na de uitgave van deszelfs vier honderd acht en zestig stellingen, als schrijvers optraden, behooren, behalve den reeds genoemden BÉGIN (1), ook nog BOISSEAU (2), GOUPIL (3), ROCHE (4), SANSON (5), CHAUFFARD (6), CASIMIR BROUSSAIS (7), VACQUIÉ (8), BOUILLAUD (9),

(1) L. J. BÉGIN, *Application des principes de la doctrine physiologique à la Chirurgie.* Paris 1823. — *Traité de Thérapeutique, rédigé suivant les principes de la nouvelle doctrine médicale.* Paris 1825, II voll. — *Traité de Physiologie pathologique.* Paris 1828, II voll.

(2) F. G. BOISSEAU, *Pyretologie physiologique, ou Traité des fièvres considérées dans l'esprit de la nouvelle doctrine.* Paris 1823, 3me édit. Paris 1826, 8vo. — *Nosographie organique, ou Traité complet de Médecine pratique.* Paris 1828, IV voll. 8vo.

(3) J. M. A. GOUPIL, *Exposition des principes de la nouvelle doctrine médicale avec un précis des Thèses soutenues sur ses différentes parties.* Paris 1824, 8vo.

(4) et (5) L. C. ROCHE et L. J. SANSON, *Nouveaux élémens de Pathologie médico-chirurgicale, ou Précis théorique et pratique de Médecine et de Chirurgie, rédigés d'après les principes de la Médecine physiologique.* Paris 1825, III voll.; 2me édit. Paris 1828, V voll. 8vo.

(6) H. CHAUFFARD, *Traité sur les fièvres prétendues essentielles, où l'on cherche à démontrer leur identité avec les phlegmasies locales.* Paris 1825, 8vo.

(7) C. BROUSSAIS, *Diss. sur la duodénite chronique.* Paris 1825.

(8) FELIX VACQUIÉ, *De l'influence des nouvelles doctrines médicales françaises sur la connaissance et le traitement des maladies aiguës.* Paris 1825, 8vo.

(9) J. BOUILLAUD, *Traité clinique et expérimental des fièvres prétendues essentielles.* Paris 1826, 8vo.

DEZEIMERIS (1), COSTER (2) en anderen (3).

Als bestrijders van het zoogenaamde Physiologische leerstelsel, traden in *Frankrijk* onderscheidene Geneesheeren op. Onder hen, die de leer van BROUSSAIS opzettelijk aan een kritisch onderzoek onderwierpen en hun oordeel over dezelve schriftelijk bekend maakten, noemen wij DE LARROQUE (4), LEROUX (5), DARDONVILLE (6), GASTELLIER (7), CAFFIN (8), PINEL (9), CHO-

---

(1) *Remarques sur le principe fondamental de la doctrine physiologique, et sur les prétendues réfutations, qu'on en a faites;* dans le *Journal. Complém. du Dict. des Sç. Médic.* Cah. 102, Dec. 1826, Tom. XXVI, pag. 97, seqq. — *De l'état actuel de nos connaissances sur les maladies spéciales,* ibid. Cah. 104, Févr. 1827, Tom. XXVI, pag. 289. seqq.

(2) *Manuel de Médecine pratique d'après les principes de la nouvelle doctrine physiologique.* Paris 1827, 8vo.

(3) *Le Catéchisme de la Médecine physiologique, ou Dialogues entre un savant et un jeune Médecin, élève du Prof.* BROUSSAIS; *contenant l'exposé succinct de la nouvelle doctrine médicale, et la réfutation des objections qu'on lui oppose* etc. Paris 1824, 8vo.

(4) J. B. DE LARROQUE, *Observations cliniques opposées à l'Examen de la doctrine médicale.* 1me part. Paris 1818, 8vo.

(5) F. M. LEROUX, *L'Expérience médicale objectée aux illusions et aux prétentions d'une nouvelle secte.* Paris 1818, 8vo.

(6) H. DARDONVILLE, *Réflexions pratiques sur les dangers des systèmes en Médecine.* Paris 1818. 8vo. Ej. *Mémoire sur les fièvres, en opposition à la nouvelle doctrine.* Paris 1821, 8vo.

(7) R. G. GASTELLIER, *Suite des Controverses médicales.* Paris 1818, 8vo.

(8) J. F. CAFFIN, *Quelques mots de réponse à un ouvrage de Mr.* BROUSSAIS, *ayant pour titre:* EXAMEN DE LA DOCTRINE MÉDICALE etc. Paris. 1818.

(9) PINEL (fils), *Considérations sur les maladies dites fièvres essentielles; Mémoire lu à la Société de Médecine.* Paris 1820. *Observations médicales et questions physiologico-pathologiques présentées à Mr. le Prof.* BROUSSAIS, *par le Dr.* PINEL. Paris 1823, 8vo.

MEL (1), AUTHENAC (2), LESAGE (3), MIQUEL (4), CHASTEL (5), MARTIN D'AUBAGNE (6) en BOUSQUET (7).

Het getal van bestrijders kon echter in *Frankrijk* niet opwegen tegen het groote aantal van die geneesheeren, welke de leer van BROUSSAIS onbepaald huldigden. Zijnen voornaamsten invloed oefende dit leerstelsel echter alleen in *Frankrijk* uit, en vond buiten's lands geenszins dien ingang, welke vroeger aan de leer van BROWN was te beurt gevallen.

Dat de leer van BROUSSAIS in *Engeland* volstrekt geenen opgang gemaakt heeft, is niet te verwonderen, wanneer men bedenkt, dat de Engelsche Geneesheeren in het algemeen groote vijanden

(1) A. F. CHOMEL, *De l'existence des fièvres, Mémoire lu à la Société de l'école de Médecine.* Paris 1820. — Tegen deze Verhandeling schreef TH. DUCAMP *Réflexions critiques sur un écrit de Mr.* CHOMEL, *ayant pour titre:* DE L'EXISTENCE DES FIÈVRES etc. Paris 1820, 8vo.

(2) E. S. AUTHENAC, *Défense des Médecins Français contre le Docteur* BROUSSAIS etc. Paris 1821, III Livraisons, 8vo.

(3) L. A. LESAGE, *Danger et absurdité de la doctrine physiologique du Dr.* BROUSSAIS, *et Observations sur le Typhus* etc. *et les fièvres adynamiques en général.* Paris 1823, 8vo.

(4) A. MIQUEL, *Lettres à un Médecin de Province, ou Exposition critique de la doctrine de* BROUSSAIS. Paris 1825, 8vo; 2de édit. *corrigée et augmentée d'une Lettre sur les variations de la Médecine physiologique.* ibid. 1826.

(5) L. CHASTEL, *Réfutation de la doctrine médicale de Mr.* BROUSSAIS, *et nouvelle analyse des phénomènes de la fièvre.* Paris 1825, 8vo.

(6) BROUSSAIS *réfuté par lui même, ou Lettre à Mr. le Docteur* BROUSSAIS. Paris 1825, 8vo.

(7) *De la nouvelle doctrine médicale considérée sous le rapport de la mortalité* etc. *par Mr.* BOUSQUET. Paris 1826.

zijn van theoretische redeneringen en van geneeskundige leerstelsels, dat zelfs de beoefening van de algemeene *Pathologie* en *Therapie* geheel door hen wordt verwaarloosd, en dat de meesten hunner zich bij eene *empirische* geneeswijze houden, zoo als deze hun door eigene ondervinding en door die van anderen wordt aan de hand gedaan. Geheel onbekend echter bleef de leer van BROUSSAIS in *Engeland* niet, daar reeds de Heer CROSS, zoo als men zegt, in het berigt, hetwelk hij over zijne reis naar *Frankrijk* gaf (1), melding van dezelve gemaakt heeft. Eenige jaren later gaf men in een Engelsch Geneeskundig Tijdschrift (2) een meer uitvoerig verslag van dit leerstelsel, gelijk ook door eenen naamloozen schrijver eene beoordeeling van hetzelve werd uitgegeven (3).

In *Italië*, waar het leerstelsel van BROWN zeer vele aanhangers heeft gevonden, zou ook hetzelfde lot waarschijnlijk aan de leer van BROUSSAIS zijn te beurt gevallen, ware het niet, dat dit door den opgang, dien de leer van RASORI en TOMMASINI aldaar gemaakt heeft, voor een groot gedeelte was verhinderd geworden.

Voor zoo verre ons bekend is, vindt men in het vierde, vijfde en achtste Deel van het *Repertorio*

---

(1) JOHN CROSS, *Sketches of the medical Schools of Paris; including remarks on the hospital practice, lectures, anatomical Schools and Museums, and including the actual state of medical instruction in the french Metropolis.* London 1815, 8vo.

(2) *London medical and physical Journal by* HUTCHINSON *and* FOTHERGILL. Februar. 1819.

(3) *Conversations on the physiological System of Medicine of Prof.* BROUSSAIS. London 1826.

medico-chirurgico di Torino, de eerste uitvoerige vermelding van de Broussaisiaansche Geneeskunde (1). Later werd deze aan de Italiaansche Geneesheeren bekend gemaakt door JOHANNES STRAMBIO, die sedert het jaar 1824 een bijzonder Tijdschrift, aan deze leer toegewijd, uitgaf (2), en door den Hoogleeraar AMORETTI, die zich opzettelijk met derzelver onderzoek bezig hield (3). Ook in de redevoering van den Heer PALLONI wordt de eenzijdigheid van het leerstelsel van BROUSSAIS door eenige gegronde aanmerkingen aangetoond (4). Eene vergelijking eindelijk tusschen de leer van BROUSSAIS en die, welke naar RASORI genoemd wordt, werd door den Italiaanschen Geneesheer BANESI beproefd (5).

In *Duitschland* vond de geneeswijze van BROUSSAIS, voor zoo verre wij weten, volstrekt geene of zeer weinige navolgers, ofschoon zij ook aldaar niet onbekend bleef. Niet alleen werden de door CAIGNOU en QUEMONT uitgegevene *Leçons du Dr.* BROUS-

---

(1) Conff. FRORIEP's *Notizen aus der Natur- und Heilkunde*, N. 33.

(2) GIOVANNI STRAMBIO, *Annali della Medicina fisiologico-patologica*. Milano 1824; van dit Journaal verscheen een volle jaargang in twaalf Stukken, en de vier eerste Stukken van den volgenden jaargang. Hetzelve wordt sedert het begin van 1826, onder den titel van *Giornale critico di Medicina analitica* voortgezet.

(3) *Aforismi medico-filosofici sulla scienza della vita, e riflessioni critiche sulla teoria dell'inflammazione del Prof.* TOMMASINI, *e sulla dottrina del D.* BROUSSAIS. Milano 1824, II voll. 8vo.

(4) *Sullo stato attuale della Medicina, discorso letto alla Società medica di Livorno, dal D.* PALLONI. Livorno 1826.

(5) E. BANESI, *della Medicina italiana e della dottrina di* BROUSSAIS. Livorno 1824, 8vo.

SAIS, en de door BÉGIN geschrevene *Exposition de la doctrine de Monsieur* BROUSSAIS, in eene Hoogduitsche Vertaling aan het Geneeskundige Publiek in *Duitschland* medegedeeld (1), maar ook onderscheidene Duitsche Geneesheeren maakten de leerstellingen van BROUSSAIS aan hunne landgenooten bekend, zoo als bij voorbeeld FORMEY (2), CASPER (3) en SPITTA (4). De twee eerstgenoemden deden dit met het doel, om het onvolledige, eenzijdige en valsche van deze leer te doen uitkomen en voegden daarom bij hunne verklaring eene en andere beoordeelende aanmerking: de laatste daarentegen leverde een in het latijn geschreven uittreksel uit de voornaamste geschriften van BROUSSAIS en deszelfs aanhangers, hetgeen dienen moet, om in honderd stellingen de geheele leer van den Fran-

(1) BROUSSAIS's *Lehrstunden über die gastrischen Entzündungen, anhaltende wesentliche Fieber genannt, und über die acuten Hautentzündungen; aus dem Franz. frey übersetzt von* FRANZ KUENLIN; *revidirt und herausgegeben von* JOSEPH GENDRE. Bern 1820. BÉGIN's *Darstellung des Broussais'schen Systems der Heilkunde, in dem Journal complém.* etc.; *aus dem Franz. mitgetheilt von* ROMBERG; in HORN's *Archiv für mediz. Erfahrung.* Nov. und Dec. 1819, März und April 1820.

(2) J. L. FORMEY, BROUSSAIS *Pathogenie der Fieber;* in dessen *Vermischte medicinische Schriften,* I Bd. Berlin 1821, pag. 148. seqq.

(3) J. L. CASPER, *Charakteristik der französischen Medizin, mit vergleichenden Hinblicken auf die Englische.* Leipz. 1822, pag. 259. seqq. Ej. *über* BROUSSAIS *Kritik der vorzüglichsten mediz. Systeme* etc.; in RUST's *Magazin für die gesammte Heilkunde.* XIII Bd. pag. 298. seqq.

(4) H. SPITTA, *Novae doctrinae pathologicae, auctore* BROUSSAIS *in Francogallia divulgatae succincta epitome.* Gotting. 1822, 8vo. Ej. *Ueber die Essentialität der Fieber. Ein pathologischer Versuch.* Göttingen 1823, 8vo.

schen Geneesheer bekend te maken; aan welk doel echter dit zijn geschrift niet volkomen beantwoordt, dewijl hij wel in het algemeen eenige bronnen, van welke hij bij het schrijven gebruik maakte, genoemd, doch nergens afzonderlijk tot dezelve verwezen heeft, zoo dat men deswegens de door SPITTA aangehaalde gevoelens niet altijd, noch met genoegzame zekerheid, voor die van BROUSSAIS kan houden.

Als beoordeelaars en bestrijders van BROUSSAIS moeten onder de Duitsche Geneesheeren vooral genoemd worden de Hoogleeraars CONRADI (1), GRUITHUISEN (2), en RICHTER (3), terwijl ook de Heer KOPP (4) en de Deensche Geneesheer OTTO (5) eenige gegronde aanmerkingen tegen deszelfs geneeswijze hebben medegedeeld. Eindelijk werd eene in het latijn geschrevene opgave en be-

(1) J. W. H. CONRADI, *Kritik der Vorlesungen des Dr.* BROUSSAIS etc. *aus den Heidelberger Jahrbüchern der Literatur besonders abgedrukt.* Heidelb. 1821, 8vo. Zweite bedeutend vermehrte Auflage unter dem Titel, *Kritik der medicinischen Lehre des* BROUSSAIS. Heidelb. 1823, 8vo.

(2) V. P. GRUITHUISEN, *Prüfung der physiologisch-medicinischen Theorie des Prof.* BROUSSAIS *in Paris;* in der *mediz.-chirurgischen Zeitung*, 1823 Bd. II. S. 209. sqq.

(3) G. A. RICHTER, *Die neuesten Entdeckungen, Erfahrungen und Ansichten in der praktischen Heilkunde dargestellt und beurtheilt* (Xter Bd. der *Speciell. Therapie*). Berlin 1825, pag. 24 sqq.

(4) J. H. KOPP, *Aerztliche Bemerkungen, veranlasst durch eine Reise in Deutschland und Frankreich im Frühjahr und Sommer* 1824. Frankf. a. M. 1825. 8vo. S. 38 sqq.

(5) C. OTTO, BROUSSAIS *og Broussaismen en fremstilling af det nye franske System i Medicinen* etc. Kiöbenhavn. 1822. *Reise durch die Schweiz, Italien, Frankreich, Grossbritannien und Holland* etc. IIter Th. Hamburg 1825, S. 74 seqq.

oordeeling van de leer van BROUSSAIS uitgegeven door den Heer SAMSON (1), wiens Verhandeling echter de berisping van velen heeft ondergaan, en ook ons naauwelijks lezenswaardig is voorgekomen.

Dat er in de Zuidelijke Provinciën van ons Vaderland Geneesheeren worden gevonden, die met de leerstellingen van BROUSSAIS ten hoogste zijn ingenomen, zal niemand ontkennen, die met de heerschende geneeswijze, welke te *Brussel* en elders wordt uitgeoefend, bekend is; die de geneeskundige behandeling, door vele *militaire* Geneesheeren in dat gedeelte van ons Vaderland in het werk gesteld, heeft gadegeslagen; die omtrent het onderwijs, dat door sommige Hoogleeraren aan de aldaar gevestigde Hoogescholen gegeven wordt, nader onderrigt is, of die den inhoud van de *historiae morborum* of van sommige afzonderlijke geschriften, welke door onze Zuidelijke naburen en landgenooten in geneeskundige *Journalen* of op zich zelve worden bekend gemaakt, naauwkeurig heeft nagegaan (2). Wij verheugen ons echter, dat de Geneesheeren in onze Noordelijke Provinciën, zich zelven ook ten opzigte

(1) J. SAMSON, *Qualis est Broussaei Theoria?* etc. Berolini 1826, 8vo.

(2) De Brusselsche Geneesheer GRÉGOIRE oordeelde het zelfs noodig, om in eene kleine *brochure* van weinige bladzijden opzettelijk te verklaren, dat hij niet voor eenen aanhanger van het Physiologische leerstelsel wilde gehouden worden. De titel van dit, voor lectuur aan de *toilet*-tafel geschikte Stukje is: *Médecine de* BROUSSAIS *mise en pratique à Bruxelles; réflexions présentées aux gens du monde sur les dangers résultant de l'abus des sangsues, de saignées et de la diète, dans les villes populeuses, les pays humides etc.* Bruxelles 1828. 8°.

van het leerstelsel van BROUSSAIS, weder in die voorzigtigheid en wijze bedachtzaamheid zijn gelijk gebleven, door welke zij te voren niet zelden, bij het in zwang komen van nieuwe gevoelens en nieuwe leerstelsels, boven anderen, die zich aan voorbarige beoordeeling of te spoedige en onvoorzigtige navolging schuldig maakten, hebben uitgemunt. Overigens bevat onze geheele *Literatuur*, zoo veel ons bekend is, over de leer van BROUSSAIS niets behalve een Tijdschrift (1), dat in derzelver geest wordt geschreven eu tot hare uitbreiding dienen moet.

Dat de geneeskundige leer van BROUSSAIS, zoo als wij in dit korte overzigt opmerkten, ook buiten's lands is bekend geworden, is geenszins te verwonderen. Men moet dit, namelijk, voor een groot gedeelte toeschrijven aan jonge buitenlandsche Geneesheeren, die zich gewoonlijk in een groot aantal in Frankrijks hoofdstad ophouden, en maar al te dikwijls geneigd zijn, om zich door al, wat nieuw en vreemd is, te laten innemen; ten minste zullen onder hen wel eenigen zijn geweest, die de nieuwe Fransche geneeskundige leer uit de gehoorzaal van BROUSSAIS en uit de *Val-de Grâce* naar hun Vaderland hebben overgebragt. Daarenboven is de wetenschappelijke mededeeling tusschen de verschillende landen

(1) *Tijdschrift ter bevordering der Physiologische Genees- en Heelkunde, door een Gezelschap Genees- en Heelkundigen.* Breda 1827. Ook wordt er sedert het jaar 1824 een in het Fransch geschreven geneeskundig Tijdschrift, dat denzelfden geest ademt, te *Brussel* uitgegeven, onder den titel van *Bibliothèque Médicale nationale et étrangère; Journal des Sçiences médicales et naturelles de Bruxelles.*

van *Europa*, in den tegenwoordigen tijd, zoo groot, dat er wel naauwelijks nieuwe en opzien barende gevoelens, die tot de *Theorie* of *Praktijk* der Geneeskunde betrekking hebben, kunnen bekend gemaakt worden, welke zich tot de enge grenzen van haren geboortegrond zouden bepalen. Eindelijk moeten wij aanmerken, dat niet alleen aan de talrijke geschriften van BROUSSAIS zelven (1) en van zijne aanhangers, van welke wij de voornaamste genoemd hebben, de spoedige bekendmaking en verbreiding van dit leerstelsel moet worden toegeschreven, maar dat ook vele andere nieuwere geneeskundige werken, die in *Frankrijk* zijn uitgegeven of thans nog in het licht komen, hiertoe hebben medegewerkt, zoo als het *Dictionnaire des Sçiences médicales abrégée*, het *Dictionnaire de Médecine en dix-huit volumes*, het *Dictionnaire des termes de Médecine*, par BÉGIN, BOISSEAU etc., het *Journal complémentaire du Dictionnaire des Sçiences médicales* en onderscheidene Fransche geneeskundige Tijdschriften: Ook hebben hiertoe bijgedragen de meer

(1) Behalve de reeds aangehaalde moeten wij nog de volgende door BROUSSAIS uitgegevene Schriften vermelden:

Annales de la Médecine physiologique, par F. J. V. BROUSSAIS. Paris 1822 seqq.

Traité de Physiologie appliquée à la Pathologie. Paris 1825, II vol. 8vo.

F. J. V. BROUSSAIS, *De la théorie médicale pathologique, ou Jugement de l'ouvrage de M.* PRUS, *intitulé:* DE L'IRRITATION ET DE PHLEGMASIE. Paris 1826, 8vo.

F. J. V. BROUSSAIS, *De l'irritation et de la folie, ouvrage dans lequel les rapports du physique et du moral sont établis sur les bases de la Médecine physiologique.* Paris 1827, 8vo.

uitvoerige werken van ANDRAL (1), ROSTAN (2) en andere Geneesheeren, die voor een groot gedeelte in den geest van BROUSSAIS zijn geschreven, schoon wij aan dezelve deswege geenszins hare waarde willen ontkennen.

Het gezegde zal voldoende zijn, om ons over den oorsprong, de uitbreiding en den tegenwoordigen toestand van de naar BROUSSAIS genoemde geneeskundige leer eenige inlichting, in zoo verre wij dezelve voor ons tegenwoordig doel noodig hebben, te geven.

---

(1) G. ANDRAL, *Clinique médicale, ou choix d'observations recueillies à la Clinique de M.* LERMINIER, *et publiées sous ses yeux.* Paris 1823 seqq. III vol. 8vo.

(2) ROSTAN, *Traité élémentaire de diagnostic, de pronostic, d'indications thérapeutiques, ou Cours de Médecine Clinique.* Paris 1826 seqq. III vol. 8vo.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Opgave van de omstandigheden, die tot regt verstand van den oorsprong en den voortgang van dit leerstelsel moeten in aanmerking komen.

Vox populi, vox Dei. Dit is niet zelden het oordeel der menigte, die uit den opgang, welken een of ander gevoelen of leerstelsel maakt, tot deszelfs deugdelijkheid en voortreffelijkheid gewoon is te besluiten. Hoe valsch deze gevolgtrekking zij, blijkt genoeg hieruit, dat er bijna geen leerstelsel geweest is, hoe onvoldoende en valsch ook na verloop van tijd bevonden, hetgeen zich niet in den beginne een aanzienlijk getal van aanhangers en voorvechters verwierf. En evenwel zijn de meeste dier leerstelsels, door hoe velen ook beleden en aangekleefd, eindelijk weder aan de vergetelheid overgegeven. Hoewel het nu waarschijnlijk is, dat hetzelfde lot, hetwelk andere leerstelsels getroffen heeft, ook aan dat van BROUSSAIS zal te beurt vallen, en dat het getal van deszelfs onbepaalde aanhangers mogelijk even spoedig, als het heeft toegenomen, weder verminderen zal, schijnt het ons echter, tot beter verstand en tot juistere beoordeeling

van hetzelve, niet ongepast te zijn, om de voornaamste omstandigheden, aan wier invloed de spoedige opgang en uitbreiding van dit leerstelsel moet worden toegeschreven, opzettelijk te onderzoeken.

Wij meenen tot deze omstandigheden de volgende te moeten brengen.

Broussais was een ijverig leerling van den beroemden, door den dood te vroeg aan de wetenschappen ontrukten, Parijsschen Hoogleeraar Bichat, wiens *physiologische*, niet alleen van naauwkeurig onderzoek, maar ook van veel geest en scherpzinnigheid getuigende, denkbeelden hij zich geheel had eigen gemaakt. Daar nu te *Parijs* in lateren tijd wel geen *Professor gedoceerd* heeft, wiens onderwijs aanhoudend door eene zoo groote menigte van toehoorders, en met zoo veel geestdrift en toejuiching, als dat van Bichat, werd bijgewoond, strekte het Broussais zeker tot geen geringe aanbeveling, dat hij als leerling van dezen Hoogleeraar te voorschijn trad. Daarenboven hadden de lofredenen, die Broussais in zijne uitgegevene werken hier en daar op Bichat houdt, bij de talrijke vrienden en aanhangers van den laatstgenoemden waarschijnlijk des te meer uitwerking, naarmate Broussais alle andere Geneesheeren op eene barsche en onheusche wijze ten toon stelt, meestal zeer eenzijdig beoordeelt, en dikwijls, hoe scherpzinnig dit ook somtijds geschieden moge, geachte mannen op eene vermetele wijze beschimpt en bespot.

Gelijk in andere kunsten en wetenschappen, zoo werden ook in de Geneeskunde, nieuwe geneesmiddelen, nieuwe *theoretische* stellingen of *praktische*

voorschriften, niet zelden, ten koste en met verachting van oudere voor beproefd en waar gehoudene, het eerst in gebruik gebragt, of aan vrienden en tijdgenooten aanbevolen. Vele Geneesheeren meenden namelijk, wanneer zij eene nieuwe leer wilden voordragen, aan dezelve den meesten ingang te kunnen verschaffen, door vroegere, tot op dat tijdstip toe gehuldigde, leerstelsels te bestrijden, dezelve als onzeker en wankelbaar voor te stellen, of ze wegens voorgewende uitkomsten, die zij aan het ziekbed zouden opleveren, als onvoldoende en gevaarlijk in verdenking te brengen. Of BROUSSAIS op dezelfde wijze dacht en redeneerde, weten wij niet, maar dit is zeker, dat zijne handelwijs hiervoor wel eenigen schijn aan de hand geeft. — Wat BICHAT in nieuweren tijd voor de Ontleed- en Natuurkunde van den mensch deed, dat had PINEL voor de Ziektekunde en de Genezingsleer, welke vakken, in het begin dezer eeuw, in *Frankrijk* allezins eene hervorming behoefden, gedaan. PINEL had aan het *praktische* gedeelte der Geneeskunde, dat in *Frankrijk*, voor zijnen tijd, naauwelijks eenige zelfstandigheid en eigenaardigheid had, een eigendommelijk karakter gegeven. PINEL beschouwde de Ziektekunde uit een wijsgeerig oogpunt, bragt, voor zoo verre het mogelijk was, tusschen de verschillende geneeskundige denkbeelden verband en orde, en stelde uit dezelve eene leer zamen, die verheven was boven alles, wat er tot daartoe in de wetenschappelijke Fransche Geneeskunde gevonden werd. Daarom genoot PINEL in *Frankrijk* een gezag, dat uit verdiensten ontsproten, en door den tijd was

gevestigd. De *Nosographie philosophique*, die reeds onderscheidene uitgaven beleefd had, diende deswege als gids bij het onderwijs, en in den geest van derzelver schrijver, werd over de meeste onderwerpen, die tot de *praktische* Geneeskunde betrekking hadden, gedacht en geschreven. Bij dezen toestand van zaken, was het moeijelijk, om eene nieuwe geneeskundige leer voor te dragen, en om aan denkbeelden, die van de algemeen geldende geheel afweken, ingang te verschaffen: hoe toch konden deze zich vrienden en aanhangers verwerven, zoo lang de *Nosographie* van PINEL als een op algemeen gezag aangenomene leiddraad beschouwd werd, aan welks inhoud alle nieuwe *praktische* denkbeelden getoetst konden worden? Hagchelijk was dus de keus voor BROUSSAIS, daar hij of zijne denkbeelden gedeeltelijk moest laten varen en dezelve naar de heerschende begrippen eenigermate moest wijzigen, of daarentegen aan PINEL het gezag, dat hem tot hiertoe werd toegekend, stoutmoedig en zonder vreesachtigheid moest ontzeggen. BROUSSAIS koos het laatste, en noch de algemeene bewondering, in welke PINEL bij het Fransche geneeskundige Publiek deelde, noch de verpligting, die hij aan zijnen leermeester had, noch de achting, die hij aan den ouderdom en aan de verdiensten van denzelven verschuldigd was, waren in staat, om BROUSSAIS van deze handelwijze af te schrikken, of om hem den olijftak des vredes boven den lauwerkrans der zegepraal te doen stellen. De keus was gedaan, en het *Examen de la doctrine médicale généralement adoptée* werd in het licht gegeven. Daar ik deze

eerste uitgave van BROUSSAIS's onderzoek en beoordeeling van de, in PINEL's *Nosographie philosophique* bevatte, geneeskundige leer, nimmer gezien heb, kan ik niet bepalen, in hoeverre dezelve van de later uitgegevene, die een gedeelte van het *Examen des doctrines médicales et des Systèmes de Nosologie* uitmaakt, verschilt. Dit is zeker, dat BROUSSAIS in deze nieuwste uitgave PINEL nergens ontziet, en dat hij den man, aan wien hij, eenige jaren geleden, zijn *Academisch* Proefschrift als een blijk van dankbaarheid en hoogachting had opgedragen, en dien hij, in de *Histoire des Phlegmasies chroniques*, nog *le Père de la Clinique Française* genoemd had, op eene zeer stoutmoedige en scherpzinnige, doch niet zelden hatelijke, wijze beoordeelt. De hoofdinhoud van deze beoordeeling, die in hare verjongde gedaante meer dan tweehonderd bladzijden inneemt, komt hier op neder. Dewijl het geene wezenlijke ongesteldheden, aan welke men bepaalde denkbeelden kan hechten, maar willekeurig gevormde groepen van ziekteverschijnsels zijn, die PINEL ons onder verschillende benamingen doet kennen, heeft hij niet alleen in zijne algemeene rangschikking der ziekten, door welke de schrijver der *Nosographie* de moeijelijkheid en onzekerheid der Geneeskunde gedeeltelijk poogde weg te nemen, maar ook in de verklaring en uitéénzetting van alle afzonderlijke, onder verschillende Klassen gerangschikte ziekten gedwaald. De Klasse der koortsen is eene hersenschim, zijne *theorie* van dezelve is geheel valsch, en de geneeskundige behandeling, die hij voorschrijft, ten hoogste nadeelig; de leer der ontstekingen is on-

volkomen, omdat zij op geene lijkopeningen rust, derzelver behandeling is onvoldoende, of beantwoordt niet aan de ware *Indicaties* dezer ongesteldheden; de bloedvloeijingen worden ten onregte in *active* en *passive* verdeeld, daar alle tot de eerstgenoemde Klasse moeten gebragt worden, en derzelver behandeling is dus, op deze verdeeling steunende, meestal verkeerd; ten opzigte van de zitplaats der *Neuroses* en van derzelver onderscheid van langdurige ontsteking heerscht er bij PINEL groote verwarring, en daarom moet ook de geneeswijze, die door hem wordt voorgeschreven, meestal afgekeurd worden; de *organische* gebreken eindelijk worden uit een geheel verkeerd oogpunt beschouwd, PINEL'S denkbeelden omtrent dezelve zijn onbepaald, terwijl ten opzigte van derzelver behandeling hetzelfde geldt, dat bij de vier vorige klassen werd aangemerkt. Schoon nu alle deze aanmerkingen en beschuldigingen, die tegen PINEL worden ingebragt, geenszins door voldoende bewijzen, maar dikwijls slechts door drogredenen, gestaafd zijn, kan men het echter niet ontkennen, dat BROUSSAIS groote scherpzinnigheid, met schijnbare naauwkeurigheid en *consequentie*, bij dezelve heeft ten toon gespreid, en dat dit onderzoek der *Nosographie philosophique*, schoon dan in den beginne als heiligschennis begroet, groote gisting der gemoederen heeft moeten veroorzaken, en bij hen, die gemakkelijk voor overtuiging vatbaar zijn, eenen diepen indruk heeft moeten achterlaten.

Zou de leer van BROUSSAIS niet alleen in *Frankrijk*, maar ook elders, als geneeskundig leerstelsel

beleden en aangekleefd worden, dan moesten niet alleen de gevoelens van Pinel, maar ook alle andere heerschende denkbeelden in twijfel getrokken en bestreden worden, dan moesten de verdiensten van zijne voorgangers en tijdgenooten, die de goedkeuring van vorige geslachten hadden weggedragen, of thans in dezelve deelden, beoordeeld, in verdenking gebragt en vernederd worden. En ook hiertoe ontbrak het Broussais geenszins aan stoutmoedigheid en volharding. Wij zouden ons aan te groote uitvoerigheid schuldig maken, indien wij opzettelijk de wijze wilden nagaan, op welke Broussais in dit geschied- en oordeelkundig onderzoek der Geneeskunde, dat zich van Hippocrates af tot op de nog thans levende Geneesheeren toe uitstrekt, te werk gaat, te meer, dewijl de eenzijdige, onregtvaardige en gebrekkige oordeelvellingen, die in hetzelve voorkomen, reeds door anderen zijn aangewezen (1), wij merken derhalve thans alleen op, dat Broussais, zoo niet door andere eigenschappen, ten minste door zijn vernuft, door zijne vermetelheid en door de oorspronkelijkheid zijner denkbeelden, die in hetzelve doorstralen, de aandacht der menigte op zijne leer heeft gevestigd.

Onder de gelukkige denkbeelden of kunstgrepen mag het worden gerangschikt, dat Broussais de leerstellingen, welke hij in het jaar 1816 bekend maakte, met den naam van *Physiologische Genees-*

---

(1) Men zie vooral J. L. Casper, *Ueber* Broussais *Kritik der vorzüglichsten medicin. Systeme, namentlich über seine Kritik der deutschen Aerzte;* in Rust's *Magazin für die gesammte Heilkunde.* Bd. XIII, 2 H. Berlin 1822, pag. 298 seqq.

kunde bestempelde. Zijne bedoeling hiermede was namelijk, gelijk MIQUEL dit heeft opgemerkt, om van de geestdrift der Franschen voor de *Physiologie* van BICHAT gebruik te maken, en zijne leer als een *resultaat* of uitvloeisel van dezelve, hetgeen zij echter niet in alle opzigten was, te doen voorkomen. Daarentegen bestempelde BROUSSAIS, door eene magtspreuk, alle andere leerstelsels met den algemeenen naam van *Ontologie*, welk woord hij in volkomene tegenoverstelling van *physiologische Geneeskunde* gebruikte, om hierdoor alle gevoelens en leerstellingen van vroegere Geneesheeren als ijdele hersenschimmen te doen veroordeelen. Behalve de woorden *Ontologie* en *Ontologistes*, op wier beteekenis wij in het derde Hoofdstuk zullen terugkomen, bezigt BROUSSAIS, over andere Geneesheeren sprekende, ook dikwijls de benamingen van *ignorants*, *fatalistes*, *charlatans*, *bruleurs*, *incendiaires* etc. etc., die bij sommige Lezers ten minste aan het doel, met hetwelk zij gebezigd werden, beantwoorden zullen. BROUSSAIS ging dus ten dezen opzigte, op dezelfde wijze te werk, als onze Zuidelijke landgenoot JACOTOT, die, ten einde zijne leerwijze aan Ouders en Voogden smakelijk te maken, niet in gebreke bleef, om de voor het lager Onderwijs algemeen aangenomene leerwijze met de benamingen *méthode de sept années*, *méthode ennuyante* enz. te bestempelen.

Gelijk wonderdoctors en kwakzalvers hun geluk niet zelden aan grootspraak en snoeverij te danken hebben, zoo is ook BROUSSAIS waarschijnlijk een groot gedeelte van den opgang, dien zijn leerstelsel

gemaakt heeft, aan dezelfde oorzaak verschuldigd. Zoo zegt hij b. v., dat de Geneeskunde tot op zijnen tijd toe wankelende en onzeker gebleven is; dat de *Pathologie*, zonder zijne denkbeelden, een doolhof en gedaanteloos mengelmoes van waarheden en dwalingen is; dat zijne leer op onbewegelijke gronden steunt; dat dezelve, eene grootere volkomenheid verkrijgende, zoo als zij hiervoor nog vatbaar is, eenen nog grooteren invloed op de bevolking zal uitoefenen, dan zelfs de ontdekking der Vaccine gedaan heeft. Doch waartoe meer voorbeelden aangehaald, daar deze proefjes van grootspraak en snoeverij, die met de onbeschofte taal van PARACELSUS wel eenige overeenkomst hebben, overvloedig voldoende zijn. Ondertusschen is het niet te ontkennen, dat zoo wel door diergelijke gezegden, als door het mondelijk onderrigt, dat in eenen verzekerenden toon van volle overtuiging en onfeilbaarheid aan leerlingen gegeven wordt, velen weggesleept worden. Doch niet alleen bij het mondelijk onderrigt, maar ook bij het lezen van de uitgegevene werken van den Franschen Geneesheer, vooral van zijne *Propositions*, meent men in de taal van BROUSSAIS somtijds die van eenen wetgever te hooren, wiens geboden aan een magtig volk worden afgekondigd.

Het *sanguinisch-cholerische* temperament der Franschen, dat voor hevige aandoening en spoedige medesleping vooral vatbaar, en tot het buitengewone zeer geneigd is, moet ook ter verklaring van den opgang, dien het leerstelsel van BROUSSAIS in korten tijd gemaakt heeft, in aanmerking worden genomen.

Dat de Franschen ook thans nog, volgens hunne heerschende *Philosophie*, het meest geschikt zijn, om hunnen geest met zinnelijke en *materiëele* voorwerpen bezig te houden, en daarentegen minder goed over zaken, die niet onder het bereik der zinnen vallen, *in abstracto* denken en redeneren kunnen, is reeds dikwijls opgemerkt en bewezen. Uit deze omstandigheid moet ook de aanhang, dien zich de leerstellingen van BROUSSAIS in *Frankrijk* verworven hebben, voor een groot gedeelte verklaard worden. Wanneer toch BROUSSAIS alle ongesteldheden als gevolgen van eene plaatselijke prikkeling beschouwt, is het duidelijk, dat hij aan dezelve, niet zoo zeer eene onzigtbare *dynamische*, als wel eene *materiëele*, onder het bereik der zinnen vallende, oorzaak toeschrijft.

Nieuwe leerstelsels hebben steeds des te meer opgang gemaakt, naar mate zij eenvoudiger en duidelijker waren, en hoe ligter zij, den knoop der verwarring doorsnijdende, in plaats van dien door geduld en volharding te ontknoopen, de moeijelijkste *problemata* der Geneeskunde oplosten. Dit is ook het geval met het leerstelsel van BROUSSAIS. Immers wat is gemakkelijker, dan elke ongesteldheid als eene *Gastro-enteritis* te beschouwen en als eene zoodanige te behandelen? kan niet elk op die wijze in korten tijd *Medicus* worden, en zal niet een ziekenoppasser, die gedurende een jaar in de *Val-de-Grâce* gediend heeft, zich ook vermeten, ziekten te kunnen behandelen? De groote gemakkelijkheid derhalve, die het leerstelsel van BROUSSAIS, hetgeen volgens zijne eigene betuiging *à la portée de*

toutes les intelligences is, boven dat van PINEL en anderen vooruit heeft, is eene voorname reden van de toejuiching, die het zich in *Frankrijk* en elders verworven heeft. Gelijk de *Physiologie* van BICHAT eenen spoedigen ingang vond, dewijl zij de geneeskundige leer van BORDEU, BARTHEZ en anderen, die in eenvoudigheid verre bij haar terug stond (1), verving, zoo ook verwierf zich de leer van BROUSSAIS eenen spoedigen aanhang onder zulke Geneesheeren, die het gemakkelijker vonden, om in plaats van de aanzienlijke lijst van koortsen en van andere ongesteldheden, die bij PINEL wordt gevonden, slechts de *Gastro-Enteritis* van BROUSSAIS te leeren kennen.

Of BROUSSAIS door de uitkomsten, die zijne Praktijk in de *Val-de-Grâce* oplevert, de voordeelen van zijne Geneeswijze bewijzen kan, is eene vraag, welke wij thans niet onderzoeken willen, dewijl het oordeel van zijne vrienden en vijanden hierover tot nog toe te zeer uitéénloopt (2); hier zij het genoeg te zeggen, dat de standplaats, die BROUSSAIS als Geneesheer bekleedt, het meest geschikt is, om zijne geneeswijze het voordeeligst te doen uitkomen. Dewijl namelijk in het genoemde *hospitaal* het grootste

---

(1) « *L'Art doit beaucoup à plusieurs Médecins de Montpellier,* « *pour avoir laissé les théories Boerhaaviennes, et avoir plutôt* « *suivi l'impulsion donnée par* STAHL. *Mais en s'écartant du* « *mauvais chemin, ils en ont pris de si tortueux, que je doute* « *qu'ils y trouvent un aboutissant.*" BICHAT, *Anat. Génér.* Tom. I. Paris 1818. *Considérations générales* pag. 16.

(2) *De la nouvelle doctrine médicale considérée sous le rapport des théories et de la mortalité; discussion entre* M. M. MIQUEL, BOUSQUET *et* ROCHE, *publiée par* L. C. ROCHE. Paris 1827.

getal van *patiënten* uit jongere tot de *garde royale* behoorende *militairen* bestaat, is het gemakkelijk te begrijpen, dat de *antiphlogistische*, of liever bloedontlastende *méthode* van BROUSSAIS, *caeteris paribus*, het minste nadeel aanbrengt en zelfs soms van een uitstekend nut kan bevonden worden.

Eindelijk moeten wij in dit Hoofdstuk nog onderzoeken, of de *Constitutio morborum stationaria*, die gedurende den tijd, dat BROUSSAIS en zijne aanhangers deze geneeswijze hebben uitgeoefend, geheerscht heeft, dezelve al of niet begunstigd hebbe. Daar dit punt wel een afzonderlijk onderzoek waardig is, zij het ons geoorloofd deze vraag een weinig uitvoeriger te beantwoorden. Dat het toch voor den Geneesheer van het hoogste belang zij, om steeds op het staande ziektekarakter of de *Constitutio epidemica stationaria* te letten, zal niemand, die met de voortreffelijke waarnemingen van SYDENHAM, MORTON, BAGLIVIUS, HUXHAM, STOLL en andere Geneesheeren bekend is, in twijfel trekken (1). Deze *Constitutio stationaria* immers is het, die niet alleen bij alle menschen, welke, naar mate van derzelver grootere of meer beperkte uitgestrektheid, aan haren invloed zijn blootgesteld, eene algemeene *dispositie* tot bijzondere ziektetoestanden te weeg brengt, maar ook aan alle enkele ziekten een alge-

(1) Men vergelijke over dit onderwerp de Verhandeling van den Hoogleeraar C. F. HARLESS, *Die Constitutio stationaria, ihre Wichtigkeit, ihr Einfluss auf Krankheitsbildung und Heilartsbestimmung;* in deszelfs *Jahrbücher der teutschen Medicin und Chirurgie.* I Bd. 1 und 2 H. Nürnberg 1813, 8vo.

meen karakter mededeelt (1), hetwelk de Geneesheer niet zonder het grootste nadeel voorbijzien of miskennen kan. Daar nu deze eigenaardige, uit onbekende oorzaken ontspruitende en een zoo groot gebied voerende, *Constitutio stationaria*, bij het verschil in uitgestrektheid, hetwelk zij kan opleveren, ook ten opzigte van den tijd, gedurende welken zij blijft bestaan, niet zelden een merkelijk onderscheid aan den dag legt, moeten wij, om ons doel te bereiken, in de eerste plaats, den tijd bepalen, sedert welken de in de laatste jaren geheerscht hebbende *constitutio stationaria* bestaan hebbe, en, in de tweede plaats, naar den aard van dezelve onderzoek doen.

Na de buitengewone hitte en droogte, in den zomer van het jaar 1811, en na de hevige winterkoude van het jaar 1812, om niet van de in die jaren waargenomene belangrijke hemelverschijnsels te gewagen, was het te voorzien, dat er eene merkelijke verandering in het leven zoo wel van de *Atmospheer* (om met HUFELAND te spreken) als in dat van de aarde en van hare bewoners moest plaats hebben. Het is dan ook sedert dien tijd, dat, volgens het gevoelen van de meeste Geneesheeren, de in de laatste *quinquennia* geheerscht hebbende algemeene of staande ziektegeaardheid eenen aanvang genomen heeft. Zoo wordt bij voorbeeld het tijdperk, van hetwelk deze verandering dagteekent, door

---

(1) Zie M. STOLL, *Ration. Medendi* etc. Part. IV, pag. 42: « *Perdisce ingenium constitutionis regnantis, utpote quae cuivis* « *alteri morbo, caeteroquin sporadico, sive acuto, seu longo, jura* « *dare solet.*"

Hufeland (1), Schäffer (2), Schnurrer (3), Kopp (4) en Wittmann (5) in het jaar 1811; door Reuss (6) en Scheu (7) in het jaar 1812; en door Pfeufer (8) en Kieser (9) in het jaar 1813 gesteld, terwijl van Hildenbrand (10) en eenige andere Geneesheeren wel niet het juiste tijdperk van den aanvang dezer *constitutio stationaria* bepalen, maar op dezelfde wijze over derzelver aard denken. De getuigenis dezer Geneesheeren is derhalve ten

(1) Vid. Hufeland's *Journal der praktischen Heilkunde*, XXXVIII Bd. 6 St. Berlin 1814, pag. 91.

(2) Ibid. LIII Bd. 5 St., ibid. 1821, pag. 19.

(3) F. Schnurrer, *Die Krankheiten des Menschengeschlechts historisch und geographisch betrachtet. Der historischen Abtheilung erster Theil.* Tübingen 1823, 8vo. pag. 8. Conf. Kieser, l. c. pag. 10.

(4) J. H. Kopp, *Aerztliche Bemerkungen, veranlasst durch eine Reise in Deutschland und Frankreich* etc. Frankf. a. M. 1825, pag. 225 seqq.

(5) F. J. Wittmann, *Die stationäre Krankheitskonstitution vom empirischen Gesichtspunkte betrachtet.* Mainz 1825. *De staande Aard der Ziekten uit de ondervinding beschouwd*, etc. *vertaald en met aanmerkingen toegelicht door* F. S. Alexander, Delft 1827, pag. 98 seqq.

(6) Vid. Hufeland's *Journal der prakt. Heilk.* XLV Bd., 2 St. Berlin 1817, pag. 18.

(7) F. Scheu, *Muthmassliche Ursache der seit 1812 vorherrschenden entzündlichen Krankheits-Constitution;* in Hufeland's *Journal*, LVII Bd., 4 St. Berlin 1823, pag. 23 seqq.

(8) C. Pfeufer, *Handbuch der allgemeinen Heilkunde.* Bamberg 1824, 8vo. pag. 37. Conff. Wittmann et Kieser ll. ll.

(9) *Ueber den entzündlichen Charakter der stehenden epidemischen Constitution in den letzten Quinquennien* etc.; in Hufeland's *Journal*, LX Bd., 2 St., Berlin 1825, pag. 1 seqq.

(10) Franc. *Nobil. ab* Hildenbrand, *Annal. Scholae Medicae Ticin.* Part. I, Papiae 1826, pag. 130 seqq.

dezen opzigte vrij eenstemmig, en zelfs zou men, indien er een grooter verschil tusschen hunne gevoelens gevonden werd, hetzelve gemakkelijk uit den langzamen, soms het tijdsbestek van eenige jaren vereischenden, overgang van het eene algemeene ziekte-karakter in het andere, uit plaatselijke omstandigheden of andere *accidenteele* oorzaken kunnen verklaren.

Dat nu de in de laatste twaalf of vijftien jaren geheerscht hebbende, *epidemische* gesteldheid der ziekten, genoegzaam in geheel *Europa*, van eenen ontstekingachtigen aard geweest zij, is niet alleen het gevoelen van de meeste Geneesheeren, maar wordt ook van velen hunner door daadzaken bevestigd. Zoo beroept zich bij voorbeeld de Hoogleeraar Kieser, die dit onderwerp op eene zeer naauwkeurige en duidelijke wijze behandeld heeft, niet alleen op het veelvuldiger voorkomen zoo wel van ware *inflammatorische* ziekten, gelijk *Tracheitis*, *Encephalitis*, *Ophthalmiae* etc., als van die gene, welke in eene grootere plaatselijke werking van het vaatgestel hare oorzaak hebben, gelijk *haemorrhoides*, *palpitationes cordis*, *aneurysmata cordis*, *haemorrhagiae uterinae* etc., maar ook op het gelijktijdig zeldzamer verschijnen van die ongesteldheden, welke uit zwakheid van het zenuwgestel doorgaans ontstaan, zoo als *Epilepsie*, *Hysterie*, *Hypochondrie* etc. Eindelijk beroept zich Kieser op de verzwakkende geneeswijze, die tegenwoordig niet alleen in *Italië* en *Frankrijk* bijna uitsluitend wordt in het werk gesteld, maar zich ook in *Duitschland* door het veelvuldig gebruik van *minerale* wateren

en baden, die bitterzout, loogzout, zwavel en diergelijke verdunnende en oplossende bestanddeelen bevatten, gelijk *Karelsbad*, *Wiesbaden*, *Ems* en het in *Zwaben* gelegene *Baden*, in de laatste jaren, heeft geopenbaard. Schoon de laatstgenoemde bewijzen van den Hoogleeraar KIESER mogelijk een weinig te verre gezocht zijn, vermits men de keuze van geneesmiddelen en baden niet enkel uit de behoefte der lijders, maar ook voor een gedeelte uit modezucht of andere omstandigheden verklaren moet, zoo houden wij ons echter overtuigd, dat elk, die de genoemde Verhandeling van den Hoogleeraar leest, met denzelven omtrent den aard van de sedert 1812 of daar omstreeks, geheerscht hebbende *constitutio stationaria* overeenstemmen zal (1). Wat

(1) Indien het noodig ware, het begin en den aard van dit staande Ziekte-karakter, nog door andere bewijzen, dan door die, welke KIESER, WITTMANN en anderen aangevoerd en uitvoeriger ontwikkeld hebben, te staven, zou zulks waarschijnlijk niet moeijelijk zijn. Opmerkelijk is vooral, hetgene men uit de Geneeskundige *Tabellen* van den beroemden en te vroeg gestorvenen Hoogleeraar FORMEY (*Nachweisung von dem Verbrauch einiger Medicamente in der Königlichen Charité-Krankenanstalt zu Berlin*, *von dem Zeitraum von* 1785 *bis Ende* 1819; in J. L. FORMEY's *Vermischte medicinische Schriften,* I Bd. Berlin 1821, 8vo. pag. 230 seqq.) ziet, dat er in de *Charité* te *Berlijn,* van het jaar 1785 tot het jaar 1810 ingesloten, geene bloedzuigers gebruikt zijn, en dat deze daarentegen na dien tijd jaarlijks in eene aanzienlijke hoeveelheid vereischt werden, zoo als dit uit de volgende opgave, die wij uit de genoemde *Tabellen* getrokken hebben, blijken kan:

in	het	jaar	1811,	ten	getale	van	120
»	»	»	1812,	»	»	»	690
»	»	»	1813,	»	»	»	16,660
»	»	»	1814,	»	»	»	5,492

nu in het bijzonder ons Vaderland betreft, moeten wij aanmerken, dat het wel niet aan stellige berigten ontbreekt, uit welke het blijken kan, dat ook in onze gewesten, gedurende het tijdsverloop, over hetwelk wij spreken, eene ontstekingaardige algemeene ziektegesteldheid geheerscht hebbe (1), doch dat de ongesteldheden in ons Vaderland, door plaatselijke omstandigheden, meestal zoodanige en zoo groote wijzigingen ondergaan, dat deze *constitutio stationaria* minder in het oog loopende is. Hieruit moet het verklaard worden, dat onze Vaderlandsche Geneesheeren, die gedurende het tien of twaalftal jaren, dat er elders voornamelijk eene *constitutio stationaria inflammatoria* werd waargenomen, een groot getal koortslijders behandeld en beschreven hebben, zoo als Doctor LANDSKROON (2) b. v., van deze staande ontstekingachtige ziektegeaardheid dikwijls geene melding gemaakt hebben, dewijl dit algemeene karakter namelijk, door den invloed der jaargetijden, door plaatselijke omstandigheden, door *epidemiën* etc. voor een groot gedeelte verduisterd

in	het	jaar	1815,	ten	getale	van	9,700
»	»	»	1816,	»	»	»	6,540
»	»	»	1817,	»	»	»	9,300
»	»	»	1818,	»	»	»	10,900
»	»	»	1819,	»	»	»	13,100.

(1) H. C. BUNING, *Diss. de vigente constitutione inflammatoria, in longe aliis etiam dominante morbis, exemplis quibusdam comprobata.* Groningae 1825, 8°.

(2) R. LANDSKROON, *Verslag van de afgaande voor- en najaarskoortsen, en derzelver complicatie, welke in de stad Purmerende etc. zijn waargenomen.* Amsterdam, 1823, 8°.

werd. Dat men echter in 1812, en in de eerste daarop volgende jaren, in ons Vaderland bijzonder weinig *intermittentes* heeft waargenomen, betuigen de meeste Geneesheeren, en dit doet ons vooral denken, dat ook onze gewesten in de genoemde *constitutio stationaria* eenigermate gedeeld hebben. Dat nu deze staande *epidemische* ziektegesteldheid, die ten minste in andere landen duidelijk werd waargenomen, het leerstelsel en de geneeswijze van BROUSSAIS in geene geringe mate begunstigd hebbe, zal geen verder betoog behoeven, daar ook de meeste vroegere *Theoriën*, die aan het beoefenende gedeelte der Geneeskunde dienstbaar waren en elkander, na korteren of langeren tijd, opvolgden, aan de heerschende *constitutio stationaria* van het land en van den tijd, in welke zij haren oorsprong hadden, duidelijk beantwoordden en deswege, hoe eenzijdig dan ook, meestal overeenkomstig den tijd waren, in welken zij werden voorgesteld. Aan den aard en den invloed derhalve van het algemeene ziektekarakter, hetwelk tijdens den oorsprong en de uitbreiding van het leerstelsel van BROUSSAIS heerschende was, moet men voor een groot gedeelte den opgang toeschrijven, welken deze leer in *Frankrijk* en elders gemaakt heeft.

DERDE HOOFDSTUK.

Over den naam van het nieuwe leerstelsel, en over den vorm, in welken hetzelve is ingekleed.

Toen Broussais zijne denkbeelden over den aard en over de doelmatigste geneeswijze der ongesteldheden van het menschelijk ligchaam eenigermate tot een geheel had vereenigd, en dezelve, als inleiding tot het te voren aangehaalde werk *Examen des doctrines médicales* etc., bekend maakte, bestempelde hij deze zijne geneeskundige leer met den naam van *Médecine physiologique*. Om welke reden Broussais aan dezen naam de voorkeur hebbe gegeven boven dien van *Système de Médecine*, of *Doctrine médicale*, hebben wij in het vorige Hoofdstuk gepoogd te verklaren. Of nu de leer van den Franschen Geneesheer meer op *physiologische* gronden gebouwd zij, dan andere en vroegere leerstelsels, behoeven wij op deze plaats niet te onderzoeken, maar willen alleen trachten aan te toonen, dat Broussais, naar ons inzien, in een verkeerd denkbeeld verkeert, wanneer hij meent, dat slechts zijne leer op dezen naam aanspraak mag maken, en dat daarentegen geen der vroegere leerstelsels met den-

zelven zou mogen bestempeld worden. Steunen toch niet meest alle oudere geneeskundige leerstelsels, zoo als ook MIQUEL te regt heeft aangemerkt, op zoodanige denkbeelden omtrent de Natuurkunde van den gezonden mensch, als aan de verschillende tijden eigen, en naar den toestand der hulpwetenschappen voor de *Physiologie* berekend waren? Hadden zelfs niet de volgelingen van GALENUS, terwijl zij de vier *qualiteiten* en hare verschillende graden berekenden, hadden niet de *iatro-chemici* of *Sylviaansche* Geneesheeren (1), die het ligchaam gisten en overhalen, de vochten opbruisen en scherpten verzadigen lieten, hadden niet de *iatromathematici*, die de hevigheid der ziekten en de krachten der geneesmiddelen wilden gemeten en gewogen hebben, hunne *physiologische*, schoon hoogst verkeerde, gebrekkige en eenzijdige, denkbeelden, op welke zij hunne Geneeskunde bouwden? Indien dit van deze mag worden gezegd, geldt hetzelve, met zoo veel te meer regt, van de latere geneeskundige leerstelsels. Hoe gebrekkig toch de Physiologie van den onsterfelijken BOERHAAVE geweest zij, is het echter zeker, dat zijne Geneeskunde even zeer op de *anatomische* ontdekkingen van LEEUWENHOEK en RUYSCH gesteund heeft, als die van BROUSSAIS mag gezegd worden, in de leer van BICHAT gegrond te zijn. Wat zullen wij van BOERHAAVE's beroemden tijdgenoot, van FREDERIK HOFFMANN, en wat van deszelfs grooten, zijnen

---

(1) W. RUF, *De rationum chymicarum in Medicina usu et abusu. Annexa est expositio Physiologiae* FRANCISCI DE LE BOE SYLVII. Mogunt. 1806. 4to.

meester tot eer verstrekkenden, leerling, VAN HALLER, namelijk, zeggen? Aan beiden toch moet men, zoo men eenige denkbeelden uitzondert, die reeds bij GLISSON gevonden worden (1), den oorsprong der *dynamische* Geneeskunde, en dus de eerste zaden van de leerstelsels, zoo wel van CULLEN als van BROWN, toeschrijven: en dat deze op *physiologische*, hetzij dan gegronde of ongegronde, hetzij onpartijdige, of overdrevene en eenzijdige, denkbeelden steunen, zal wel niemand ontkennen. Hetgeen wij van de *dynamische* Geneeskunde gezegd hebben, is ook op de *humoraal-pathologische* leerstelsels van STOLL, KÄMPF en anderen toepasselijk, dewijl ook de oorsprong van deze leerstelsels aan *physiologische*, hetzij dan aannemelijke of verwerpelijke, begrippen moet worden toegeschreven. Hieruit blijkt derhalve, dat verreweg de meeste Geneesheeren, slechts de *Empirici* uitgezonderd, hunne ziektekundige redeneringen op *physiologische Theoriën* gebouwd hebben, en dat hunne stelsels in de Praktijk slechts meer of min gelukkig bevonden zijn, naarmate hunne *Physiologie* beter of slechter was, en naarmate de geneeskundige behandeling, die door dezelve werd voorgeschreven, meerder of minder geschikt was voor den tijd en de omstandigheden, in welke zij werd uitgeoefend. Het gezegde zal voldoende zijn om te bewijzen, dat de naam van *Physiologische Geneeskunde* aan het leerstelsel van BROUSSAIS niet uitsluitend toekomt, maar dat ook de vroegere geneeskundige leerstelsels op denzelfden naam kunnen aanspraak maken. Daar-

---

(1) FRANC. GLISSON, *De ventriculo et intestinis*, Amstel. 1677. 12°.

enboven moet men het nog betwijfelen, of de *Physiologie* van BROUSSAIS, die, volgens zijne denkbeelden, enkel op de ontleedkunde van den gezonden en zieken mensch steunen moet, en die daarentegen het licht, hetwelk zij door de *Physica* en *Physiologia experimentalis*, door de *Chemia animalis* etc. kan verkrijgen, geheel uitsluit, in der daad voortreffelijker zij, dan die van andere Geneesheeren.

Dat BROUSSAIS, zijn leerstelsel met den naam van *Médecine physiologique* bestempelende, denzelven aan alle vroegere geneeskundige leerstelsels ontzegt, blijkt duidelijk uit den gemeenschappelijken naam, die aan alle vroegere en tegenwoordige Geneesheeren, welke zijne leer niet huldigen, en aan alle leerstelsels, die van het zijne afwijken, door hem wordt gegeven. Gelijk namelijk HAHNEMANN alle leerstelsels behalve het zijne, onder den algemeenen naam van *Allopathie*, als aan dien van *Homoöpathie* tegenovergesteld, zamenvat, zoo worden ook door BROUSSAIS alle leerstelsels, die van het zijne verschillen, met den gemeenschappelijken naam van *Ontologie*, welken hij in tegenoverstelling van *Physiologische Geneeskunde* bezigt, gebrandmerkt. Wat BROUSSAIS eigenlijk door het woord *Ontologie*, dat, zoo als iemand aanmerkte, honderd twee en twintigmaal in deszelfs *Examen* etc. herhaald wordt, te kennen wil geven, zal het best uit de beschrijving der *Ontologisten*, zoo als hij de Geneesheeren van alle tijden en scholen genoemd heeft, blijken (1). Vol-

(1) Zie *Examen des doctrines médicales* etc. Propos. CDLXIII seqq. 3me édit. Paris 1827. Tom. I. pag. CVI seq.

gens dezelve namelijk houden alle Geneesheeren, die de zoogenaamde *Physiologische Geneeskunde* niet belijden, eene verzameling van ziekteverschijnsels voor de ziekte zelve, zonder die verschijnsels tot de bewerktuigde deelen, van welke zij afhangen, terug te brengen, of ze uit de *physiologische* afwijking, die in derzelver werking plaats heeft, te verklaren. Zij toch, de uitwerkselen voor de oorzaken houdende, beschouwen alle ziekten als afzonderlijke wezens (*ὄντα*), en wel als zelfstandige booze wezens (op onderscheidene plaatsen *puissances malfaisantes*, *entités*, *fébriles*, *entités factices*, *entités morbides*, *génies imaginaires* door hem genoemd), die de dierlijke huishouding pogen te vernielen en elkander in het ligchaam, als in een strijdperk (théatre de guerre) bevechten. Hoe Broussais zoo wel de tegenwoordige, als de vroegere Geneesheeren, van zulk eene barbaarsche denkwijze, die naauwelijks aan de *Medici* van de middeleeuwen mag worden toegeschreven, hebbe kunnen beschuldigen, is waarlijk onbegrijpelijk. Immers zal Broussais toch wel weten, dat er tusschen *metaphorische* spreekwijzen en tusschen streng wetenschappelijke uitdrukkingen of verklaringen, die in den eigenlijken zin moeten opgevat worden, een zeer groot onderscheid is. Wie toch zal, om een voorbeeld te gebruiken, zoo hij den Geneesheer hoort zeggen, dat eene zware of langdurige ongesteldheid den lijder geweldig aantast, of zijne gezondheid ondermijnt en verwoest, hieruit besluiten, dat die Geneesheer in het denkbeeld verkeert, dat er een kwaaddoend, op zich zelven bestaand, wezen in het ligchaam huisvest.

Immers indien BROUSSAIS de Geneesheeren om diergelijke *metaphorische* en door het gebruik volkomen gewettigde (1) uitdrukkingen, die door elk gezond verstand gemakkelijk begrepen en tot hare juiste kracht kunnen terug gebragt worden, van *Ontologie* beschuldigt, dan voorzeker maakt hij zelf zich ook aan zoodanige misdaad schuldig en verdient met den zelfden naam te worden bestempeld. Meermalen toch zullen wij gelegenheid hebben om op te merken, hoe BROUSSAIS b. v. over *ontwakende*, *zich* op een *orgaan vestigende*, van het eene *orgaan* op het andere *overgaande*, prikkeling spreekt, of diergelijke, van wezens en personen ontleende, spreekwijzen gebruikt. In plaats van andere voorbeelden halen wij hier slechts een gezegde aan, hetwelk hij bezigt omtrent de *Crisis*, bij gelegenheid, dat hij het werk van HILDENBRAND over den *Typhus* beoordeelt (2): « C'est pour ne pas troubler les crises; « autre espèce de monstre qui n'est pas moins per- « nicieux dans la pratique, que la prévention de la

(1) Hoe ver de *Physiologische* Geneesheeren gaan, om hunne Ambtgenooten van *Ontologie* te beschuldigen, blijke uit de volgende aanmerking, die in het *Tijdschrift ter bevordering der Physiologische Genees- en Heelkunde* (II D. 3 St. pag. 111) op de *Gezondheidsleer* van den Heer IZAAK DE KONING gemaakt wordt: «Eene gevatte koude is volkomen onzin; want de koude is « geene stof in de natuur, het woord koude geeft slechts een « gebrek aan warmtestof te kennen, eene uitdrukking derhalve, « welke te kennen geeft, dat men eene niet bestaande stof heeft « gegrepen, of door dezelve gevat, gegrepen, aangetast is ge- « worden, moet immers met den naam van onzin worden be- « stempeld?"

(2) *Examen des doctrines médicales etc.* ed. laud. Tom. I. pag. 171.

« débilité, puisqu'il empêche le médecin de s'opposer « au développement de la maladie." En een ander gezegde, in hetwelk dit nog duidelijker voor den dag komt, de vijftiende *Proposition de Médecine* namelijk, welke dus luidt: « Toute stimulation capable « de procurer au cerveau une perception, parcourt « tout l'ensemble du système nerveux de rélation. « Elle va donc se répéter dans les membranes mu« queuses, d'où elle est encore renvoyée au centre « de perception, qui la juge d'après l'avis du viscère « auquel appartient la membrane muqueuse, et qui « se détermine à l'action d'après le plaisir où la « douleur qu'il perçoit." etc.

Wij hebben genoeg gezegd zoo wel over den naam van het leerstelsel, hetwelk BROUSSAIS en deszelfs aanhangers belijden, als over de benaming van *Ontologie* en *Ontologisten*, aan alle andere leerstelsels en derzelver aanhangers door den Franschen *Reformator* gegeven, doch op hem zelven, volgens het oordeel van MIQUEL, het meest toepasselijk, dewijl zijne *Gastroenteritis* inderdaad voor een' *daemon* van het menschelijk geslacht moet gehouden worden. — Dat ook BROUSSAIS zijne eigene kunstwoorden heeft, is niet te verwonderen, daar hij dit met de meeste *Reformatores* gemeen heeft. Gelijk ten tijde van HOFFMANN de woorden *spasmus* en *atonia* de geliefkoosde termen waren, om de oorspronkelijke aandoeningen of naaste oorzaken der ongesteldheden aan te duiden; gelijk men ten tijde van BROWN de woorden *sthenie* en *asthenie*, *directe* en *indirecte asthenie* etc. met hetzelfde doel bezigde; gelijk eindelijk PINEL de woorden *fièvres angio-téniques*,

méningo-gastriques, *splanchniques*, *adynamiques*, *ataxiques*, *adéno-nerveuses* etc. het eerst in de geneeskundige *Nomenclatuur* invoerde, om nu niet van RASORI, HAHNEMANN en anderen te spreken, zoo ook heeft BROUSSAIS zijne bijzondere *Terminologie*. Men raadplege b. v. de verklaringen, die hij van *Nevroses*, *abirritations*, *subirritations*, *subinflammation*, *excitation* etc. geeft, om te zien, welke ongewone beteekenis hij aan dezelve toekent.

In de tweede plaats moeten wij spreken over den vorm, in welken het leerstelsel van BROUSSAIS is ingekleed, om ons, nadat wij met deszelfs uitwendige gedaante bekend zijn geworden, in het volgende Hoofdstuk met den inhoud van hetzelve opzettelijk te kunnen bezig houden.

Daar volgens de betuiging van BROUSSAIS zelven en van al zijne aanhangers, de grondbeginsels van het *Physiologische* leerstelsel, die vroeger slechts mondelijk door hem voorgedragen, of in zijn werk over de *langdurige Ontstekingen* ter loops aangeduid waren, of ook in onderscheidene, deels kortere, deels meer uitvoerige, geschriften van zijne volgelingen verspreid werden gevonden, thans in haar geheel worden opgegeven in die korte stellingen (*Propositions renfermant la substance de la Médecine physiologique*), die deszelfs *Toetsing der Geneeskundige leerstelsels* enz. vooraf gaan, zoo zijn het deze korte stellingen, uit welke wij, bij gebrek aan eene meer uitvoerige, door BROUSSAIS nog beloofde, uiteenzetting zijner leer, het geheele *physiologische* leerstelsel moeten kennen leeren, en

over wier vorm en inhoud wij dus handelen moeten. Het *Examen des doctrines médicales* zelf kunnen wij, als met de leer van BROUSSAIS in geen noodzakelijk verband staande, na hetgeen wij er in het Tweede Hoofdstuk over aangemerkt hebben, thans met stilzwijgen voorbijgaan.

Wat nu den vorm betreft, in welken BROUSSAIS den zakelijken inhoud van zijne leer heeft medegedeeld, merkten wij reeds aan, dat dezelve aphoristisch is, dat is, in eene reeks van korte stellingen bestaat. Niemand verbeelde zich echter, bij BROUSSAIS eene aphoristische schrijfwijze, zoo als die van BOERHAAVE, STOLL en anderen, te zullen ontmoeten; de Fransche Geneesheer toch schijnt zich weinig om het onderlinge verband zijner stellingen bekommerd te hebben. Deswege vordert het lezen en bestuderen van dezelve groote inspanning, vooral dewijl ook het begrijpen van dezelve, wegens het gemis van nadere ontwikkeling en bewijzen, dikwijls zeer moeijelijk is. Daarenboven is BROUSSAIS niet zelden duister in zijne uitdrukkingen, zoo als dit uit onderscheidene proeven zou kunnen blijken. Wanneer hij bij voorbeeld de woorden *désorganisation du centre de rélation* bezigt (1), zou men, met den schrijfstijl van dezen Geneesheer onbekend zijnde, moeijelijk met zekerheid bepalen kunnen, welk denkbeeld men aan deze uitdrukking hechten moet. Deze duisterheid, welke wij soms in de gezegden van den Franschen Geneesheer ontmoeten, komt ook tusschen beiden uit gebrek aan eenvoudigheid

(1) Zie *Proposition* XC.

voort. Zoo zegt BROUSSAIS bij voorbeeld (1): « dat « de som van de krachten in ziekten, die uit prik- « keling ontstaan zijn, kleiner wordt, omdat de « verhaasting van de organische bewegingen de ont- « binding (décomposition) en de ontlasting uit het « ligchaam de bovenhand doet hebben boven de « vereeniging (composition) en de opslurping (ab- « sorption); dat men echter eenige maagontste- « kingen, die met graagte in het eten vergezeld « gaan, moet uitzonderen, vermits in deze de zwaar- « lijvigheid en de krachten, niettegenstaande de prik- « keling, toenemen." Duidelijker en eenvoudiger zou het geweest zijn, gelijk de Hoogleeraar CASPER te regt aanmerkt, indien BROUSSAIS alleen maar ge- zegd had, dat deze zwakte ontstaat, dewijl er meer krachten verbruikt, dan hersteld worden, en derzel- ver som daardoor noodzakelijk moet afnemen. Uit het laatste gezegde van BROUSSAIS is het daaren- boven ook blijkbaar, dat hij niet zelden woorden gebruikt, die niet als algemeene kunsttermen zijn aangenomen en deswege niet alleen moeijelijk ver- taald, maar ook moeijelijk verstaan kunnen worden. Want ofschoon het waarschijnlijk is, om bij dit voorbeeld te blijven, dat BROUSSAIS, van *mouve- mens organiques* sprekende, de *functiones vitae organicae* bedoelt, dat hij door het woord *compo-*

---

(1) *Proposition* CDXLIII: «La somme des forces diminue « dans les maladies d'irritation, parceque la précipitation des « mouvemens organiques fait prédominer la décomposition et « l'élimination, sur la composition et l'absorption; il faut « pourtant en excepter quelques gastrites boulimiques, où l'em- « bonpoint et les forces augmentent malgré l'irritation."

sition het zelfde verstaat, wat men anders door de woorden *assimilatio*, *partium deperditarum restitutio*, *regeneratio* etc. aanduidt, en dat *décomposition* bij hem het zelfde is, wat men anders gewoonlijk *destructio* of *deperditio partium* noemt; zoo blijkt dit echter niet genoegzaam uit de bewoordingen zelve.

Gelijk het wel eens moeijelijk is, om de *Propositions* van Broussais wel te verstaan, zoo is ook het lezen en bestuderen van dezelve om meer dan ééne reden dikwijls onaangenaam. De meeste van deze *Propositions* namelijk bestaan niet uit eene enkele geregelde zinsnede, of uit meerdere afzonderlijke, eenen volkomen volzin uitmakende, korte gezegden, maar zijn dikwijls tot lange zinsneden uitgerekt, in welke de verschillende denkbeelden slechts door een commapunt zijn van een gescheiden, welk onderscheidingsteeken hier dikwijls de plaats van eene *parenthesis* bekleedt. Daarenboven wordt het lezen van dezelve onaangenaam, dewijl zij in geene wetenschappelijke orde worden voorgesteld. Want ofschoon Broussais door afzonderlijke opschriften de stellingen, die tot de Natuurkunde van den mensch, tot de Ziektekunde en tot de Genezingsleer betrekking hebben, heeft aangeduid; zoo wordt er echter tusschen de verschillende stellingen dikwijls niet het minste verband waargenomen. Indien Broussais zich hierin aan eene betere en meer wetenschappelijke rangschikking had gehouden, of indien hij elke ziekte afzonderlijk, door hare oorzaken, haren aard, hare verschijnsels, hare gevolgen en hare geneeskundige behandeling aan te duiden, had afgehandeld, zou

zijn werk eene aangenamere en meer gemakkelijke *lectuur* opleveren. Thans daarentegen vinden wij, dat midden tusschen onderscheidene, tot de Genezingsleer (Therapie) betrekkelijke gezegden, niet zelden een ander, dat tot de algemeene of bijzondere Ziekteleer behoort, wordt gevonden; dat sommige ongesteldheden zeer uitvoerig, andere slechts met een enkel woord worden afgehandeld; dat de oorzaken en bijzondere soorten der ongesteldheden, in eenige gevallen vermeld, en in andere geheel met stilzwijgen worden voorbij gegaan, dat eindelijk over den aard en over de genezing van één en dezelfde ziekte, dikwijls op twee of drie onderscheidene plaatsen gesproken wordt.

Daar BROUSSAIS in zijne korte stellingen niet alleen de denkbeelden en voorschriften, welke den inhoud van zijn leerstelsel uitmaken, mededeelt, maar ook herhaalde malen voor die, welke aan andere Geneesheeren eigen zijn, waarschuwt, is het niet te verwonderen, dat men ook in deze *Propositions*, zoo men er al dien *polemischen* geest niet in vindt, die in het *Examen des doctrines médicales* zoo duidelijk doorstraalt, en aan BROUSSAIS zoo zeer schijnt eigen te zijn, dat zelfs zijne grootste vrienden en aanhangers hierdoor wel eens verbitterd werden (1), dat men, zeg ik, ook in deze *Propositions*, somtijds zeer scherpe uitvallen tegen de gevoelens en *praktische* voorschriften van andere Geneesheeren aantreft, schoon er niemand bij name genoemd wordt.

(1) *Lettre de* LOUIS JACQUES BÉGIN à F. J. V. BROUSSAIS etc. Paris 1825, 8vo.

Wat in de laatste plaats den stijl betreft, in welken Broussais zijne geneeskundige leer heeft voorgedragen, moeten wij aanmerken, dat de Fransche Geneesheer in het algemeen eenen achteloozen, ruwen en *bizarren*, maar tevens levendigen, rijken en krachtigen stijl bezigt, en daardoor vooral de oorspronkelijkheid van zijne denkbeelden, of ten minste van zijne wijze van uitdrukking, doet uitkomen. Daarenboven is zijn stijl, vooral in de *Propositions*, dikwijls zeer kort, afgebroken en nadrukkelijk, zoodat Broussais hierdoor wel eens in eenen al te meesterachtigen toon schijnt vervallen te zijn.

VIERDE HOOFDSTUK.

Opgave van de Natuur- en Ziektekundige leerstellingen, die het stelsel van BROUSSAIS *bevat.*

Om den inhoud van het Fransche geneeskundige leerstelsel, zoo kort mogelijk, en tevens volledig op te geven, zullen wij de korte stellingen van BROUSSAIS, zoo als die in het aangehaalde werk worden gevonden, in eene getrouwe vertaling mededeelen. Deze leerstellingen toch bevatten, volgens de eigene uitspraak van den hervormer, de kern van zijne geheele leer, doch zijn ook daarom voor geene bekortingen en uitlatingen vatbaar. Want ofschoon wij eenige van dezelve, die algemeen aangenomene denkbeelden bevatten, of voor de Praktische Geneeskunde van minder aanbelang schijnen te zijn, gelijk die, welke de leer van BROUSSAIS over de in- en uitwendige zintuigen, over de verstandelijke vermogens, over het *instinct* en over de hartstogten bevatten, met stilzwijgen hadden kunnen voorbijgaan, hebben wij ons echter met den wensch van de Provinciale Geneeskundige Commissie wel kunnen vereenigen, om namelijk niet alleen de *voornaamste*, maar *alle* de stellingen van BROUSSAIS in eene ge-

trouwe vertaling mede te deelen. — Overigens behoeven wij, nadat wij in het vorige Hoofdstuk over den vorm van het Fransche leerstelsel hebben gesproken, het naauwelijks te herinneren, dat het niet onze schuld is, zoo het verband tusschen de onderscheidene leerstellingen, niet altijd even duidelijk is, of zoo er in de denkbeelden zelve eenige duisterheid wordt gevonden. Om deze twee moeijelijkheden, zoo veel in ons vermogen is, weg te nemen, zullen wij, na de voornaamste natuur- en ziektekundige stellingen van BROUSSAIS te hebben opgegeven, aan het einde van elke dezer afdeelingen een kort algemeen overzigt over de *physiologische* en *pathologische* leer van BROUSSAIS, zoo als dit uit de voorgaande stellingen kan worden opgemaakt, geven, terwijl wij ons, in deze algemeene beschouwing, de eene en andere beoordeelende aanmerking, die naderhand bij de overweging van het nadeel, hetwelk uit de opvolging van deze leer aan het ziekbed moet voortvloeijen, van nut kan zijn, reeds hier zullen veroorloven.

NATUURKUNDE VAN DEN MENSCH.

Propos. I.—LXVI.

I. Het dierlijke leven wordt slechts door uitwendige prikkels onderhouden (BROWN); en alles wat de levensverschijnselen vermeerdert, is prikkel.

II. Onder deze uitwendige prikkels is de warmtestof de eerste en de voornaamste; en wanneer deze ophoudt de dierlijke huishouding te bezielen, verliezen de overige (prikkels) hare werking op dezelve.

III. Het ongeborene kind moet noodzakelijk en bij aanhoudendheid door de moeder van warmtestof worden voorzien; na de geboorte zijn het de longen, door welke dit geschiedt; bij toeval echter kan de warmtestof langs alle wegen aan het ligchaam worden medegedeeld.

IV. Wanneer de warmtestof gedurende zekeren tijd ontbreekt, houden alle verschijnsels, die zich tot behoud, herstel en genezing van de dierlijke huishouding openbaren (phénomènes conservateurs, réparateurs, médicateurs de l'économie) op.

V. Door de warmtestof wordt de kracht, die de *organen* zamenstelt, in werking gebragt. Deze kracht vormt dezelve uit stoffen, die tot voeding geschikt zijn, en doet in derzelver tusschenruimten vochten (des fluides libres) vloeijen; de *organen* of de vaste deelen, gelijk ook de vochten, dragen den naam van dierlijke stof.

VI. De zamenstelling van de vaste en vloeibare deelen (des organes et des fluides) geschiedt door eene, aan het levende ligchaam (à l'être vivant) eigene *chemische* werking (Chimie). De kracht, die deze Scheikunde in werking brengt, geeft aan de *organen*, terwijl zij dezelve zamenstelt, het vermogen om te gevoelen en om zich te bewegen, door zamentrekking. De *sensibiliteit* en *contractiliteit* zijn derhalve de bewijzen of de teekenen van het leven (les témoignages ou les preuves de l'état de vie).

VII. Zekere natuurlijke ligchamen, behalve de warmtestof, vermeerderen de *sensibiliteit* en *contractiliteit* van die deelen van het *Organismus*, met welke zij in aanraking gebragt zijn. Dit is de prikkeling of opwekking; deze ligchamen zijn dus prikkels.

VIII. De *sensibiliteit* en *contractiliteit* in één punt vermeerderd zijnde, worden het weldra in vele andere: dit is de medegevoeligheid (sympathie).

IX. De medegevoeligheid heeft plaats door de tus-

schenkomst van eene bijzondere soort (forme) van levend weefsel, of van dierlijke stof, welke men zenuwen noemt.

X. Alle verschijnsels van vereeniging (d'association) hebben door middel van de zenuwen plaats, die de prikkeling van één deel tot één of meerdere andere overbrengen: dit zijn derhalve de *Sympathiën.*

XI. Het doel van de oorspronkelijke en *sympathische* prikkeling is altijd de voeding, de verwijdering van verwoestende oorzaken en de herstelling van verlorene deelen (*reproduction*); en de bewegingen, die dit alles tot stand brengen, worden verrigtingen genoemd. Tot de uitoefening der verrigtingen nu, moeten de vochten met de vaste deelen zamenloopen: bij elke prikkeling heeft er dus aanlokking (appel) of aantrekking van vochten plaats.

XII. De *sensibiliteit* en *contractiliteit* zijn, in verschillende mate, in de onderscheidene weefsels, die het levend *Organismus* zamenstellen, verdeeld. Die weefsels, welke dezelve in de hoogste mate, bezitten, ontvangen onmiddellijk de werking der prikkels, en planten ze op de anderen over: zij zijn derhalve de natuurlijke drijfveeren (mobiles naturels) van de medelijdendheden.

XIII. De weefsels, welke men als de natuurlijke drijfveeren van de medelijdendheden beschouwen kan, zijn de zoodanige, in welke de zenuwen (la matière nerveuse) onder eene mergaardige gedaante (apparence pulpeuse), doorweven (entremêlée) met bloedvoerende haarvaten en andere vaten, die eiwitaardige of geleiaardige vochten bevatten, gevonden worden: het zijn derhalve de huid, de zintuigen van het hoofd, die uitwendige zintuigen genoemd worden; het zijn ook de slijmvliezen, die de inwendige zintuigen uitmaken.

XIV. Al de *organen* van de zintuigen worden door de natuur aan de werking van uitwendige

prikkels (agents extérieurs) blootgesteld, en aan anderen, die uit het inwendige voortkomen; en de prikkeling, welke zij hierdoor ondergaan, wordt aan de hersenen medegedeeld, die derzelver gemeenschappelijk middelpunt uitmaken. Wat meer is de prikkeling wordt van deze verschillende punten op de overige weefsels weder overgebragt; en het is op deze wijze, dat de verrigtingen onderhouden worden.

XV. Elke prikkeling, die in staat is, om op de hersenen eenigen indruk te maken (de procurer au cerveau une perception), doorloopt het geheele zenuwgestel van betrekking (tout l'ensemble du système nerveux de relation). Zij herhaalt zich derhalve in de slijmvliezen, van waar zij terug gebragt wordt naar het middelpunt van *perceptie*, dat dezelve beoordeelt, naar de wijze, op welke dat ingewand, tot hetwelk het slijmvlies behoort, door dezelve werd aangedaan (d'après l'avis du viscère), en dat, naar mate het van dezelve een aangenaam of onaangenaam gevoel had, tot werking besluit; deze werking heeft altijd het doel, om den indruk te doen voortduren en zich te doen herhalen, of om deszelfs oorzaak te verwijderen.

XVI. De werking, die van het middelpunt van betrekking, dat in de hersenen zijne zitplaats heeft, uitgaat, wordt door middel van de spieren (l'appareil musculaire locomoteur) volbragt, die aan de hersenen ten dienste staan; en dezelfde zenuwen, die dienden om den indruk voort te planten (à faire cheminer l'impression), dienen tot de uitvoering van den wil van het middelpunt van betrekking, door dat gedeelte van hun weefsel, dat met de spieren in verband staat.

XVII. Terwijl eene *impressie*, of liever de prikkeling, die het gevolg van deze is, door de zenuwen van de ingewanden wordt voortgeplant, veroorzaakt zij bewegingen in de spieren, die een deel van dezelve uitma-

ken, wijzigt den omloop van alle de vochten, die er door henen loopen, en brengt zelfs onwillekeurige zamentrekkingen voort, in de tot vrijwillige beweging dienende spieren (muscles locomoteurs).

XVIII. Terwijl de prikkelende invloed van de hersenen willekeurig of onwillekeurig op de tot vrijwillige beweging dienende spieren werkt, wordt ook de prikkeling, hoewel onwillekeurig, aan de spier- en vaat-achtige weefsels van de ingewanden medegedeeld; omdat de zenuwen van betrekking aan de genoemde spieren en aan de ingewanden gemeen zijn.

XIX. Nadat de willekeurige bewegingen de tot voeding geschikte stoffen met de werktuigen, die voor de *assimilatie* dienen, in aanraking hebben gebragt, zorgen deze voor de volbrenging van deze verrigting.

XX. De *assimilatie* is een verschijnsel van den eersten rang, hetwelk men niet zou kunnen verklaren uit de werking van de *sensibiliteit* en van de *contractiliteit:* men kan haar slechts toeschrijven aan eene scheppende kracht, en zij is een van de uitwerkselen der levende Scheikunde.

XXI. De opslorping hangt in de eerste plaats af van de verwantschappen der levende Scheikunde: in de tweede plaats van de werking der *sensibiliteit* en der *contractiliteit.*

XXII. De omloop van het bloed behoort tot het gebied van de *sensibiliteit* en van de *contractiliteit* in het hart en in de vaten, tot op een punt van afneming (décroissance), dat moeijelijk bepaald kan worden; voorbij dat punt, en daar waar de uitgevate vochten tusschen de vezels loopen, worden zij gedeeltelijk bewogen door het hart, gedeeltelijk door de *contractiliteit,* die door de plaatselijke *sensibiliteit* bepaald wordt, gedeeltelijk door de verwantschappen van de dierlijke Scheikunde, die op den duur door de scheppende kracht bestuurd wordt. Hetzelfde

geldt ten opzigte van de oorzaken van de bewegingen der vochten in de afscheidende werktuigen.

XXIII. Terwijl de vochten in het weefsel der deelen bewogen worden, worden de zamenstelling, de ontbinding dezer deelen, en de vorming der vochten, die korter of langer in derzelver tusschenruimte vertoeven moeten, volbragt. Deze drie verschijnsels, uit welke de voeding bestaat, behooren eigenaardig tot de levende Scheikunde, omdat de *sensibiliteit* en *contractiliteit* er slechts die rol in spelen, om aan de werktuigen de tot voeding geschikt gemaakte stoffen aan te bieden, en om de vochten te ontlasten, die voor de zamenstelling overbodig zijn, of door de ontbinding vrij zijn geworden.

XXIV. Terwijl de vochten in het weefsel der klieren bewogen worden, hebben er, behalve de voeding, veranderingen in de gedaante der vochten, die tot deze verrigting niet gebruikt worden, plaats, zoodanig dat elke klier haar eigen vocht, van bijzondere eigenschappen voorzien, oplevert: deze veranderingen behooren tot de levende Scheikunde. De *sensibiliteit* en *contractiliteit* dienen slechts om de vochten, die nieuw gevormd zijn, te ontlasten, om ze naar buiten te leiden, indien zij nutteloos zijn, en om ze op de oppervlakten der slijmvliezen af te zetten, indien zij tot eenige verrigting moeten medewerken.

XXV. De vorming van de vrucht is het werk van de levende Scheikunde: de *sensibiliteit* en *contractiliteit* geleiden de vrucht naar de baarmoeder; de levende Scheikunde ontwikkelt ze en voorziet ze met hare bijzondere *sensibiliteit* en *contractiliteit* (Zie VI); de *sensibiliteit* en *contractiliteit* van de moeder bewerken er de uitdrijving van.

XXVI. Er bestaat een stel zenuwen, gelegen langs de ruggewervelen, dat de zenuwknoopen, die aan

hetzelve eigen zijn, tot middelpunt heeft, en dat met den naam van *Nervus sympathicus magnus*, of liever met dien van *ganglionarius* bestempeld wordt.

XXVII. De zenuwen, die van zenuwknoopen voorzien zijn, dringen in de ingewanden en in de spieren, met derzelver vaten en zenuwen van betrekking, door; in de ingewanden en in de spieren van den romp dringen vele van deze zenuwen in, maar in de spieren van de ledematen zeer weinige.

XXVIII. De verwonding van deze zenuwen veroorzaakt, oorspronkelijk, noch pijn, noch stuiptrekkingen; zij brengen noch de gewaarwordingen (sensations) tot de hersenen, noch den wil van deze laatste tot de *organen* over.

XXIX. Deze zenuwen kunnen alleen de inwendige bewegingen voorstaan, die niet door de hersenen (centre cérébral) worden geregeld. In het haarvaatweefsel der ingewanden hunnen grondslag hebbende, moeten zij dienen, om de prikkeling, naar de behoeften der vormkracht (puissance créatrice), te regelen en van de eene plaats naar de andere over te brengen; dit wil zeggen, dat zij vooral aan de levende Scheikunde ten dienste staan.

XXX. De van zenuwknoopen voorziene zenuwen verzamelen de prikkeling (l'influence stimulante), die van de zenuwen der hersenen uitgaat, en doen haar dienstbaar zijn aan die bewegingen, die van het middelpunt van *perceptie* onafhankelijk zijn. Ook kan door den wil de prikkeling, die hij haar door de uitoefening van de verrigtingen van betrekking heeft doen toekomen, niet weder ingetrokken, of zelfs niet terug gehouden worden.

XXXI. De genoemde zenuwen doen de levenskracht van het dier aan de levende Scheikunde dienstbaar zijn, niettegenstaande den invloed van onzen wil; en

wanneer de som van de levenskracht niet meer voldoende is voor de beide groote soorten van verrigtingen, leiden zij dezelve van de verrigtingen van betrekking af, om ze op die, welke voor de voeding dienen, zamen te hoopen. Zij bewerken deze afleiding (diversion), door de levenskracht en met haar de vochten, in de vaten van de ingewanden, en vooral van de hersenen, op te hoopen; en dit is het, wat den slaap veroorzaakt.

XXXII. Wanneer de prikkeling in de ingewanden de overhand heeft, doen de zenuwen, die van zenuwknoopen voorzien zijn, haar terugkeeren naar het middelpunt van betrekking (appareil de relation) door middel van de zenuwen van de hersenen, met welke zij, in deze zelfde ingewanden, gemeenschap hebben; en onze wil kan zich even weinig aan deze prikkeling onttrekken, als die, welke hij op de ingewanden heeft voortgeplant, terug nemen.

XXXIII. Het middelpunt van betrekking brengt, door den invloed der ingewanden hiertoe opgewekt zijnde, met of zonder de hulp van onzen wil, met of zonder de bewustheid van *ons eigen ik* (du *moi*), bewegingen in het spier-stelsel te weeg, die in eene bepaalde verhouding staan tot de ingewands-prikkelingen, en het ophouden van deze prikkelingen, of wel de ophooping van bloed (engorgement) in de hersenen, of derzelver zamendrukking en ontaarding (désorganisation) ten gevolge hebben.

XXXIV. Telkens als er eene prikkeling in de dierlijke huishouding is opgewekt, die in staat is om de zenuwen van de hersenen te schokken (ébranler), wordt zij aan het middelpunt van betrekking medegedeeld (elle est transmise au), hetwelk ten gevolge daarvan bewegingen kan uitoefenen, zonder dat het dier er bewustheid van heeft, en zonder dat de wil er aan

deel neemt. De verschijnsels derhalve, die een denkbeeld van *ons eigen ik* geven, zijn niet aanhoudende, terwijl de *perceptie* en de *reactie* van het middelpunt van betrekking aanhoudende zijn.

XXXV. De *perceptiones* van het *centrum cerebrale*, waarvan *ons eigen ik* bewustheid heeft, voeren den naam van *sensibiliteit*, en de bewegingen, die het bestuurt, worden *willekeurige* genoemd. Maar die *perceptiones* van hetzelve, waarvan *ons eigen ik* geene bewustheid heeft, terwijl de bewegingen, die het bestuurt, plaats hebben, zonder dat *ons eigen ik* er aan deel heeft, worden noch tot de *sensibiliteit*, noch tot den *wil* gebragt; dit is eene bijzondere soort van *organische* verschijnsels. Het zenuwstelsel, dat tot de hersenen behoort, toont derhalve twee verschillende manieren in zijne verrigtingen.

XXXVI. Telkens als *ons eigen ik* eene *perceptie* heeft, gevoelt het gelijktijdig in en buiten de hersenen (zie XIII). De buiten de hersenen gelegene punten nu, waar *ons eigen ik* kan gevoelen, zijn niet alleen de uit- en inwendige zintuigen, maar ook nog de toevallige haarden van ontsteking (foyers de phlegmasie); want de ontsteking brengt de zenuw-uiteinden van betrekking van de meeste weefsels in eenen toestand, die ten naastenbij gelijk is aan dien der zenuw-uiteinden, die een gedeelte van de natuurlijke gevoelige oppervlakten uitmaken. Deze haarden van ontsteking worden derhalve toevallige zintuigen.

XXXVII. *Ons eigen ik* is er meester van, om zekere werkingen, tot welke het door de gewaarwordingen (sensations), die of door natuurlijke of door toevallige zintuigen in hetzelve opgewekt werden, aangespoord wordt, niet ten uitvoer te brengen; maar er zijn andere (werkingen), die het slechts, voor eenen meer of minder korten tijd, kan vertragen.

XXXVIII. *Ons eigen ik* bezit het vermogen, om de uitvoering van die werkingen, tot welke het door de gewaarwordingen aangespoord wordt, te vertragen of te verhinderen, alleen dan, wanneer het hersenstelsel (appareil encéphalique) in zijne ontwikkeling reeds gevorderd is, en in den toestand van waken en van gezondheid verkeert. Dit vermogen bestaat derhalve niet in den eersten leeftijd; in het vervolg neemt het toe door de oefening van ons verstand; in den slaap, in de krankzinnigheid en andere ziekelijke toestanden, biedt het eene menigte verscheidenheden aan.

XXXIX. De werkingen, die *ons eigen ik* slechts vertragen kan, worden geboden door die gewaarwordingen, welke van de ingewanden, die voor het leven noodzakelijk vereischt worden, komen, en betrekking hebben tot de dringende volbrenging van hunne verrigtingen.

XL. Onder de werkingen, wier volvoering *ons eigen ik* weigeren kan, worden eenige geboden door de behoeften van die ingewanden, welke voor het leven noodzakelijk vereischt worden, hoewel deze behoeften weinig dringende zijn: wanneer zij dringender worden, gehoorzaamt of *ons eigen ik*, of het verstand wordt verbijsterd, of het leven neemt een einde. De overige hebben slechts betrekking tot de volvoering van die verrigtingen, die tot het behoud van het leven niet noodig zijn, en evenwel kan de weigering van *ons eigen ik* de krankzinnigheid voortbrengen.

XLI. Het is een zegepraal van het verstand op het *instinct*, wanneer het dier lijdt en sterft, omdat het weigerde om te voldoen aan de behoeften der ingewanden. Maar het is een zegepraal van het *instinct* op het verstand, wanneer het laatst genoemde verbijsterd wordt door den tegenstand, dien *ons eigen ik* bood aan de behoeften der ingewanden, dat wil zeg-

gen, door de overprikkeling, welke zij in de hersenen voortbragten.

XLII. Het *instinct* bestaat in die gewaarwordingen, die door de ingewanden veroorzaakt worden, en de hersenen aansporen, om de werkingen, die tot de volbrenging der verrigtingen noodig zijn, te doen uitvoeren.

XLIII. De werkingen, die door het *instinct* geboden worden, worden dikwijls volbragt, zonder dat *ons eigen ik* er aan deel neemt, of zelfs aanwezig is. Men vindt de voorbeelden hiervan bij het ongeborene kind, bij den slapenden enzv.

XLIV. De werkingen, die door het *instinct* geboden worden, hebben de overhand bij het kind, en verminderen, naar mate het verstand in volmaking toeneemt.

XLV. Het verstand (l'intelligence) openbaart zijnen werkdadigen invloed op de dierlijke huishouding door de wijzigingen, welke het aan de gewaarwordingen, die door het instinct geboden werden, en aan de werkingen, die het laatst genoemde doet plaats hebben, laat ondergaan.

XLVI. De hartstogten (les passions) zijn gewaarwordingen, die oorspronkelijk door het *instinct* worden voortgebragt, maar vervolgens door de aandacht, die het verstand aan dezelve schenkt, gekoesterd en vermeerderd worden, zoo dat zij de overhand krijgen en werkingen doen plaats hebben, die meerder of minder merkwaardig zijn, en altijd daarhenen gerigt zijn, dat zij voldoen aan de behoeften van het *instinct*, uit hetwelk zij haren eersten oorsprong hadden.

XLVII. De hartstogten zijn, gelijk de krankzinnigheid (la folie), de zegepraal van de ingewanden, en bij gevolg van het *instinct* op het verstand; ook veroorzaken zij dikwijls de krankzinnigheid.

XLVIII. In de hartstogten zijn altijd het *instinct* en de verstandelijke vermogens werkzaam (il y a d'instinct etc).

XLIX. Het *instinct* kan met, of zonder de verstandelijke vermogens, plaats hebben.

L. De verstandelijke vermogens worden altijd door het *instinct* eenigermate gewijzigd (sont toujours avec un mélange d'instinct).

LI. De verstandelijke vermogens kunnen werkzaam zijn zonder hartstogt, maar nooit zonder een gelijktijdig plaats hebbend gevoel van vermaak of van smart (sans un mélange de plaisir ou de douleur).

LII. Het vermaak en de smart, die de verstandelijke vermogens verzellen, hebben dezelfde zitplaats, als het vermaak en de smart van de hartstogten; om dat het middelpunt van betrekking niet in de hersenen kan gevoelen, zonder het ook in de ingewanden te doen: en het is altijd in deze laatste, dat hetzelve het meest gevoelt.

LIII. Wanneer het verstand zich bezig houdt met denkbeelden, die betrekking hebben tot de behoeften van een ingewand, of tot de verrigtingen van een zintuig, zijn de zenuwen van dit ingewand of van dit zintuig altijd in werkzaamheid, en doen gewaarwordingen aan het middelpunt van betrekking toekomen; hieruit volgt, dat de vernietiging van de zenuwen van een zintuig allengskens de vernietiging van die denkbeelden, die door middel van hetzelve werden aangebragt, ten gevolge heeft.

LIV. Eene hersenlooze vrucht (le foetus acéphale) kan leven; maar zij sterft, wanneer zij geboren is, dewijl zij den invloed der ademhaling, die van de hersenen afhangt, mist.

LV. De *organen*, die geen gemeenschap meer hebben met de hersenen, verliezen weldra hunne *vita-*

liteit en hunne voeding, zij verflensen en sterven. Doch deze toestand is zeldzaam, dewijl er in de verlammingen, die een gevolg van eene aandoening der hersenen zijn, nog gemeenschap met dit ingewand plaats heeft; maar dewijl de voornaamste gemeenschap slechts door een ziekelijk punt wordt uitgeoefend, en dewijl de overige slechts door weinig aanzienlijke zenuwtakken (par des anastomoses au moyen de cordons nerveuses etc.) geschieden, is de invloed van de hersenen onvoldoende, om de werking in eenen behoorlijken graad te onderhouden.

LVI. Het is niet door gebrek aan een bijzonder bestanddeel, van hetwelk de hersenen de bron zouden zijn, dat de verlamde tot beweging dienende deelen (appareils moteurs) verflensen; maar het is door gebrek aan opwekking en werkzaamheid (exercice).

LVII. Het gebrek aan werkzaamheid van de verlamde spieren komt oorspronkelijk niet door de ongeschiktheid van hare zenuwen, om de beweging op te wekken, maar het komt door het gebrek aan voldoende gemeenschap met de hersenen; doch wanneer de voeding gedurende langen tijd in het verlamde deel gekwijnd heeft, dan bederven de zenuwen (se détériorent) en zijn niet meer geschikt, om de werking op te wekken.

LVIII. De toevloed van een met zuurstof bezwangerd bloed kan de voeding in de verlamde deelen onderhouden, omdat er nog een weinig gemeenschap met de hersenen bestaat; maar het gebrek aan werkzaamheid maakt deze voeding hoe langs hoe meer kwijnende, zonder altijd den plaatselijken dood te veroorzaken.

LIX. Eene gemakkelijke, aanhoudende, en in alle rigtingen tusschen de verschillende deelen van het ligchaam plaats hebbende, mededeeling van de opwekking (excitation) is onontbeerlijk, om het evenwigt der verrigtingen te onderhouden.

LX. In de warme jaargetijden en luchtstreken, geschiedt deze opwekking bij de dieren meer door de uitwendige, dan door de inwendige oppervlakten; in de koude jaargetijden en luchtstreken wordt hun de opwekking meer door de inwendige oppervlakten, dan door de uitwendige, medegedeeld. De maag-oppervlakte (surface gastrique) wordt dan de voorname weg voor de opwekking, en daarom is de voeding dan meer aanmerkelijk.

LXI. De opwekking is nooit gelijkmatig (uniforme) in de dierlijke huishouding; zij is altijd meerder in zekere deelen, en minder in één of meer andere, en bij opvolging (successivement) heeft zij in verschillende streken van het ligchaam de overhand. Deze ongelijkheid eindigt dikwijls met het storen van het evenwigt der verrigtingen.

LXII. De gezondheid wordt nooit van zelve gestoord, maar altijd, omdat de uitwendige prikkels, die bestemd zijn om de verrigtingen in stand te houden, de opwekking in eenig deel opgehoopt hebben, of omdat zij aan de dierlijke huishouding ontbraken, of omdat deze geprikkeld werd op eene wijze, die tegen de uitoefening der levenswetten streed; want er bestaan betrekkingen tusschen de uitwendige wijzigende oorzaken (modificateurs extérieurs) en het geheel, of de verschillende deelen van het *Organismus*, zoodanig dat sommige met de levenswetten overeenkomstig zijn, en andere tegen dezelve strijden; deze laatste zijn de vergiften.

LXIII. Eenige uitwendige wijzigende oorzaken verminderen de verschijnsels van het leven in de werktuigen, met welke zij in betrekking komen; maar de pijn, die zich in het verzwakte deel (lieu débilité) openbaart, neemt de dienst van eenen prikkel waar, die er de levensverschijnsels terug roept, dan eens

op eene gunstige, dan weder op eene voor het behoud van het dier schadelijke wijze.

LXIV. De overmaat van bloedbereiding (d'hématose ou de sanguification) vermeerdert de som van de *vitaliteit;* maar deze vermeerdering heeft eenen grenspaal, boven welken zij niet gaan kan, zonder de opwekking op een *orgaan* te doen zamenhoopen, en zonder eene ziekte te doen ontstaan, door overprikkeling van dit *orgaan.*

LXV. De opwekking hoopt zich ook, door den invloed van opwekkende oorzaken, in de werktuigen op, ofschoon de som van de algemeene *vitaliteit* zeer verminderd is; en deze toestand kan tot aan de uittering en den dood toe voortbestaan.

LXVI. De dierlijke huishouding verdraagt nooit de overprikkeling zonder nadeel; en zij, die het meest gewoon schijnen te zijn aan al te groote prikkels, eindigen met plaatselijke overprikkelingen te ondervinden.

Wij hoorden dus (om in een kort overzigt den zakelijken inhoud van de *physiologische* leer van Broussais op te geven), dat de Fransche Geneesheer, ten einde eene geheel *dynamische* Geneeskunde te kunnen daarstellen, als eersten grondslag van zijne leer de stelling van Brown (1), wiens naam hij ook niet verzwijgt, heeft aangenomen, dat namelijk het dierlijke leven slechts door uitwendige prikkels wordt onderhouden. Men kan deze stelling echter, zoo als de Hoogleeraar Gruithuisen (2)

(1) Joannis Brunonis *Element. Medicinae,* Vol. I Cap. 2, edit. Edinburg. 1784. §. X.

(2) *Prüfung der physiologisch-medicinische Theorie des Pro-*

heeft aangemerkt, geenszins als eerste levenswet erkennen, daar men vooral de mogelijkheid van eenen dadelijk aanwezigen *organischen* prikkel moet hebben, en hiertoe noodzakelijk het bestaan van de *Respiratie* en *Reproductie* gevorderd wordt. Zonder deze toch zijn alle uitwendige prikkels werkeloos, en noch enkele bewerktuigde deelen, noch het geheele *Organismus* kunnen door uitwendige prikkels alleen worden onderhouden, al hadden wij ook veel sterkere dan *Campher*, *Moschus* en *Phosphorus*, wanneer zij door gebrek aan *Reproductie* kwijnen of den dood zijn nabij gekomen.

Onder de uitwendige prikkels bekleedt de warmtestof, volgens de leer van BROUSSAIS, de voornaamste plaats, zoo als deze ook onder de uitwendige prikkels door BROWN (1) het eerst wordt genoemd. Wanneer BROUSSAIS onder deze warmtestof, behalve die, welke door uitwendige oorzaken wordt aangebragt, ook de *organische* of dierlijke warmte, welke door het geheele *Organismus* verbreid is, verstaat, dan geeft hij ons zelf een wapen in handen, om eene van zijne volgende stellingen te bestrijden, volgens welke namelijk de werking der prikkels nooit algemeen maar slechts plaatselijk is.

Behalve de warmtestof noemt BROUSSAIS ook, als uitwendige prikkels, eenige natuurlijke ligchamen, die de *sensibiliteit* en *contractiliteit* dier deelen van het *Organismus*, met welke zij in aanraking

---

fessors F. J. V. BROUSSAIS *in Paris*; in *Medicinisch-chirurgische Zeitung*, Bd. II, Innsbruck 1823, S. 219 seqq.

(1) l. l. edit. l. § XI.

gebragt worden, vermeerderen. Hij verstaat hierdoor waarschijnlijk de lucht, het voedsel, de geneesmiddelen etc., daar deze gewoonlijk door de Geneesheeren *res naturales* genoemd worden.

De voornaamste eigenschappen, door welke het dierlijke leven zich openbaart, zijn de *contractiliteit* en de *sensibiliteit*, of, met andere woorden, het *gevoel* en de *beweging*. De eerste oorsprong van deze verschijnsels of eigenschappen moet aan die kracht worden toegeschreven, welke de dierlijke, tot zamenstelling van de vaste en vloeibare deelen van het ligchaam noodige, Scheikunde in werking brengt: het zijn derhalve slechts afgetrokkene denkbeelden, die men zich omtrent het ontstaan van deze verschijnsels kan vormen, en de *Chimie vivante* en de *puissance créatrice* van BROUSSAIS kunnen even weinig, als het *Imponderabile bioticum* etc. etc., tot derzelver verklaring verstrekken. Om echter het dierlijke leven in zijne uitwerkselen te leeren kennen, is het vooral noodig, om met den aard der twee genoemde eigenschappen bekend te zijn. De prikkelbaarheid (irritabilité), dat is die eigenschap, door welke de levende weefsels, met prikkels in aanraking gebragt zijnde, in staat zijn zich te bewegen, is niet alleen het hoofdverschijnsel van het dierlijke leven, maar moet ook als de bron van alle de overigen beschouwd worden. De *sensibiliteit* mag zelfs met de *irritabiliteit* geenszins in den zelfden rang worden geplaatst, maar moet alleen voor een gevolg van deze gehouden worden. Zonder prikkelbaarheid kan er geene gevoeligheid plaats hebben, en deze bestaat eigenlijk in de gewaarwording, die onze weef-

sels van de uitoefening der prikkelbaarheid hebben. Daar nu de prikkelbaarheid zich door beweging, die ten gevolge van prikkeling plaats heeft, aan onze zintuigen openbaart, en deze beweging, voor zoo verre zij kan worden waargenomen, in eene *zamentrekking* bestaat, die men zelfs daar, waar zij onzigtbaar is, *ex analogia* dient aan te nemen, moet deze laatstgenoemde eigenschap, de *contractiliteit* namelijk, als het hoofdverschijnsel van het dierlijk leven beschouwd worden (1). — Dat deze redenering van den Franschen Geneesheer allezins scherpzinnig is, kan niet ontkend worden: evenwel heeft men tegen deze *physiologische* leer van Broussais eenige gegronde bedenkingen in het midden gebragt, door welke dit zijn gevoelen grootendeels wederlegd wordt. Wanneer namelijk de *contractiliteit* de eenigste eigenschap van het dierlijk leven ware, en als de bron van al de overige beschouwd moest worden, dan zou men dezelve ook in al de weefsels van het dierlijke ligchaam moeten waarnemen, en dit evenwel is niet het geval: of men nu alleen *per analogiam* die zelfde eigenschap, die door Haller en anderen, in het hart, in de springaders, in de spieren enzv. werd waargenomen, aan al de weefsels van het ligchaam moge toekennen, betwijfelen wij, daar men in dit geval de grenzen der waarneming willekeurig te buiten gaat. Moest de *contractiliteit* voor de bron der *sensibiliteit* worden gehouden, dan moest zij ook in die deelen, die het gevoeligst zijn, in de grootste mate aanwezig zijn,

(1) Vergelijk het door Broussais bewerkte artikel *Irritation*, in de *Encyclopédie progressive*, pag. 129 seqq.

dan moest zij vooral in de zenuwen, die men voor de zitplaats en voor de leiders der laatstgenoemde eigenschap houden moet, door onze zintuigen worden waargenomen. Alle verrigtingen en wijzigingen van onze *organen* kunnen geenszins uit de *contractiliteit* alleen verklaard worden: hoe toch zal men uit deze eigenschap den vermeerderden toevloed van vochten en derzelver ophooping in gegeprikkelde deelen verklaren kunnen? Hoe kan men uit dezelfde eigenschap den oorsprong en de genezing van een' en denzelfden ziekelijken toestand, van de *haemorrhagiae activae* b. v., verklaren; kunnen deze bloedvloeijingen ten gevolge van eene verhoogde *contractiliteit* ontstaan, en tevens door uitwendige koude, die de vezelen doet zamentrekken, genezen worden?

De prikkelbaarheid wordt oorspronkelijk slechts in één punt, dus alleen plaatselijk vermeerderd, terwijl deze verhoogde prikkelbaarheid zich eerst naderhand, door medegevoeligheid, aan vele andere mededeelt. Tegen deze stelling van BROUSSAIS moeten wij weder met den Hoogleeraar van *München* (1) aanmerken, dat er vele *intensive* prikkels zijn, die dadelijk algemeen werken, wanneer zij met het geheele *Organismus* in betrekking worden gebragt, zoo als de *electriciteit* ons hiervan een luisterrijk voorbeeld oplevert. En dit geldt vooral van de inwendige prikkels, die door de verrigtingen van het ligchaam zelve, door den omloop van het bloed, door de ademhaling, door de werking der zenu-

(1) *Salzburger medicin. chir. Zeitung* l. l. pag. 221.

wen, door de *assimilatie* en *reproductie*, worden voortgebragt, daar het waarschijnlijk is, dat deze prikkels veel meer eene algemeene, dan eene plaatselijke opwekking moeten te weeg brengen, zoo als Brown dit heeft aangemerkt, door te zeggen (1): « *Illorum* (morborum universo corpori communium) « *communitas ex vitae principii labore est, horum* « (qui aliqua parte contenti, locales nominandi) *ex offensa locali.*" Schoon Broussais ook deze inwendige prikkels schijnt te erkennen, zoo schrijft hij echter aan dezelve slechts eene plaatselijke werking toe, zoo als dit blijkt uit de LXIV^ste^ *Proposition:* « De al te overvloedige bloedbereiding vermeerdert « de som van de *vitaliteit;* maar deze vermeerde-« ring (cette progression) heeft eene bepaalde mate, « want als zij deze te boven gaat, hoopt zich de « prikkeling (excitation) in een *orgaan* op, en de « ziekte heeft plaats door de overprikkeling van dit « *orgaan.*"

De plaatselijke prikkelingen worden aan andere *organen* medegedeeld door de medegevoeligheid, welke plaats heeft door middel van de zenuwen. Daar die weefsels, welke de *sensibiliteit* en *contractiliteit* in de grootste mate bezitten, aan de werking der prikkels onmiddellijk worden blootgesteld, en ze op andere overplanten, zoo zijn zij vooral de natuurlijke drijfveêren der *sympathiën.* Tot deze weefsels nu moet men brengen de huid, de uitwendige zintuigen, en de slijmvliezen, die de inwendige zintuigen uitmaken. Wat het laatstge-

---

(1) l. l. cap. I § VI.

noemde gevoelen betreft, volgens hetwelk BROUSSAIS de slijmvliezen als de zitplaats van de inwendige zintuigen opgeeft, willen wij over dit denkbeeld, hetwelk vooral bij den eersten opslag vreemd klinkt, niet uitweiden, daar het voor de Geneeskunde zelve van minder belang is, maar slechts aanmerken, dat men behalve den voedings- en voortplantings-zin, welke men aan de slijmvliezen kan toeschrijven, nog andere inwendige zinnen, die tot het gebied van het gemeengevoel (coenaesthesis) behooren, moet aannemen, en dat daarentegen de reuk en de smaak, die insgelijks door slijmvliezen geschieden, tot de uitwendige zintuigen behooren (1). Overigens is deze leer eigenlijk van den schranderen en wijsgeerigen CABANIS afkomstig, die haar, hoewel minder duidelijk, het eerst schijnt te hebben voorgedragen (2).

De *contractiliteit* is op geene gelijkmatige wijze in de dierlijke huishouding verbreid. Schoon alle weefsels van dezelve voorzien zijn, bezitten zij deze eigenschap echter in verschillende graden. Van hier het verschil en de wijzigingen, die men, zoo wel in den aard, als in de krachts-uiting van de verrigtingen, die door de *organen* en weefsels volbragt worden, waarneemt. Hoe meer *sensibiliteit* en *contractiliteit* er in een weefsel gevonden wordt, des te grooter is ook deszelfs prikkelbaarheid, en des te

(1) GRUITHUISEN, l. l. pag. 224.

(2) Vid. RICHERAND, *Nouveaux élémens de Physiologie*. Tom. II. 7me édit. Paris 1817. pag. 169. « Mais il faut reconnaître avec « CABANIS, que nos idées nous viennent de deux sources bien « distinctes: savoir, les sens extérieurs et les organes inté- « rieurs" etc.

gemakkelijker wordt de prikkeling, door welke het wordt aangedaan, op andere *organen* en weefsels overgeplant. Gelijk de *contractiliteit* ongelijkmatig onder de *organen* en weefsels van de dierlijke huishouding verdeeld is, zoo is ook de prikkeling en opwekking, voor welke zij door die eigenschap vatbaar zijn, in de verschillende deelen van het menschelijk ligchaam nooit in dezelfde mate aanwezig. Is deze namelijk in één *orgaan* vermeerderd, dan is zij in één of in meerdere andere *organen* verminderd. Echter heeft er altijd gemeenschap tusschen het eene *orgaan* en het andere plaats, welke gemeenschap voor het evenwigt der verrigtingen en voor het behoud der gezondheid noodig is.

Ofschoon de prikkeling, in hare *quantitative* verhouding, dikwijls zeer ongelijkmatig tusschen de verschillende *organen* en weefsels van het ligchaam verdeeld is, en zoo aan de veelvuldigste ziekten haren oorsprong geeft, is zij echter, wat haren *qualitativen* toestand betreft, waar zij ook moge plaats hebben, altijd ééne en dezelfde, en bestaat in eene vermeerdering van de verschijnsels, die den staat van het leven aantoonen. Met welk gevoelen van Broussais wij ons weder moeijelijk vereenigen kunnen, wanneer wij aan den éénen kant het oneindig groote getal van verschillende prikkels nagaan, aan welke ons ligchaam is blootgesteld, en aan den anderen kant het groote verschil overwegen, hetwelk tusschen de onderscheidene *organen* en weefsels der dierlijke huishouding, in alle derzelver eigenschappen en verrigtingen, wordt waargenomen. Op deze *physiologische* leer, die met Brown's denkbeelden over-

eenstemt, kan derhalve het gevoelen van BROUSSAIS omtrent den oorsprong der ongesteldheden, geenszins als op eenen vasten grondslag steunende, worden aangenomen. Daarenboven verklaart BROUSSAIS, alle storingen, die de verrigtingen ondergaan, alleen uit eene verhoogde of verminderde prikkeling van deze of gene *organen*, ten gevolge van uitwendige oorzaken, die met dezelve in aanraking kwamen, makende volstrekt geene melding van den aanleg tot deze of gene ongesteldheden, dien hij derhalve geheel schijnt buiten te sluiten. En echter kan men zonder deze voorgeschiktheid, die in den toestand der *reproductie* gezocht moet worden, den oorsprong der ongesteldheden geenszins verklaren, daar dezelfde uitwendige prikkelende oorzaken bij den éénen eene ziekte ten gevolge hebben, terwijl zij door den anderen zonder nadeel verdragen worden, en zelfs op één en denzelfden mensch, of op één en hetzelfde *orgaan*, op onderscheidene tijden, op eene verschillende wijze werken. Ook moeten wij tegen de leer van BROUSSAIS, volgens welke de verrigtingen slechts door plaatselijke overprikkelingen gestoord worden, aanmerken, dat er ook ongesteldheden zijn, bij welke geene verschijnsels van plaatselijke prikkeling kunnen ontdekt worden. Hoe zou men volgens deze leer daarenboven de *deformitates congenitae* en andere *organische* gebreken kunnen verklaren?

Volgens de LXIIIste stelling ontbreekt het wel niet aan uitwendige oorzaken, door welke het leven in de *organen*, met welke zij in betrekking komen, verminderd wordt, doch in dit geval bekleedt de

pijn, die in het verzwakte deel ontstaat, de plaats van de prikkelende oorzaak. Het ongerijmde dezer stelling is des te meer in het oogloopend, hoe minder het aan ongesteldheden ontbreekt, in welke volstrekt geene pijn wordt waargenomen, zoo als b. v. de meeste ziekten, die tot de Klasse van de *Cachexiae* behooren.

Wanneer Broussais eindelijk verklaart, dat, niettegenstaande de algemeene som van de *vitaliteit* zeer verminderd is, de prikkeling echter in eenige werktuigen zeer vermeerderd kan zijn, dan worden wij reeds hier voorbereid tot zoodanige *pathologische* en *therapeutische* denkbeelden, als volgens welke de Scheurbuik b. v. zeer dikwijls met plaatselijke ontstekingen verbonden is (1).

ZIEKTEKUNDE.

Propos. LXVII—CCLXI.

LXVII. De gezondheid vooronderstelt de regelmatige uitoefening der verrigtingen; ziekte is het gevolg van hare onregelmatigheid; de dood van derzelver ophouden.

LXVIII. De verrigtingen van het ligchaam geschieden onregelmatig, wanneer ééne of meerdere van de-

---

(1) Eene meer naauwkeurige kennis van de *physiologische* leer van Broussais begeerende, kan men het te voren reeds aangehaalde meer uitvoerige werk van den Parijsschen Hoogleeraar raadplegen: *Traité de Physiologie appliquée à la Pathologie.* Paris 1825. II voll. 8°. (Waarschijnlijk bestaat er van dit werk nog eene vroegere uitgave, daar wij eene Brusselsche van 1822 en 23 voor ons hebben.)

zelve, met eene te groote of te geringe krachts-uiting (énergie) worden uitgeoefend.

LXIX. De krachts-uiting van eene verrigting is te groot, wanneer zij de andere zoodanig verhaast, ophouden doet of van aard doet veranderen, dat één of meerdere van die *organen*, in welke deze verhoogde verrigting (fonction exagérée) plaats heeft, en van die, welke door haar gestoord werden, met vernieling (destruction) bedreigd worden.

LXX. De krachts-uiting van eene verrigting is kwijnende (languissante) wanneer één of meerdere *organen*, die met dezelve belast zijn, niet dien graad van *vitaliteit* bezitten, die noodig is, om dezelve wel uit te oefenen.

LXXI. De *vitaliteit* der *organen* kan verhoogd geweest zijn, voor zij verminderd werd, en omgekeerd.

LXXII. Er bestaat noch eene algemeene en gelijkvormige verhooging, noch eene zoodanige vermindering van de *vitaliteit*, waarmeê de *organen* voorzien zijn.

LXXIII. De verhoogde *vitaliteit* begint altijd in één bewerktuigd stelsel (système organique) en deelt zich aan anderen, hetzij in denzelfden toestel van werktuigen (appareil), hetzij elders, mede.

LXXIV. De aard der verhoogde *vitaliteit*, die door mededeeling (communication) plaats heeft, is altijd aan de oorspronkelijke gelijk. Het is altijd eene vermeerdering van die verschijnsels, die den staat van het leven aantoonen (attestent).

LXXV. De levensverhooging van één of van meerdere bewerktuigde stelsels (systèmes) en van één of van meerdere toestellen (appareils), veroorzaakt steeds eene verminderde *vitaliteit* (la langueur) van eenig ander stelsel (système ou appareil).

LXXVI. De verminderde *vitaliteit* daarentegen van het een of ander stelsel of *appareil*, brengt dikwijls

eene *vitaliteits*-vermeerdering van één of meer anderen te weeg (entraîne), somtijds ook eene vermindering.

LXXVII. De verhoogde *vitaliteit* van een stelsel (en nog meer van eenen bewerktuigden toestel) onderstelt altijd eene werking der wijzigende prikkelende oorzaken (des modificateurs stimulans) grooter dan die, welke tot onderhouding der gezondheid gevorderd wordt; dat is te zeggen, eene overprikkeling of te groote opwekking (superstimulation ou surexcitation).

LXXVIII. De gedeeltelijke overprikkeling (surexcitation partielle) onderstelt altijd eenen te grooten toevoer van vochten; bij elke overprikkeling bestaat er derhalve eene ophooping van vochten (congestion), die de uitoefening der verrigtingen belemmert (préjudiciable à). Dit is eene ziekelijke vochtsophooping.

LXXIX. De vereeniging van gedeeltelijke overprikkeling met ziekelijke ophooping van vochten, veroorzaakt altijd eene overmatige of onregelmatige plaatselijke voeding (nutrition partielle). Dit is het, wat de *active congestie* uitmaakt, dit is het, wat noodzakelijk tot eene verandering in de bewerktuiging der deelen (désorganisation) moet leiden.

LXXX. De *active* en in enkele deelen plaats hebbende overprikkeling en ziekelijke *congestie* kunnen zeer wel gepaard gaan (sont compatibles) met eene algemeene vermindering van krachten.

LXXXI. De plaatselijke *vitaliteits*-vermindering (diminution partielle) heeft steeds eene verminderde plaatselijke voeding ten gevolge, ofschoon zij dikwijls eene ziekelijke *congestie* veroorzaakt; doch dit is eene *passive congestie*.

LXXXII. Ook de ziekelijke *passive congestie* kan eene veranderde bewerktuiging in de weefsels voortbrengen; zij doet dit echter veel zeldzamer dan de *active*.

LXXXIII. Daar de overmatige opgewektheid of overprikkeling altijd door ziekelijke *active congestie* verzeld wordt, behoeft men de eerste slechts te noemen, om in de verklaring van het beloop eener ziekte begrepen te worden: kortheidshalve kan men zich zelfs met het woord prikkeling vergenoegen, zoo men er slechts den zelfden zin aan hecht, als aan de beide uitdrukkingen zamen: men moet er echter het bijvoegelijk naamwoord *ziekelijke* bij denken.

LXXXIV. De prikkeling kan in een stelsel bestaan, zonder dat eenig ander aan dezelve deel neemt; doch dit heeft geen plaats, ten zij dezelve van weinig aanbelang is: zij bepaalt zich dan slechts tot de plaatselijke *organische* bewegingen en tot de voeding van het deel: doch zoodra de plaatselijke prikkeling tot eenen zekeren graad is gestegen, wordt zij in andere meer of min verwijderde stelsels (systèmes ou appareils) herhaald, en zulks altijd zonder van aard te veranderen.

LXXXV. Door de zenuwen alleen wordt de prikkeling op andere deelen voortgeplant: dit zijn de ziekelijke *sympathiën*. De ziekelijke *sympathiën* geschieden derhalve op dezelfde wijze, als die van den gezonden staat: zij verschillen slechts daarin van dezelve, dat de zenuwen, in dit laatste geval, eene grootere prikkeling, of eene zoodanige mate van opwekking (mode d'excitation), als met de levenswetten strijdig is, voortplanten.

LXXXVI. De ziekelijke *sympathiën* zijn van tweederlei aard: die, welke tot de eerste soort behooren (sympathies organiques) openbaren zich door *organische* verschijnsels, te weten door overmatige beweging van de vezels (exagérations du mouvement fibrillaire), door vochtsophoopingen, door veranderde afscheidingen, door vermeerderde, verminderde, of van hoedanigheid veranderde uitwasemingen en opslorpingen; door verande-

ringen in de *temperatuur* en door gebreken in de voedingsverrigting. Die, welke tot de tweede soort behooren, worden *sympathiën* van betrekking (sympathies de relation) genoemd, en openbaren zich door pijn, door krampen van de aan onzen wil onderworpene spieren en door verstandsverbijsteringen (aberrations mentales).

LXXXVII. De *organische sympathiën* kunnen zonder de *sympathiën* van betrekking plaats hebben: de laatste echter hebben altijd de aanwezigheid van de eerste (sympathies organiques) ten gevolge; maar meestal zijn de *sympathiën* van beide soorten gelijktijdig werkzaam.

LXXXVIII. Hoe grooter de gevoeligheid van het geprikkelde *orgaan* en van het *individu* is, des te veelvuldiger zijn de *sympathiën*, en omgekeerd.

LXXXIX. Hoe veelvuldiger en werkzamer de *sympathiën* zijn, des te zwaarder is ook de ziekte.

XC. De *sympathiën* van betrekking in eene te groote mate aanwezig zijnde, zijn voldoende om den dood te veroorzaken, die in dit geval van de ontaarding (désorganisation) van het middelpunt van betrekking (centre de relation) schijnt af te hangen. Ook eene overmaat van de *organische sympathiën* kan eenen spoedigen dood ten gevolge hebben, die dan aan vochtsophooping en ontaarding (désorganisation) van onderscheiden ingewanden moet worden toegeschreven.

XCI. Somtijds is het oorspronkelijk geprikkelde *orgaan* het éénige, dat vochtsophooping of structuurverandering ondergaat, terwijl de *sympathisch* aangedane *organen* niet genoeg prikkeling ondergaan, om ook in dezelve te deelen.

XCII. De *sympathisch* geprikkelde *organen* kunnen eenen hoogeren graad van prikkeling ondergaan, dan die is van het *orgaan*, aan welks invloed zij dezelve verschuldigd zijn. In dit geval verandert de ziekte

hare zitplaats en haren naam: dit zijn de ziekte-verplaatsingen (Métastases).

XCIII. Het *orgaan*, dat de zitplaats van eene *metastasis* is geworden, veroorzaakt dan eigenaardige *sympathiën*, die ook weder op hare beurt voorheerschende kunnen worden: zoodanig zijn de zwervende ontstekingen (phlegmasies ambulantes) enzv.

XCIV. Wanneer de *sympathische* prikkelingen, die de voorname ingewanden op de afscheidende en uitwasemende werktuigen en op den omtrek van het ligchaam uitoefenen, grooter worden dan die, welke in deze ingewanden zelve plaats hebben, dan worden de laatste van dezelve bevrijd, en de ziekte eindigt door eene spoedige genezing. Dit zijn de *Crises*. In dit geval gaat de prikkeling van binnen naar buiten.

XCV. De vochtsophoopingen van de *Crises* eindigen altijd met eene ontlasting, het zij door afscheiding, het zij door ettermaking of bloedvloeijing: zonder deze verschijnsels is de *crisis* onvolkomen.

XCVI. Bijaldien de prikkeling van uitwendige op inwendige deelen, of van een minder op een meer gewigtig ingewand overgaat, dan wordt de ziekte erger: dit zijn de valsche *crises* van de schrijvers.

XCVII. De prikkelingen hebben noch eene bepaalde duurzaamheid, noch eenen vasten loop, en beide deze omstandigheden hangen af van het eigenaardig gestel des lijders en van den invloed der wijzigende oorzaken (des modificateurs), die op de lijders werken.

XCVIII. De prikkeling is geneigd, om zich voort te planten, door gelijkheid van weefsel en door gelijkheid in *organisch* zamenstel: dit is het, wat de *diatheses* uitmaakt: evenwel gaat zij ook somtijds op weefsels over, die geheel ongelijk zijn aan die, in welke zij haren oorsprong nam, en dit wel veelvuldiger in spoedig, dan in langzaam verloopende ziekten.

XCIX. Wanneer het bloed door prikkeling in een weefsel wordt opgehoopt, en er gelijktijdig buitengewone zwelling, roodheid en hitte, die in staat zijn het geprikkelde deel te ontaarden (désorganiser), worden waargenomen, dan geeft men aan deze prikkeling den naam van ontsteking.

C. Plaatselijke pijn is van ontsteking, zelfs van eene hevige, niet onafscheidelijk.

CI. De plaatselijke pijn, die de ontsteking vergezelt, toont zeer veel verscheidenheden, die van den aard der gevoeligheid van het aangedane deel en van de mate van gevoeligheid des lijders afhangen.

CII. Dikwijls veroorzaakt de ontsteking meer pijn in de *sympathisch* geprikkelde deelen, dan in het oorspronkelijk aangedane *orgaan* (dans son propre foyer). De ontstekingen van de slijmvliezen der maag, der dunne darmen en der blaas, leveren hiervan dagelijks voorbeelden op.

CIII. Wanneer de ontsteking volstrekt geene pijn verwekt, dan doet zij slechts *organische sympathiën* ontwaken.

CIV. De onsteking verandert (altère) altijd de vochten van het ontstokene deel.

CV. De ontsteking kan bestaan zonder verettering.

CVI. De ontsteking laat dikwijls eene soort van prikkeling achter, aan welke men eenen anderen naam geeft, en die eene kwaadsappigheid (cacochymie) voortbrengt, welke men voor eigenaardig (essentielle) plagt te houden.

CVII. De ontsteking veroorzaakt dikwijls *sympathiën* van betrekking, die door de schrijvers voor de voornaamste ziekte-verschijnsels gehouden zijn, en die aan de ongestelheid den naam van zenuw-ziekte (Névrose) hebben doen geven.

CVIII. De ontsteking verandert niet van aard door de vermindering van krachten, die zij veroorzaakte.

CIX. De prikkelingen van alle *organen* worden aan de hersenen medegedeeld, zoodra zij eenen zekeren graad van hevigheid verkregen hebben, vooral zoo zij eenen ontstekingachtigen aard hebben; daaruit ontstaat de afwijking in de verstands- en gevoelvermogens (facultés intellectuelles et affectives) en een toestand van pijnlijkheid en kwalijk bevinden (malaise), die men aan den toestel der bewegingswerktuigen toeschrijft. Deze *sympathie* in eene te groote mate aanwezig zijnde, gaat over in ontsteking der hersenen (encéphalite).

CX. Hevige prikkelingen van alle *organen* worden altijd in het eerste oogenblik, dat ze plaats hebben (au moment de leur début), aan de maag medegedeeld: daaruit ontstaat gebrek aan eetlust, en verandering in de kleur van de tong en van derzelver slijm: wanneer de prikkeling, die de maag ondergaat, tot den graad van ontsteking vermeerderd wordt, neemt men de verschijnsels van *Gastritis* waar; en overmits de hersenen altijd meer geprikkeld zijn, ontwikkelen zij in eene grootere mate de aan haar eigene medelijdendheden, en kunnen zelfs in ontsteking overgaan.

CXI. Hevige prikkelingen van alle *organen* worden aan het hart medegedeeld; in dit geval trekt het hart zich sneller zaam; de omloop van het bloed wordt bespoedigd, en de vermeerderde warmte van de huid veroorzaakt een onaangenaam gevoel: dit is het, wat men koorts noemen moet, die hier op eene algemeene wijze beschouwd wordt.

CXII. Koorts is nooit iets anders, dan het gevolg van eene *oorspronkelijke* of *sympathische* prikkeling van het hart.

CXIII. Elke prikkeling, die hevig genoeg is, om

koorts te veroorzaken, is eene soort (une des nuances) van ontsteking.

CXIV Elke ontsteking, die hevig genoeg is, om koorts voort te brengen, wanneer zij aan het hart wordt medegedeeld, is ook hevig genoeg, om gelijktijdig op de hersenen en op de maag over te gaan, althans in haar begin; en dewijl zij niet van aard verandert, wanneer zij op andere deelen overgaat, is het altijd eene soort van ontsteking, welke zij in deze drie *organen* ontwikkelt.

CXV. De prikkelingen, die door een ontstoken *orgaan* aan de hersenen en aan de maag worden medegedeeld, verminderen somtijds, niettegenstaande de ontsteking, die ze voortbragt, aanwezig blijft; in welk geval deze twee *organen* (hersens en maag) hunne verrigtingen weder volbrengen, terwijl de hevige prikkeling van het hart blijft voortbestaan en de koorts onderhoudt.

CXVI. Hoewel de maag en de hersens hare verrigtingen, gedurende de ontsteking van een ander *orgaan*, blijven volbrengen, houden zij echter niet op, om *organisch* geprikkeld te worden. Derzelver prikkeling komt altijd de ontsteking nabij, en gaat zeer dikwijls in deze over, wanneer de oorzaak (le foyer), die haar onderhoudt, tot aan den dood voortduurt.

CXVII. Wanneer de *sympathische* prikkeling van maag en hersenen, in plaats van te verminderen, heviger wordt dan die van den ontstekingshaard, van welken zij afhangt, dan heeft het geval plaats, waarover wij in de stellingen over de ziekte-verplaatsingen (métastases) gesproken hebben. (Zie CII en volgende).

CXVIII. De ontsteking der hersenen heeft altijd die van de spijsverteringswegen en somtijds die van de aan deze nabijgelegene deelen (celle de leur annexe) ten gevolge; dit is eene *organische sympathie*.

CXIX. De ontsteking der hersenen is veelvuldiger een *sympathisch* gevolg van maagontsteking, dan de oorzaak van deze.

CXX. De bloedophooping der maag in dronkenschap, in *Typhus*, in kwaadaardige koortsen enz. gaat noodzakelijk op de hersenen en derzelver vliezen over.

CXXI. De ontsteking der hersenen brengt zenuwverschijnsels voort, die men dikwijls voor eigenaardige (essentiels) heeft gehouden.

CXXII. Alle prikkelingen van de hersenen, die tot den dood toe voortduren, eindigen of door ontsteking, of door bloedvloeijing; zoodanige zijn de *Epilepsie*, de *Catalepsie*, de overmatige zielsinspanningen enzv.

CXXIII. De krankzinnigheid (la manie) is steeds het gevolg van eene prikkeling der hersenen. Deze prikkeling kan daar gedurende langen tijd onderhouden worden door eene andere ontsteking, en gelijktijdig met deze verdwijnen; maar wanneer zij van langeren duur is, eindigt zij altijd door in ware *Encephalitis* over te gaan, het zij inwendige of uitwendige (parenchymateuse ou membraneuse).

CXXIV. Geene buiten de hersenen gelegene ontsteking (inflammation extra-cérébrale) kan zonder de medewerking van die der maag en der dunne darmen krankzinnigheid voortbrengen, en de lever is in deze gevallen slechts *sympathisch* (secondairement) aangedaan.

CXXV. De ontsteking van het spinnewebbe-vlies der hersenen (Arachnite) volgt veelvuldiger na *Gastro-Enteritis*, dan dat zij oorspronkelijk plaats heeft; maar de ijlhoofdigheid, de slapeloosheid en de stuiptrekkingen, die dikwijls verschijnsels van dezelve zijn, kunnen door deze *Gastro-Enteritis* onderhouden worden, met haar verdwijnen, of na den dood in het spinnewebbe-vlies, of in het zachte hersen-vlies geene of

minder in het oogloopende sporen van ontsteking achter laten, dan die, welke men in de maag vindt.

CXXVI. Elk hevig lijden (souffrance extrême), dat of door ontsteking van een *orgaan*, of door prikkeling van een' zenuwtak, of door zielsaandoening (par une cause morale) wordt te weeg gebragt, veroorzaakt bloedophooping in de hersenen, en is geneigd om eene ontsteking in het weefsel der hersenen (dans la pulpe), in het zachte hersenvlies en in het spinnewebbevlies voort te brengen. Welnu, het lijden der maag is het allerwreedaardigste en wordt door elk ander lijden te weeg gebragt. Er heeft dus nooit eene *Gastro-Enteritis* plaats, zonder eene grootere of geringere prikkeling van de hersenen: al hetwelk moet toegepast worden op de bloedstortingen, die in de hersenen plaats hebben (hémorrhagies encéphaliques).

CXXVII. De knobbels, de kankerachtige ontaardingen (les cancers) van de hersenen enzv. zijn voortbrengsels van eene langdurige ontsteking van dit ingewand.

CXXVIII. Alle prikkelingen van de hersenen kunnen op eene beroerte uitloopen.

CXXIX. Het woord beroerte (Apoplexie) drukt de ophouding van de verschijnselen van betrekking (phénomènes de relation) uit: men kan daarin twee voorname graden onderscheiden, naar de af- of aanwezigheid van plaatselijke verlammingen (paralysies partielles): maar men kan deze ziekte niet verdeelen volgens den onderstelden aard van de *organische* verandering der hersenen (d'après la prévision des formes de l'altération organique etc.).

CXXX. De ontsteking van het inwendige of slijmvlies der maag heet *Gastritis;* deze wordt echter nooit in lijken aangetroffen, dan met eene gelijktijdig aanwezige ontsteking van het slijmvlies der dunne darmen.

Men moet haar dus liever den naam van *Gastro-Enteritis* geven.

CXXXI. De ontsteking van het slijmvlies der dunne darmen heet *Enteritis*. In lijken wordt dezelve somtijds alléén aangetroffen; doch vóór de lijkopening kan men derzelver afzonderlijke aanwezigheid (son isolement) niet stellig bepalen, en daarenboven heeft er altijd eene *Gastritis* te voren plaats gehad (à eu l'iniative). Men moet ze derhalve liever *Gastro-Enteritis* noemen.

CXXXII. De *Gastro-Enteritis* komt onder tweederlei vormen voor, met voorheerschende maag-ontsteking namelijk, of met voorheerschende darm-ontsteking. De eerste wordt gekenmerkt door maagpijn, door volslagen gebrek aan eetlust (le refus), door braking (le rejet des ingesta), of door moeijelijkheid om het genotene te verdragen; de kenteekenen van den laatsten vorm bestaan in de mogelijkheid (la faculté) om den dorst te lesschen en in eene zeer spoedige opslorping der vochten (des liquides appropriés); de overige verschijnsels zijn ten naasten bij aan beide vormen eigen.

CXXXIII. De spoedig verloopende ontsteking van het slijmvlies der dunne darmen veroorzaakt, zoo er geene aandoening van het buikvlies mee verbonden is, bij de meeste menschen geen kolijkpijn. Dezelve wordt bijna altijd zonder omschrevene pijn waargenomen; doch is zij dikwijls met een gevoel van branding en onbepaald kwalijk bevinden (malaise vague), gelijk ook met gebrek aan ontlasting verbonden. De ineenschuiving (invagination) van de dunne darmen, wel verre van darmwee (ileus) te veroorzaken, brengt zelfs geen kolijkpijnen voort.

CXXXIV. Kolijkpijn, menigvuldige stoelgangen en persingen (ténesme) zijn de kenteekenen, die aan de

ontsteking van het slijmvlies van den karteldarm (du colon) eigen zijn.

CXXXV. Daar het woord *Enteritis* gebruikt wordt voor de ontsteking der dunne darmen, kan het niet dienen om die van den karteldarm aan te duiden; men moet deze derhalve *Colitis* noemen. Echter volgen beiden dikwijls elkanderen op en vereenigen zich.

CXXXVI. De *Gastro-Enteritis* is zonder eenig pijnlijk punt aanwezig, wanneer de ontsteking in de maag en in het twaalfvingeren gedarmte niet krachtdadig de overhand heeft; zelfs drukking op den buik veroorzaakt geene pijn.

CXXXVII. De *Gastro-Enteritis* openbaart zich door de *sympathiën*, die zij ontwikkelt; te weten, in de eerste plaats, door de *organische sympathiën*, door roodheid en hitte van de slijmvliezen, op de plaatsen, waar zij de inwendige deelen beginnen te bekleeden (à leurs ouvertures), en van de huid; door veranderingen in de afscheidende werktuigen van de gal, van de pis en vooral van het slijm: ten tweede door *sympathiën* van betrekking, welke bestaan in pijn in het hoofd en in de leden, gelijk ook in een gestoord gevoel- en denkvermogen. Den invloed, dien zij op het hart uitoefent, heeft de *Gastro-Enteritis* met meer andere ontstekingen gemeen.

CXXXVIII. Uit alle spoedig verloopende *Gastro-Enteritides* ontspruiten, zoo zij steeds toenemen, stomphcid of gevoelloosheid (stupeur), zwart beslag van de mondholte (fuligo), loodkleurigheid (lividité), bederf of rotheid (fétidité), wegzinking der krachten (prostration), en eindelijk die toestand, welken men rotkoorts, *adynamische* koorts en *Typhus* noemt. Zoodanige *Gastro-Enteritides*, in welke de prikkeling van de hersenen zeer groot is, het zij deze zich tot den

graad van ontsteking al of niet verheft, veroorzaken ijlhoofdigheid, stuiptrekkingen enzv., en krijgen dan den naam van kwaadaardige koortsen, zenuwkoortsen of onregelmatige koortsen (nerveuses ou ataxiques).

CXXXIX. Alle koortsen, die de schrijvers eigenaardige of zelfstandige (fièvres essentielles) noemen, behooren tot de eenvoudige of zamengestelde *Enteritis*. Alle schrijvers hebben dezelve miskend, wanneer zij zonder plaatselijke pijn aanwezig was, en zelfs dan nog, wanneer deze haar vergezelde, dewijl zij die altijd voor een toevallig verschijnsel (un accident) hielden.

CXL. Er zijn wel eenige schrijvers geweest, die verklaarden, dat sommige koortsen van ontstekingen van de spijsverteringswerktuigen afhingen; maar nooit hebben zij gezegd, dat alle koortsen, die men eigenaardige gelieft te noemen, door geene andere oorzaak dan deze kunnen voortgebragt worden; nooit ook, dat zij op dezelfde wijze (par le même mécanisme) werden voortgebragt, als de koorts, die in de longontstekingen enzv. aanwezig is; nooit eindelijk hebben zij het geheele bestaan van eigenaardige koortsen ontkend. Dit alles is door niemand vóór de *Physiologische* leer uitgesproken.

CXLI. De schrijvers hebben allen, niet wetende dat het slijmvlies van de dunne darmen zonder plaatselijke pijn ontstoken kon zijn, de verschijnsels van de darmvliesontsteking aan de ingewandsontsteking toegeschreven.

CXLII. De pokken treden te voorschijn met eene hevige *Gastro-Enteritis*, die de eerste uitwerking van de besmetting is. Deze *Gastro-Enteritis* wordt door eene ontsteking van de huid vervangen en houdt op, als de puisten in een klein getal aanwezig zijn: zijn deze talrijk, doordien er uit de zamenvloeijing van den omtrek der pokken (aréoles) roos (érysipèle) wordt ge-

boren, dan treedt zij weder te voorschijn. Eene zoodanige (eene weder voor den dag geroepene *Gastro-Enteritis*) is de *secundaire* koorts, die etterkoorts genoemd wordt.

CXLIII. De mazelen en het roodvonk verschijnen (débutent) met *Gastro-Enteritis* en met teekenen van eene hevige verkoudheid, die zich tot de oog- en neusholte, tot de keel en tot de luchtpijpstakken bepaalt. Deze ziekten worden slechts gevaarlijk door de hevigheid van deze ontsteking en derzelver *sympathiën* met de hersenen en de overige ingewanden. In het roodvonk wordt de keelontsteking dikwijls doodelijk, en in de mazelen moet men op de *catarrhale* aandoening van de luchtpijpstakken letten, welke van het begin af eene etterachtige ophoesting veroorzaakt, en die, zelfs dan, wanneer zij niet in longontsteking overgaat, stikking (strangulation) kan te weeg brengen, door den doorgang van de lucht te onderscheppen.

CXLIV. De *hypochondrie* is het gevolg van eene *Gastro-Enteritis*, die krachtdadig op de hersenen werkt, welke tot prikkeling geneigd zijn (sur un cerveau prédisposé à l'irritation).

CXLV. Het grootste gedeelte van de ongesteldheden, die men *dyspepsia*, *gastrodynia*, *gastralgia*, *pyrosis*, *cardialgia* of *bulimia* noemt, zijn de uitwerking van eene *Gastro-Enteritis*.

CXLVI. Kolijkpijnen in de navelstreek, bij tusschenpoozingen plaats hebbende met gebrek aan ontlasting en zonder persingen, zijn eigenaardig aan zekere wijzigingen van ontsteking in het slijmvlies der dunne darmen, vooral in den *chronischen* toestand, wanneer de verschijnsels van darmontsteking niet bestaan; maar deze ingewandsontsteking wordt veelvuldiger zonder pijn, dan met pijn waargenomen.

CXLVII. De watervaatsklieren (ganglions lymphati-

ques) van het darmscheil worden slechts ontstoken door de uitwerking van eene darmontsteking; deze dubbele ontsteking gedurende langeren tijd bestaande, maakt de klierziekte (le carreau) uit.

CXLVIII. De watervaatsklieren van het darmscheil worden nooit ontstoken door eene eenvoudige ontsteking van het buikvlies.

CXLIX. De leverontsteking, die niet van eene uitwendige beleediging afhangt, is *consecutief* aan de ontsteking van maag en darmen.

CL. Eene langdurige *Gastro-Enteritis* is de oorzaak van verstoppingen in de lever en van gele en vette levers (des foies jaunes et gras), zelfs bij hen, die aan longtering lijden.

CLI. De waterzucht van hen, die misbruik van sterken drank, van purgeermiddelen enzv. gemaakt hebben, is het gevolg van eene langdurige *Gastro-Enteritis*, die den geheelen omvang (toute l'épaisseur) van het spijsverteringskanaal, van de lever enzv. heeft ingenomen, en die langzamerhand tot het buikvlies is doorgedrongen.

CLII. De gulzigheid (la boulimie) is de uitwerking van eene *Gastro-Enteritis*, met eene voorheerschende prikkeling van de maag en het twaalfvingeren gedarmte. Deze ontsteking kan inderdaad in eene zoodanige wijziging bestaan, dat zij de vertering (assimilation) van eene hoeveelheid voedsel toelaat, die verreweg grooter is dan de behoefte van de dierlijke huishouding; van hier ontstaan volbloedigheid, overvoeding (polysarcie), en ten gevolge hiervan de ontploffing van de prikkeling (la détonation de l'irritation) op de hersens, op de geledingen, op de nieren, op het hart, op den omtrek van het *fondement* (sur la marge de l'anus); in één woord, op alle die punten, waar zij door eene toevallige prikkeling kan heengeleid worden.

CLIII. De maagontstekingen, die met gulzigheid gepaard gaan, hangen dikwijls van het misbruik van prikkelende middels (ingesta) af, en vooral van zoogenaamde maagmiddelen, die toegediend werden, toen de maagontsteking nog maar in eenen ligten graad aanwezig was.

CLIV. De al te overvloedige spijsvertering (assimilation exubérante), die in deze maagontstekingen (gastrites boulimiques) wordt waargenomen, geschiedt altijd met meerdere of mindere plaatselijke en *sympathische* pijnen; deze pijnen verheffen zich in het vervolg zoo zeer, dat zij de vertering voor de *patiënten* gevaarlijk maken, zelfs dan, wanneer de appetijt nog overmatig is; zij eindigen door den honger te doen verdwijnen, door magerheid, braking enzv. voort te brengen, en somtijds gaat de maagontsteking in eenen spoedig verloopenden toestand (état aigu) over.

CLV. Wanneer een langdurig gebruik van prikkelende middels de gevoeligheid van de maag zeer verhoogd heeft, is de genezing langdurig, moeijelijk en de wederinstortingen zijn zeer gemakkelijk; het is zelden, dat er in dit geval geene prikkeling van de hersenen in eenen zoodanigen graad bestaat, die voldoende is om *hypochondrie* voort te brengen; en dikwijls eindigen eene verharding of doorboring van de maag het tooneel.

CLVI. De ontsteking gaat, in eenen spoedig verloopenden toestand, dikwijls van het slijmvlies der ingewanden op het buikvlies over.

CLVII. De spoedig verloopende leverontstekingen zijn slechts doodelijk door eene *complicatie* (par l'addition de) met *Gastro-Enteritis*, met *Peritonitis*, of met de ontsteking van deelen, die in de borst en hersenholte gelegen zijn.

CLVIII. De spoedig verloopende nierontstekingen

zijn slechts doodelijk door eene *complicatie* met de ontsteking van de voornaamste ingewanden.

CLIX. De spoedig verloopende buikvliesontstekingen van de kraamvrouwen beginnen gewoonlijk met de ontsteking van het inwendige vlies en van de geheele zelfstandigheid (épaisseur) van de baarmoeder.

CLX. Langdurige prikkelingen van het slijmvlies der scheede veroorzaken bijna altijd ontsteking van den hals der baarmoeder en van de eijernesten; van daar de verhardingen, de kankers etc.

CLXI. De verhardingen (les squirrhes) van den hals der baarmoeder zijn dikwijls het gevolg van beleedigingen, die dit deel bij verlossingen onderging.

CLXII. Met pijnen vloeijende stonden kondigen een aanhoudend brandpunt van prikkeling in den hals der baarmoeder aan, en de kanker van dit deel is er dikwijls het gevolg van, op den leeftijd, welken men den *critiquen* noemt, wanneer men de prikkeling van den hals der baarmoeder niet lang voor dit tijdperk heeft doen bedaren.

CLXIII. De longontsteking begint dikwijls met eene *catarrhale* aandoening of ontsteking van het slijmvlies der luchtpijpstakken. De bovenste lobben van de long zijn dan de voorname zitplaats van de ontsteking; en wanneer deze ontsteking langdurig is, ontwikkelt zij knobbels (tubercules) in het bovenste gedeelte (sommet) van het *parenchyma*, en doet longtering ontstaan.

CLXIV. De ontsteking van de middelste en onderste lobben van de longen begint dikwijls, zonder door eene *catarrhale* aandoening van de luchtpijpstakken te zijn voorafgegaan: wanneer zij langdurig wordt, ontwikkelen er zich knobbels en er ontstaat longtering.

CLXV. De borstvliesontsteking doet door de verzameling van etter, welke zij voortbrengt, de long aan de zieke zijde verdwijnen (atrophie), meestal zon-

der ontsteking in dezelve te weeg te brengen; maar ten zelfden tijde ontwikkelt zich soms longontsteking aan de tegenovergestelde zijde, en wanneer deze toestand langdurig wordt, neemt de longtering hier (in de long van de tegenovergestelde zijde) haren oorsprong.

CLXVI. Borstvliesontsteking, welke in dat gedeelte van het borstvlies, dat de longen bedekt, voorheerscht, terwijl zij zonder verzameling van etter en zonder *atrophie* van de long, die door hetzelve bedekt wordt, bestaat, doet deze long somtijds in ontsteking overgaan, en kan in dezelve, ingeval van langdurigheid, knobbels ontwikkelen.

CLXVII. De knobbels, die aan ontsteking van het inwendige vlies der luchtpijpstakken en der longencellen (vésicules bronchiques) opvolgen, worden op de zelfde wijze gevormd (engendrés), als die van het darmscheil in eene langdurige ingewandsontsteking.

CLXVIII. Ik heb nooit *tubercula* gezien zonder voorafgaande ontsteking; die zelfs, welke de kinderen bij hunne geboorte mede op de wereld brengen, schijnen mij van dit verschijnsel (phénomène) niet onafhankelijk te zijn.

CLXIX. De *tubercula* ontwikkelen zich in alle gestellen, die door eene langdurige ontsteking van de long en van de darmen aangetast worden; maar dezelve zijn grooter bij voorwerpen, die tot prikkelingen van het watervaat-stelsel geneigd (prédisposés) zijn.

CLXX. De kraakbeenachtige en beenachtige ontaardingen (granulations), de *mélanoses*, de verhardingen, de hersenachtige ontaardingen (encéphaloïdes), de kankers van de long, zijn voortbrengsels die op dezelfde wijze gevormd (engendrées) worden als de gewone knobbels.

CLXXI. Daar het woord longtering slechts de ontaarding aanduidt, die het gevolg der ontsteking van

de zelfstandigheid der longen is, kan men hetzelve op deze ontsteking niet toepassen; men moet haar liever langdurige longontsteking (Pneumonie chronique) noemen, er opzettelijk bij aanduidende, in welk weefsel van dit ingewand dezelve begonnen is.

CLXXII. Het weivlies van het hart wordt dikwijls ontstoken; dit is het, wat men *Pericarditis* noemt. Deze ziekte wordt gekenmerkt door de zitplaats van de pijn en door de belemmering (dépression) en onregelmatigheid van den omloop des bloeds, door welke oorzaak de benaauwdheid, de flaauwten en de vrees voor den dood worden voortgebragt.

CLXXIII. Het inwendige vlies van het hart wordt ontstoken; dit is de meest gewone *Carditis*. Deze *Carditis* doet bij voorkeur de monden van de slagaderlijke vaten aan, waar zij dikwijls langdurig wordt, of een' hinderpaal voor den omloop van het bloed, eene verdikking, woekerende uitgroeisels (végétations), eene verbeening, verzweringen, en ten gevolge overvoeding van het hart en slagaderbreuk (anévrisme) voortbrengt. De prikkeling of ontsteking, die zich in de uitwendige deelen (par l'appareil locomoteur) begon te openbaren, veroorzaakt dikwijls deze *Carditis*, door zich op het inwendige van het hart te vestigen.

CLXXIV. De prikkeling van de verschillende weefsels, die sterk genoeg is om naar het hart te worden overgebragt, kan eene ontsteking van deszelfs beide bekleedselen (membranes) voortbrengen. Die van den inwendigen rok der slagaderen wordt op dezelfde wijze (par le même mécanisme) veroorzaakt, en zou op zichzelven niet voldoende zijn, om eene hevige koorts te onderhouden.

CLXXV. De spoedig verloopende en in verettering overgaande ontsteking van het spierachtig weefsel van het hart, is eene zeer zeldzame ziekte; maar dit weef-

sel ontaardt altoos, na verloop van eenen zekeren tijd, ten gevolge van de ontsteking van zijne beide bekleedselen.

CLXXVI. De meest hevige verschijnsels van den slagaderbreuk van het hart (anévrisme du coeur) worden veroorzaakt door de belemmering, die de omloop van het bloed ondergaat; van daar de aamborstigheden (asthmes), de verschillende bloedvloeijingen en de waterzucht; maar de *Gastritis* blijft nooit in gebreke, om zich bij de andere verschijnsels te voegen, en wel des te meer, naarmate de lijder meer op eene prikkelende wijze behandeld wordt.

CLXXVII. De verbeeningen van de slagaders, die aan het hart eigen zijn, moeten het gevolg zijn van de ontsteking van deszelfs inwendige bekleedsel (membrane interne), of van die der groote slagaderen.

CLXXVIII. De uitzettingen van den boog der *Aorta* zijn dikwijls het gevolg van de langdurige ontsteking van derzelver weefsel. Deze ontaarding kan de monden der slagaderen, die het bloed naar de armen en naar het hoofd voeren, sluiten. Dezelfde ontsteking veroorzaakt ook de broosheid (friabilité) van de andere slagaderen, en de slagaderbreuken, die SCARPA goed heeft beschreven.

CLXXIX. De *scrophulae* zijn prikkelingen van de uitwendige weefsels, in welke het, eiwitstof bevattende, gedeelte van het bloed de overhand heeft; maar dewijl de warmte in dezelve (in die uitwendige weefsels) gering is, en er geene roodheid bestaat, kan men ze (de scrophulae) door eene bijzondere uitdrukking onderscheiden. Is die van *subinflammatio* gepast?

CLXXX. Deze *subinflammatio* kan door ontsteking vergezeld worden, die zoo wel oorzaak als gevolg kan uitmaken, en die somtijds gedurende haar geheele bestaan met haar gepaard gaat.

CLXXXI. De *subinflammatie* van de met watervaten bedeelde weefsels (tissus lymphathiques) wordt oorspronkelijk niet tot ontsteking ontwikkeld, uitgezonderd in die deelen, die het *skelet* zamenstellen, en in de zachte deelen, die het bekleeden; zij wordt derwaarts bepaald door de werking van de koude op de huid, op de wijze van de *rheumatismi*, of door toevallige prikkelingen. Wat de ingewanden betreft, worden deze door dezelve niet aangedaan, dan ten gevolge van hare ontsteking. Men moet hetzelfde van de *subinflammationes syphiliticae* zeggen.

CLXXXII. De huid is vatbaar voor eene langdurige prikkeling, die zich op eene bijzondere wijze tot hare ontlastende weefsels (tissus excréteurs) en tot hare, voor de opslorping dienende, vaten bepaalt, en die dit bekleedsel van natuur doet veranderen, door in hetzelve ontaarde eiwitstof (albumine dégénérée) op te hoopen. Is het ook niet nog eene soort van *subinflammatie*, met welke de ontsteking in verschillende graden gepaard kan gaan (s'associer)? Wanneer de prikkeling zich van de huid, die zich in eenen ligten graad van ontsteking bevindt (de la peau subinflammée) aan de ingewanden mededeelt, dringt zij niet tot hare watervaatsklieren (ganglions lymphatiques) door, zonder eene voorafgaande ontsteking van hare vliezen.

CLXXXIII. De watervaatsklieren (les ganglions lymphatiques) worden nooit opgezet, verhard of verweekt, dan door vermeerderde prikkelbaarheid en zamentrekkingskracht, dat wil zeggen, door prikkeling, die tot het getal der *subinflammaties* behoort.

CLXXXIV. De opzwellingen (tuméfactions) van een, aan dat der ontstokene watervaatsklieren gelijk, uiterlijk aanzien, maar die in weefsels plaats hebben, in welke men in den gezonden toestand geene watervaatsklieren waarneemt, moeten geoordeeld worden

van denzelfden aard te zijn, als de door prikkeling ontwikkelde watervaatsklieren. Dit alles draagt den naam van *tubercula*.

CLXXXV. Terwijl de bundels van opslorpende vaten door eene langdurige prikkeling in *tubercula* ontaarden, kunnen eenige *vasa lymphatica* zich verwijden door eene *passive* vochtsophooping (engorgement), welke veroorzaakt wordt door eene zamendrukking, die den omloop van de *lympha* belemmert. Deze toestand is derhalve voor de opslorpende vaten hetzelfde, wat de *varices* voor de aderen zijn.

CLXXXVI. Na de slijmvliezen zijn de celwijzeweefsels het meest voor spoedig verloopende ontsteking vatbaar; zij gaan dan in verettering over, ofschoon deze ook ontstaan kan, zonder dat er te voren eene ontsteking door uitwendige kenteekenen kon worden waargenomen.

CLXXXVII. De verborgene haarden (foyers occultes) van eene *phlegmoneuse* verettering met opslorping van etter, onderhouden de zoogenaamde *hectische* koorts alléén door de prikkeling, die aan de voornaamste ingewanden wordt medegedeeld, het zij door de medelijdendheid van den altijd ontstokenen haard, het zij door den prikkelenden invloed van den opgeslorpten etter. Deze koorts is derhalve even weinig eene zelfstandige (essentielle) als de overige.

CLXXXVIII. Wanneer de celwijze-weefsels, door zich te verharden, langzamerhand verstopt worden door *lympha* of vet, zonder de verschijnsels van ontsteking te toonen, of nadat deze reeds in dezelve is opgehouden, zijn zij dezen toestand aan de verhooging van hunne prikkelbaarheid en van hun zamentrekkingsvermogen, maar nooit aan eenen tegenovergestelden toestand, verschuldigd: dit is ook nog eene soort van ligte ontsteking (subinflammation).

CLXXXIX. Het vet en de *lympha*, die de met verharding gepaard gaande verstoppingen van het celwijs-weefsel uitmaken, zijn altijd van geaardheid veranderd; en wanneer deze toestand door verweeking vervangen wordt, ontwikkelt er zich altijd ontsteking. Dit is het, wat met de *encephaloïdes*, de *melanoses*, de *scirrhi* enzv. gebeurt: van daar de kankers, die zich insgelijks na *tubercula* ontwikkelen.

CXC. Wanneer prikkeling, onder de gedaante van *inflammatie* of *subinflammatie*, gedurende eenigen tijd, in de weefsels van de gewrichtsvliezen, van de rokken der springaders, of in andere van natuur meer drooge en minder rekbare weefsels, heeft plaats gehad, zoo ontstaat er eene uitvating van eiwitstof, die door opslorping verdikt wordt tot kalkachtige zamengroeisels (concrétions calcaires); zoo als bij de lijders aan jicht. Deze zamengroeisels zijn derhalve het gevolg van prikkeling. Het zelfde geldt van die, welke in het midden van de *ganglia lymphatica*, in welke zich *tubercula* ontwikkelden, en somtijds in de *folliculi mucosi* gevormd worden.

CXCI. In de uitzettingen van de watervaatsklieren (tuméfactions lymphatiques) neemt men dikwijls eene zwarte kleur waar: dit is het, wat men *melanoses* noemt.

CXCII. De uitwendige kanker, die zijnen oorsprong verschuldigd is aan eene door prikkeling veroorzaakte ontaarding (dégénération irritative) van die weefsels, in welke eiwitstof en vet in groote mate gevonden worden, gaat altijd van ontsteking vergezeld; deze ziekte is niet ongeneeslijk, zoo lang zij slechts plaatselijk is.

CXCIII. De ontsteking van den uitwendigen kanker herhaalt zich door medelijdendheid in de voornaamste ingewanden; maar de kanker ontwikkelt zich daar nooit, dan ten gevolge van deze ontsteking. Zelfs kan

hij aldaar niet gevormd worden; de *diathesis* van den kanker is derhalve niet zoo veelvuldig, als men gelooft.

CXCIV. De voortgang van den kanker staat altijd in eene *directe* verhouding tot de hem verzellende ontsteking.

CXCV. Alle *inflammaties* en *subinflammaties* kunnen den kanker te weeg brengen.

CXCVI. De ontstekingen van de weivliezen hebben slechts twee vormen; de eene is snel verloopend, zeer pijnlijk en gaat met veel koorts vergezeld, de andere is langdurig, bijna pijnloos en zonder koorts. Deze laatste heeft groote overeenkomst (se confond) met de *subinflammaties*.

CXCVII. De ontstekingen van de slijmvliezen hebben meer verschillende vormen en graden, dan die van de weivliezen; omdat de slijmvliezen, als inwendige zintuigen en als aanhoudende drijfveêren van medegevoeligheden, eene meer verschillende (variée) en sterkere gevoeligheid en prikkelbaarheid hebben dan de weivliezen, die in den gezonden staat noch gevoeligheid, noch medelijdendheden hebben.

CXCVIII. Alle bloedvloeijingen, die van geene uitwendige beleediging afhangen, maar uit eigen beweging ontstaan, zijn *actief*, hoe groot ook de zwakheid van den lijder zijn moge.

CXCIX. De uit eigen beweging ontstaande bloedvloeijingen (hémorrhagies spontanées) hangen van eene prikkeling der bloedvoerende haarvaten af; maar zij worden begunstigd (sont rendues plus faciles) door de overvoeding van het hart (hypertrophie du coeur).

CC. De uit eigen beweging ontstaande bloedvloeijingen hangen van dezelfde verwijderde oorzaken af, als de ontstekingen; ook kunnen zij dezelve *compliceren*, veroorzaken, of door dezelve geeindigd worden, op een en dezelfde plaats; zij vervangen dezelve, en

worden door dezelve vervangen in verschillende deelen.

CCI. De *neuroses* zijn *actief* of *passief*, terwijl de *inflammaties* en *subinflammaties* alleen *actief* kunnen zijn.

CCII. De *active* bestaan in eene verhoogde gevoeligheid van de zenuwen van betrekking (de relation), en in eene vermeerderde van deze zenuwen afhangende, zamentrekkingskracht van het vaat- en spiergestel: zij zijn mogelijk in de spieren, die tot beweging dienen, en in die, welke eenen rok van de ingewanden uitmaken (muscles viscéraux) en in al de haarvaten, waar de zenuwen van betrekking de overhand hebben: voorbeelden zijn de *neuralgiae*.

CCIII. De *passive* bestaan in eene verminderde of geheel vernietigde gevoeligheid (van de zenuwen) en zamentrekkingskracht van de spieren; zij kunnen slechts volkomen plaats hebben in die deelen, die tot de beweging en het gevoel dienen (dans l'appareil locomoteur et sensitif).

CCIV. Beide hebben meestal hare oorzaak in eene ontsteking van de hersenen (de l'appareil cérébral) of van de andere ingewanden; de *passive* hangen somtijds af van eenen nederdrukkenden invloed (influence sédative), die op die zenuwen werkt, waar zij zich openbaren.

CCV. In de *neuroses activae fixae* heeft er in de haarvaten een vermeerderde omloop (circulation excitée) en *congestie* plaats; de *inflammatie* en de *subinflammatie* bestaan, of dreigen zich te ontwikkelen in de weefsels, waar de *neurosis* zich openbaart, gelijk ook in dat punt van de hersenen (de l'appareil cérébral) met hetwelk de zenuwen van dezelfde weefsels in verband staan; terwijl de zenuwen, die tusschen beiden gelegen zijn (les cordons nerveux intermédiaires) zich er alleen toe bepalen, om de *sympathische* invloe-

den (influences sympathiques) van het ééne punt op het andere over te brengen.

CCVI. Wanneer er in de *neuroses* van de borst en de onderbuiksingewanden pijnen, of zwervende krampen in de tot vrijwillige beweging dienende spieren aanwezig zijn, bestaan er twee punten van prikkeling, die ontstoken zijn, of tot de ontsteking geneigd zijn, het ééne in deze ingewanden, en het andere in de hersenen (appareil encéphalique).

CCVII. De beletselen van den omloop des bloeds stooren alleen dán de verrigtingen van de voornaamste ingewanden, wanneer zij gelegen zijn in het hart, of in de groote vaten.

CCVIII. In die gevallen, in welke er beletselen van den omloop des bloeds bestaan, ontstaat de waterzucht door den stilstand van het bloed in het aderlijk vaatgestel.

CCIX. De spoedige vermeerdering van de kortademigheid (dyspnée) die in de slagaderbreuk van het hart door beweging ontstaat, bewijst den invloed van het *systema musculare* op den omloop van het aderlijke bloed.

CCX. De ontstekingaardige *congesties* en de afscheidingen bewijzen den invloed van het *systema capillare* op den omloop van het bloed.

CCXI. De *absorptie* bewijst den invloed van het *systema capillare* op de beweging van de niet-bloedaardige vochten (sur la progression des fluides non sanguins).

CCXII. Het kwalijk bevinden en de benaauwdheden (le malaise et l'angoisse), die uit hinderpalen van den omloop van het bloed voortspruiten, brengen te eeniger tijd maagontsteking te weeg: de prikkelende geneesmiddelen zijn aan deze laatste bevorderlijk.

CCXIII. De scheurbuik is een bijzondere toestand van de vaste deelen en van de vochten, die door eene onvolkomene *assimilatie* veroorzaakt werd; derzelver oorzaken zijn dus menigvuldig; maar koude, gebrek aan

licht, droefgeestigheid en slecht voedsel zijn de voornaamste. De uitvating der vochten is een van de voornaamste uitwerkselen van den scheurbuikachtigen toestand, omdat deze ziekte al de weefsels bros en breekbaar (fragiles) maakt; maar de ingewanden en de hersenen bieden meerderen tegenstand, dan de weefsels, door welke het *skelet* bekleed is.

CCXIV. Met scheurbuik gaan ligt ontstekingen gepaard, maar deze hangen niet van haar af; zij ontstaan door dezelfde oorzaken, die haar bij alle gestellen (chez tous les hommes) voortbrengen: zoodanig is de ontsteking van de tandkassen.

CCXV. Uitwendig geweld, groote bewegingen, prikkelende geneesmiddelen en ontstekingen veroorzaken ligt de breking (la rupture) en ontaarding van de deelen, die door scheurbuik zijn aangedaan (modifiées), omdat bij hen, die aan scheurbuik lijden, de levende scheikunde kwijnt, terwijl het leven verminderd is.

CCXVI. De *physiologische* oorzaken van de waterzucht zijn hinderpalen in den omloop van het bloed en van de *lympha*, de *sympathische* invloed van eene langdurige ontsteking, het ophouden van de werkzaamheid der ontlastende haarvaten (capillaires dépurateurs), eene onvolkomene *assimilatie* en zwakte.

CCXVII. De prikkeling biedt in den gezonden staat natuurlijke tusschenpoozingen (intermittences) aan.

CCXVIII. De ziekelijke prikkeling kan in alle bewerktuigde stelsels (dans tous les appareils et dans tous les systèmes organiques) tusschenpoozende zijn.

CCXIX. De ziekelijke prikkeling kan in eenen toestel van deelen (dans un appareil) tot eenen matigen graad aanhoudende zijn, en zich op bepaalde tijden (périodiquement) verheffen (exaspérer), om telkens weder op haren vorigen graad terug te komen. In deze gevallen veroorzaakt zij, wanneer zij matig is, weinig

sympathiën; wanneer zij zich verheft, brengt zij een groot aantal van dezelve te weeg: dit is het, wat de schrijvers *febres remittentes, subintrantes* etc. noemen.

CCXX. De tusschenpoozende en afnemende prikkelingen (irritations intermittentes et rémittentes) zijn meestal van verhoogde *sensibiliteit* en *contractiliteit*, en bij gevolg van vochtsophooping verzeld, die of in de voornaamste zitplaats van de ziekte, of in de *sympathisch* aangedane deelen plaats heeft.

CCXXI. De tusschenpoozende en afnemende prikkelingen zijn altijd ontstekingen, bloedvloeijingen, *neuroses* of *subinflammaties*, die van zelve van plaats veranderen en door *critische* verplaatsingen (métastases) eindigen; wanneer zij ophouden van plaats te veranderen, ontwikkelen zij (elles se convertissent en) aanhoudende, het zij spoedig verloopende of langdurige, ontstekingen, bloedvloeijingen, *neuroses of subinflammaties.*

CCXXII. De tusschenpoozende en afnemende koortsen zijn *Gastro-Enteritides periodicae;* doch de hersens en overige ingewanden zijn ook hier, even als in de aanhoudende koortsen, *sympathisch* geprikkeld, en kunnen de voornaamste zitplaats van de prikkeling worden, en eene of aanhoudende of bij tusschenpoozing wederkeerende ontsteking ondergaan.

CCXXIII. Elke regelmatige aanval van tusschenpoozende koorts is een verschijnsel van *Gastro-Enteritis*, wier prikkeling op de uitwasemende huidvaten wordt overgebragt, hetgeen de *crisis* daarstelt. Wordt de prikkeling niet volkomen (op de huid) overgebragt, zoo is het eene afnemende koorts (fièvre rémittente). Houdt de prikkeling geheel op om zich te verplaatsen, dan wordt het eene aanhoudende koorts (fièvre continue).

CCXXIV. De vermomde koortsen der schrijvers zijn

bij tusschenpoozing wederkeerende (périodiques) prikkelingen van onderscheidene, het zij inwendige, het zij uitwendige deelen (systèmes ou appareils), maar in welke het hart minder is aangedaan (influencé) en de algemeene warmte weinig of geheel niet veranderd is.

CCXXV. De zoogenaamde kwaadaardige koortsen (fièvres pernicieuses) verschillen niet van andere koortsen, dan door de hevigheid en het gevaar der vochtsophoopingen.

CCXXVI. De waterzuchten, die na tusschenpoozende koortsen volgen, hangen altijd van eene der vijf *physiologische* oorzaken of wijzigingen af, die wij in de CCXVI[de] stelling hebben opgegeven.

CCXXVII. De meest gewone uitwendige oorzaken van de tusschenpoozende koortsen, zijn de afwisselingen van koude en warmte in de lucht; maar alles, wat de dierlijke huishouding op dezelfde wijze aandoet (modifie), als deze afwisselingen, kan dezelve veroorzaken, en boven al op nieuw weder te voorschijn brengen (reproduire).

CCXXVIII. De oorzaak van het op eenen bepaalden tijd terugkomen (périodicité) van zekere pijnen en van zekere stuiptrekkingen, die zich gedurende langen tijd telkens weder hervatten, zijn onbekend.

CCXXIX. De *rheumatische* ongesteldheden zijn ontstekingen van de *membranae fibrosae* of *synoviales*, die uit afwisselingen van warmte en koude voortspruiten, weswege het niet te verwonderen is, dat dezelve dikwijls tusschenpoozende zijn, en op bepaalde tijden wederkeeren (intermittentes et périodiques).

CCXXX. De op bepaalde tijden terugkeerende gewrichtsontstekingen worden zwervende (ambulantes) door den weg der medegevoeligheden, en eindigen door *crises*, of wel door zich ergens tot één deel te bepalen (en se fixant), onder eenen spoedig of langzaam verloo-

penden vorm, op de wijze van de ingewandsontstekingen, wanneer zij aan zich zelve worden overgelaten.

CCXXXI. Het *podagra* verschilt niet van de jicht dan door omstandigheden, die van den leeftijd of de bijzondere gesteldheid (idiosyncrasie) der voorwerpen afhangen.

CCXXXII. De gewrichtsontstekingen langdurig geworden zijnde, ontaarden in *subinflammatie:* van daar de *nodi*, de *concretiones* enzv.

CCXXXIII. Die vorm van gewrichtsontsteking, welken men *podagra* (la goutte) noemt, is dikwijls, maar niet altijd, met eene langdurige *Gastro-Enteritis gecompliceerd*, die deszelfs loop wijzigt en de prikkeling naar de ingewanden leidt.

CCXXXIV. In het *podagra* wordt de lever slechts ten gevolge van eene gelijktijdig aanwezige (concomitante) langdurige *Gastro-Enteritis* aangedaan.

CCXXXV. De prikkeling van de *Gastro-Enteritis* deelt zich door den weg der medelijdendheid aan de gewrichten mede, onder de gedaante van jicht en van *podagra*; maar dit gebeurt alleen dan, wanneer de gewrichten hiertoe voorbeschikt werden door den invloed van afwisselingen in de luchtsgesteldheid of door eenige andere uitwendige prikkelende oorzaak.

CCXXXVI. De prikkeling van de gewrichtsontstekingen ontwikkelt door medelijdendheid die van de maag; en deze krijgt somtijds de overhand.

CCXXXVII. De veelvuldige gebrekkelijkheden (infirmités), die oude *podagristen* plagen (podagreuse gesteldheid en kwaadsappigheid), zijn medegevoeligheden van de maag, van de hersenen enzv., die aangroeiden tot en veranderd werden in ontstekingen, in *neuroses*, of in *subinflammatie:* of wel deze ontstekingen enzv. zijn oorspronkelijk.

CCXXXVIII. In de langdurige en herhaalde ge-

wrichtsontstekingen, gaat de prikkeling altijd van den omtrek naar het middelpunt voort; en dit is het geval met al de ontstekingen van de buitenste oppervlakte (de la périphérie).

CCXXXIX. De verandering van het *podagra* in eene andere ziekte is niets dan de verplaatsing van het voorname punt van prikkeling, die uitwerkselen veroorzaakt, welke betrekking hebben tot de *structuur* en de *vitaliteit* van de verschillende weefsels, die zij aandoet.

CCXL. Het is ongerijmd, om eene aandoening, die niet door ontsteking in de gewrichten is voorafgegaan, *podagra* te noemen; het is ook ongerijmd, om dezen naam te geven aan eene zoodanige, die er door voorafgegaan werd: want om te zeggen, dat het *podagra* naar de hersenen verplaatst zij in die gevallen, in welke waanzinnigheid na eene ontsteking in de gewrichten volgt, is even ongerijmd, als dat men zeggen wilde, dat de waanzinnigheid naar den grooten toon verplaatst is, wanneer het *podagra* in de plaats van eenen aanval van ijlhoofdigheid te voorschijn treedt.

CCXLI. In de terugwijkingen (rétrocessions) van het *podagra*, moet men alleen daarom op de plaats, die te voren door de prikkeling werd ingenomen, bedacht zijn, om het punt van den omtrek te kunnen bepalen, werwaarts men het best de *revulsie* beproeven kan.

CCXLII. In dien toestand, welken men verplaatst *podagra* (gouttes déplacées) noemt, is de *revulsie* alleen dan mogelijk, wanneer het ingewand, dat aangedaan werd, nog geene verandering van bewerktuiging (désorganisation) ondergaan heeft.

CCXLIII. De scherpe middelen uit het plantenrijk (les végétaux acres), die, in kleine giften, braking verwekkende, zacht of sterk purgerende, pisdrijvende

enzv. zijn, veroorzaken, in eene groote gifte toegediend, eene ontsteking en verzwering in het slijmvlies van het darmkanaal (dans la muqueuse digestive), en door hunne tweede werking (secondairement) pijnen en krampen, die naar de bijzondere gesteldheid van den lijder verschillen.

CCXLIV. De middelen uit het plantenrijk, die in kleine giften zamentrekkende zijn, veroorzaken in eene groote gifte, *Gastro-Enteritides.*

CCXLV. De verdoovende middelen uit het plantenrijk en de *alcoholische* zelfstandigheden brengen, in eene groote gifte, de *Gastro-Enteritis* te weeg, in den beginne zonder verzwering, en hoopen het bloed in de hersenen op, met verschillende krampen (convulsions) en ijlhoofdigheden (délires); ook hoopen zij het bloed in de longen op (ils engorgent le poumon).

CCXLVI. De scherpe plantaardige middelen, die scheurbuikwerende genoemd worden, veroorzaken, in groote giften, de *Gastro-Enteritis.*

CCXLVII. De bijtende of korstvormende (corrosives ou escarotiques) zelfstandigheden uit het mineraalrijk veroorzaken, in eene kleine gift, *Gastro-Enteritis* zonder koudvuur (sans escarre), en vervolgens (consécutivement) verzwering; in eene groote gifte ontwikkelen zij deze ontsteking in den omtrek van de *escarà gangraenosa*, die zij veroorzaakt hebben. In alle gevallen, ontstaan er verschijnsels van ijlhoofdigheid en van stuiptrekkingen door, die vele verscheidenheden aanbieden.

CCXLVIII. Wanneer het rottekruid niet spoedig doodelijk wordt, veroorzaakt het ontsteking van de darmbuis (des voies gastriques), in verschillende wijzigingen, naar de gifte en naar de bijzondere gesteldheid van het voorwerp; van daar de bloedophooping (l'engorgement), de ontsteking van de hersenen en

van de longen, en somtijds verschijnsels, gelijkvormig aan die van de gewaande rotkoortsen en *Typhi*.

CCXLIX. De loodbereidingen (substances saturnines) veroorzaken, in geringe giften, de zamentrekking van het slijmvlies der maag en ingewanden, pijnlijke krampen (convulsions) in de spier-rokken (plans musculeux) van het darmkanaal, waardoor kolijk, brakingen, en, op eene *sympathische* wijze, stuiptrekkingen van de ledematen ontstaan, maar in eene groote gifte, of in betrekking tot de *individueele* gesteldheid, brengen zij eene *Gastro-Enteritis* te weeg, die min of meer met den krampachtigen staat gepaard gaat. Van daar de groote verscheidenheden in de uitwerkingen der braakmiddelen, der sterk werkende purgeermiddelen, van het *opium*, en van de zweetmiddelen, door welke men het lood-kolijk bestrijdt.

CCL. De zamentrekkende middelen uit het delfstoffelijk rijk, de zwavelzure aluin, het zwavelzure zink en ijzer, werken ten naasten bij, zoo als de lood-bereidingen.

CCLI. Het *sublimaat* (le sublimé corrosif) doet in eene gifte, die maar een weinig te groot is, ontsteking van het darmkanaal ontstaan; in eene onmatige gifte, doet het, door ontsteking te weeg te brengen, verzwering ontstaan, en veroorzaakt verschillende pijnen en krampen in het darmkanaal en in de spieren van betrekking.

CCLII. Alle kwik en koperbereidingen zijn prikkelende, en eene overmatige gifte van dezelve veroorzaakt altijd *Gastro-Enteritis*.

CCLIII. De spaansche vliegen brengen *Gastro-Enteritis* te weeg, terwijl zij ontsteking van de pisafscheidings-werktuigen veroorzaken.

CCLIV. Tot verrotting overgegaan vleesch, dat de maag niet kan verteren, veroorzaakt *Gastro-Enteritis*, met prikkeling en bloedophooping (engorgement) van

de hersenen, en brengt de verschijnsels van *Typhus* voort, door de hevigheid der zenuwverschijnselen; maar de verzwering ontstaat dan alleen in de tweede plaats (consécutivement) en nadat de ontsteking eenen zekeren tijd heeft geduurd.

CCLV. Bedorven visch, vergiftige paddestoelen (champignons) ontwikkelen maag en darmontstekingen, met veel benaauwdheid, opgedrevenheid van den buik (météorisme), kolijk enzv., die de verschijnsels van den *Typhus*, en dikwijls van huidontstekingen nabootsen: de ijlhoofdigheid en de stuiptrekkingen (onder welke men altijd de peeshuppelingen moet rangschikken) zijn hier voor het minst even aanmerkelijk, als in de vergiftiging door bedorven vleesch.

CCLVI. Alle ontstekingmakende en korstvormende (escarotiques) vergiften uit het planten-, dieren- of delfstoffelijk rijk, ontwikkelen, wanneer zij in eene groote gifte met de huid in aanraking worden gebragt, in het slijmvlies van de ingewanden, in de hersenen, en eenige ook in de longen, eene ontsteking, die gelijkvormig is aan die, welke zij op de buitenste oppervlakte veroorzaakten, doordien namelijk de prikkeling op de inwendige deelen werd overgeplant.

CCLVII. Vergiften van allerlei soort, doen, wanneer zij in de bloedvaten worden ingespoten, *Gastro-Enteritis* ontstaan, indien zij namelijk niet vermogende genoeg zijn, om eenen spoedigen dood te verwekken.

CCLVIII. Wanneer bedorven vleesch met deelen van ons ligchaam, die van de huid ontbloot zijn, in aanraking gebragt wordt (insérées dans les chairs vives), of het scherpe bedorvene vocht, hetwelk in hetzelve bevat is (leur sanie), in onze bloedvaten gespoten wordt, werken zij op het darmkanaal eveneens, als of zij nedergeslikt waren geworden, zoo niet de *Gastro-Enteritis* door eenen spoedigen dood wordt voorgekomen.

CCLIX. De steek en beet van vergiftige dieren, die een vergift in de wonden achterlaten, veroorzaken eene plaatselijke ontsteking, die spoedig in koudvuur overgaat, aangezien de prikkeling zeer groot is; vervolgens brengen de meest gevaarlijke onder deze vergiften, door den invloed, dien zij op het zenuwgestel uitoefenen, benaauwdheid en den dood te weeg. Maar zoo het leven niet wordt uitgebluscht (persiste), herhaalt zich de ontsteking in de voornaamste ingewanden, en vooral in het darmkanaal, en altijd met de geneigdheid om in versterving over te gaan. Het koudvuur is derhalve hier, gelijk in alle andere gevallen, het gevolg van eene te snelle verhooging van de levensverschijnselen. Eindelijk brengen zelfs de ligtste onder deze vergiften eene plaatselijke ontsteking te weeg.

CCLX. De beet van dolle dieren brengt altijd eene *Gastro-Enteritis* te weeg, welke ontsteking zich dikwijls in de keel, in de hersenen, in de longen en in de voor de voortteling bestemde werktuigen herhaalt. De ijlhoofdigheid en de stuiptrekkingen zijn altijd de *sympathische* uitwerkselen van deze ontstekingen, en verschillen naar den graad der gevoeligheid of der eigenaardige gesteldheid van den lijder.

CCLXI. De ingewandswormen zijn meestal, maar niet altijd, het voortbrengsel van eene ontaarding van het slijm, en van de hitte, die door eene meer of minder hevige *Gastro-Enteritis* wordt voortgebragt; van hier de zoo zeer uiteenloopende werkingen van de prikkelende wormdoodende geneesmiddels.

Van de honderd vijf en negentig stellingen, die door Broussais aan de verklaring van zijne Ziektekundige leer zijn toegewijd, behooren de drie eerste tientallen tot de algemeene, en al de overige stellingen tot de

bijzondere Ziektekunde. Dat BROUSSAIS slechts een en dertig stellingen aan de opgave van zijne leer omtrent de *pathologia generalis* heeft toegewijd, is geenszins te verwonderen, daar dit vak over het algemeen in *Frankrijk* zeer wordt verwaarloosd. Het zijn derhalve slechts eenige punten van de algemeene Ziektekunde, over welke BROUSSAIS zich heeft uitgelaten, en het zijn deze, wier zakelijken inhoud wij thans willen opgeven, terwijl wij ons weder eene enkele beoordeelende aanmerking zullen veroorloven.

De oorsprong van alle ongesteldheden wordt aan eene of te zeer verhoogde, of te zeer verminderde *vitaliteit* van die werktuigen, door welke de verrigtingen geschieden moeten, toegeschreven, daar slechts op deze wijze eene onregelmatigheid van deze kan worden voortgebragt. Dewijl nu deze verhooging of vermindering van de *vitaliteit* slechts het gevolg is van den invloed, dien uitwendige prikkels op het ligchaam uitoefenen, is het duidelijk, dat alle ongesteldheden slechts hieraan worden toegeschreven. Tot de aanwijzing van het eenzijdige en bekrompene dezer leer willen wij ons thans niet bepalen, daar BROUSSAIS tot dus verre met de zoo dikwijls besprokene en beoordeelde gevoelens van BROWN overeenstemt. Wanneer BROUSSAIS echter dit denkbeeld dadelijk door een ander laat opvolgen, volgens hetwelk deze verhooging of vermindering van *vitaliteit*, nooit algemeen en gelijkvormig is, maar zich altijd slechts tot het een of andere *orgaan* bepaalt, zoo als dit gevoelen natuurlijk volgen moest uit de te voren opgegevene *physiologische* leer over de plaatselijke werkzaamheid van alle prikkelende oorzaken,

dan moeten wij dit denkbeeld, hetwelk geheel tegen de leer van BROWN en van andere Geneesheeren uit de *dynamische* school strijdt, voor onbewezen en geheel onaannemelijk verklaren. Heeft dan in den ouderdom alléén eene plaatselijke vermindering van levenskrachten plaats, of bepaalt deze zich daarentegen gelijkmatig tot alle de deelen van het *organismus*? Bestaat het onderscheid tusschen de verschillende en meest uiteenloopende *temperamenten* slechts in den verschillenden graad van *vitaliteit*, in welken het eene of andere *orgaan* deelt? Wordt er in de ontstekingskoorts slechts eene plaatselijke verhooging, en in de rotkoorts alléén eene plaatselijke vermindering van de levenskrachten waargenomen?

Ook verdient het te worden opgemerkt, dat de aanhangers der Broussaisiaansche leer niet zelden twee verschillende zaken, die volgens eene gezonde ziektekundige leer allezins moeten onderscheiden worden, met elkander schijnen te verwarren, te weten, de oorzaak en de zitplaats van ongesteldheden. In eenige ziekten namelijk, schijnt men zoo wel de eerste als de laatste in de geheele bewerktuiging te moeten zoeken, gelijk b. v. in de rotkoorts, in den scheurbuik en in andere kwaadsappigheden; in andere daarentegen schijnt de oorzaak algemeen te zijn, terwijl de zitplaats der ziekte tot zekere deelen bepaald is, zoo als in de pokken b. v. en in andere huidziekten; in andere ongesteldheden eindelijk is de oorzaak geheel plaatselijk, terwijl de zitplaats der ongesteldheid meer algemeen is, zoo als b. v. in den *tetanus traumaticus* enzv.

De leer van de *sympathiën* bekleedt ook in het

pathologische gedeelte van het leerstelsel van BROUSSAIS eene voorname plaats. Door de medelijdendheid of medegevoeligheid toch schijnt het, dat eene verhoogde werkzaamheid of overprikkeling, die in één deel of bewerktuigd stelsel plaats heeft, steeds aan anderen, het zij in denzelfden toestel van werktuigen, het zij elders, wordt medegedeeld. Uit deze leer worden derhalve zoo wel de voortgang als de veranderingen van de ongesteldheden, die op zich zelven steeds plaatselijk zijn, dat is, oorspronkelijk slechts tot één *orgaan* of één bewerktuigd stelsel behooren, verklaard. Echter maakt zich BROUSSAIS ook hier aan eenige gewaagde en onbewezene stellingen schuldig. Wanneer hij b. v. zegt, dat de verhoogde werkzaamheid, die door medegevoeligheid ontstaat, altijd aan de oorspronkelijke gelijk is, (*Propos.* LXXIV), dan bedoelt hij met deze gelijkheid dezelfde *quantitative* verhouding van de *vitaliteit* in het oorspronkelijk en in het *secundair* geprikkelde *orgaan*, en draagt dus een gevoelen voor, hetwelk zich moeijelijk met de XCI[ste] en volgende stellingen, in welke gezegd wordt, dat somtijds het tegendeel plaats heeft, vereenigen laat.

Daar de meeste ongesteldheden, bij eenige hevigheid en duurzaamheid, meestal spoedig zwakte ten gevolge hebben, leerde BROUSSAIS, om dit verschijnsel te kunnen verklaren, dat de verhoogde werkzaamheid van één of meer bewerktuigde stelsels steeds eene verminderde of kwijnende *vitaliteit* van één of meer andere stelsels ten gevolge heeft. Dat deze stelling veel te algemeen is, om ze onbepaald te kunnen aannemen, behoeven wij naauwe-

lijks te herinneren. Hoe toch zou men dan, zoo als de Hoogleeraar GRUITHUISEN (1) aanmerkt, de *functiones vicariae*, die in vele ongesteldheden zoo in het oog loopend zijn, kunnen verklaren? In die longteringen b. v., in welke, nadat reeds het grootste deel van de longen voor de ademhaling onbruikbaar is, de lever, de milt, de huid en de nieren eenigermate de verrigting van deze werktuigen op zich nemen en daardoor het leven nog, gedurende eenigen tijd, rekken: in de longteringen toch heeft volgens het gevoelen van den Franschen Geneesheer eene aanhoudende ontsteking plaats, zoodat hij daarom zelfs deze ziekte *langdurige longontsteking* (Pneumonie chronique) wil genoemd hebben (*Proposit.* CLXXI). Zou men ook niet, met den genoemden Hoogleeraar, de zwakte of de verminderde werkzaamheid, die in eenige *organen* vooral gedurende het begin van spoedig verloopende ongesteldheden, en wel voornamelijk in de bewegings- en afscheidings-werktuigen, wordt waargenomen, vooral aan den toestand van de vochten en van het bloed, gedurende het *stadium cruditatis*, moeten toeschrijven? Dan toch schijnen de vochten en het bloed zoodanig met schadelijke stoffen vereenigd te zijn, dat zij zoo wel voor de *Respiratie* als voor de *Reproductie* minder geschikt zijn, zoo lang zij niet door eene heilzame ziektescheiding van dezelve bevrijd zijn.

Dat daarentegen eene verminderde *vitaliteit* van het eene of andere stelsel dikwijls eene *vitaliteits-*

---

(1) l. l. pag. 232 seq.

vermeerdering van één of meer anderen, volgens Broussais, kan te weeg brengen, moet verklaard worden uit hetgeen wij voorheen over de LXIII^ste^ stelling gezegd hebben, waar namelijk over de pijn, die dikwijls in verzwakte deelen plaats heeft en dan eenen prikkelenden invloed op anderen uitoefent, gesproken werd. Ook moet de aanmerking, die wij over de LXV^ste^ stelling gemaakt hebben, toegepast worden op de door Broussais in de LXXX^ste^ *Proposition* voorgedragene leer, volgens welke plaatselijke overprikkelingen en vochtsophoopingen zeer wel gepaard kunnen gaan met eene algemeene vermindering van krachten.

Of de prikkeling alléén door de zenuwen op andere deelen kan worden voortgeplant, is eene vraag, die wij nog niet met Broussais toestemmend kunnen beantwoorden, welke wij echter met stilzwijgen willen voorbijgaan, daar zij meer tot het gebied der Natuurkunde, dan tot dat van de Ziektekunde behoort.

Daar de denkbeelden, die Broussais over de *active* en *passive* vochtsophoopingen, en over de tweederlei soorten van *sympathiën* (sympathies organiques et sympathies de rélation) heeft voorgedragen, uit de vertaalde stellingen zelve gemakkelijk genoeg kunnen begrepen worden, willen wij in geene noodelooze herhaling vallen, en liever wat langer bij deszelfs gevoelen over de ziekteverplaatsingen en ziektescheidingen stil staan.

Dat de Geneesheeren ten allen tijde naar eene doelmatige verklaring van de *metastases* gezocht hebben, doch hierin tot nog toe niet volkomen ge-

slaagd zijn, weet elk, die zich met dit deel der Geneeskundige *Theorie* heeft bekend gemaakt. Gelijk toch FABRICIUS *ab Aquapendente*, FREDERIK HOFFMANN, JOHANNES DE GORTER, VAN SWIETEN, HALLER, GOURSAUD (1) en bijna alle Geneesheeren van dien tijd de verplaatsing van eene *materieële* ziektestof van het ééne deel op het andere aannamen, zoo hebben vele Geneesheeren van lateren tijd daarentegen de *metastases* alleen aan *dynamische* oorzaken, en wel vooral aan de werking van het zenuwgestel toegeschreven. Niet alleen loopen deze twee hoofddenkbeelden, onder welke al de overigen kunnen gerangschikt worden, zeer uit elkander, maar er wordt nog een grooter verschil tusschen de onderscheidene verklaringen, die door derzelver aanhangers gegeven zijn, waargenomen. Om namelijk de *materieële* ziekteverplaatsing van het ééne deel op het andere te kunnen verklaren, namen eenige Geneesheeren de opslorping van ziekelijke stoffen door de aderlijke vaten, en derzelver overbrenging op andere deelen door middel van den algemeenen omloop des bloeds aan, zoo als VAN SWIETEN (2), DE GORTER (3) en GOURSAUD (4); schreven andere daarentegen deze opslorping van ziektestof aan de *vasa lymphatica* toe, zoo als

(1) *Mémoire sur la Métastase; dans le Recueil des pièces, qui ont concouru pour le prix de l'Académie royale de Chirurgie,* Tom. III. Paris 1759, 4to. pag. 3 seqq.

(2) Vidd. *Commentar. ad* BOERHAAVII *Aphor.* 406, Tom. I, pag. 706 seq.

(3) *Medicina Hippocratica* etc. Amstelod. 1739, ad *Aphor.* 65 Sect. V^{tae}, artic. VI, pag. 662 seq.

(4) l. l.

Soemmerring (1), Siebold (2) en Richerand (3); terwijl weder andere Geneesheeren, zoo als Bordeu (4) en Portal (5) door middel van het celwijs-weefsel de overbrenging van ziektestof lieten geschieden. Evenzeer verschillen de gevoelens van hen, die de ziekteverplaatsingen aan *dynamische* oorzaken toeschrijven. Zoo moet, volgens de denkbeelden van den scherpzinnigen Reil (6), elke *metastasis* aan eene ziekelijke werking, die in het zenuwgestel plaats heeft, worden toegeschreven, terwijl hij verklaart, dat dit voornamelijk op vier verschillende wijzen geschieden kan (7): ten 1sten namelijk, doordien eene ziekelijke *reactie* van éénen zenuwtak op eenen anderen of op het geheele systema *nervosum* wordt overgebragt, in welk geval de

---

(1) S. T. Soemmerring, *De morbis vasorum absorbentium corporis humani.* Traject. a. M. 1795, pag. 173 seqq. Waar vele schrijvers, die dit zelfde gevoelen omhelsden, vermeld worden.

(2) J. B. Siebold, *Diss. Med. sistens histor. systematis salivalis physiolog. et pathol. considerat.* Jenae 1797, 4to, cum fig. pag. 71.

(3) *Elémens de Physiologie.* Tom. I, 7me édit. Paris 1817, pag. 302.

(4) *Sur le système muqueux; dans les oeuvres complètes, publiées* par Richerand. Paris 1818, 2 voll. 8o.

(5) *Cours d'Anatomie, ou Élémens de l'Anatomie de l'homme, avec des remarques physiologiques et pathologiques.* Paris 1805, 2me vol. pag. 13.

(6) J. C. Reil, *Von den Versetzungen der Krankheitsmaterien, besonders von den Milchversetzungen; in Journal der Erfindungen, Theorieën und Wiedersprüche.* Bd. VII. pag. 55 seqq. Conf. *de Crisibus morborum nervosorum; in Memorabil. Clinicorum* Fascicul. III, Halae 1792, pag. 153—204.

(7) *Von den Versetzungen* etc. l. l. pag. 89 seqq.

éénc zenuwziekte in eene andere veranderd wordt; ten 2de, wanneer eene *nerveuse* ziekte in eene andere ongesteldheid, waarvan de zenuwachtige aard niet zoo in het oogloopend is, in eene tegennatuurlijke afscheiding b. v., veranderd wordt (1); ten 3de, als het tegenovergestelde geval plaats heeft, wanneer namelijk door eene gestoorde ziekelijke afscheiding zenuwverschijnsels geboren worden; ten 4de eindelijk, wanneer eene ongesteldheid, in welke geene zenuwverschijnsels onmiddellijk worden waargenomen, in eene andere van dien zelfden aard overgaat, als eene ziekelijke afscheiding b. v., op ééne plaats onderdrukt zijnde, op eene andere voor den dag komt. De Heer IDELER (2) beschouwt daarentegen de medelijdendheid, die tusschen de onderscheidene deelen van het ligchaam gevonden wordt, als naaste oorzaak van de *metastases*, en zegt, dat deze plaats hebben, wanneer een ziektetoestand van één *orgaan* of bewerktuigd stelsel op een ander *orgaan* of bewerktuigd stelsel wordt overgebragt, en dit laatste denzelfden ziekelijken toestand, die in het eerste aanwezig was, ondergaat en dezelfde ziekteverschijnsels oplevert, schoon bij deze, wegens de bijzondere bewerktuiging, vorm en vermenging van de dierlijke stof van het *per metastasin* aangedane *orgaan* of *systema*, ook wegens andere *consensuele*

(1) Om dit te verstaan, moet men met het gevoelen van REIL, dat alle ziekten in een zeker opzigt zenuwziekten genoemd kunnen worden, dewijl de gewichtigste ziekteverschijnsels hunnen oorsprong aan het *systema nervosum* te danken hebben, bekend zijn.

(2) C. F. T. IDELER, in HUFELAND's *Journal der praktischen Heilkunde* etc. XI Bd. pag. 55 seqq.

betrekkingen enzv., eenige nieuwe verschijnsels kunnen gevoegd worden. — SPRENGEL (1) en BRANDIS (2) eindelijk schrijven de *metastases* aan eene poging van de Natuur toe, om in alle die gevallen, in welke zekere werkzaamheden in enkele of in meerdere *organa* verminderd worden of geheel ophouden, in andere *organa* nieuwe *actiones dynamicae* daar te stellen, door welke het gebrek van die eerste werkzaamheden of verrigtingen weder vergoed wordt.

Uit deze korte opgave van de voornaamste gevoelens, die tot verklaring van de *metastases* zijn voorgedragen, blijkt het overvloedig, dat men tot nog toe te vergeefs beproefd hebbe, om dezelve volkomen te kunnen verklaren. Het getal dezer *Theoriën* is daarom ook vruchteloos door het gevoelen van BROUSSAIS weder vermeerderd geworden. Wanneer de laatsgenoemde Geneesheer toch alle *metastases* voor *sympathische* prikkelingen houdt, die de oorspronkelijk aanwezige in graad of hevigheid overtreffen (*Prop.* XCII), dan draagt hij een gevoelen voor, hetwelk noch nieuw (3), noch waar-

---

(1) K. SPRENGEL, *Handbuch der Pathologie*, 1 Thl. § 517 seqq. 3te Ausg. Leipz. 1802, pag. 306 seqq.

(2) J. D. BRANDIS, *Versuch über die Metastasen*. Hannover 1798, pag. 8. seqq.

(3) Niet alleen komt deze verklaring met de leer van IDELER, die echter minder eenzijdig is, overeen, maar werd ook door anderen reeds, zelfs door hen, die eene *materieële* verplaatsing van ziektestof aannamen, voorgedragen: zoo lezen wij b. v. in het *Dictionnaire des Sciences Médicales* (in *v. Métastase*) Tom. XXXIII, pag. 25: — «et qu'enfin un point d'irritation «plus grand que celui existant sur le siège de l'affection pri«mitive soit établi sur un organe plus ou moins éloigné."

schijnlijk genoemd mag worden. Zeer dikwijls is er doch tusschen het deel, in hetwelk de oorspronkelijke ongesteldheid plaats had, en dat, op hetwelk de ziekteverplaatsing geschiedt, niet het minste *sympathische* verband (dat, volgens BROUSSAIS (*Prop.* IX en LXXXV), alleen aan de zenuwen moet worden toegeschreven) te ontdekken. Welke wetten van medelijdendheid bestaan er bij voorbeeld tusschen de *testes* en de *glandula parotidea*, en echter ziet men niet zelden, dat eene ontsteking van de laatste op de eerstgenoemde *organa* wordt overgebragt (1). Even weinig kan men in de deelen, op welke de *metastasis* plaats heeft, altijd eene vermeerderde prikkeling aannemen. Hoe toch kan men op deze wijze eene plaatselijke geelzucht of andere niet ontstekingachtige ongesteldheden, die eenen *metastatischen* oorsprong hebben en plaatselijk zijn, verklaren? Hoe de verschillende werking van onderscheidene smetstoffen begrijpen? Hoe eindelijk reden geven van het verschijnsel, dat verschillende aandoeningen van één en hetzelfde deel dikwijls bij voorkeur op deze of gene deelen worden overgebragt? Daar en boven hebben er sommige gevallen plaats, in welke men noodzakelijk eene *materieële* ziekteverplaatsing moet aannemen: wanneer bij voorbeeld, na het verdwijnen van een *abces*, op eene andere plaats eene verzameling van etter

---

(1) « Inter tibias et pectus, inter pudenda et pectus arcani « quidam observantur consensus" etc. BAGLIVIUS, *Prax. Medic.* Libr. I. Cap. II. § X., edit. laud. pag. 7. *Specim.* IV *Librorum de Fibra motrice* etc. Libr. I, Cap. X, pag. 343.

wordt waargenomen, zonder dat deze hier door eene plaatselijke ontsteking werd voorafgegaan (1). Doch wij moeten hier onze beschouwing van de leer der *metastases* eindigen, en leiden uit het gezegde het besluit af, dat het gevoelen van BROUSSAIS geenszins als eene gegronde verklaring van dezelve beschouwd mag worden, en dat men tot nog toe best doet, om bij de uiteenloopende gevoelens over dit onderwerp, den middelweg te kiezen, door namelijk te stellen, dat de *metastasis* zoo wel op eene *materieële* als op eene *dynamische* wijze geschieden kan, zoo als dit door HUFELAND (2) en anderen is aangenomen.

Uit de XCIV[ste] en de twee volgende stellingen blijkt, dat ook de *crises* uit deze zelfde verplaatsing van prikkeling verklaard worden, daar zij volgens het denkbeeld van BROUSSAIS slechts voor *sympathische* prikkelingen van de huid en afscheidende werktuigen worden gehouden, terwijl deze vermeerderde prikkeling, om eene volledige *crisis* daar te stellen, altijd met eene ontlasting, het zij door ettermaking of bloedvloeijing, eindigen moet. Dat deze *theorie* hoogst gebrekkig en tegen de rede en ondervinding geheel strijdende zij, schijnt uit de volgende bewijzen te blijken.

1) Indien de *crises* slechts verplaatsingen van prikkelingen waren, zouden dezelve niet in *morbi*

---

(1) Andere opmerkelijke voorbeelden vindt men bij SOEMMERRING op de aangehaalde plaats.

(2) C. G. HUFELAND, *Pathologia, e germanico in latinum sermonem translata a* JOANNE VAN DER LINDEN, Part. I., L. B. 1800, pag. 148 seqq.

chronici, in welke geene verschijnsels van plaatselijke ontsteking of prikkeling aanwezig zijn, worden waargenomen; en het laatste is evenwel op eene voldoende wijze bewezen.

2) Ofschoon de *crises* dikwijls door de zoogenaamde *symptomata activa* worden voorafgegaan, gebeurt het echter niet zelden, dat er eene weldadige ziektescheiding plaats heeft, zonder dat er voorheen eene merkelijke verhooging der levenskrachten werd waargenomen: zoo ziet men na flaauwten, of na het voorafgaan van eenen *comateusen* toestand, dikwijls de beste en de volkomenste ziektescheidingen.

3) Hoewel de werking der Natuur in verwondingen en andere uitwendige beleedigingen, in *exanthematische* koortsen enz. niet zelden door eene inwendige ontsteking of prikkeling gestoord wordt, ziet men aan den anderen kant echter niet, dat door het gebruik van *vesicatoria* en andere middelen, die eene uitwendige prikkeling te weeg brengen, inwendige ongesteldheden steeds op eene *critische* wijze genezen worden, hetgeen evenwel meestal het geval zou moeten zijn, zoo er tot eene *crisis* alleen eene verplaatsing van prikkeling noodig was.

4) Het ongerijmde van de door Broussais gegevene verklaring blijkt vooral, wanneer men in hevige ontstekingachtige ongesteldheden naar de wijze van ziektescheiding onderzoek doet. Indien toch eene ziekte door prikkelverplaatsing zal ophouden, moet de overgebragte prikkel (hetgeen Broussais zelf toestemt: *Propos.* XXIX, CCLXXXVII seq.) even sterk en zelfs nog sterker zijn, dan de oorspronkelijke prikkel, volgens eene *physiologische*

wet, die ook door Hahnemann en Rasori wordt aangenomen. En dit is het, wat wij zelden of nooit zien gebeuren. Wanneer b. v. eene *pleuritis humida* door vermeerderde pisafscheiding genezen wordt, ontstaan er niet de minste *symptomata* van *nephritis* of van prikkeling der piswegen. Wanneer eene *phrenitis* door vloeijende aambeijen, of eene *hepatitis* door neusbloedingen gescheiden wordt, vinden wij geene verschijnsels van overgebragte prikkelingen, of dezelve zijn ten minste geenszins aan die, welke oorspronkelijk plaats hadden, geëvenredigd.

5) Dat de vermeerderde afscheidingen, die door Broussais voor de uitwerkselen van prikkelverplaatsingen gehouden worden, niet als het gevolg daarvan kunnen beschouwd worden, blijkt uit onderscheidene *pathologische* waarnemingen. Immers weten wij, dat de ontsteking en dus de boven mate vermeerderde prikkeling van de *organa secernentia* gewoonlijk eene onderdrukking of vermindering van de afscheidingen ten gevolge heeft: zoo als wij zien, dat in *nephritis* de pisafscheiding en in *erysipelas* de huiduitwaseming onderdrukt zijn.

6) In die gevallen eindelijk, in welke de afscheidingen door prikkeling vermeerderd worden, leert de aard van de afgescheidene vochtigheden, dat zij volstrekt niet als *crises* kunnen beschouwd worden. Dit loopt, bij voorbeeld, duidelijk in het oog, wanneer men eene *urina* of *faeces criticae* met die pis of drekstoffen vergelijkt, die door ontstokene of sterk geprikkelde *organen* zijn afgescheiden. Immers is er tusschen eene of zeer heldere,

of zeer hoog gekleurde, ruwe, niet bezinkende en zeer spaarzame pis, die in *nephritis* ontlast wordt, en eene *urina critica;* tusschen het bloederige slijm, dat met *tormina* en *tenesmi* in eenen ontstekingachtigen toestand der dikke darmen wordt uitgeworpen, en tusschen *faeces criticae*, die met verligting van den *patiënt* en met vermindering van ziekteverschijnsels ontlast worden; tusschen het waterachtige en scherpe vocht, hetwelk in *coryza* uit de neusgaten vloeit, en tusschen het dikke en geel gekleurde slijm, dat in *catarrhale* koortsen door de neusgaten *critisch* ontlast wordt, een zeer groot onderscheid.

Wij waren de grootere uitvoerigheid, met welke wij de leer van Broussais over de *metastases* en *crises* hebben opgegeven, aan het gewigt van het onderwerp en aan de toepassing, welke de Fransche Geneesheer, zoo als wij naderhand zien zullen, van dezelve gemaakt heeft, verschuldigd.

Zoo als wij zagen, dat de oorspronkelijke en *sympathische* prikkeling, in de leer van de Algemeene Ziektekunde het hoofdonderwerp uitmaken, zoo zijn het ook deze zelfde verschijnsels, uit welke alle afzonderlijke ongesteldheden, die het onderwerp der bijzondere ziekte-kunde uitmaken, verklaard worden. Aan eene *aanhoudende* of *tusschenpoozende* prikkeling worden alle ongesteldheden en alle ziekteverschijnselen toegeschreven. En dewijl deze prikkeling, bij al het *quantitative* verschil, dat in dezelve kan worden waargenomen, altijd dezelfde geaardheid heeft, worden alle *morbi specifici* of *essentiales* ontkend, terwijl alle ongesteldheden

gezegd worden op eene plaatselijke prikkeling of ontsteking te berusten. Onder deze plaatselijke ontstekingen echter is het alleen de *Gastro-Enteritis*, die als eene bron van meest alle ongesteldheden beschouwd kan worden, en die men daarom ook de grondzuil van de geheele Ziektekunde moet noemen. Om dit te betoogen, verklaart BROUSSAIS, dat elke prikkeling van het slijmvlies, dat de maag en dunne darmen bekleedt, aan de voornaamste ingewanden, aan de hersenen en aan het hart namelijk, wordt medegedeeld, en dat wederkeerig elke overmatige prikkeling van andere deelen op het slijmvlies van de maag en dunne darmen wordt overgeplant. De *Gastro-Enteritis* speelt daarom in alle ziekten de hoofdrol, en aan haar moet men alle koortsen, alle *neuroses* en de meeste langdurige ongesteldheden toeschrijven, terwijl zij zich in die ongesteldheden, in welke zij volgens BROUSSAIS niet altijd *primitief* wordt waargenomen, zoo als in de *exanthemata* b. v., bij derzelver verdere ontwikkeling openbaart. Wij willen deze leer in derzelver toepassing op de bijzondere ongesteldheden thans niet afzonderlijk opgeven en beoordeelen, daar dit in het laatste deel van onze Verhandeling (in hetwelk wij de voor- en nadeelen van de door BROUSSAIS aanbevolene geneeskundige ziekte-behandeling overwegen moeten), op eene meer doelmatige wijze zal kunnen geschieden. Hier zij het genoeg te hebben aangemerkt, dat *prikkeling*, *ontsteking* en *medelijdendheid* als zoo vele tooverwoorden door den Franschen Geneesheer gebezigd worden, wanneer het een of ander verschijnsel van welken aard

ook verklaard moet worden. Daar BROUSSAIS ten opzigte van het laatste, van de *medelijdendheid* namelijk, die tusschen de verschillende deelen van het ligchaam plaats heeft, vooral de leer van BICHAT gevolgd is, en ook zijne verdeeling van dezelve in tweederlei soorten aan dezen zijnen leermeester, die opzettelijk de *sympathiën* verklaard heeft, welke zich in de *functiones vitae animalis et organicae* openbaren, ontleend heeft, zoo behoeven wij bij het vorige over dit onderwerp reeds gezegde niets meer te voegen, en willen liever nog over de twee andere grondzuilen, op welke BROUSSAIS alle zijne *theoretische* verklaringen laat steunen, te weten over de *prikkeling* en *ontsteking*, met een enkel woord spreken. Zonder hier namelijk te willen onderzoeken, of de bepaling, die BROUSSAIS van de ontsteking gegeven heeft, in alle opzigten kan worden goedgekeurd, wilden wij hier slechts in het algemeen aanmerken, dat BROUSSAIS, volgens ons inzien, het onderscheid tusschen prikkeling en ontsteking niet altijd heeft in het oog gehouden, en dat in het gebruik van deze twee kunstwoorden eene groote willekeurigheid wordt waargenomen. Want ofschoon wij den Franschen Geneesheer meermalen van de verschillende *nuances*, die de ontsteking hebben kan, hooren spreken (b. v. CXIII) vinden wij echter nergens eene geregelde verklaring van deze onderscheidene soorten. Van de *subinflammatie* wordt wel gezegd, dat zij eene ontsteking zonder vermeerdering van warmte en zonder roodheid is, maar zij wordt alleen aan de uitwen-

dige bekleedsels of aan het watervaatstelsel toegeschreven, zoo als in de *schrophulae* (CLXXIX). Eenen zoodanigen toestand nu zouden wij liever met den naam van vochtsophooping, dan met dien van ontsteking bestempelen, terwijl wij in de CXX^ste^ stelling daarentegen, in de plaats van *congestie*, liever het woord prikkeling zouden gebruikt hebben. Dezelfde willekeurigheid merken wij op bij het gebruik van de woorden prikkeling en ontsteking. Zoo noemt BROUSSAIS de aandoening van de hersenen, van het hart en van de maag, die gedurende koortsongesteldheden plaats heeft, eene soort van ontsteking (CXIV), die van het laatstgenoemde *orgaan* bijna altijd ontsteking, schoon men ook gedurende de koorts (die in eene prikkeling van het hart bestaat), niet de minste verschijnsels van eene aandoening der maag en darmen mogt waarnemen; maar die van de hersenen daarentegen, welke in de razernij (mania) plaats heeft, meestal slechts prikkeling. Hier uit blijkt dus, dat BROUSSAIS geene grenspalen tusschen de prikkeling en ontsteking heeft vastgesteld, hetgeen echter bij een leerstelsel, hetwelk alleen op dezelve steunt, en bij eene geneeskundige ziektebehandeling, die op hare verwijdering alleen bedacht is, noodzakelijk had moeten geschieden. Dat men toch tusschen prikkeling en ontsteking een groot onderscheid moet aannemen, blijkt ten duidelijkste, wanneer men den invloed, dien beide op de verschillende bewerktuigde deelen uitoefenen, nagaat. Zoo worden de zenuwen b. v. onder den invloed van ontstekingen, die met bloedophooping

gepaard gaan, door verlamming aangedaan; eene eenvoudige prikkeling daarentegen vermeerdert de werking zoo wel van spier- als van zenuwgestel. Door ontsteking houdt de opslorping (absorptie) in de weivliezen op, terwijl de afscheidingen in de slijmvliezen, in de klieren, en in de *viscera parenchymatosa* door die zelfde oorzaak onderdrukt worden; eene eenvoudige prikkeling daarentegen van de zenuwen door *physische* of *chemische* oorzaken, heeft pijn ten gevolge, die in de werktuigen, welke aan den invloed van die zenuwen onderworpen zijn, eene vermeerdering van afscheidingen te weeg brengt; zoo als de Parijsche Hoogleeraar BRESCHET dit door proeven, met het doel, om den invloed van den *nervus pneumo-gastricus* op de spijsvertering te bepalen, in het werk gesteld, gestaafd heeft. Doch het gezegde zal reeds voldoende zijn, om aan te toonen, dat men de woorden prikkeling en ontsteking geenszins als *synonyma* mag gebruiken (1). Hen, die naar eene meer uitvoerige verklaring van de ziektekundige leer van BROUSSAIS begeerig zijn,

(1) Opzettelijk gaven wij hier slechts eenige wenken, dewijl dit punt breeder uiteengezet is in eene bekroonde Verhandeling van den Heer VICTOR PRUS, die onder den volgenden titel is uitgekomen: V. PRUS, *De l'irritation et de la phlegmasie; ouvrage couronné par la Société de Médecine du Gard, au Concours de* 1824. Paris 1825, 8vo. Over de onderscheidene ontaardingen, die door de ontstekingen in de verschillende bewerktuigde deelen worden voortgebragt, en over de kenteekenen, die aan elk ontstoken *orgaan* eigen zijn, verdient het werk van den Heer A. N. GENDRIN (*Histoire anatomique des inflammations.* Paris et Montpellier 1826. II voll. 8vo.) hetwelk de Hoogleeraar RADIUS te Leipzig eene Vertaling heeft waardig gekeurd, te worden geraadpleegd.

verwijzen wij tot een geschrift, met welks uitgave hij reeds sedert eenigen tijd bezig is (1).

---

(1) F. J. V. Broussais, *Développement des Propositions relatives à la Pathologie, consignés dans l'Examen des doctrines médicales.* Dit werk namelijk wordt bij enkele vellen achter de *Annales de la Médecine physiologique* uitgegeven, en zal waarschijnlijk uit twee Deelen in octavo bestaan moeten, daar in het eerste onlangs uitgekomene Deel ten naastenbij de helft der ziektekundige stellingen verklaard wordt.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Vergelijking van de leer van BROUSSAIS *met vroegere geneeskundige leerstelsels.*

De geneeskundige leerstelsels, die elkander van de vroegste tijden af opgevolgd zijn, kwamen steeds, hoe verschillende en hoe ver uit een loopende zij ook zijn mogten, eenigermate overeen. Deze onderlinge overeenkomst loopt vooral in het oog, wanneer wij de verschillende leerstelsels van die Geneesheeren, welke tot de zoogenaamde secte der *Methodisten* behooren, opzettelijk met elkander vergelijken. Alle deze leerstelsels toch, van THEMISON en deszelfs leerling THESSALUS af, tot op den nieuwsten *Reformator* BROUSSAIS toe, hebben, zoo wij slechts datgene afzonderen, hetwelk den geest en het licht der eeuw, in welke die verschillende leerstelsels werden voorgedragen, toebehoort, eene niet geringe overeenkomst met elkander.

Toen FREDERIK HOFFMANN b. v. het dierlijke leven het eerst voorstelde, als hoofdzakelijk bestaande in de *beweging*, en hij de ziekten van het menschelijke ligchaam derhalve als uitwerkselen beschouwde of van *te groote*, of van *te geringe bewe-*

ging (in het eerste geval *spasmus*, in het laatste *atonia*) droeg hij aan zijne tijdgenooten wel eene leer voor, die op betere denkbeelden omtrent het gezonde en zieke ligchaam gegrondvest was, dan de, tot de eeuw van AUGUSTUS behoorende, leer van THEMISON, maar kon echter hierdoor niet beletten, dat elk in de geschiedenis zijner kunst bedreven Geneesheer zich dadelijk het *strictum* en *laxum* van den laatstgenoemden herinnerde. Gelijk men zich volgens THEMISON en HOFFMANN, twee tegen elkander overgestelde toestanden in de dierlijke huishouding kan voorstellen, zoo zijn het ook, volgens BROWN, deze twee verschillende gesteldheden, tot welke alle mogelijke ziekten van het ligchaam kunnen en moeten gebragt worden. Dat er dus tusschen het *strictum* (στέγνωσις) van THEMISON, den *spasmus* van HOFFMANN en de *sthenie* van BROWN eenige overeenkomst besta, en dat op gelijke wijze, het *laxum* (ῥύσις) van den eersten, de *atonia* van den tweeden, en de *asthenia* van den laatsten eenigermate denzelfden toestand van het ligchaam aanduiden, heeft, volgens ons inzien, geen betoog noodig.

Gelijk het leerstelsel van BROWN, ten dezen opzigte, met vroegere geneeskundige leerstelsels eenige overeenkomst heeft, zoo verdient ook de overeenstemming van het leerstelsel van BROUSSAIS met dat van andere Geneesheeren onze opmerking (1).

(1) De stukjes van FODÉRA, *Histoire de quelques doctrines médicales, comparées à celle du Docteur* BROUSSAIS. Paris 1821. 8°. *Examen des observations critiques du Docteur* BROUSSAIS *sur les doctrines médicales analogues à la sienne.* Paris 1822. 8°. zijn ons, behalve derzelver titels, geheel onbekend.

Het was daarom ons voornemen om opzettelijk bij deszelfs overeenstemming met, en afwijking van, vroegere geneeskundige leerstelsels stil te staan. Dewijl echter de leer van BROUSSAIS geheel tot de *dynamisch-methodische* school behoort; zoo zal het voldoende zijn, om dezelve slechts met het leerstelsel van BROWN en met dat, hetwelk aan RASORI en TOMMASINI zijnen oorsprong te danken heeft, te vergelijken, daar toch, volgens ons oordeel, zoo wel de leer van BROUSSAIS, als die van RASORI, voor uitvloeisels van het *Brownianisme* moeten gehouden worden. Deze vergelijking tusschen de leerstelsels van BROWN, RASORI en BROUSSAIS houden wij voor het oogmerk voldoende, hetwelk wij ons thans hebben voorgesteld. Ook zouden wij ons aan eene te groote uitvoerigheid schuldig maken, wanneer wij door een opzettelijk onderzoek wilden nagaan, in hoe verre de door BROUSSAIS voorgedragene denkbeelden reeds bij HECQUET (1), REGA (2), BORDEU (3) en anderen gevonden worden, of wanneer wij eene vergelijking wilden in het werk stellen tusschen de *therapeutische* leer van BROUSSAIS en de *antiphlogistische* geneeswijze, die zoo wel door eenige oudere Geneesheeren, in de zestiende en zeventiende eeuw vooral, als in nieuweren tijd, door MARCUS in *Duitschland*, door BOSQUILLON in *Frankrijk*, en

(1) P. HECQUET *De la digestion et des maladies de l'estomac.* Paris 1712. 8°.

(2) H. J. REGA, *De Sympathia, seu de consensu partium corporis humani, ac potissimum ventriculi in statu morboso.* Harlemi 1721. 12mo.

(3) *Recherches sur le tissu muqueux.* Paris 1791. 12me.

door BATEMANN, ARMSTRONG, CLUTTERBUCK en HOME in *Engeland*, is aanbevolen. Eene zeer in het oogloopende overeenkomst van denkbeelden noodzaakt ons evenwel, om eene uitzondering te maken ten opzigte van drie zijner landgenooten, van de Fransche Geneesheeren PUJOL en PROST namelijk, en van den beroemden, te vroeg overledenen, Parijschen Hoogleeraar BICHAT.

Daar ik de in het jaar 1791, door de *Société royale de Médecine* bekroonde Verhandeling van ALEXIS PUJOL (1), *over de langdurige ontstekingen van het darmkanaal* niet heb kunnen raadplegen, en mij alleen een uittreksel van dezelve, door den Heer J. A. CLOS gegeven (2), ten dienste stond, kan ik hier, tot mijn leedwezen, niet de eigene woorden van PUJOL aanhalen, maar alleen eenige gezegden, die evenwel voor mijn doel zullen toereikende zijn, uit het genoemde korte verslag, in eene getrouwe vertaling mededeelen. De voornaamste denkbeelden nu, die door PUJOL meerder of minder uitvoerig ontwikkeld zijn, en bij BROUSSAIS, schoon eenigermate gewijzigd, worden wedergevonden, zijn de volgende: « Uit de meest naauwkeu-« rige nasporingen, die men gedaan heeft, blijkt het, « dat een groot getal der aandoeningen, die een « gedeelte van de leer der verhardingen (squirres),

(1) *Essai sur les inflammations chroniques des viscères; dans les Mémoires de la Société royale de Médecine,* Tom. X (Tom. I *des Oeuvres diverses*). Ook in de *Oeuvres de Médecine pratique* D'ALEXIS PUJOL etc. par F. G. BOISSEAU, Vol. I. Paris 1822. 8°.

(2) *Recueil periodique de la Société de Médecine de Paris; rédigé par* SÉDILLOT *jeune* etc. VIme année, Tom. XIV. pag. 3 seqq.

« der koude zwellingen, der verstoppingen enzv.
« uitmaakten, gebragt moet worden tot de ontste-
« kingen; hetgeen eene zeer merkwaardige veran-
« dering in eenige takken van de Ziektekunde en
« van de Genezingsleer veroorzaakt (1). — maar het
« schijnt, dat de langdurige ontstekingen bijna altijd
« eigenaardig (essentielles) en *idiopathisch* zijn, om-
« dat zij bijna altijd het beginsel der langzaam ver-
« loopende ongesteldheden zijn, met welke zij ver-
« gezeld gaan (2). — De slepende ontstekingen zijn al-
« gemeener, dan men gewoonlijk gelooft. Dikwijls heb-
« ben zij in de hersenen plaats en zijn dan veeltijds
« de oorzaak van krankzinnigheid, van verlam-
« ming, van beroerte en van vallende ziekte (3). —
« De inwendige deelen der buikholte zijn insgelijks
« vatbaar voor zoodanige aandoeningen; volgens eene
« langdurige ondervinding, erkent het grootste deel
« der *chronische* ziekten, die in de buikholte haren
« oorsprong hebben, de ééne of andere langzaam
« verloopende ontsteking voor hare eerste oorzaak,
« en zelfs die ongesteldheden, die oorspronkelijk een
« karakter van koude en werkeloosheid (de froideur
« et d'inertie) hebben, worden niet ligt doodelijk,
« zonder alvorens het karakter van eene langdurige
« ontsteking te hebben aangenomen. Het *parenchy-*
« *mateuse* gedeelte van de lever, van de milt en
« van het darmscheil lijdt bijna uitsluitend aan dit
« soort van ontstekingen. Een groot getal, zoo wel
« aan het ziekbed verkregene, als ontleedkundige,
« daadzaken bewijst, dat de *hypochondrie* en de

(1) l. l. pag. 4. (2) l. l. pag. 7. (3) l. l. pag. 8.

« *hysterie* dikwijls aan slepende ontstekingen van de
« lever, van de baarmoeder en van derzelver aan-
« hangsels, moeten worden toegeschreven. De maag
« en de darmen, deelen die bij uitnemendheid ge-
« voelig zijn, en die dikwijls de zitplaats van aller-
« hevigste pijnen worden, zijn ook voor eene lang-
« durige, gematigde en pijnlooze ontsteking vatbaar:
« men ziet zelfs somtijds levendige en gevaarlijke
« ontstekingen in de rokken van het darmkanaal,
« zonder het minste gevoel van pijn; waaruit men
« de gevolgtrekking kan opmaken, dat de gevoe-
« ligste ingewanden, door ziekelijke gesteldheden,
« somtijds tot eenen zoodanigen graad van gevoel-
« loosheid (stupeur nerveuse) gebragt worden, dat
« zij alle vatbaarheid voor een pijnlijk gevoel verlie-
« zen, schoon evenwel de natuur altijd voortgaat,
« om in deze *organen* de geheele vrijheid der slag-
« aderlijke bewegingen uit te oefenen (1). — Bij de
« voorwerpen, bij welke men duidelijk de aanwe-
« zigheid van eene ontstekingaardige en langdurige
« vochtsophooping (engorgement) in eene der hollig-
« heden waarneemt, is men door de ondervinding
« gewettigd om te vermoeden, zelfs na weinig be-
« teekenende sporen hiervan, dat dezelfde ziekte in
« eenig ander ingewand van dezelfde holligheid, gelijk
« ook in die van verschillende holligheden, gevormd
« wordt. Want de ondervinding doet dikwijls zien,
« dat deze plaatselijke ziekten eene kracht van be-
« smetting uitoefenen, die op de verschillende in-
« gewanden werkt, ten gevolge van *sympathische*

---

(1) l. l. pag. 9 seq.

« betrekkingen, die tusschen dezelve heerschen; en « deze betrekking (correspondance contagieuse) gaat « zoo ver, dat, wanneer één der gelijktijdig bestaande « haarden in verettering overgaat, alle de overige « haarden niet in gebreke blijven om denzelfden « uitgang te hebben (1). — De ondervinding bewijst, dat er tusschen verschillende *organen* eigen- « aardige betrekkingen, eene soort van bijzondere « medelijdendheid, bestaan. Men moet de voor- « naamste verschijnsels, die hier het gevolg van zijn, « in het geval van langdurige ontsteking, kennen. « Er is vooral één ingewand, op welks verrigtingen « alle de deelen van het ligchaam eenen zeer in het « oogloopenden invloed hebben: de hersenen nemen « zeer dikwijls voor zich zelven, en zonder dat het « overige gedeelte van het zenuwgestel zulks doet, « deel aan de, het zij voorbijgaande, het zij meer « duurzame, prikkelingen (2). — De Geneesheeren « zouden niet genoeg kunnen vermaand worden, om « eene groote oplettendheid te schenken aan de lang- « durige ontstekingen van den onderbuik, die vooral « veelvuldig zijn op den leeftijd van vijftig jaren, « eenen leeftijd, dien men zelfs bij mannen, die dan « volsappig zijn, en die men dagelijks in zwaarlijvigheid « ziet toenemen, als hagchelijk beschouwen moet (3). — « Wanneer er, in de plaats van ontsteking, slechts « bijzondere en tot ééne plaats bepaalde volbloedig- « heden bestaan, komt het er minder op aan, om « het geheele vaatgestel, dat het bloed rondvoert, « te ontledigen, dan om den toevoer van dit vocht

(1) l. l. pag. 13 seq. (2) l. l. pag. 19. (3) l. l. pag. 23.

« naar de plaats der bloedophooping te verminderen.
« Ook moet men in deze gevallen de voorkeur geven
« aan de meest plaatselijke bloedontlastingen, als
« doenlijk is: men opent de *vena jugularis* of de
« *arteria temporalis;* men legt bloedzuigers aan de
« slapen, of bloedige koppen op het behaarde ge-
« deelte van het hoofd, in ziekten van deze hollig-
« heid; in die van den onderbuik doet men eene
« aderlating op den voet, en men legt bloedzuigers
« *ad anum*, die bijzonder zijn aangewezen in de
« aandoeningen van de lever" (1) enzv.

De Heer PROST gaf in het jaar 1804 een werk in twee Deelen te *Parijs* in het licht, ter opheldering der Geneeskunde door ziektewaarnemingen en lijkopeningen (2). Ofschoon BROUSSAIS in zijne *Histoire des Phlegmasies chroniques* verklaarde, dit werk van den Heer PROST nimmer gelezen te hebben, en het slechts uit aankondigingen in Geneeskundige Tijdschriften te kennen, en ofschoon BROUSSAIS naderhand (3), op eene uitvoerige wijze, zocht te betoogen, dat de denkbeelden van PROST van de zijne geheel en al afwijken, zoo is echter volgens ons gevoelen de overeenkomst van denkbeelden tusschen deze twee schrijvers zoo groot, dat men onmogelijk in de verklaring van BROUSSAIS kan berusten. Over het honderdtal ziektewaarnemingen, die daar beschreven en niet zelden door lijkopeningen opgehelderd worden, behoeven wij

(1) l. l. pag. 27.

(2) P. A. PROST, *Médecine éclairée par l'observation et l'ouverture des corps.* Paris 1804. II voll. 8°.

(3) *Examen* etc. edit. laud. Tom. II, pag. 287—301.

thans niet te spreken; de aanhaling toch van eenige gezegden uit het Voorberigt voor, en uit de Inleiding tot, het genoemde werk van PROST zal voldoende zijn, om met waarschijnlijkheid op te maken, dat BROUSSAIS of eenige denkbeelden aan dezen schrijver ontleend hebbe, of op eene opmerkelijke wijze in de beschouwing van vele ongesteldheden met hem overeenstemme (1). — « De slijmvliezen van « de ingewanden schenen mij eene groote oplet- « tendheid te verdienen, en ik heb steeds die van « de werktuigen der spijsvertering met de grootste « zorgvuldigheid waargenomen: dit werk is wel ten « hoogste walgelijk, maar zal eens onbewegelijke « gronden aan de Geneeskunde geven.

« Het is moeijelijk om uit te drukken, onmogelijk « om met naauwkeurigheid te beschrijven de veel- « vuldige veranderingen, die in deze *organen* plaats « hebben, en met de verschijnsels van het grootste « getal ongesteldheden overeenstemmen.

« Ik had ten minste honderd vijftig lijkopeningen « van personen, die aan koortsen met groote zwakte

---

(1) Ten einde deze overeenstemming meer in het oog loope, laten wij in deze aanteekening den oorspronkelijken text volgen: « Les membranes muqueuses des intestins m'ont paru mériter « une très grande attention, et j'ai constamment observé celles « de tous les organes de la digestion avec une application ex- « trême: ce travail est horriblement dégoûtant, mais il donnera « un jour des fondemens inébranlables à la Médecine.

« Il est difficile d'exprimer, impossible de décrire avec pré- « cision la multitude des altérations, qui ont lieu dans ces or- « ganes, et qui se co-ordonnent aux symptômes du plus grand « nombre des maladies.

« J'avais fait au moins cent cinquante ouvertures de corps de

« van het zenuwgestel, overleden waren, gedaan, « zonder eenige bijzonderheid in de hersenen te « kunnen opmerken, maar ik had altijd ontstekingen « in het slijmvlies der ingewanden, met of zonder « ontvelling, gezien; deze ontstekingen schenen « mij te beantwoorden aan de geaardheid der zelf- « standigheden, die in deze ingewanden bevat wa- « ren, aan de veranderingen van de gal, en van « het ingewandsslijm, aan die van de lever, van de « milt, van de darmscheil-klieren, van de nieren, « van het alvleesch, van de blaas, en van het « aan het buikvlies liggende celwijs-weefsel.

« Ik leerde vervolgens inzien, 1° dat de ontste- « kingen van de inwendige oppervlakte der ingewan- « den kunnen aanwezig zijn, zonder dat het be- « kleedsel, hetwelk zij van het buikvlies hebben, aan « dezelve deelneemt; 2° dat zij zonder eenige pijn « plaats hebben; 3° dat zij eene stoornis van de « dierlijke verrigtingen veroorzaken; 4° dat deze « stoornis beantwoordt aan de hevigheid der ontste-

---

« personnes mortes dans les fièvres ataxiques, sans pouvoir re- « marquer quelque chose de particulier dans le cerveau, mais « toujours j'avais vu des inflammations de la membrane muqueuse « des intestins, avec ou sans excoriation; ces inflammations me « parurent se co-ordonner avec la nature des substances conte- « nues dans ces viscères, avec les changemens de la bile, et du « mucus intestinal, avec ceux du foie, de la rate, des glandes « mésentériques, des reins, du pancréas, de la vessie, et du tissu « cellulaire adjacent au péritoine.

« Je reconnus ensuite, 1°. que les inflammations de la surface « intérieure des intestins peuvent exister, sans que la tunique « péritonéale y participe; 2°. qu'elles ont lieu sans aucune « douleur; 3°. qu'elles produisent le trouble des fonctions ani- « males; 4°. que ce trouble se co-ordonne à l'intensité de l'in-

« king, aan de grootheid en geaardheid der prikke-
« lende oorzaken, aan het *temperament*, aan de
« luchtsgesteldheid, aan den ouderdom en aan het
« jaargetijde."

« De veranderingen der ingewanden zijn in even-
« redigheid met de stoornis der dierlijke verrigtin-
« gen; maar welke zorg moet men niet hebben,
« om de verschijnsels der ziekten op te zamelen,
« en de verschillende toestanden, voor welke die
« veranderingen, welke tot dezelve (ziekten) aan-
« leiding geven, en die, welke uit dezelve voort-
« vloeijen, vatbaar zijn, gelijktijdig met hunne
« aanhoudende wederzijdsche betrekking te leeren
« kennen?

« Ik geloof als grondregel te kunnen vaststellen,
« 1° dat de prikkeling van het slijmvlies der inge-
« wanden zich zonder pijn aan het dierlijke mid-
« delpunt mededeelt, maar dat de opwekking, de
« bespoediging en de stoornis van derzelver ver-
« rigtingen betrekking hebben tot de gevoeligheid
« of vatbaarheid van deze *organen*, tot de oorzaken,

« flammation, à l'abondance et à la nature des causes irritantes,
« au tempérament, au climat, à l'âge et à la saison (*Avertisse-
« ment*, pag. VIII seqq).

« Les altérations des intestins sont en rapport avec le trouble
« des fonctions animales; mais quel soin ne faut-il pas pour
« recueillir les symptômes des maladies, et reconnaître les divers
« états, dont sont susceptibles les altérations, qui y donnent
« lieu, celles qui en résultent, et leur enchaînement continuel?

« Je crois pouvoir poser en principe, 1°. que l'irritation de
« la membrane muqueuse des intestins se communique au centre
« animal sans douleur, mais que l'excitation, l'agitation et le
« trouble de ses fonctions sont relatifs à la susceptibilité de

« die dezelve prikkelen, tot de natuurlijke gesteld-
« heden, en tot de eigendommelijke gevoeligheid
« van het voorwerp.

« 2° Dat de veranderingen van deze ingewanden
« eenen des te grooteren invloed op de hersenen
« uitoefenen, naarmate derzelver slagaderen meer
« zijn ontwikkeld, het roode bloed in hunne uitge-
« strektheid overvloediger is, en de middelen, die
« ze prikkelen, werkzamer zijn.

« 3° Dat de pijnen in den buik afhangen van
« den ontstekings-toestand van het buikvlies en van
« het celwijze-weefsel, door hetwelk dit omge-
« ven wordt.

« 4° Dat de ontstekingen van het inwendige vlies
« der ingewanden zich dikwijls, wanneer zij hevig
« zijn, aan dat, hetwelk zij van het buikvlies heb-
« ben, mededeelen; maar dat het laatstgenoemde
« vlies ontstoken kan zijn, zonder dat het slijmvlies
« zulks ook is.

« 5° Dat het verlies van krachten, hetwelk het dier-

« ces organes, aux causes qui les irritent, aux dispositions na-
« turelles, et à la sensibilité de l'individu;

« 2°. Que les altérations de ces viscères sont d'autant plus
« influentes sur le cerveau, que leurs artères sont plus dévelop-
« pées; le sang rouge plus abondant dans leur étendue, et les
« moyens, qui les irritent, plus actifs;

« 3°. Que les douleurs de l'abdomen dépendent de l'état de
« phlogose du péritoine et du tissu cellulaire qui l'entoure;

« 4°. Que les inflammations de la membrane interne des in-
« testins se communiquent fréquemment à la péritonéale, lors-
« qu'elles sont très-intenses; mais que cette membrane peut être
« phlogosée sans que la muqueuse le soit aussi;

« 5°. Que la prostration du centre animal résulte de l'éloig-

« lijke middelpunt ondergaat, voortvloeit uit de ver-
« wijdering van het roode bloed van de slijmvlies-
« oppervlakte der ingewanden, hetzij dat aldaar ont-
« aarding met verdikking, hardheid, sponsachtige
« uitwassen, vochtsophooping door doorzijging, of
« verzweringen van dit vlies, plaats hebben, hetzij
« deze aandoeningen niet aanwezig zijn.

« 6e Dat de veranderingen der ingewanden met
« of zonder ontsteking geëvenredigd zijn aan deze
« laatste verschijnsels der dierlijke verrigtingen, die
« den dood zijn voorgegaan.

« Ik kan het niet genoeg herhalen, het is onmo-
« gelijk om met naauwkeurigheid de ontelbare ver-
« anderingen te beschrijven, door welke *organische*
« aandoeningen van de ingewanden achtervolgd
« worden."

« Kunnen de verrigtingen van het leven gestoord
« worden zonder *organische* ontaardingen, en kun-
« nen de ziekten alleen uit eene stoornis van de
« verrigtingen der *organen* voortvloeijen?

« nement du sang rouge, de la surface muqueuse intestinale,
« soit qu'il y ait altération avec épaississement, dureté, fungosité,
« infiltration, ulcérations de cette membrane, ou bien que ces
« affections n'existent pas;

« 6º Que les altérations des intestins avec ou sans phlogose,
« sont en rapport avec les derniers symptômes des fonctions
« animales, qui ont précédé la mort.

« Je ne saurais trop le répéter, il est impossible de décrire
« avec exactitude les changemens innombrables, qui survien-
« nent dans les affections organiques des intestins." (*Avertiss.*
pag. XI seqq.).

« Les fonctions de la vie peuvent-elles être troublées sans
« altérations organiques, et les maladies résulter seulement du
« trouble des fonctions des organes?

« Zijn de vertraging en ophouding van de verrig-
« tingen der verschillende stelsels, weefsels en *or-
« ganen*, geene middelen tot *organische* ontaardin-
« gen? Kunnen zij plaats hebben, zonder deze laat-
« ste te weeg te brengen?"

« De slagaderlijke ontwikkeling geeft aanleiding
« tot eene grootere gevoeligheid, en deze weder tot
« eenen meer gemakkelijken en meer overvloedigen
« toevloed van bloed: waaruit volgt, dat de *organen*
« die dikwijls in eenen *catarrhalen* en pijnlijken toe-
« stand verkeeren, meer dan anderen, aan ontstekingen
« onderworpen zijn."

« Daar elk stelsel een geheel uitmaakt, welks ver-
« schillende deelen onderlinge gemeenschap hebben,
« is het dikwijls voldoende om één deel te prikkelen,
« ten einde de stoornis van een ander deel, hoe
« verre het ook verwijderd zij, te veroorzaken: het
« is op deze wijze, dat de *sympathische* ontstekin-
« gen plaats hebben; deze zijn veelvuldig in de lij-
« dende deelen, en in die, in welke het bloed in

« Le ralentissement, la suspension des fonctions des systèmes,
« appareils et organes, ne sont-ils pas des moyens d'altérations
« organiques? Peuvent-ils avoir lieu sans produire ces derniè-
« res?" (*Introd.* pag. XVII).

« Le développement artériel donne lieu à une sensibilité plus
« forte, et celle-ci à une affluence plus facile et plus considé-
« rable de sang: d'où il résulte que les organes, qui sont ha-
« bituellement dans un état catarrhal et de douleur, sont plus
« sujets aux phlogoses, que les autres." (l. l. pag. XIX seqq.).

« Chaque système formant un tout, dont les diverses parties
« communiquent ensemble, il suffit souvent d'en irriter une,
« pour donner lieu au désordre d'une autre, quel que soit son
« éloignement: c'est ainsi que s'opèrent les inflammations sym-
« pathiques; elles sont fréquentes dans les parties souffrantes, et

« eenen grooteren overvloed, dan in den gezonden
« toestand, aanwezig is, zelfs dan, wanneer de oor-
« zaken, die dezelve te weeg brengen, op een deel
« werken, dat verre verwijderd is van de plaats,
« in welke zij zich ontwikkelen.

« De stoornis van één deel van een stelsel ver-
« oorzaakt die van de onderdeelen en van het ge-
« heele stelsel, wanneer de oorzaak voldoende is,
« om haar te weeg te brengen; deze stoornis deelt
« zich vervolgens aan het stelsel, met hetwelk het-
« zelve in de meeste betrekking is, mede: de ziekten
« zijn op eene zoodanige wijze dikwijls aan elkander
« gekluisterd, en gaan langzamerhand van de stel-
« sels op de weefsels, van deze op de *organen*, van
« één op meerdere en op derzelver geheel over."

« De koorts is eene stoornis van den slagader-
« lijken omloop, veroorzaakt door eene onmiddellijke
« of *sympathische* opwekking van het met rood bloed
« voorzien stelsel.

« Zij verschilt ten opzigte, 1°. van het *orgaan*,
« in welks aandoening zij haren oorsprong erkent;

« dans celles où le sang est plus abondant que dans l'état ordi-
« naire, lors même que les causes, qui les produisent, agissent
« loin du lieu, où elles surviennent.

« Le trouble d'une partie d'un système provoque celui des
« autres parties et du système entier, lorsque la cause suffit pour
« l'opérer; ce trouble se communique ensuite au système avec
« lequel il est le plus en rapport: les maladies s'enchaînent
« souvent ainsi, et passent successivement des systèmes aux ap-
« pareils, de ceux-ci aux organes, de l'un à plusieurs et à l'en-
« semble." (l. l. pag. XX seq.).

« La fièvre est un trouble de la circulation artérielle, causé
« par l'excitation directe ou sympathique du système à sang rouge.

« Elle diffère en raison, 1° de l'organe dont l'affection lui

« 2°. van de wijze van ontaarding; 3°. van de middelen, « die haar onderhouden en *compliceren*; 4°. van « de eigenaardige gesteldheid van den lijder, van « het jaargetijde, van de luchtsgesteldheid enzv."

« De slijmkoortsen, de *gastrische* koortsen, de « koortsen, die met krachteloosheid van het zenuw- « en spiergestel gepaard gaan, hebben hare zitplaats « in het slijmvlies der ingewanden; zij spruiten voort « uit de verschillende veranderingen van dit vlies, « uit de middelen, die haar veroorzaken en onder- « houden."

« De genoemde koortsen openbaren zich door « teekenen, welke men moet toeschrijven, 1° aan « de verschillende ontwikkelingsgraden van het slag- « aderlijke stelsel der ingewanden, gedurende derzel- « ver beloop, 2° aan de geaardheid van de verande- « ringen, die in het slijmvlies plaats hebben enzv."

— « Alles wat in staat is, om ontsteking van « het slijmvlies der ingewanden te veroorzaken en « hetzelve sterk te prikkelen, kan eene zoodanige « koorts te weeg brengen, die met groote verzwak-

« donne lieu; 2° du mode d'altération; 3° des moyens qui l'en- « tretiennent et la compliquent; 4° du tempérament, de la sai- « son, du climat etc." (l. l. pag. XXII).

« Les fièvres muqueuses, gastriques, ataxiques, adynamiques « ont leur siège dans la membrane muqueuse des intestins; elles « résultent des altérations diverses de cette membrane, des moyens, « qui les produisent et les entretiennent." (l. l. pag. XXIII).

« Les fièvres muqueuse, gastrique, ataxique, adynamique et « nerveuse, se manifestent par des signes, qui proviennent 1° des « degrés divers de développement du système artériel dans les « intestins, pendant leur cours; 2° de la nature des altérations « de leur membrane muqueuse; etc. (l. l. pag. XXVIII).

— « Tout ce qui peut déterminer la phlogose de lamem —

« king van het zenuwgestel gepaard gaat: de ont-
« stekingen, welke men waarneemt in de ingewanden
« van de zoodanigen, die aan zulke koortsen zijn
« overleden, zijn altijd geëvenredigd aan de laatste
« verschijnsels, die voor den dood hebben plaats
« gehad; zij zijn meer in het oog loopende en meer
« algemeen, naar evenredigheid van de hevigheid,
« die de ijlhoofdigheid had, van de grootere onre-
« gelmatige bewegingen van de leden, van de hitte
« van het aangezigt, van de droogere warmte van
« de huid, van den sterkeren dorst, van de hoogere
« roodheid der tong, van derzelver hitte en droogte,
« van de bijzondere en levendige hitte van den buik,
« van de roodheid der pis, van de grootere hoe-
« veelheid der galstoffen, die van onderen ontlast
« werden, en van derzelver meer doordringenden
« reuk."

« Het grootste deel der zenuwziekten is zijnen oor-
« sprong verschuldigd; 1° aan de meer of minder
« toegenomene aandoenlijkheid van het slijmvlies der

« brane muqueuse intestinale, et l'irriter fortement, peut de-
« venir cause de fièvre ataxique: les inflammations qu'on ob-
« serve dans les intestins des corps de ceux, qui sont morts
« de ces fièvres, sont toujours proportionnées aux derniers sym-
« ptômes, qui ont eu lieu avant la mort; elles sont plus vives
« et plus générales, en raison de l'intensité qu'avait le délire,
« de l'agitation plus grande des membres, de l'ardeur du vi-
« sage, de la chaleur plus aride de la peau, de la soif plus
« forte, de la rougeur plus intense de la langue, de sa chaleur
« et de sa sécheresse, de la chaleur particulaire et vive du
« ventre, de la rougeur des urines, de la quantité plus grande
« de matières bilieuses, rendues par l'anus, et de leur odeur
« plus piquante." (l. l. pag. LVI seq.).

« La plupart des névroses sont dues; 1°. A la susceptibilité

« ingewanden; 2° aan de prikkelende middelen, die « met dit vlies in aanraking werden gebragt enzv."

Men vergeve ons deze uitvoerige aanhaling van de opmerkelijkste, met de leer van BROUSSAIS grootendeels overeenstemmende, gezegden uit het aangehaalde werk van den Heer PROST. De overeenkomst van denkbeelden was te groot, om dezelve geheel met stilzwijgen te kunnen voorbijgaan.

Ten opzigte van BICHAT zullen wij korter zijn kunnen, daar de schriften van dezen beroemden Hoogleeraar der Ontleedkunde meer algemeen gekend, en bijna bij elken Geneesheer gevonden worden. Dat BROUSSAIS zeer veel aan dezen zijnen leermeester verpligt zij, en dat hij, even als de meeste nieuwere Fransche schrijvers, die onderwerpen, welke met de fijnere Ontleed- en met de Natuurkunde van den mensch in verband staan, behandeld hebben, zich van het licht, door dezen helderdenkenden en genievollen Parijschen Hoogleeraar ontstoken, bediend hebbe, heeft naar ons inzien, geen bewijs noodig. Als wij BICHAT hooren zeggen (1): «Dat wij aan de Scheikunde hare ver« wantschap, aan de Natuurkunde hare veêrkracht « en zwaartekracht overlaten. Laat ons voor de « Natuurkunde van den mensch alleen van de ge« voeligheid en het zamentrekkingsvermogen gebruik « maken: ik zonder evenwel die gevallen uit, in

« plus ou moins accrue de la membrane muqueuse des inte« stins; 2°. à des moyens irritans appliqués sur cette membrane :" etc. (l. l. pag. CVI).

(1) *Anatomie générale*, Tom. I, *Considérations générales* pag. 16. Paris 1818.

« welke hetzelfde *orgaan* de zitplaats van natuur- « kundige verschijnsels en van levensverschijnselen « wordt, gelijk het oog en oor bij voorbeeld. De « algemeene stempel van dit werk verschilt ten de- « zen opzigte geheel van die, welke over de Na- « tuurkunde van den mensch handelen, zelfs van « dat van den beroemden HALLER." Wanneer wij vervolgens zien, dat BICHAT, om geene andere eigenschappen of krachten voor de dierlijke huishouding aan te nemen, zich met *hypotheses*, zoo als met het vooronderstellen van eene *contractilité insensible* of *tonicité*, tot de verklaring van eenige verrigtingen, helpt (1): wanneer wij eindelijk de uitvoerige verklaring lezen, die BICHAT van de veelvuldige *sympathiën*, welke het slijmvlies van de maag uitoefent, gegeven heeft (2), dan meenen wij duidelijk te zien, dat BROUSSAIS vele denkbeelden van zijnen leermeester ontleend hebbe. Om toch niet van de leer der *sympathiën* te spreken, in welke BROUSSAIS, zoo als wij reeds aanmerkten, de door BICHAT gemaakte verdeeling gevolgd is en zijne verklaring slechts eenigermate heeft uitgebreid, in derzelver toepassing namelijk op onderscheidene ongesteldheden in het bijzonder, zagen wij in het vorige Hoofdstuk, dat ook, volgens de denkbeelden van BROUSSAIS, het zamentrekkingsvermogen de eenige eigenschap van de levenskracht is, dat hier op alles door hem wordt terug gebragt, en dat uit hetzelve alle overige eigenschappen, zelfs de gevoeligheid, worden afgeleid. Onbegrijpelijke armoede,

(1) l. l. Tom. II, *Système muqueux*, Article III, § 2, pag. 525.
(2) l. l. pag. 528 seqq.

door welke BROUSSAIS wederom bewijst, dat, zoo BICHAT in deze leer, gelijk niet ontkend kan worden, inderdaad eenzijdige en bekrompene denkbeelden heeft voorgedragen, zoodanige denkbeelden en stellingen, als zij door mannen van aanzien en gezag het eerst verspreid werden, dikwijls zelfs door hen, die het aan het vermogen, om uit eigen oogen te zien, geenszins ontbreekt, worden overgenomen. Wanneer wij BROUSSAIS bij eene enkele gelegenheid, als hij b. v. over de scheurbuik handelt, *humoraal-pathologische* denkbeelden hooren voordragen, dan vinden wij dit in den beginne wel zeer vreemd, daar wij zulks volgens zijne denkbeelden niet zouden verwacht hebben, doch verwonderen ons hierover minder, wanneer wij ook BICHAT van deze leer niet geheel afkeerig vinden. Bij dezen lezen wij namelijk (1): « Gelooft evenwel niet, dat de « vochten aan de ziekten geheel geen deel hebben: « zeer dikwijls voeren zij derzelver doodelijke kiem « met zich mede enzv."

Ten einde het meer of minder oorspronkelijke van de leer van BROUSSAIS te kunnen beoordeelen, gaan wij thans over, om dezelve met het leerstelsel van BROWN, en met dat van RASORI te vergelijken.

Of BROUSSAIS de voornaamste denkbeelden, op welke zijne leer steunt, al of niet aan die van den Edimburgschen Hoogleeraar ontleend hebbe, is eene vraag, die voor verschillende beantwoording vatbaar is. Indien namelijk BROUSSAIS zelf als een *competent* regter in zijne eigene zaak kon gehoord worden, zou

(1) l. l. Tom. I, *Considérations générales* pag. 22.

men deze overeenkomst van zijn leerstelsel met dat van den Schotschen Hoogleeraar geheel moeten ontkennen, daar BROUSSAIS, die ten dezen opzigte juist zoo als TOMMASINI handelt, het herhaalde malen stellig betuigt, dat zijne leer oorspronkelijk is en van die van BROWN geheel en al afwijkt. Dat BROUSSAIS, op eigene vinding en oorspronkelijkheid aanspraak makende, zulke betuigingen doet, is zeker geenszins te verwonderen; doch het is aan den anderen kant ook niet vreemd, dat wij ons met zulke, door eigenliefde ingegevene, verklaringen niet tevreden stellen, maar zelve de zaak nader en naauwkeuriger onderzoeken. Zien wij derhalve, hoedanig de overeenkomst en het verschil zij tusschen de twee straks genoemde geneeskundige leerstelsels.

BROWN opende zijne loopbaan door het schrijven eener beoordeeling van de verschillende, vroegere geneeskundige leerstelsels (1): het zelfde deed BROUSSAIS, zoo als wij te voren reeds hebben opgemerkt. BROWN maakte zich in het beoordeelen van anderen aan onbedachtzaamheid, onregtvaardigheid, bitterheid, trotschheid en onbeschaamdheid schuldig: van dezelfde gebreken kan ook de *Kritiek* van BROUSSAIS niet worden vrijgepleit. Dezelfde ondankbaarheid en onregtvaardigheid, die BROWN omtrent zijnen leermeester CULLEN betoonde, werd ook door BROUSSAIS aan zijnen algemeen beroemden, zeventigjarigen leermeester PINEL bewezen. BROWN maakte in zijnen tijd, vooral door het *declamatorische* vuur, met hetwelk hij, door de goede uitwerking van

(1) *Observations on the old Systems of Physic*, etc. London 1787. 8o.

Opium en andere *aromata*, die hij, voor het beklimmen van den katheder, volgens overlevering, wel eens gebruikte, tot zijne leerlingen sprak, eenen grooten indruk op dezelve, daar het « *Age et vince*," het « *Opium mehercle non sedat*" en dergelijke korte gezegden en magtspreuken niet zelden met graagte gehoord werden en lang in het geheugen bewaard bleven. Dat BROUSSAIS ook ten dezen opzigte met BROWN mag vergeleken worden, bewijzen zeer vele gezegden, die men in zijne schriften ontmoet, zoo als wij in ons tweede Hoofdstuk voorbeelden hiervan hebben aangehaald, en zoo als zich elk door de inzage der *Propositions*, in welke dikwijls een meesterachtige toon heerscht, zal kunnen overtuigen. Het is echter vooral in de mondelijke voordragt van BROUSSAIS, dat men dezen « *ton fougueux et dé*« *clamatoire*" telkens kan opmerken.

Doch het zijn niet slechts deze uitwendige omstandigheden, in welke de overeenkomst tusschen BROUSSAIS en BROWN in het oogloopend is, maar dezelve wordt nog veel duidelijker opgemerkt, wanneer wij beide, van genoemde Geneesheeren afkomstige, leerstelsels, wat derzelver inhoud betreft, met elkander vergelijken, zoo als wij in het vorige Hoofdstuk reeds enkele punten van overeenkomst, die wij thans niet herhalen willen, hebben opgegeven.

Het hoofddenkbeeld immers, op hetwelk de leer van BROUSSAIS steunt, en volgens hetwelk het leven als een *produkt* van prikkeling door uitwendige oorzaken, de storing van hetzelve of de ziekte daarentegen als verhooging of vermindering van de prikkelbaarheid der bewerktuigde deelen beschouwd wordt,

terwijl de *qualitative* afwijkingen van den natuurlijken toestand geheel worden voorbij gezien, komt volkomen met de denkbeelden van BROWN overeen (1). Gelijk beide *Reformatores* in de verklaring van den oorsprong der ongesteldheden overeenstemmen, zoo bestaat er ook tusschen hen beiden eenige gelijkheid ten opzigte van de geneeskundige ziektebehandeling. Gelijk toch volgens BROWN alle hulp van den Geneesheer zich tot de vermeerdering of de onttrekking van uitwendige prikkels bepaalt, zoo ook bestaat, volgens BROUSSAIS, alle genezing in het vervullen of van de eene, of van de andere dezer twee *Indicaties*. Gelijk BROWN de geneeskrachten der Natuur verwierp, zoo doet het ook BROUSSAIS, die ten dezen opzigte niet alleen met den genoemden Edimburgschen Hoogleeraar, maar ook met HAHNEMANN en RASORI overeenstemt.

Niettegenstaande deze algemeene overeenkomst tusschen het leerstelsel van BROWN en dat van BROUSSAIS, bestaat er echter, indien wij op de bijzonderheden letten, tusschen het eerste en laatstgenoemde geen gering onderscheid. Om dit verschil, hetwelk in *Theorie* en *Praktijk* tusschen de genoemde Geneesheeren bestaat, duidelijk in te zien, zal het volgende voldoende zijn.

Wanneer BROWN alle ziekten of uit verhoogde, of uit verminderde prikkelbaarheid (incitabilitas) verklaart, dan strekt zich zijne beschouwing tot het

---

(1) « Quoniam solae potestates communes omnia vitae creant, « et solum earum opus stimulans est; in stimulo igitur omnia « quoque vitae, omnis sive secunda, sive adversa valetudo, nec « in ulla alia re, consistunt." BROWN, l. l. Cap. III. § 22.

geheel van het *Organismus* uit: BROUSSAIS daarentegen bepaalt zich, wanneer hij uit dezelfde oorzaken den oorsprong der ziekten afleidt, tot de enkele *organen* en weefsels van het ligchaam: want volgens den laatstgenoemden is de prikkeling (irritation), zoo als wij voorheen (pag. 112) reeds zagen, in de verschillende *organen* en weefsels nooit gelijkmatig aanwezig (uniforme), terwijl daarentegen volgens den eersten elke prikkeling (incitatio) van het *Organismus één* en *ondeelbaar* is (1). Terwijl BROWN derhalve alle ongesteldheden tot eenen uitwendigen algemeenen toestand der krachten terug brengt, worden dezelve door BROUSSAIS slechts tot plaatselijke aandoeningen van de maag en de dunne darmen, en tot *organische sympathiën* van het *Organismus gereduceerd.* Gelijk volgens BROWN de ziekten, die uit vermindering van prikkelbaarheid ontstaan, oneindig veelvuldiger zijn dan die, welke uit verhoogde prikkelbaarheid haren oorsprong hebben, zoo zijn daarentegen volgens BROUSSAIS die ziekten het veelvuldigste, die uit plaatselijke ontsteking, vooral van het slijmvlies der maag en der dunne darmen, voortspruiten en dus eenen tegenovergestelden aard hebben. Terwijl BROWN verreweg de meeste ongesteldheden met prikkelende middelen behandelt, zoekt BROUSSAIS door plaatselijke bloedontlastingen en eenige weinige andere verzwakkende

---

(1) «Potestatum incitantium communis effectus, sensus, mo«tus, mentis actio, et animi adfectus sunt. Qui effectus cum «unus idemque sit; omnium igitur potestatum opus unum et «idem quoque esse, nec aliarum aliam actionem existere, con«cedendum.'' BROWN, l. l. Cap. II. § 15.

geneesmiddelen bijna alle ongesteldheden te genezen.

Het gezegde zal voldoende zijn, om de veelvuldige punten van aanraking, die tusschen deze beide leerstelsels bestaan, en zoo wel in derzelver overeenkomst als verschil zigtbaar zijn, te doen opmerken.

Ook bij RASORI, TOMMASINI en andere aanhangers van de nieuwe Italiaansche Geneeskunde ontmoeten wij denkbeelden, die met de leer van BROUSSAIS eene groote overeenkomst hebben, of ten minste op dezelfde *physiologische* redeneringen gegrond zijn. Zoo speelt de ontsteking ook in het leerstelsel van RASORI (1) eene hoofdrol, daar uit deze niet alleen alle *pathologische*, maar ook de

---

(1) Kortheidshalve noemen wij slechts de voornaamste bronnen, uit welke men zich met den inhoud van dit leerstelsel bekend kan maken. Deze zijn: J. A. F. OZANAM, *Cenni sulla teorica e la pratica della dottrina medica del Controstimolo* etc. edit. 2a. Milano 1816. G. TOMMASINI, *Della nuova dottrina medica Italiana. Prolusione alle lezioni di clinica medica nella p. Università di Bologna per l'anno scholastico* 1816—1817. Bologna 1817. *Diesertazioni ed altri scritti relativi alla nuova dottrina medica Italiana del Dr.* G. TOMMASINI. Bologna 1821—1823. III. voll. 8°. G. B. SPALLANZANI, *Lettere medico-critiche sulla nuova dottrina medica Italiana teste suiluppata dal Professore* TOMMASINI, Reggio 1818. — *Sulla nuova dottrina medica Italiana; continuazione delle lettere medico-critiche.* Reggio 1820. W. WAGNER, *Darstellung und Kritik der Italiänischen Lehre vom Contrastimulus.* Berlin 1819, ibique pag. 5 seqq. ll. auctores. C. OTTO, *Reise durch die Schweiz, Italien, Frankreich, Grossbrittannien und Holland* etc. I Th. Hamburg 1825, pag. 321 seqq. G. B. PEZZOLI, *l'Antagonismo vitale, e critica applicazione di esso alle celebri dottrina dello stimolo, del contrastimolo e dell' irritazione.* Padova 1825. II voll. 8°.

meeste *physiologische* verschijnsels verklaard worden. Door middel van eenen geringen graad van ontsteking geschieden toch, volgens de leer van de *Contrastimulisten*, de meeste verrigtingen van het leven, zoo als de voeding, de *assimilatie*, de *reproductie*, en de voortplanting van het geslacht. Maar zoodra deze werking van uitwendige prikkels de noodige en natuurlijke mate te boven gaat, wordt zij eene veelvermogende en veelvuldige oorzaak van ziekte. Deze ontsteking vertoont zich of uitwendig, in alle kracht en hevigheid, of verbergt zich in de inwendige *organa*, doet spieren, bloedvaten enz. aan, en beleedigt zelfs dikwijls deelen, die geen oog en geen ontleedkundig mes kan bereiken. Het gebrek aan noodige prikkels brengt zwakte voort; hoogst zeldzaam zijn echter de ongesteldheden, in welke ware zwakte zich openbaart, dewijl dikwijls, zelfs na duidelijk verzwakkende oorzaken, ziekten ontstaan, die slechts door de ontstekingwerende *methode* kunnen genezen worden (zoo denkt er ook BROUSSAIS over, gelijk wij in de tweede Afdeeling van onze Verhandeling zien zullen), en dewijl de zwakte, die zich in de meeste koortsen, vooral in de gele koorts, de *gastrische* en *bilieuse*, of in andere ongesteldheden, in de *Apoplexie* enz., vertoont, meestal slechts schijnbaar is. De oorzaak van eene ziekte (en hier wijkt de nieuwe Italiaansche leer weder zeer van het gevoelen van BROUSSAIS af) is altijd dezelfde, namelijk eene algemeene *asthenische* of *sthenische Diathesis*, en het geneesmiddel is insgelijks altijd of algemeen prikkelend, of algemeen verzwakkend. De *sthenische Diathesis* (als men er

plaatselijke overprikkeling voor in de plaats stelt, hoort men BROUSSAIS spreken) is verreweg de veelvuldigste. Zelfs de sluipende en langdurige ziekten (dit is weder geheel Broussaisiaansch) zijn altijd van eenen *sthenischen* aard; hoe langer de ziekte duurt, des te duidelijker is deze *sthenische Diathesis*. De koorts is altijd het gevolg van de ontsteking van het eene of andere deel, welke ontsteking in eene grootere of geringere uitbreiding (diffusio) aanwezig is. Vele koortsen worden voor *nerveus* en *putride* gehouden, die het niet zijn. *Gastrische* en *bilieuse* koortsen worden, wanneer zij eenige hevigheid hebben, door eene ontsteking van de maag en van de lever onderhouden. De smetstoffen, die mazelen, scharlakenkoorts, pokken, pest, gele koorts enz. voortbrengen, werken op eene *sthenische* en verhittende wijze, zoodat de verschijnsels, welke door dezelve te weeg gebragt worden, slechts ontstekingen zijn, die, gelijk alle overige, door eene ontstekingwerende, *contrastimulerende methode* bedwongen worden. Hetzelfde geldt vooral van den *Typhus* (door de *Contrastimulisten* gewoonlijk *febris petechialis* genoemd), die in eene ontsteking van de hersens en derzelver vliezen bestaat. De waterzucht ontstaat, in vele gevallen, uit eene overmaat van prikkels, en wordt daarom door aderlatingen en verzwakkende middelen genezen. Krampen, stuiptrekkingen, *ticq douloureux*, *Ischias nervosa* en de meeste *neuralgiae* hangen van eene verborgene, de zenuwen prikkelende, ontsteking af. Dit zelfde geldt omtrent de meeste ongesteldheden, die van plaatselijke aandoeningen afhangen. De laatstgenoemde

worden namelijk, wanneer men den *tetanus* en de *hydrophobie* uitzondert, meestal door eene *diathesis sthenica* vergezeld. Deze wordt namelijk in de meeste gevallen begunstigd door de eigenaardige gesteldheid van de meeste plaatselijke aandoeningen, vooral van de uitwendige *mechanische* beleedigingen, door velerlei andere, gelijktijdig werkende nadeelige invloeden, en door de gewoonlijk bij dezelve plaats hebbende hevig prikkelende zielsaandoeningen. Alle uitwendige verwondingen en alle oogontstekingen vereischen daarom eene ontstekingwerende behandeling. Daarenboven berusten ook de aandoeningen van de klieren en van de watervaten, de witte zwellingen, de verhardingen, de zoogenaamde ingewandsverstoppingen, de longtering enzv. op langdurige ontstekingen en moeten overeenkomstig deze behandeld worden.

Uit het gegevene korte overzigt van de nieuwe Italiaansche, naar Rasori genoemde, geneeskundige leer blijkt ten duidelijkste de overeenkomst, die dezelve, in velerlei opzigten, met het leerstelsel van Broussais heeft, niet alleen, wat de algemeene *physiologische* en *pathologische* denkbeelden, maar ook, wat de beschouwing en genezing van zeer vele ongesteldheden, in het bijzonder, betreft. Daar wij de *therapeutische* leer van den Heer Broussais naderhand afzonderlijk zullen opgeven, zal deze overeenkomst, aan elk, die de moeite van vergelijking wil in het werk stellen, duidelijk in het oog loopen. Hier zij het genoeg in het algemeen aan te merken, dat tusschen de beide genoemde Geneesheeren ook in de keuze van geneesmiddelen, die zij

gebruiken, overeenstemming wordt waargenomen. Gelijk toch BROUSSAIS bijna alleen verkoelende en verdunnende geneesmiddels en plaatselijke bloedontlastingen bezigt, zoo ook maakt RASORI bijna altijd van zijne zoogenaamde *Contrastimulantia* gebruik. In de *Materies Medica* van de *Contrastimulisten* wordt ons namelijk geleerd, dat het getal van geneesmiddels, welke tot de klasse van de laatstgenoemde behooren, dat van de *stimulantia* wel acht malen te boven gaat, en dat ook derzelver gebruik, bijna in die zelfde verhouding, ten hoogste veelvuldig is. Schoon nu de aard van die geneesmiddels, welke de Italiaansche school *Contrastimulantia* noemt, hoogst verschillende is van die verzwakkende geneesmiddels, van welke BROUSSAIS zich bedient, is het echter niet te ontkennen, dat en Rasorianen en Broussaisianen met hetzelfde doel van deze geneesmiddelen gebruik maken (1).

(1) Zij, die het oordeel van BROUSSAIS zelven over de leer van RASORI en TOMMASINI begeeren te lezen, kunnen behalve de CCXVII *Propos.*, in welke BROUSSAIS op de Italiaansche geneeskundige leer het oog schijnt te hebben, het vijfde Hoofdstuk (*du Brownisme d'Italie*) van het *Examen* etc. Tom. I, pag. 135 seq., raadplegen.

II. AFDEELING.

Beredeneerde toepassing van het leerstelsel van Broussais *op de Praktijk, of op de Geneeskundige Ziektebehandeling.*

EERSTE HOOFDSTUK.

Opgave van de korte stellingen, in welke de voorschriften van Broussais *omtrent de algemeene en bijzondere Genezingsleer vervat zijn.*

Onder de meergenoemde vierhonderd acht en zestig stellingen van Broussais, die het *Examen des doctrines médicales* vooraf gaan, ontmoeten wij twee honderd en zeven, die tot het *praktische* gedeelte der Geneeskunde, tot de algemeene en bijzondere *Therapie* namelijk, betrekking hebben. Zoo als wij te voren in eene Nederduitsche vertaling de gezegden van Broussais, die deszelfs leer over de Natuurkunde van den mensch en over de algemeene en bijzondere Ziektekunde bevatten, hebben medegedeeld, zij het ons thans vergund, ook de *praktische* denkbeelden en voorschriften van den Franschen Geneesheer, met zijne eigene, in onze taal getrouw overgebragte, woorden, en in de door hem gekozene volgorde, op te geven: terwijl wij vervolgens beproeven zullen, om, in een afzonderlijk Hoofdstuk, eene nadere en meer beredeneerde opgave van dezelve te doen.

GENEZINGSLEER.

(*Propos.* CCLXII—CDLIX).

CCLXII. Het is altijd gevaarlijk, eene ontsteking niet dadelijk bij haren aanvang te stuiten; want de *Crises* zijn hevige en dikwijls gevaarlijke pogingen, die de Natuur aanwendt, om de dierlijke huishouding aan een groot gevaar te onttrekken; weswege het nuttig is, dezelve te voorkomen, en onvoorzigtig, om ze af te wachten.

CCLXIII. Er zijn vier soorten van middelen, om de ontsteking in haren loop te stuiten: de verzwakkende (les débilitants), de afleidende (les révulsifs), de vaste versterkende (les toniques fixes) en de, min of meer vervliegende, prikkelende middelen (les stimulants plus ou moins diffusibles).

CCLXIV. De verzwakkende middelen, die geschikt zijn om de ontstekingen te doen ophouden, zijn de ontlasting van bloed, het onthouden van spijs, de verzachtende en zuurachtige dranken: maar de bloedontlasting is van alle het meest vermogende middel.

CCLXV. De ontlasting van bloed uit de groote vaten komt te pas in de bloedophoopingen (engorgements sanguins), welke, onder den invloed der prikkeling, op eene schielijke wijze in de *organa parenchymatosa* (dans les parenchymes) ontstaan; in alle overige gevallen verdient de ontlasting van bloed uit de haarvaten, zoo nabij mogelijk aan het voorname punt van de prikkeling, dat wil zeggen, op die streek van de huid, die aan het ontstokene ingewand beantwoordt, in het werk gesteld, wanneer de ziekte pas ontstaan is, de voorkeur.

CCLXVI. In versche ontstekingen van voorwerpen, die te voren gezond waren, heeft het niet de minste

zwarigheid, om met de ontlasting van bloed tot aan flaauwte toe voort te gaan; in de tegenovergestelde gevallen, zou men door deze geneeswijze den lijder eene opoffering doen ondergaan, voor wier schadeloosstelling men hem niet zou kunnen instaan. Het zelfde geldt ten opzigte van eene volkomene en gedurende langen tijd in het werk gestelde onthouding van voedsel. Bij kinderen en bij jeugdige voorwerpen, wier huid bloedrijk en wier hart zeer werkzaam (très énergique) is, worden de door bloedzuigers veroorzaakte bloedingen dikwijls overmatig. Men moet derhalve de bloeding doen ophouden, zoodra zich eene onmagt (défaillance) laat gevoelen.

CCLXVII. De plaatselijke bloedontlastingen zijn dikwijls nadeelig in de verouderde ontstekingen van de voornaamste ingewanden, wanneer er niet te veel bloed in de dierlijke huishouding aanwezig is. Het is zeldzaam, dat zij dan niet de bloedophooping vermeerderen; men moet er zich derhalve liever van onthouden, of dezelve op eenigen afstand van het voornaamste punt der prikkeling in het werk stellen.

CCLXVIII. Algemeene of plaatselijke bloedontlastingen bij een voorwerp in het werk gesteld, dat weinig bloed heeft, veroorzaken altijd veel kwalijk bevinden (malaise), vermeerderen de bloedophoopingen der ingewanden, en brengen daardoor dikwijls stuiptrekkingen en koorts te weeg.

CCLXIX. Wanneer eene pas ontstane ontsteking, die voor plaatselijke bloedontlastingen geweken was bij een voorwerp, dat vóór de thans bestaande ziekte gezond was, zich plotseling weder verheft (se ranime), kan men meermalen tot hetzelfde middel terug keeren: de beterschap zal hierdoor slechts spoediger en gemakkelijker plaats hebben: maar, wanneer er vóór de spoedig verloopende eene langdurige ontsteking aanwezig

was, is deze geneeswijze dikwijls gevaarlijk. Zij zou het insgelijks zijn, wanneer de ontsteking in één of meerdere ingewanden algemeen was; in deze gevallen moet men met plaatselijke bloedontlastingen ophouden, wanneer de pols zijne kracht verliest, zonder iets van zijne veelvuldigheid verloren te hebben.

CCLXX. Matige ontstekingen van de hersenen wijken wel voor bloedzuigers op de maagstreek, vooral wanneer eene ontsteking van de maag die van de hersenen is vooraf gegaan; maar hevige naar de hersenen plaats hebbende bloedophoopingen vereischen eene ontlasting van bloed uit de *vena jugularis*, uit eene springader (l'artériotomie), of door bloedzuigers, aan het bovenste gedeelte van den hals aangelegd; vervolgens moet men het hoofd met koude omslagen bedekken (appliquer le froid), en de onderste ledematen verwarmen.

CCLXXI. *Congesties* naar de hersenen, die met eenen zwakken polsslag gepaard gaan, vereischen koude op het hoofd, en het roodmaken van de onderste ledematen door heet water, alvorens tot bloedontlastingen te komen.

CCLXXII. Bloedzuigers aan het onderste gedeelte van den hals tusschen de aanhechtingen van de *sterno-mastoïdei* aangelegd, genezen *catarrhale* aandoeningen van de luchtpijpstakken (le catarrhe bronchique) en komen longtering voor. Dit middel *is* veel vermogende in de *catarrhale* aandoeningen, die de mazelen verzellen, en die somtijds, zonder hetzelve, eene doodelijke stikking zouden te weeg brengen. Het etterachtige aanzien der fluimen levert dan geene tegenaanwijzing (contre-indication) op.

CCLXXIII. Bloedzuigers in den omtrek van de sleutelbeenderen en onder de oksels aangelegd, beletten den voortgang van eenen *catarrhus*, die in de

bovenste kwab van de longen ontstaan is, en die ontwijfelbaar longtering zou hebben voortgebragt. Een doffe of minder heldere toon bewijst, pas ontstaan zijnde (tout récent), dat de *catarrhus* tot de *parenchymateuse* zelfstandigheid is doorgedrongen, en dat men in plaatselijke bloedontlastingen volharden moet.

CCLXXIV. Bloedzuigers op de maagstreek zijn meer geschikt om eene maag-ontsteking te doen ophouden, dan die, welke men aan den *anus* legt; maar deze laatste zijn het meest vermogende middel in ontsteking van den karteldarm (colite).

CCLXXV. Wanneer de *colitis* aan bloedzuigers *ad anum* gelegd, wederstand biedt, en men een punt van zwelling, dat aan de ligging van den karteldarm beantwoordt, onderscheidt, doet eene nieuwe aanlegging van bloedzuigers op deze plaats, of bloedige koppen de ziekte ophouden.

CCLXXVI. De beginnende ontstekingen van den karteldarm door het leggen van bloedzuigers op eene geschikte plaats weg te nemen, heet de *epidemiën* van roode loopen vernietigen.

CCLXXVII. De ontstekingen van de amandels, van den slokdarm of van de luchtpijp, zoo als de *croup*, de kinkhoest enzv., wijken beter vóor plaatselijke bloedontlastingen, dan voor braakmiddels, die ze dikwijls doen verergeren, vooral wanneer er volbloedigheid, of maagontsteking enzv. plaats heeft.

CCLXXVIII. De verschijnsels van gal, van slijm, en anderen, die men teekenen van *saburra gastrica* (embarras gastrique) noemt, worden spoediger en veiliger door bloedzuigers op de maagstreek, of alleen door onthouding en door het drinken van water, genezen, dan door braakmiddelen.

CCLXXIX. De geelzuchten, die bijna altijd van eene ontsteking van de maag en van het twaalfvin-

geren-gedarmte (gastro-duodénite), of van eene leverontsteking (hépatite) afhangen, worden door bloedzuigers, tusschen het *epigastrium* en *hypochondrium* aangelegd, weg genomen, mits men er het gebruik van verzachtende middelen (adoucissants) op volgen late, en voor eenen doelmatigen leefregel zorge.

CCLXXX. De ontstekingen van de gewrichten wijken wel voor het aanleggen van bloedzuigers, wanneer zij op zich zelve en alleen bestaan, maar wanneer zij met maag-ontsteking *gecompliceerd* zijn, is er tot derzelver genezing dikwijls eene bloedontlasting op de maagstreek noodig.

CCLXXXI. Daar de koorts, die het voor den dag komen van hevige huidontstekingen vooraf gaat (la fièvre dite d'incubation), het teeken is van eene, door die van de huid achtervolgd wordende, ontsteking der ingewanden, maken bloedontlastingen uit de haarvaten, zoo veel mogelijk in de nabijheid van het inwendige brandpunt der prikkeling in het werk gesteld, de uitbotting gemakkelijker, en verminderen het gevaar.

CCLXXXII. Daar de *secundaire* koorts, die in zamenvloeijende pokken wordt waargenomen, het gevolg is van de, door de *pustulae* veroorzaakte, roosachtige ontsteking (érysipèle), kan zij gematigd en somtijds verhoed worden, 1° door bloedontlastingen, gedurende de koorts, die de uitbotting vooraf gaat, in het werk gesteld; 2° door bloedzuigers, op dat tijdpunt, hetwelk de roosachtige ontsteking van het gezigt vooraf gaat, aan den hals aangelegd.

CCLXXXIII. De zoogenaamde *adynamische* koorts, die de zamenvloeijende pokken verzelt, niets dan eene, door de roosachtige ontsteking van de huid veroorzaakte, *Gastro-Enteritis* zijnde, kan door die middelen worden voorgekomen, die den voortgang van dit *erysipelas* beletten. (Zie de vorige stelling).

CCLXXXIV. Daar de ingewandswormen, die de spoedig verloopende *Gastro-Enteritides* vergezellen, de voortbrengsels van deze ontstekingen zijn, vereischen zij geene bijzondere geneesmiddelen, en worden, na het ophouden der ontsteking (après la chute de l'inflammation), door de Natuur uitgedreven.

CCLXXXV. De ingewandswormen vorderen geene bijzondere behandeling, dan wanneer zij zonder spoedig of langzaam verloopende *Gastro-Enteritis* aanwezig zijn, of wanneer men deze ontsteking reeds voldoende bestreden heeft.

CCLXXXVI. De overblijfselen (les reliquats) na de mazelen bestaan in ontstekingen van de luchtpijpstakken, van de longen of van het darmkanaal; zij vereischen derhalve geene andere behandeling, dan die van deze ontstekingen.

CCLXXXVII. De braakmiddelen genezen geene *Gastro-Enteritis*, dan door de *revulsie* en door de *critische* ontlastingen, die zij veroorzaken: derzelver werking is dus onzeker in de ligte gevallen; en in de zware zijn zij altijd gevaarlijk, dewijl zij de ontsteking, die zij niet wegnemen konden, vermeerderen. Hetzelfde geldt van de purgeermiddelen; de zulke, die bitter zijn, vermeerderen de warmte, terwijl de zoutaardige eene langdurige ontsteking voortbrengen. Dit is ook dikwijls de uitwerking van het zoete kwik en van de middelzouten, die de pijnen van eene *Gastro-Enteritis* slechts doen bedaren, door eene dunne ontlasting te onderhouden, die in uittering of in waterzucht eindigt.

CCLXXXVIII. De Spaansche-vlieg-pleisters verergeren dikwijls de *Gastro-Enteritis*, omdat de ontsteking, welke zij voortbrengen, die van het slijmvlies vermeerdert, in plaats van derzelver *revulsie* te weeg te brengen; zij doen derhalve niet de diensten, die

men er van verwacht, in dien graad van deze ziekte, welken men door de woorden *febris adynamica* aanduidt.

CCLXXXIX. De Spaansche-vlieg-pleisters verergeren meestal de ontstekingen der verschillende weefsels van de longen, hetzij dezelve spoedig of langzaam verloopende zijn, wanneer men ze vóór eene ontsteking-werende behandeling aanwendt; maar na herhaalde bloedontlastingen, bewerken zij op eene veelvermogende wijze de *revulsie*.

CCXC. De maag is een *orgaan*, dat er behoefte aan heeft om geprikkeld te worden, ten einde door de medelijdendheden, die het opwekt, den graad van prikkeling, die tot de uitoefening der verrigtingen noodig is, te onderhouden, maar dit moet geschieden in eenen graad en op eene wijze, die voor de *vitaliteit* van de maag passen, want zij is de zitplaats van het inwendige zintuig, en het besturende werktuig (le régulateur) der dierlijke huishouding.

CCXCI. Wanneer de gevoeligheid en prikkelbaarheid van de maag zeer vermeerderd zijn, doen alle prikkelende middelen haar op eene nadeelige wijze aan (le blessent) en verhaasten de verrigtingen (précipitent le jeu des fonctions), op het punt van ze geheel te vernietigen. Dit is het geval in de maagontstekingen van de grootste hevigheid, in de *cholera*, in de gele koortsen enzv.

CCXCII. Daar eene overmatige prikkelbaarheid van de maag zich niet altijd openbaart door pijn, noch door braking, maar veelmeer door het geweld van de koorts, door ijlhoofdigheid, door ongevoeligheid (stupeur), door krampachtige bewegingen, zoo moeten deze *sympathische* verschijnsels (ces sympathies) voor den Geneesheer voldoende zijn, om hem van prikkelende middelen te doen afzien.

CCXCIII. De maag door prikkelende middelen geteisterd, ontdoet zich somtijds van de prikkeling, door ze op de uitwasemende en afscheidende *organen* over te brengen, door middel van de medelijdendheden, voor wier opwekking (mettre en jeu) zij door de Natuur (naturellement) bestemd is: hieruit kan men verklaren, waarom niet alle overprikkelde maag- en darmontstekingen doodelijk zijn.

CCXCIV. Wanneer de maag aangedaan is door eene langdurige ontsteking van eene zekere hevigheid, die de geheele uitgestrektheid van haar slijmvlies aandoet, zijn alle prikkelende middelen voor haar nadeelig, en zij kan zich niet ontdoen van de prikkeling, welke zij door deze middelen ondergaat, dan alleen, wanneer zij tot eene spoedig verloopende ontsteking opklimt, en *organische sympathiën* doet ontwaken, om, door behulp van deze, *Crises* op te wekken; want de *sympathiën* van betrekking kunnen haar geene verligting aanbrengen.

CCXCV. Wanneer de maag aangedaan is door eene langdurige ontsteking, die door prikkelende middelen nog werd vermeerderd, is zij aan het grootste gevaar blootgesteld, indien hare ontsteking te groot is, om te kunnen *gerevelleerd* worden, want zij loopt kans, om eene ontaarding te ondergaan. Van daar de genezing of verergering van langdurige maag-ontstekingen door het gebruik van warme *minerale* wateren (eaux thermales) enzv. De prikkeling, welke zij op de longen, op de hersenen en op de *extremiteiten* werpt, verandert dan dikwijls in longtering, in krankzinnigheid, in *Apoplexie*, en in *Podagra*,

CCXCVI. Wanneer de langdurige maag-ontsteking tot een meer of minder zamengetrokken punt (point-rétréci) van de maag bepaald is, hetwelk altijd

door de zitplaats der pijn in dit ingewand, door die van de spieren, welke aan hetzelve beantwoorden, en door het tijdperk der spijsvertering, wanneer dit alles meer in het oog loopt, wordt aangeduid, mishagen haar de prikkelende middelen, vermeerderen hare pijnen, en brengen kwalijk bevinden en koorts te weeg; maar wanneer men door het gebruik van verzachtende middelen de prikkeling van het zieke punt heeft tot bedaren gebragt, begeert het overige meer ontspannen (relâché) gedeelte van het *orgaan* prikkelende middelen; deze middelen bezorgen dan wel bevinden (du bien-être), beuren de krachten op en vermeerderen de voeding, tot dat zij de gedeeltelijke ontsteking, die slechts was in slaap gewiegd, weder opgewekt hebben. Zoodra deze laatste uitwerking is voortgebragt, beginnen de verschijnsels op nieuw, en bestaat er weder afkeerigheid voor prikkelende middelen.

CCXCVII. In de gedeeltelijke ontstekingen van de maag, verloopen er dikwijls meerdere jaren in den afwisselenden toestand van prikkeling en bedaring (sédation), die veroorzaakt wordt door de ongestadigheid der behandeling, tot dat het punt van ontsteking het ingewand ontaard heeft, hetzij door eene verharding te weeg te brengen, hetzij door het *orgaan* te verweeken en te doorboren; eindelijk komt er een tijdperk, in hetwelk niets meer verdragen wordt, en de dood onvermijdelijk is.

CCXCVIII. Men geneest gedeeltelijke prikkelingen van de maag, die gekenmerkt worden door het beloop, in de CCXCVI en CCXCVII^ste^ stelling aangeduid, door vol te houden in het weigeren van maagmiddelen, door zoo veel voedsel, als tot onderhouding van de voeding voldoende is, toe te staan, maar door hetzelve uit zulke spijzen te doen bestaan, die voedende stof bevatten, zonder te veel op te wekken; eindelijk door

de prikkeling, die altijd op het einde van de spijsvertering in de maag weder ontwaakt, door verzachtende dranken te doen bedaren. Deze genezing vordert soms onderscheidene jaren, maar het is de éénige, die duurzaam is, en kan zelfs gelukken, schoon er een zekere graad van ontaarding bestaat; het is vooral van belang, om niet door bloedontlastingen te verzwakken, noch door onthouding, die de spijsverteringskracht aan het ingewand zou kunnen doen verliezen.

CCXCIX. In de langdurige *Gastritides* en *Gastro-Enteritides*, die met geene *colitis* gepaard gaan, verkrijgt men somtijds de genezing, door de hardlijvigheid met *calomel* en middelzouten te bestrijden; maar dit gebeurt slechts in die gevallen, in welke eene ligte ontsteking aanwezig is, want indien deze verouderd en diep ingeworteld is, vooral indien de bewerktuiging van het ingewand heeft geleden (est compromise), is deze geneeswijze slechts verzachtende, even als die, welke men door andere prikkelende middelen daarstelt.

CCC. De aambeijen (l'irritation hémorrhoïdale) zijn dikwijls het gevolg van eene langdurige *Gastritis* of *Gastro-Enteritis*, en moeten door dezelfde middelen genezen worden. De verheffing van de *Gastritis* kan derzelver vloeijing, even als die van de maandstonden, onderdrukken: het is dus eene groote onvoorzigtigheid om de aambeijen door prikkeling weder te voorschijn te roepen. De behandeling der maagontsteking is veel zekerder, want indien deze heeft opgehouden, genezen of de aambeijen zonder gevaar, of keeren weder terug, indien hare vloeijing nuttig is voor de dierlijke huishouding.

CCCI. Wanneer de maag niet genoeg door de voedsels geprikkeld wordt, worden alle verrigtingen kwijnende; maar weldra ontwikkelt de honger eene prikkeling in dit ingewand, die meerdere van dezelve

opwekt, op eene wijze, die ongunstig is voor het behoud van het *individu*. Zoodanige zijn de razernij en opgewondenheid van ziel (fureur et exaltation mentales) bij hen, die aan honger lijden (fameliques).

CCCII. Honger, aan welken niet voldaan wordt, veroorzaakt maag-ontsteking, en deze ontwikkelt hare gewone medelijdendheden.

CCCIII. De hitte van de maagstreek, de pijnen in het hoofd en de leden, en de roodheid der tong, die door den honger veroorzaakt werden, verdwijnen, wanneer zij slechts in haren eersten graad aanwezig zijn, na het nuttigen van prikkelende voedsels. Later worden deze verschijnsels er door verergerd, en kunnen slechts wijken voor verzachtende middelen, die door eene langzaam opklimmende voeding (alimentation graduée) achtervolgd worden; maar eene bloedontlasting zou hier niet passen.

CCCIV. Wanneer de maag in de ingewanden voedsels heeft laten doorgaan, die haar niet genoeg opwekten, om ze wel te kunnen verteren, ontstaan er kolijkpijnen en dunne ontlasting, die voor wijn en prikkelende dranken (boissons alcoholisées) wijken: wanneer deze zelfstandigheden bij het voor den dag komen der kolijkpijnen worden toegediend, herstelt zich de spijsvertering, en er heeft geene dunne ontlasting plaats. Deze daadzaak bewijst, dat de spijsvertering in het darmkanaal voortgezet wordt.

CCCV. Gedurende de behandeling van langdurige gedeeltelijke maagontstekingen, door de verzachtende geneeswijze, heeft er dikwijls eene onvolmaakte spijsvertering plaats, doch de medelijdendheden, die hiervan het gevolg zijn, moeten niet worden toegeschreven aan de ontsteking. In dit geval moet men de geneeswijze volgen, die in de CCXCVIII^ste^ stelling voor de maagontstekingen werd aangeduid.

CCCVI. Het tijdperk in hetwelk, gedurende de behandeling van langdurige algemeene maagontstekingen, de vertering van weinig prikkelende voedsels onvolkomen wordt, is dat van de genezing dezer ontstekingen.

CCCVII. Hij, die de prikkelbaarheid van de maag niet behoorlijk weet te regelen, zal nooit eenige ziekte genezen kunnen. De kennis van de *Gastritis* en van de *Gastro-Enteritis* is derhalve de sleutel der Ziektekunde.

CCCVIII. Wanneer de longontstekingen aan de ontstekingwerende geneesmiddelen en spaansche-vliegpleisters hebben weerstand geboden, kan men ze nog door *cauteria*, *setacea* en de *moxa*, in de grootst mogelijke nabijheid bij het lijdende deel aangelegd, met kracht bestrijden. Maar dit zelfde geldt niet altijd van de slijmvlies-ontstekingen van het darmkanaal.

CCCIX. Hevige leverontstekingen moeten in derzelver begin door plaatselijke bloedontlastingen worden weggenomen, die ook op eene veel vermogende wijze op de *Gastro-Enteritis* werken, die ze bijna altijd verzelt. Deze *complicatie* doet de werking der braakmiddels meer gevaarlijk dan nuttig zijn.

CCCX. Langdurige leverontstekingen worden somtijds verzacht door braakmiddelen, door purgeermiddelen, door het zoete kwik en door zeepaardige middelen; maar zij worden zelden anders, dan door een' verzachtenden leefregel (régime adoucissant), door *revulsiva* en *exutoria*, in de nabijheid van het *orgaan* geplaatst, genezen.

CCCXI. De zonder koorts verloopende geelzucht, zelfs die der pas geborene kinderen, wordt, daar zij meestal het gevolg is van eene ontsteking van de maag en van het twaalfvingerengedarmte, op eene meervermogende wijze met de geneesmiddelen van deze ontsteking, dan met ontlastende en zoogenaamde oplos-

sende (fondants) middelen bestreden, hetgeen met te meer regt geldt van die geelzucht, die met eenen koortsachtigen toestand vergezeld gaat, en van eene leverontsteking afhangt.

CCCXII. Pas begonnene buikvliesontsteking wordt gemakkelijk weggenomen door bloedzuigers, die men op de wanden van den buik aanlegt, maar wanneer zij meerdere dagen geduurd heeft, is zij dikwijls boven alle geneesmiddelen verheven. Derzelver genezing wordt zelden door eene algemeene bloedontlasting verkregen.

CCCXIII. De buikvliesontsteking der kraamvrouwen, gewoonlijk het gevolg van eene ontsteking der baarmoeder zijnde, moet in haar begin met bloedzuigers, in zeer grooten getale (avec profusion) op de benedenbuikstreek aangelegd, bestreden worden; voor braakmiddelen wijkt zij slechts door *revulsie:* dat wil zeggen, dat zij door derzelver gebruik dikwijls verergerd wordt.

CCCXIV. Het warme bad geneest de buikvliesontsteking alleen door eene *revulsie,* die op het weefsel der huid wordt tot stand gebragt, ontbreekt daarentegen deze *revulsie,* dan verergert de ziekte door het gebruik van hetzelve. Ook roept het bad de buikvliesontstekingen, die door bloedzuigers in haren voortgang gestuit waren, dikwijls weder voor den dag. Geheel anders is het met de verzachtende stoovingen.

CCCXV. Het warme bad verergert dikwijls de spoedig verloopende maag- en darmontstekingen, omdat de prikkelingen der huid zich gewoonlijk in het binnenste van het darmkanaal herhalen. Koude omslagen om den buik, en zelfs koude baden, doen meer vrucht, wanneer de longen niet zijn ontstoken. Deze middelen winnen somtijds de herhaling der bloedontlasting uit.

CCCXVI. Wanneer de ontsteking het slijmvlies van de longen en van het darmkanaal gelijktijdig aandoet, kan men, na de bloedontlastingen, eenen kouden omslag om den buik aanleggen, terwijl men de borst met een warm *cataplasma* bedekt: maar, indien de hoest verergert, moet men van de koude afstand doen.

CCCXVII. Daar de *Typhi Gastro-Enteritides* zijn, uit eene smetstof (par empoisonnement miasmatique), uit bedorvene gassoorten namelijk, ontsproten, en dikwijls met eene andere ontsteking, vooral met die, welke in de hersenholte plaats hebben, *gecompliceerd*, kan men ze dikwijls door de geneeswijze, die voor deze ziekten past, doen ophouden, zoo men ze in haar begin aantast.

CCCXVIII. Wanneer de ontsteking in de *Typhi* niet in haar begin is tegen gegaan, zijn de bloedontlastingen dikwijls gevaarlijk; want het rotachtige vergift, dat uit onzigtbare luchtdeelen bestaat (poison gazeuse putride), verzwakt de levenskracht en de levende scheikunde, in eene zoodanige mate, dat de verliezen niet meer kunnen hersteld worden.

CCCXIX. De verbazende verhooging van de levensverschijnsels is de meest vermogende oorzaak van hare vermindering, en de warmte is de meest geschikte drijfveêr (l'agent le plus propre) om deze verhooging voort te brengen: dit is de reden, dat de *Typhi* van warme landen, waar overigens de rotachtige gassoorten ook meerder vergiftig zijn, gevaarlijker zijn dan alle anderen, en de sterkere voorwerpen gemakkelijker dan de zwakken dooden. Men mag hieruit besluiten, dat de koude in deze ziekten meer vermag dan de herhaalde bloedontlastingen; maar men moet er, van het begin af, dadelijk na de bloedontlastingen, zoo wel in- als uitwendig gebruik van maken.

CCCXX. Door de ligtste prikkeling wordt de he-

righeid van de *Typhi* der warme landen veel vermeerderd, wanneer zij in het eerste tijdperk der ziekte plaats heeft. De braakmiddelen zijn derhalve dikwijls zeer gevaarlijk: ten voorbeelde zij de gele koorts.

CCCXXI. Daar de spoedig verloopende ontstekingen veel snelleren voortgang hebben, wanneer zij zich in een weefsel, dat reeds door eene langdurige ontsteking is aangedaan, ontwikkelen, zoo bestaat het meest vermogende middel, om de verwoestingen der gele koorts te verminderen, hier in, dat men de ontwikkeling der langdurige maag en darmontstekingen, die de spoedig verloopende dikwijls voorafgaan (qui servent de prodrômes), verhindere, en er voor zorge, dat de menschen aan de luchtstreek gewend worden.

CCCXXII. Men verkrijgt het gewend worden aan de luchtstreek (acclimatement) van warme landen, door algemeene bloedontlastingen, door eene aanmerkelijke vermindering van voedsel, en door rust; maar men moet zich wachten voor het misbruik van plantaardig voedsel en van verkoelende dranken, die eene slechte spijsvertering (des indigestions) veroorzaken, vermits deze eene prikkeling ontwikkelt, die de kern der *Gastro-Enteritis* wordt, voor welke men beducht is.

CCCXXIII. Overvloedige maaltijden zijn in warme luchtstreken, voor de nieuw aangekomenen gevaarlijk, omdat zij eene te langdurige werkzaamheid van de maag vorderen, en omdat zij eene aanmerkelijke bloedbereiding onderhouden. Het misbruik van sterken drank (boissons alcoholiques) levert ook veel gevaar op: deze twee buitensporigheden vertragen het gewend raken aan de luchtstreek, en maken de *miasmatische* vergiftiging gemakkelijk.

CCCXXIV. Het gebruik maken van geurige, met eene *alcoholische* zelfstandigheid aangezette, en van zuurachtige dranken moet het verlies van vochten, dat

door overmatig zweeten in de luchtstreken van het zuiden ontstaat, bij menschen uit de noorderbreedten, herstellen: doch wanneer zij op eene voldoende wijze de hoeveelheid van vaste spijzen hebben verminderd, zullen de dorst en het zweet weldra minder aanmerkelijk zijn.

CCCXXV. De *geconcentreerde* prikkelende zelfstandigheden (les stimulants concentrés) zijn altijd voor de bewoners van het noorden, die naar het zuiden werden overgebragt, nadeelig, ten minste tot aan den tijd toe, dat zij aan de luchtstreek gewoon zijn.

CCCXXVI. Wanneer de overprikkeling in de gele koortsen door ontbinding der krachten (résolution des forces) wordt opgevolgd, bestaan de voornaamste hulpmiddelen in zuurachtige dranken en lavementen, en in koude, die men uitwendig op het ligchaam aanlegt, wanneer de hitte der huid aanmerkelijk is.

CCCXXVII. Wanneer de spoedig verloopende, met of zonder verschijnselen van *Typhus* vergezeld gaande, maag- en darmontstekingen aan plaatselijke bloedontlastingen, op de maagstreek, en vervolgens op de borst en aan het hoofd, ingevalle de ontsteking zich in deze holligheden herhaalt, in het werk gesteld, hebben wederstand geboden, moet men, wanneer er een zwart beslag van de mondholte (fuliginosité), gevoelloosheid (stupeur) en zwakte van den pols plaats hebben, met gom- suiker- en zuur-achtige dranken voeden; maar, wanneer de mond zuiver wordt en er zich trek tot eten openbaart, moet men met water en melk, en vervolgens met zeer ligte soepen voeden: anders zou de lijder voor het einde der ontsteking aan het gebrek van vochten (inanition) kunnen sterven.

CCCXXVIII. De mislijkheden en brakingen, die in het begin van de spoedig verloopende *Gastro-En-*

teritis plaats hebben, vereischen geen braakmiddel, maar bloedzuigers op de maagstreek, en verzachtende warme pappen aan de onderste ledematen.

CCCXXIX. Gebrek aan ontlasting is in de *Gastro-Enteritis* goed, dewijl het bewijst, dat de karteldarm aan de ontsteking geen deel heeft. Alhoewel hetzelve blijft voortduren, vordert het dagelijks slechts een verzachtend lavement, en, zoo er veel hitte is, moet men dit lavement koud toedienen.

CCCXXX. Dunne ontlasting, die in de spoedig verloopende ontstekingen van maag, van dunne en dikke darmen (gastro-entérito-colites) plaats heeft, wordt in den beginne weggenomen door een, naar de krachten van den lijder berekend, getal bloedzuigers aan den *anus*. Maar wanneer het verval van krachten groot, en het vaatgestel bloedledig (anémique) is, moet men berusten in gomachtig rijstewater (eau de riz gommée) en in lavementen van stijfsel met eenige droppels van de waterachtige *Opium-tinctuur*.

CCCXXXI. Wanneer er, in het begin van eene spoedig verloopende *Gastro-Enteritis*, eene groote zwakte, door het overvloedige nabloeden uit de door de bloedzuigers gemaakte huidwonden, veroorzaakt is, moet men er zich wel voor wachten, om den lijder door prikkelende middelen weder op te wekken; men moet hem in dezen toestand laten, wanneer de omloop van het bloed niet belemmerd is (interrompue), vermits dezelve gewoonlijk door eene spoedige genezing, en door eene buitengewoon snelle beterschap achtervolgd wordt. Indien er evenwel een aanhoudende staat van flaauwte en schijndood mogt plaats hebben, zou men eenige lepels water en wijn moeten toedienen, en tot verzachtende middelen moeten terug komen, zoodra de pols zich hersteld had.

CCCXXXII. Wanneer de door bloedzuigers veroor-

zaakte nabloeding aanhoudt, niettegenstaande den toestand van flaauwte en schijndood, moet men het bloeden doen ophouden, vooral bij jonge kinderen, die het meest aan het gevaar, om door bloedvloeijing te sterven, zijn blootgesteld, en die daarom een bijzonder toezigt vorderen.

CCCXXXIII. Plaatselijke bloedontlastingen, onthouding en waterachtige dranken doen altijd de ontstekingen ophouden, mits deze nog in de beginselen zijn en zich nog niet te zeer over de ingewanden hebben uitgebreid; maar wanneer meerdere *organen* gelijktijdig en in eene groote uitgebreidheid ontstoken zijn, hetgeen aangeduid wordt door zeer groote benaauwdheid, door verval van krachten (prostration) en door eenen buitengemeen snellen pols, zou men eerder al het bloed kunnen ontlasten, dan aan de ziekte tegenstand bieden. In deze gevallen blijft de veelvuldigheid van den pols voortbestaan, niettegenstaande de overvloedige bloedontlastingen; dan moet men dit vocht ontzien, en zich bepalen bij het voeden van den lijder met waterachtige dranken, waar men gom en melk bijvoegt, wanneer er geen beslag op de tong noch zwartheid van de tanden en lippen (encroûtement et fuliginosité) worden waargenomen.

CCCXXXIV. Opgeblazenheid van den buik (météorisme) bij spoedig verloopende *Gastro-Enteritides*, wijkt in het begin voor bloedzuigers op den buik aangelegd; zij wordt ook genezen, door den buik met ijs te bedekken; wanneer men haar laat voortduren, of prikkelende middelen toedient, kan zij in buikvliesontsteking overgaan.

CCCXXXV. Peeshuppelingen en ijlhoofdigheid, die gedurende het beloop van eene hevige *Gastro-Enteritis* worden waargenomen, bewijzen, dat de hersenen door prikkeling worden aangedaan, en wijken in het begin voor bloedzuigers op den buik; maar wanneer deze

verschijnsels reeds eenigen tijd hebben bestaan, moet men ze door bloedzuigers aan de slapen van het hoofd, of nog liever volgens den loop van de *venae jugulares* aangelegd, tegengaan, omdat de *sympathische* prikkeling van de hersenen reeds in ware ontsteking is overgegaan.

CCCXXXVI. Wanneer de eetlust zich in spoedig verloopende maag- en darmontstekingen met kracht openbaart, en de lijder van zijne gevoelloosheid (stupeur) is terug gekomen, moet men het gebruik van soepen toestaan, niettegenstaande de aanhoudende snelheid van den pols, de bijtende hitte (chaleur âcre) en de roodheid van de tong: anders zou de honger de maagontsteking verdubbelen, en de gevoelloosheid, het zwarte beslag van de mondholte en de krachteloosheid weder voor den dag roepen; maar voedsel van meerdere zelfstandigheid zou nadeelig zijn.

CCCXXXVII. Wanneer zich in het tijdperk van beterschap, na eene spoedig verloopende *Gastro-Enteritis*, hoofdpijn, een onaangename smaak, misselijkheid, kwalijk bevinden (malaise), en snelheid in den pols openbaren, dan bewijzen deze verschijnsels, dat de lijder te veel gegeten heeft. In dit geval moet men hem eenen dag laten vasten, in plaats van braak- en purgeermiddelen toe te dienen. Den volgenden dag zal de beterschap weder hersteld zijn.

CCCXXXVIII. Moeijelijkheid in het waterloozen, gedurende eene *Gastro-Enteritis* wordende waargenomen, duidt aan, dat de prikkeling zich aan de blaas heeft medegedeeld. Een spoedig aanleggen van bloedzuigers op den onderbuik neemt deze *complicatie* weg, en komt eene menigte toevallen voor.

CCCXXXIX. Wanneer er, gedurende het beloop van eene *Gastro-Enteritis*, eene ontsteking van de *parotis* gevormd wordt, moet men die doen ophouden, of ten minste derzelver voortgang matigen door het aanleggen

van bloedzuigers, wanneer de lijder niet arm aan bloed (anémique) is; anders zou deze uitwendige ontsteking de inwendige vermeerderen, of eene doodelijke bloedophooping in de hersenen veroorzaken.

CCCXL. Neusbloeding is in eene spoedig verloopende *Gastro-Enteritis* voordeelig, wanneer de veelvuldigheid van den pols daardoor vermindert. Wordt zij overmatig, dan bestrijdt men haar met een *vesicatorium* in den nek of tusschen de schouderbladen.

CCCXLI. Eene bloedspuwing, die zich gedurende eene *Gastro-Enteritis*, niettegenstaande de in het werk gestelde bloedontlastingen, openbaart, vereischt een *vesicatorium* op het bovenste gedeelte van het borstbeen. De bloedstortingen van de ingewanden vereischen een *vesicatorium* op den buik, en gomachtige dranken, of rijstewater met zwavelzuur, dewijl deze bloedvloeijingen eene bloedledigheid (anémie) van de ingewanden te weeg brengen, die verhindert, dat het *vesicatorium* nadeelig wordt.

CCCXLII. Men komt de longtering voor, door bij tijds de prikkelingen van de ademhalingswerktuigen, door de ontstekingwerende middelen, en door de *revulsie*, weg te nemen.

CCCXLIII. Men geneest de *hypochondrie*, en men verhoedt de verhardingen (les squirrhes) van het darmkanaal, en zelfs de longtering, door die middelen, die de *chronische* maag-ontstekingen doen ophouden. Beweging van het ligchaam en uitspanning van de ziel (distraction) bekleeden hier de voornaamste plaats.

CCCXLIV. Men voorkomt en men geneest verstoppingen van de lever door die middelen, welke voor langdurige maag- en darmontstekingen passen.

CCCXLV. Men geneest de langdurige maag-ontstekingen door ligte spijzen, en vooral door de oplettendheid, om de maag telkens met waterachtige, bij

kleine hoeveelheden toegediende, dranken, van het eerste uur af na het nemen van spijs, tot aan den volgenden maaltijd, of tot aan het uur van slapen, te verfrisschen.

CCCXLVI. Alleen bij sterke voorwerpen, moet men de langdurige maag- en darmontstekingen met herhaalde plaatselijke bloedontlastingen en eene volkomene onthouding van spijs, behandelen; want deze behandeling stort zwakke personen in een zoodanig verlies van krachten, dat zij jaren lang behoeven om hetzelve te boven te komen, terwijl de aandoenlijkheid (mobilité) gedurende al dezen tijd zeer groot, en de wederinstortingen zeer gemakkelijk zijn. Het volharden in een' verzachtenden leefregel en in het gebruik van waterachtige dranken gedurende de spijsvertering, is altijd voldoende voor deze soort van lijders, en bewerkstelligt hunne genezing, mits de ingewanden geene ontaarding ondergaan hebben. Maar men moet de lijders van de langdurigheid dezer geneeswijze te voren verwittigen, door hun te zeggen, dat het de eenigste duurzame is.

CCCXLVII. In langdurige maag-ontstekingen, die met eene aanmerkelijke verhooging van de gevoeligheid der maag gepaard gaan, is het paardrijden gevaarlijk.

CCCXLVIII. Voor personen, die door langdurige maagontsteking zijn aangetast, is de lucht in groote steden nadeelig; de buitenlucht is hun dienstig, vooral wanneer zij met beweging gepaard gaat; want door deze invloeden (modificateurs) wordt, even als door de waterachtige dranken, de spijsvertering verhaast (précipitée), door wier traagheid de prikkeling van de maag onderhouden wordt.

CCCXLIX. Braakmiddelen, purgeermiddelen en versterkende middelen bewerken slechts eene *palliative* kuur in langdurige *Gastritides* en *Gastro-Enteritides*, maar maken derzelver grondige genezing moeijelijker.

CCCL. De *minerale* wateren genezen, hoedanig ook

derzelver zamenstelling en warmtegraad zij, de langdurige maagontsteking alleen door *revulsive* ontlastingen, die zij veroorzaken, maar dit geschiedt altijd eerst, nadat zij dezelve verergerd hebben; ook zijn deze genezingen zelden grondig, en de lijders eindigen er meestal mede, dat zij, na dezelve meerdere achtereenvolgende jaren ondervonden te hebben, ongeneeslijk zijn.

CCCLI. De langdurige verstoppingen van de lever, van de milt en van het darmscheil kunnen, daar zij bijna altijd het gevolg zijn van langdurige maag- en darmontstekingen, volkomen genezen worden door de behandeling, die voor deze laatstgenoemde ongesteldheden past.

CCCLII. De *pharmaceutische* geneesmiddelen en de *minerale* wateren, die de gal-, slijm- en pisontlasting bevorderen, of overvloedige uitwaseming, bloedvloeijingen en huidontstekingen voortbrengen, verminderen door deze *revulsie*, voor het oogenblik, de verstoppingen van de lever en van de milt, wanneer de prikkeling van het darmkanaal niet zeer groot is: maar zelden bewerken zij derzelver beslissende genezing. Deze wordt slechts verkregen door het lang volharden in dien leefregel, die voor langdurige maag- en darmontstekingen past.

CCCLIII. Ophoopingen van slijm in de longen, of langdurige *catarrhi* met eene moeijelijke ontlasting van de in de luchtpijpstakken gevormd wordende slijmen, worden door zoogenaamde *Expectorantia* en *Incidentia* verzacht; maar worden slechts door ontstekingwerende geneesmiddelen, door den invloed van warmte en door *revulsie* genezen.

CCCLIV. Wanneer men de verhardingen van den hals der baarmoeder, welke bij vrouwen, wier stonden met pijnlijkheid vloeiden, op den zoogenaamden

hagchelijken leeftijd (époque critique) ontwikkeld worden, verhoeden wil, moet men de prikkelbaarheid van de baarmoeder, langen tijd voor het intreden van dezen leeftijd, tot bedaren brengen.

CCCLV. Daar buitensporigheden in de liefde en beleedigingen (violences), die de baarmoeder ondergaan heeft, zeer dikwijls de oorzaken van den kanker der baarmoeder zijn, moet men er zich op toeleggen, om de langdurige ontstekingen van den hals der baarmoeder, die er het gevolg van zijn, tot bedaren te brengen, ten einde de vorming van den kanker voor te komen.

CCCLVI. De niersteenen en het graveel hebben niet altijd zeer langen tijd noodig om zich te vormen: men verhoedt ze meestal door bloedzuigers op de streek van de nieren te leggen, en door verzachtende dranken toe te dienen, zoodra zich de eerste verschijnsels van nierontsteking openbaren, en op deze wijze kan de aanleg tot die ziekte geheel verdwijnen.

CCCLVII. Krachtige pisdrijvende middelen, zoo als de zeepaardige, de loogzoutige, de *Uva ursi*, de *Terpentijn* enzv. drijven wel de reeds gevormde graveelstoffen uit, maar onderhouden dikwijls eene verborgene ontsteking, door welke zij worden voortgebragt.

CCCLVIII. De pas ontstane *catarrhus vesicae* wijkt gemakkelijk voor plaatselijke bloedontlastingen, voor verkoelende dranken, voor onthouding, en voor het terugroepen van onderdrukte uitwendige prikkelingen; maar als deze ziekte langdurig is geworden, is zij dikwijls ongeneeslijk, en pisdrijvende middelen dienen slechts tot verzachting. De ontstekingwerende geneesmiddelen brengen doorgaans, in dit laatste geval, de grootste verligting aan.

CCCLIX. De krankzinnigheid (la folie) bestaat nooit zonder eenen zekeren graad van prikkeling der herse-

nen, vergezeld met, en meestal afhankelijk van, eene langdurige maagontsteking, en deze ziekten moeten behandeld worden met plaatselijke bloedontlastingen, met ontstekingwerende geneesmiddelen en met *revellentia.* Door de krankzinnigen aan de Natuur over te laten, stelt men ze bloot aan vallende ziekte, even als aan verlamming en aan beroerte, die het gevolg zijn van de ontstekingachtige ontaarding der hersenen. Men stelt ze ook bloot aan *organische* ontaardingen in de buikholte, die altijd het einde van verwaarloosde maagontstekingen uitmaken.

CCCLX. In de krankzinnigheid zijn de longtering, de buikvliesontsteking, de *Rheumatismi* en het *Podagra* alleen toevallig: dit zelfde geldt niet van de slijmvliesontstekingen van het darmkanaal, en van de verstoppingen (engorgements) in de *parenchymata* van de buikholte. Men ziet hieruit wat men doen moet om deze toevallige ongesteldheden voor te komen en te genezen.

CCCLXI. De voornaamste onderscheidingen, die men tusschen de verschillende soorten van krankzinnigheid (aliénations mentales) moet vast stellen, moet niet ontleend worden van den aard der ijlhoofdigheid, maar alleen van den graad der *organische* prikkeling van de hersenen en van het darmkanaal. De meest ontstekingaardige zijn de ergste; de overigen rangschikken zich beneden deze, naar de hevigheid der ontsteking, en vervolgens naar derzelver duurzaamheid, en naar de waarschijnlijkheid van ontaarding: het is van hier, dat men de aanwijzingen voor de *physische* behandeling ontleent; maar de geaardheid van de ijlhoofdigheid leidt tot de bepaling van de beste *moreele* middelen.

CCCLXII. De luchtpijpstering (phthisie laryngée et trachéale) is altijd het gevolg van eene plaatselijke ontsteking, die in haar begin niet gestuit werd, en

zij wordt slechts doodelijk door eene zich vervolgens ontwikkelende longontsteking of *Gastro-Enteritis;* men zal derhalve dit kwaad voorkomen, door bij tijds de ontsteking der luchtpijp te doen ophouden, of men zal hetzelve vertragen, indien deze reeds te ver gevorderd is, door zich tegen de ontwikkeling van die der longen en der spijsverteringswerktuigen aan te kanten.

CCCLXIII. De overmatige ontwikkelingen (hypertrophies) van het hart, die niet zijn aangeboren, kunnen, daar zij dikwijls het gevolg van eene verborgene ontsteking van dit ingewand zijn, verhoed worden door algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, door het vingerhoedskruid en door de *revulsie,* die op dat punt wordt uitgeoefend, waar de uitwendige prikkeling, die zich verplaatste, hare zitplaats had, wanneer men deze middelen gebruikt, zoodra de kloppingen van het hart eene buitengewone kracht hebben gekregen. De krampstillende middelen zijn alsdan slechts onvermogende *palliativa.*

CCCLXIV. Het vingerhoedskruid brengt dan alleen vertraging in de zamentrekkingen van het hart te weeg, wanneer het in eene maag gebragt wordt, die vrij van ontsteking is, en wanneer deze ook in andere voorname ingewanden niet wordt gevonden: in de tegenovergestelde gevallen versnelt het dezelve, dewijl het aan de ontstekingen vorderingen doet maken.

CCCLXV. Het vingerhoedskruid verzwakt de zamentrekkingskracht van het tot vrijwillige beweging dienende spiergestel: hetzelve kan derhalve in stuiptrekkingen gebruikt worden, mits er geene ontsteking in de ingewanden besta; maar in geen geval is het voorzigtig, om de gifte van hetzelve veel te vermeerderen, en om met deszelfs gebruik gedurende langen tijd vol te houden.

CCCLXVI. Bloedvloeijingen, die van zelve ontstaan, moeten, gelijk de ontstekingen, door algemeene

en plaatselijke bloedontlastingen, door verkoelende en vooral door *revellerende* middelen, hoedanig ook de krachten van den lijder zijn mogen, bestreden worden: het laatstgenoemde middel (la revulsion) is de beste toevlugt, wanneer de verzwakking aanmerkelijk geworden is.

CCCLXVII. Daar de bloedvloeijingen, die uit eigen beweging ontstaan, dikwijls onderhouden worden door eenen, het zij plaatselijken, het zij verwijderden, haard van ontsteking, moet de aandacht van den Geneesheer altijd op deze oorzaak gerigt zijn.

CCCLXVIII. De uit eigen beweging ontstaande bloedvloeijingen hebben zeer dikwijls gelijktijdig met eene overmatige ontwikkeling van het hart plaats. Het vingerhoedskruid kan er derhalve nuttig in zijn, mits de maag deszelfs gebruik toelate.

CCCLXIX. De uit eigen beweging ontstaande bloedvloeijingen volgen zeer dikwijls de ontsteking op, of nemen er, op de plaats zelve, de karakters van aan. Men moet derhalve die van de longen door de ontstekingwerende en *revellerende* geneeswijze bestrijden, zonder hiervan door de vooronderstelling van reeds bestaande knobbels te worden terug gehouden.

CCCLXX. De *minerale* wateren prikkelen zeer sterk het hart en het geheele vaatgestel, vermeerderen den aanleg tot bloedvloeijingen, brengen dezen zelfs bij hen, die denzelven nog niet hebben, te weeg, en veroorzaken dikwijls slagaderbreuk, verlammingen en beroerten.

CCCLXXI. Krampen en stuiptrekkingen van allerlei aard, steeds het gevolg zijnde van eene plaatselijke, zich tot één deel bepalende of rondzwervende, prikkeling, wijken voor eene behandeling, die voor deze prikkeling past, dat is, voor ontstekingwerende, en somtijds, wanneer het geprikkelde weefsel niet ontaard is, voor *revellerende* geneesmiddelen.

CCCLXXII. De krampstillende middelen genezen alleen dan de krampachtige aandoeningen, wanneer de maag ze verdraagt, zonder door dezelve overprikkeld te worden, en wanneer het punt der prikkeling, die de oorzaak van deze aandoeningen uitmaakt, zich niet tot den graad van ontsteking verheft. Ook zijn zij dikwijls in de *hypochondrie* en in de vrijsterziekte nadeelig.

CCCLXXIII. Krampstillende middelen kunnen de zenuwverschijnsels doen ophouden, ondanks de ontsteking van het weefsel, van welke zij afhangen; maar de ziekte verergert, en de genezing wordt alleen door de ontstekingwerende geneesmiddelen en door de *revulsie* verkregen. Ligchamelijke beweging (l'exercice des muscles locomoteurs) is het beste middel om de krampachtige aandoenlijkheid (mobilité convulsive) te vernietigen; zij werkt door de ingewandsprikkelingen te verplaatsen, door eene al te overvloedige werkzaamheid te verbruiken (consumer), en door de krachten naar de voedings-*organen* en naar de uitwasemende en afscheidende weefsels te lokken (appeler).

CCCLXXIV. De matigheid is eene voorwaarde, zonder welke het onmogelijk is, om kramp- en stuipachtige verschijnsels te genezen.

CCCLXXV. Scheurbuik zonder ontsteking wijkt spoedig voor gezond voedsel, het zij uit het planten- of dierenrijk, mits deszelfs werking geholpen worde door zuivere drooge lucht, door licht, door opwekkende zielsaandoeningen, en werkzame prikkelende middelen kunnen de genezing bespoedigen; maar wanneer de ziekte met ontsteking *gecompliceerd* is, moet men gelei (la gélatine), eiwitstof, melk, slijmachtige middelen met suiker (le mucoso-sucré), en groenten toedienen, zonder er prikkelende middelen bij te voegen. De scherpe scheurbuikwerende, bittere, *alcoholische* middelen zijn dan bij uitstek nadeelig.

CCCLXXVI. Daar de aandoening der tandkassen, die den scheurbuik soms vergezelt, eene ontsteking is, moet zij eerst met ontstekingwerende, en naderhand met plaatselijke ligt prikkelende middelen bestreden worden; maar het is volstrekt noodig, om den wijnsteen, die zich om de tanden zet, te verwijderen. In het zelfde geval zijn de ontstekingen van de tandkassen zonder scheurbuikachtige gesteldheid (diathèse scorbutique); deze zijn algemeener, dan die, welke met scheurbuik gepaard gaan.

CCCLXXVII. Er zijn vijf *methodes* in gebruik, om tusschenpoozende en *remitterende* ontstekingen te genezen: 1° door ontstekingwerende middelen gedurende de hitte; 2° door prikkelende en versterkende middelen gedurende den tijd, dat de lijder zonder koorts is; 3° door prikkelende middelen gedurende de hitte toegediend; 4° door die zelfde middelen kort voor de koude toegediend; 5° door ontstekingwerende middelen gedurende den tijd, dat er geene koorts wordt waargenomen.

CCCLXXVIII. De tusschenpoozende ontstekingen wijken in het voorjaar, wanneer het voorwerp sterk en volbloedig is, en de ziekte nog maar kort heeft geduurd, voor bloedontlastingen en voor koude, die men gedurende het tijdperk der hitte in het werk stelt en toedient: in deze gevallen moet men de bloedzuigers in de grootst mogelijke nabijheid van het voornaamste punt der prikkeling aanleggen.

CCCLXXIX. De tusschenpoozende ontstekingen wijken, zonder gevaar, voor *Kina* en andere versterkende middelen (toniques), die men gedurende den tijd, dat er geen koorts is, toedient, wanneer er geen volbloedigheid bestaat, en wanneer de voornaamste ingewanden, en vooral de spijsverteringswerktuigen, niet het minste blijk van ontsteking, na het tijdperk der

hitte, overhouden; dat wil zeggen, wanneer de koorts niet *remitterende* is.

CCCLXXX. De tusschenpoozende ontstekingen worden zelden genezen door prikkelende middelen, gedurende het tijdperk der hitte gegeven: deze geneeswijze maakt veeleer de ontsteking tot eene aanhoudende of *remitterende.*

CCCLXXXI. De tusschenpoozende ontstekingen worden zelden genezen door prikkelende middelen, die men kort voor het tijdperk der koude toedient, omdat de prikkeling, welke zij veroorzaken, de hevigheid van het tijdperk der hitte vermeerdert. Deze geneeswijze slaagt evenwel alleen na het gebruik van ontstekingwerende middelen, en bij sterke voorwerpen, bij welke de *apyrexie* (tijdperk, in hetwelk er geen koorts plaats heeft) volkomen is.

CCCLXXXII. De ontstekingen met op bepaalde tijden terugkeerende verheffingen, worden door ontstekingwerende middelen genezen, die men gedurende de *remissie* toedient, wanneer er na het zweeten nog ontsteking in de ingewanden is overgebleven, vooral wanneer deze ontsteking hevig (interne-intense?) genoeg is, om eenen grooteren of minderen graad van koorts te onderhouden, dat wil zeggen, wanneer de koorts inderdaad *remitteert.*

CCCLXXXIII. De beste *methode,* om op eene veilige wijze ontstekingen met *periodique* verheffingen te genezen, bestaat hierin, om gedurende de hitte ontstekingwerende middelen toe te dienen, ten einde eene volkomene *apyrexie* voort te brengen; welke behandeling men na den aanval moet voortzetten, zoo er geene *apyrexie* volgt; om gedurende den geheelen tijd, dat er geene koorts wordt waargenomen, *Kina* en andere versterkende middelen toe te dienen; om, bij het begin der koude, prikkelende en opwekkende middelen (stimu-

lants diffusibles) te doen gebruiken, en om, zoodra de hitte eenen aanvang genomen heeft, tot verfrisschende dranken terug te keeren.

CCCLXXXIV. De *Kina* en de prikkelende middelen, die toegediend worden, terwijl er nog ontsteking in het darmkanaal is overgebleven, verheffen de ontsteking tot eene spoedig verloopende en aanhoudende, of onderhouden haar onder den vorm van eene langdurige (dans une nuance chronique), terwijl zij de aanvallen doen ophouden: dan ontwikkelen zich de prikling en de bloedophooping in de *parenchymateuse* ingewanden. Het is op deze wijze, dat de *Kina* de *verstoppingen* te weeg brengt.

CCCLXXXV. De tusschenpoozende ontstekingen, die aan de natuur worden overgelaten, worden, wanneer zij ligt zijn, en de aanleidende oorzaken niet meer bestaan, genezen: in de tegenovergestelde gevallen verheffen zij zich of tot eene spoedig verloopende aanhoudendheid (continuité aiguë), of ontaarden in eene langdurige aanhoudendheid (continuité chronique), die op het einde altijd met *verstoppingen* en waterzucht gepaard gaat.

CCCLXXXVI. In de tusschenpoozende koortsen ontwikkelen zich somtijds later *verstoppingen* van de *parenchymateuse* ingewanden (lever, milt, longen), zonder dat de ontsteking van het slijmvlies van het darmkanaal in eene aanhoudende wordt veranderd (passe à l'état continu); alsdan worden zij genezen door *Kina*, in het tijdperk, dat van koorts vrij is, toegediend.

CCCLXXXVII. Wanneer de *Kina* de aanvallen van eene tusschenpoozende koorts doet ophouden, en er kwalijk bevinden (malaise), ingewandsverstoppingen, gebrek aan eetlust en eene kleine koorts worden waargenomen, is dit, omdat het geneesmiddel, te spoedig toe-

gediend, terwijl er nog prikkeling in de spijsverteringswerktuigen plaats had, eene langdurige ontsteking van het slijmvlies dezer deelen heeft voortgebragt. In dit geval wordt de genezing door ontstekingwerende middelen verkregen.

CCCLXXXVIII. Wanneer de onderdrukking van de aanvallen eener tusschenpoozende koorts gevolgd wordt door eenen ziekelijken, koortseloozen toestand, moet de terugkeering der aanvallen, door een koud bad of door purgeermiddelen veroorzaakt, als eene gunstige omstandigheid (un bien) beschouwd worden, wanneer de *Crisis* der aanvallen de prikkeling van het darmkanaal wegneemt, zoodat de *apyrexie* volkomen wordt; maar indien dit niet het geval is, is de terugkeering der aanvallen eene ongunstige omstandigheid (un mal). In het eerste geval moet men de *Kina* geven gedurende den tijd, die van koorts vrij is; in het tweede moet men zijne toevlugt nemen tot de ontstekingwerende middelen, die de ziekte genezen, of de *apyrexie* volkomen maken, zoodat de *Kina* dan met voordeel kan worden aangewend.

CCCLXXXIX. Wanneer de maag in eene tusschenpoozende koorts de *Kina* niet kan verdragen, moet dit geneesmiddel in lavementen worden toegediend; maar indien de dikke darmen ontstoken zijn, kan hetzelve alleen gebruikt worden, hetzij door eene pap van *Kina* poeder te leggen, hetzij door derzelver *Tinctuur* in de huid in te wrijven (soit en topique, soit en friction sous forme de teinture alcoholique). In dit geval moeten de verzachtende middelen gelijktijdig inwendig gebruikt worden; ook de roodmakende middelen komen gedurende het tijdperk, dat vrij van koorts is, te pas.

CCCXC. De zoogenaamde kwaadaardige tusschenpoozende koortsen moeten op dezelfde wijze behandeld worden als die, aan welke deze bijnaam niet wordt

gegeven; zoo het niet is, dat men met meerder spoed handelen moet.

CCCXCI. De waterzucht openbaart zich somtijds reeds na de eerste aanvallen van tusschenpoozende koortsen; maar gewoonlijk is zij het gevolg van derzelver langdurigheid (prolongation).

CCCXCII. De waterzucht, die uit een beletsel in den omloop des bloeds ontstaan is, wijkt voor bloedontlastingen en voor ligte pisdrijvende middelen, wanneer de oorzaak van het beletsel niet ongeneeslijk is. Het vingerhoedskruid is nuttig in deze ziekte, als de oorzaak van eene overvoeding (hypertrophie) van het hart afhangt.

CCCXCIII. De waterzucht, die veroorzaakt wordt door den *sympathischen* invloed van eene langdurige ontsteking, is zelden geneeslijk, dewijl deze ontsteking eerst dan tot dezelve aanleiding geeft, als zij in het deel, dat de zitplaats der ziekte uitmaakt, eene ontaarding heeft voortgebragt. De behandeling is zamengesteld uit die, welke voor de ontsteking past, en uit het gebruik van pisdrijvende middelen, die men op eene zoodanige wijze moet toedienen, dat het darmkanaal verschoond blijft.

CCCXCIV. De waterzucht, die van eene toevallige afwijking (déviation) der weiachtige vochten, dat wil zeggen, van het ophouden der werkzaamheid van de haarvaten en van de afscheidende *organen* (dépurateurs) afhangt, wijkt voor de herstelling van de uitwaseming en van de pisloozing. Warme en drooge dampen, aan welke men de huid blootstelt, drooge en prikkelende baden (warm zand, druivenmoer enzv.) en pisdrijvende middelen bezorgen deze genezingen; maar men moet zorg dragen, om de volbloedigheid te doen ophouden, en om de ontstekingen, die gelijktijdig zouden kunnen bestaan, niet te verergeren.

CCCXCV. De waterzuchten, die uit eene slechte

voeding (assimilation) voortspruiten, verdwijnen door versterkende middelen (toniques), door warme, drooge, aan het licht genoeg blootgestelde lucht, door goed voedsel, en door de geneesmiddelen tegen de scheurbuik, wanneer deze ziekte gelijktijdig aanwezig is. Maar de zoodanige, wier oorzaak in misbruik van kwikmiddelen en andere *minerale* zelfstandigheden gezocht moet worden, bieden somtijds wederstand, ter oorzake van de *Gastro-Enteritis*, die ze vergezelt, en die dikwijls tot haren oorsprong medewerkt.

CCCXCVI. De waterzuchten, die men aan gebrek, aan bloedvloeijingen en aan andere uitputtende oorzaken moet toeschrijven, worden genezen door versterkende middelen, door goed voedsel, door wijn, door *alcohol* en door werkzame pisdrijvende middelen (diurétiques actifs), wanneer er geene ontaarding in de ingewanden bestaat; maar men moet vooral zorg dragen, om de krachten slechts langzamerhand op te wekken (pour graduer la restauration).

CCCXCVII. Kliergezwellen, die uitwendig, onder welke gedaante ook, voor den dag komen, kunnen door bloedzuigers, met stoutmoedigheid aangelegd, worden weggenomen: dan wordt de *scrophuleuse* gesteldheid (diathèse), die slechts eene herhaling van de prikkeling door gelijkheid van weefsels is, niet tot stand gebragt.

CCCXCVIII. De aanleg tot klierziekte (die zich altijd uitwendig openbaart) wordt, niet verouderd zijnde, door drooge, warme en aan het licht genoeg blootgestelde lucht, dat wil zeggen, door de hoedanigheden van de lucht, welke tegenovergesteld zijn aan die, welke haar veroorzaken, weggenomen. Zij wijkt ook voor ligchaamsbewegingen (à l'exercice), maar onder voorwaarde, dat deze in de opene lucht geschieden.

CCCXCIX. Prikkelende zelfstandigheden (ingesta stimulants) genezen de klierachtige gesteldheid alleen door de opwekking der zuiverende *organen*, dat wil zeggen, door de *revulsie;* en wanneer zij deze niet te weeg brengen, vermeerderen zij de klierachtige prikkeling, gelijk elke andere.

CD. Wanneer de prikkelende zelfstandigheden in de klierziekte geene *revulsie* te weeg brengen, ontwikkelen zij de *Gastro-Enteritis* en voegen deze bij de klierachtige prikkelingen, die uitwendig voor den dag komen, dit is de zoogenaamde darmscheilstering (le carreau des auteurs); en wanneer de longen deze prikkeling ondergaan, dan heeft de zoogenaamde klierachtige longtering plaats.

CDI. De verouderde klierachtige gesteldheid, die op de uitwendige oppervlakte van het ligchaam plaats heeft, verdwijnt met der tijd door beweging in de opene lucht, door matigheid en door gezond voedsel, mits de prikkelende zelfstandigheden vermeden worden, ten einde geene ontsteking in de ingewanden te ontwikkelen.

CDII. In de verouderde klierachtige gesteldheid zijn de *exutoria* nuttig, mits derzelver werking door eene doelmatige ligchamelijke beweging (gymnastique convenable) geholpen worde, en mits men, door het gebruik der prikkelende middelen, geene prikkeling naar binnen leide.

CDIII. De beenverweeking (ostéo-malaxie) is eene prikkeling van het beengestel, die van dezelfde oorzaken, als de klierziekte, afhangt, en op dezelfde wijze genezen wordt.

CDIV. Bij lijders aan klierziekte en Engelsche ziekte, zijn, zoo lang zij nog jong zijn, de langdurige longontstekingen (longteringen) zeldzamer, dan de langdurige maag- en darmontstekingen (darmscheilsterin-

gen); omdat de longen alsdan minder tot ontsteking geneigd zijn dan het darmkanaal: het is derhalve van veel belang, om deze geneigdheid niet te vermeerderen.

CDV. De Venusziekte is eene prikkeling, die, even als de klierziekte, de uitwendige oppervlakte van het ligchaam aandoet, en men voorkomt hare herhaling, welke de *diatheses* daarstelt, door ze in het begin met plaatselijke ontstekingwerende middelen, en vooral met overvloedige bloedzuigers, aan te tasten.

CDVI. De verouderde *syphilitische* prikkeling wijkt voor ontstekingwerende middelen en voor onthouding; maar dewijl deze kuur onaangenaam (pénible) is, verkiest men het kwik en de zweetmiddelen.

CDVII. Het kwik, de zweet- en andere prikkelende middelen genezen de *syphilis* alleen door de *revulsie*, die zij op de afscheidende haarvaten (capillaires dépurateurs) uitoefenen, deze *revulsie* echter moet door spijsonthouding geholpen worden; want eene al te overvloedige bloedbereiding onderhoudt de *syphilitische* prikkeling.

CDVIII. De zoogenaamde *syphilis*-werende prikkelende geneesmiddelen moeten met zeer veel voorzigtigheid inwendig worden toegediend, anders ontwikkelen zij maag- en darmontstekingen, die op de uitwendige *syphilitische* prikkelingen terug kaatsen, en de *revulsie* heeft geene plaats, of de prikkeling wordt naar de ingewanden gelokt, die eindelijk in ontaarding overgaan.

CDIX. Wanneer deze geneesmiddelen (les stimulants dits antivénériens) eene *Gastro-Enteritis* ontwikkeld hebben, en de *syphilis* nog niet is genezen, kan deze met de *Gastro-Enteritis*, voor eene langdurige ontstekingwerende behandeling alleen wijken; maar indien de buiksingewanden eene ontaarding ondergaan heb-

ben, of de lijder te zeer verzwakt is, dan is de genezing onmogelijk.

CDX. De ontstekingen van het darmkanaal, die door misbruik van de *syphilis*-werende middelen veroorzaakt zijn, worden ligt op de longen overgeplant, en de longtering is er het gevolg van, zoo niet spoedig eene krachtige ontstekingwerende behandeling wordt in het werk gesteld.

CDXI. De kwikmiddelen (stimulants mercuriaux), met welke men plaatselijk de uitwendige *syphilitische* prikkelingen behandelt, verergeren dezelve altijd, wanneer zij sterk zijn; zij kunnen alleen dan genezing aanbrengen, wanneer deze prikkelingen zwak zijn, door prikkeling tegen prikkeling over te stellen. Maar dit is aan alle ontstekingen van de uitwendige oppervlakte van het ligchaam, gelijk ook aan de bloedvloeijingen, gemeen.

CDXII. De voorgeschiktheid tot de *syphilis* is dezelfde, als die van de klierziekte; ook zijn de voorwerpen, bij welke deze gevonden wordt, moeijelijker te genezen dan anderen.

CDXIII. Voorwerpen, die tot maagontsteking geneigd zijn, moeten, aan Venusziekte lijdende, met ontstekingwerende middelen, zoowel uit- als inwendig, behandeld worden; wanneer men ze door inwendige middelen prikkelt, wordt de maag overprikkeld, en zelfs de *syphilis* somtijds niet genezen.

CDXIV. De prikkelingen van de huid, welke men *herpetische* uitslagen (dartres) noemt, moeten met plaatselijke bloedontlastingen, met uitwendige verzachtende en inwendige verkoelende middelen, zoo lang er ontsteking van de huid bestaat, behandeld worden; maar als er slechts eene geringe prikkeling (irritation subinflammatoire) meer overig is, kan men uitwendig

prikkelende geneesmiddelen en vooral zwavelmiddelen toedienen, en de *revulsie* door zweetdrijvende, pisdrijvende en ontlastende middelen beproeven; maar men moet de inwendige prikkeling niet zoo ver drijven, dat er *Gastro-Enteritis* ontstaat, want deze doet de genoemde huidziekten (dartres) weder te voorschijn komen, of brengt zonder dat eene ontaarding in de werktuigen der spijsvertering enzv. te weeg. Dit is het, wat men naar binnen geslagene *herpetische* uitslagen noemt. Dit alles kan op de melaatschheid (lèpre dite des Grecs ou tuberculeuse) toegepast worden.

CDXV. Wanneer men meer of minder hevige ontstekingen, verzweringen, in één woord, alle prikkelingen, die op de uitwendige oppervlakte van het ligchaam plaats hebben, door zamentrekkende, verdoovende, roodmakende en bijtende middelen geneest, zoo als roosachtige ontstekingen, oogontstekingen, slijmvloeijingen (blennorrhagies), schurft, *herpes, syphilis* enzv.; dan ziet men in deze genezingen slechts ziekelijke prikkelingen, die voor prikkelingen, door geneesmiddelen voortgebragt (irritations médicamenteuses), wijken. Maar deze genezingen hebben alleen dan plaats, wanneer de genoemde ongesteldheden minder hevig zijn. Want indien zij zeer hevig zijn, vermeerderen zij, en dreigen eene ontaarding te ondergaan. Het is op deze wijze, dat de om zich vretende verzweringen of de kanker dikwijls gevormd worden. De behandeling der prikkelingen door prikkelende middelen moet derhalve altijd door het gebruik van ontstekingwerende middelen worden vooraf gegaan; anders zou men kwijt of dubbel spelen.

CDXVI. Wanneer de uitwendige prikkeling, welke men met prikkelende middelen bestrijdt, hevig is, zeer langdurig (habituelle), en met een overvloedig verlies van vochten gepaard gaande, dan wordt zij of ver-

meerderd, zonder van plaats te veranderen, of vervangen door eene zeer overvloedige werking van de afscheidende en zuiverende *organen*, of eindelijk in eene ziekelijke prikkeling van de ingewanden veranderd: in deze twee laatste gevallen heeft er *revulsie* plaats; maar de eene is voordeelig, en de andere is schadelijk.

CDXVII. De genezing van hevige ontstekingen, zoo als van de buikvliesontsteking, zoo wel bij kraamvrouwen als anders, van den spoedig verloopenden *Rheumatismus*, van de longontsteking enzv., door den braakwijnsteen, door het zoete kwik, door wrijvingen met eene kwikzalf, door het *Opium*, door de *Terpentijnolie*, door sterkwerkende purgeermiddelen, is niet het gevolg van eene onmiddellijke verzwakking (d'une sédation directe); zij moet worden toegeschreven aan de opwekking (réveil) van een groot aantal *organische sympathiën*, die aanleiding tot de *revulsie* geven (qui ouvrent une porte à la revulsion), ook wordt deze genezing slechts door *critische* ontlastingen verkregen, en wanneer het prikkelende middel te zwak is om deze te weeg te brengen, of wanneer de ziekelijke prikkeling te groot is, om zich te laten verplaatsen, dan vermeerdert de ziekte, en eene spoedig of langzaam verloopende ontaarding is er het gevolg van. Deze geneeswijze moet derhalve door de ontstekingwerende middelen worden vooraf gegaan, en zelfs met dezen voorzigtigheidsmaatregel speelt men kwijt of dubbel.

CDXVIII. Het gebeurt zelden, dat de genezing van spoedig verloopende ziekelijke prikkelingen, die door hevige *revulsive* prikkelingen verkregen werd, niet achtervolgd wordt door eene langdurige ziekelijke prikkeling, en vooral door de *Gastro-Enteritis*. Op deze wijze worden velerlei soorten van *hypochondrie* voortgebragt, want door de levendige prikkeling van de maag, wordt de gevoeligheid in dit ingewand op-

gehoopt, en meerdere werkzaamheid aan de medelijdendheden, die de maag met de overige *organen* vereenigen, medegedeeld. In deze gevallen heeft men slechts de ééne ziekte met eene andere doen wisselen.

CDXIX. De vergiftigingen, door de scherpe plantaardige vergiften, door de bijtende *minerale* zelfstandigheden, door de *geconcentreerde* zuren, door de loogzouten, door de Spaansche vliegen, zijn maag- en darmontstekingen, die tot verzwering geneigd zijn, indien deze niet reeds het gevolg was van eene, door deze zelfstandigheden veroorzaakte, brandkorst (escarre): derzelver behandeling is derhalve die der gewone ontstekingen; maar men moet de zuren uitsluiten.

CDXX. De vergiftigingen door verdoovende middelen zijn maag- en darmontstekingen, in haar begin zonder ontaarding (corrosion), maar vergezeld gaande met eene herhaling der prikkeling in het hersengestel, waardoor de bloedophooping, de dronkenschap, de ijlhoofdigheid, de stuiptrekkingen enzv. veroorzaakt worden. Zij moeten behandeld worden met zuurachtige dranken en zonder bloedontlastingen, zoolang de gevoelloosheid (stupeur) in eenen aanmerkelijken graad voortduurt; maar als deze verdwenen is, moet de nog overgeblevene ontsteking op dezelfde wijze bestreden worden als die, welke door de werking van scherpe zelfstandigheden wordt voortgebragt, dewijl zij al de gevolgen kan hebben, die door deze veroorzaakt worden. Zij laat dikwijls verstandsverbijsteringen (vésanies) achter.

CDXXI. De vergiftigingen door lood (loodkolijken) zijn maag- en darmontstekingen van verschillende graden. Wanneer zij in eenen minderen graad, en zonder koorts plaats hebben, kunnen zij, even als de gewone maag- en darmontstekingen van die soort, door de *revulsie*, welke braak- en purgeermiddelen bewerken,

genezen worden; maar deze behandeling laat dikwijls eene langdurige ontsteking van het slijmvlies der ingewanden achter. De loodkolijken, die met koorts vergezeld gaan, moeten even als de gewone maag- en darmontstekingen van die soort, behandeld worden. Hieruit volgt, dat de ontstekingwerende de eenigste geneeswijze is, op welke men zich met veiligheid kan verlaten.

CDXXII. De vergiftigingen, door het gebruik van bedorven vleesch, van stinkenden visch, en van paddestoelen (champignons) veroorzaakt, zijn maag- en darmontstekingen, die met bloedophooping in de hersenen, en met gevoelloosheid vergezeld gaan, en door ontbinding van krachten (résolution des forces) spoedig gevolgd worden: wanneer het vergift nog in het darmkanaal is, moet men door middel van verzachtende dranken braking te weeg brengen, en slijm- en suikerdeelen bevattende purgeermiddelen en middelzouten toedienen; vervolgens moet men ze behandelen met zuurachtige dranken, lavementen en wasschingen, en met bloedzuigers op de maagstreek en aan den hals, in dit alles met omzigtigheid en naar de uitwerkingen handelende. Een ontstekingwerende leefregel zal de kuur moeten besluiten.

CDXXIII. Zwakte is *meest altijd* het gevolg van prikkeling, en *somtijds* maakt zij voor zich zelve de ziekte uit.

CDXXIV. Het gebrek aan ademhaling is de meest vermogende oorzaak van zwakte: het brengt noodzakelijk ontprikkeling (abirritation) te weeg; maar deze wordt somtijds door prikkeling vooraf gegaan.

CDXXV. In de overmatige uit eigen beweging ontstaande, en zelfs zonder ontsteking plaats hebbende, bloedvloeijingen, volgt de zwakte altijd de prikkeling op: naderhand wordt zij de hoofdziekte. Maar

in bloedvloeijingen, die door verwondingen plaats hebben (hémorrhagies traumatiques), hangt deze zwakte van geene prikkeling af, en levert de voornaamste aanwijzing voor de geneeskundige behandeling op.

CDXXVI. De verlamming, die aandoeningen van de hersenen en van het ruggemerg opvolgt, is altijd een voortbrengsel van prikkeling: zij levert derhalve slechts gedeeltelijke of plaatselijke aanwijzingen op.

CDXXVII. De verlamming, die na groote vochtverliezen, behalve die van bloed, volgt, hangt altijd van eene prikkeling af; maar weldra levert zij bijzondere aanwijzingen op.

CDXXVIII. Hoe groot ook de zwakte zij, die de prikkelingen verzelt, geven deze echter alleen de aanwijzingen aan de hand, zoo lang zij hevig genoeg zijn, om door voedende stoffen en door prikkelende geneesmiddels verergerd te worden. Zoodra het tegendeel plaats heeft, levert de zwakte de aanwijzingen op, welke men dan moet vereenigen met die, welke van de prikkeling afhangen; eindelijk, wanneer de laatstgenoemde heeft opgehouden, maakt de zwakte de hoofdziekte uit; maar de prikkelbaarheid der *organen* vordert groote behoedzaamheid in het gebruik van prikkelende middelen.

CDXXIX. Krampen en pijnen, met welken naam men ze ook bestempelen moge, laten dikwijls als haar gevolg eene zwakte na, die somtijds alleen de aanwijzingen oplevert: veelvuldiger evenwel zijn het gemengde aanwijzingen (indications mixtes), omdat er in het *orgaan*, hetwelk de krampen en pijnen veroorzaakt heeft, nog prikkeling is overgebleven.

CDXXX. De zwakte, die na buitensporigheden in de liefde volgt, gaat meest altijd vergezeld met de prikkeling van één of meerdere ingewanden.

CDXXXI. De uitwendige koude brengt, wanneer zij overmatig is, eene zwakte te weeg, die van de huid op de spieren, gelijk ook op de vaten en de zenuwen van den omtrek, en van daar op de ingewanden overgaat, en den dood ten gevolge kan hebben: in deze gevallen maakt de zwakte de hoofdziekte uit. Maar wanneer de koude matig is, wekken de levenskrachten in de buitenste oppervlakte van het ligchaam, of in de ingewanden, eene prikkeling op, die hoofdziekte wordt, en die, wanneer de werking der koude heeft opgehouden, alleen de aanwijzingen oplevert.

CDXXXII. De verlamming der ledematen, die van stooten en schokken (percussions) afhangt, is een gevolg van prikkeling; wanneer deze prikkeling blijft aanhouden, geeft zij de aanwijzingen aan de hand; maar wordt hare aanwezigheid door niets aangetoond, dan wordt de zwakte de hoofdziekte.

CDXXXIII. Onder de uitwendige invloeden (agents externes) bestaan er zoodanige (modificateurs), die de *vitaliteit* uitblusschen, zonder eenige opmerkenswaardige terugwerking voort te brengen, in welk geval de zwakte alleen de ziekte uitmaakt; maar dit heeft veel zeldzamer plaats, dan men gedurende langen tijd geloofde.

CDXXXIV. De smetstoffen, die de lucht verontreinigen (miasmes) en die voortkomen uit de ontbinding van gestorvene dierlijke en plantaardige ligchamen, en uit de uitvloeisels van zieke of gezonde dieren, die in eene te kleine ruimte vereenigd zijn, zijn somtijds verderfelijk genoeg, om de zwakte en zelfs den dood zonder terugwerking te veroorzaken; maar in alle die gevallen, in welke zij pijn en koorts te weeg brengen, heeft er zich in het slijmvlies van het darmkanaal, en dikwijls door medelijdendheid, ook in de overige ingewanden, eene prikkeling gevestigd, die dan de voornaamste aanwijzingen oplevert; dit is het,

wat den *Typhus* uitmaakt; en deze ziekte wordt dan door besmetting (infection) veroorzaakt. (Zie de stellingen over de behandeling der spoedig verloopende maag- en darmontstekingen).

CDXXXV. Elke lijder, die door *Typhus* is aangedaan, kan, indien hij in een naauw vertrek is opgesloten, en zijne uitvloeisels (émanations) in zijne nabijheid blijven stilstaan, alleen een haard van besmetting voor de gezonden worden en hun zijne ziekte mededeelen: dit is de koortsachtige besmetting (contagion fébrile); maar als hij in een gezond en luchtig vertrek geplaatst is en zindelijk gehouden wordt, dan is deze mededeeling moeijelijk. Zijn het alleen de pest- en pokaardige *Typhi*, die niet tegenstaande deze voorzigtigheidsmaatregelen besmetten kunnen?

CDXXXVI. De verlossing wordt somtijds door eene zwakte gevolgd, die bij voortgang (progressivement) tot aan den dood toeneemt, en alleen de aanwijzingen aan de hand geeft, ofschoon zij het gevolg van eene prikkeling is.

CDXXXVII. De flaauwte (syncope) is altijd het gevolg van eenen belemmerden omloop van het bloed, dat naar de hersenen gevoerd wordt; zij geeft altijd de aanwijzing van prikkelende middelen aan de hand; maar nadat zij heeft opgehouden, doen zich andere aanwijzingen voor, indien namelijk de oorzaak, die den omloop van het bloed verhindert, eene prikkeling is.

CDXXXVIII. De schijndood (asphyxie), die van de inademing van zoogenaamde verderfelijke gassoorten afhangt, is eene ontprikkeling (abirritation); maar nadat de schijndood heeft opgehouden, blijft er altijd eene prikkeling in de voornaamste ingewanden over.

CDXXXIX. De zwakte, die na de zoogenaamde nederdrukkende zielsaandoeningen, zoo als schrik enzv., volgt, onderstelt altijd eene prikkeling van de voor-

naamste ingewanden, die naderhand hoofdziekte wordt.

CDXL. De zwakte, die in de scheurbuik wordt waargenomen, levert alleen dan de voornaamste aanwijzingen op, wanneer er geene gelijktijdige ontsteking bestaat.

CDXLI. Wanneer eene allerhevigste maag- en darmontsteking tot op een zeker punt blijft voortbestaan, dan levert de zwakte aanwijzingen op, aan welke men voldoen moet door voedende zelfstandigheden, ten einde den dood *per inediam* voor te komen; want er komt een tijdperk, in hetwelk de spijsvertering, niettegenstaande de ontsteking aanhoudt, mogelijk is, zonder deze te doen verergeren.

CDXLII. De personen, die gedurende langen tijd beneden den graad van zwaarlijvigheid (embonpoint) en kracht, dien hun gestel medebrengt, geweest zijn, hebben langen tijd noodig om tot dezen graad te worden terug gebragt. Zij kunnen geene zekere hoeveelheid van bloed verdragen, zonder de uitwerkselen van volbloedigheid te ondervinden, en zonder aan ontstekingen te worden blootgesteld.

CDXLIII. De som van krachten vermindert in de ziekten van prikkeling, omdat de overhaasting (précipitation) der *organische* bewegingen de ontbinding en afscheiding (élimination) boven de zamenstelling en opslorping de overhand doet hebben; men moet hiervan evenwel zekere maagontstekingen uitzonderen, die met tegennatuurlijken eetlust gepaard gaan (gastrites boulimiques), en in welke de zwaarlijvigheid en de krachten, niettegenstaande de prikkeling, vermeerderen.

CDXLIV. De aanwijzing, om de krachten door eene overvloedige voeding op te beuren, wordt niet ontleend van de magerheid noch van de zwakte des lijders; maar alleen van de snelheid der spijsvertering en van het voorheerschen der zamenstelling boven de ontbinding.

CDXLV. De aanwijzing, om de maag door verster-

kende middelen op te wekken, moet noch uit de zwakte noch uit de magerheid van den lijder, maar liever uit eene bleeke en breede tong, uit het gevoel van eene kwijnende en langzame spijsvertering, wanneer men weinig prikkelende spijzen gebruikt heeft, worden opgemaakt. Zij kan ook voortvloeijen uit maagpijn, oprispingen, rommelingen en kolijkpijnen, die eene zoodanige spijsvertering verzellen, wanneer deze verschijnsels ophouden, als men van spijzen, die eene meer prikkelende eigenschap hebben, gebruik maakt.

CDXLVI. Algemeene zwakte zonder ontsteking vordert slechts goed voedsel en eene matige hoeveelheid wijn op den tijd, dat de spijsvertering verrigt wordt; wanneer deze met moeite geschiedt, zijn de bittere middelen noodig.

CDXLVII. Zwakte met ontsteking, die ergens anders dan in het darmkanaal hare zitplaats heeft, vordert, als deze ontsteking eene spoedig verloopende is, ligt voedsel, dat weinig (onverteerbaar) overschot (peu de résidu) achterlaat; maar zij verbiedt het gebruik van prikkelende middelen, waardoor de prikkeling zich in het ontstokene *orgaan* zou herhalen; wanneer de ontsteking langdurig is, vordert deze zwakte voedsel van grootere zelfstandigheid (des aliments substantiels), maar altijd van eene ligte vertering. Wat de versterkende middelen betreft, deze komen alleen in eene kleine gifte en voor het eerste oogenblik (momentanément) te pas.

CDXLVIII. Zwakte met eene borstverkoudheid, die door eene al te overvloedige fluimenloozing uitput, en niet met koorts vergezeld gaat, vordert vast en ligt verteerbaar voedsel, met het gebruik van zamentrekkende, versterkende middelen, in zeer kleine giften. Zoodanige zijn de *Kina*, het IJslandsche mos en het loodwit (acetate de plomb). Zij laat ook het gebruik van *revulsiva* toe; maar zonder langdurige verettering.

CDXLIX. Zwakte met eene spoedig verloopende ontsteking van het darmkanaal, vordert de voor deze ontsteking aangewezene behandeling; maar als zij met langdurige maagontsteking gepaard gaat, dan vordert zij zetmeel bevattende plantaardige voedsels (végétaux féculents) en zelfs melk en wit vleesch, met de oplettendheid, om de maag door kleine giften van eenen verzachtenden drank te verfrisschen, wanneer zij door de werking der spijsvertering begint verhit te worden. (Zie de behandeling van deze ziekten).

CDL. Zwakte met spoedig verloopende ontsteking van de dikke darmen (colite aiguë) vordert alleen de voor deze ziekte aangewezene behandeling; maar in de gevallen van langdurigheid, maakt zij het gebruik van zetmeelhoudende stoffen, die van alles, dat onverteerbare stof (du résidu) in den karteldarm kan achterlaten, bevrijd zijn, gelijk ook het matige gebruik van rooden wijn, om het voedsel in de maag terug te houden, noodig; want de prikkeling van den karteldarm lokt hetzelve, voor deszelfs vertering, naar dit ingewand; en het doet hier de dienst van purgeermiddelen.

CDLI. Zwakte, die door overmatige bloedvloeijingen werd te weeg gebragt, vereischt geleiachtige, eiwitstof en zetmeel bevattende voedsels, met een weinig rooden wijn, sommige zamentrekkende en vaste versterkende middelen; maar zij is daarentegen afkeerig van sterk gekruide spijzen en van vervliegende prikkelende middelen.

CDLII. Zwakte, die na hevige krampen volgt, maakt, zonder maagontsteking plaats hebbende, het gebruik van dezelfde voedsels noodig, als die zwakte, welke het gevolg van bloedvloeijingen is; maar men moet er eenige snel vervliegende krampstillende middelen bijvoegen.

CDLIII. De zwakte en uitputting, die het gevolg

zijn van eene overdrevene vermoeijing der spieren, vorderen het gebruik van spijzen, die onder eenen kleinen omvang vele voedende stoffen bevatten, en eene matige gifte van wijn en zelfs van *alcohol*, want de gevoeligheid is merkelijk verminderd in het zenuwgestel van betrekking; maar wanneer deze overmatige werkzaamheid (ce travail) eene prikkeling van het darmkanaal heeft voortgebragt, dan moet de zwakte slechts met voedende en niet prikkelende dranken behandeld worden.

CDLIV. Wanneer zwakte de overhand heeft in die maag en darmontstekingen, die door eene overdrevene ligchamelijke beweging en door het gebruik van die prikkelende middels, waarvan men in zoodanige gevallen ligt misbruik maakt, werden voortgebragt, dan moeten de bloedontlastingen met gematigdheid worden in het werk gesteld, en altijd plaatselijke zijn.

CDLV. De boven mate groote zwakte, die het gevolg is van een tot buitensporigheid gedreven vasten, moet behandeld worden met zeer kleine giften van zetmeel bevattende afkooksels, van melksoepen, ligte vleeschsoepen enzv., die men met zeer veel voorzigtigheid vermeerdert; want er worden, in een zoodanig geval, ligt eene gebrekkige spijsvertering en maagontsteking veroorzaakt.

CDLVI. Zwakte, die het gevolg van groote koude is, wordt uitwendig bij opvolging behandeld met wrijvingen door middel van sneeuw, ijs, koud water, water, waaraan de koude benomen is (eau dégourdie) enzv.; inwendig met snelvervliegende opwekkende middels, met *alcohol*, en overgehaalde wateren, in giften, die tot verschillende mate zijn afgedeeld; maar men moet overgaan tot verzachtende middelen en zelfs tot de bloedontlastingen en de spijsonthouding, zoodra er koortsachtige hitte komt, zonder welken maatregel

er ontstekingen van de ingewanden zouden kunnen uitbarsten.

CDLVII. Zwakte, die door gebrek aan ademhaling veroorzaakt wordt, geneest door het herstel van deze verrigting: van daar veelvuldige middelen om in het werk te stellen, naar den aard der oorzaken, die den doorgang van de lucht onderschept hebben. Zoo komt de bloedontlasting te pas in de longontstekingen, in de werktuigelijke worging, in de keelontsteking, in de slagaderbreuk enz., wanneer de vaten te vol zijn; terwijl de prikkelende, zoowel in- als uitwendige, middelen nuttig zijn na de onderdompeling in het water (submersion), en in alle soorten van schijndood, die voor het overige insgelijks de invoering van eene, voor de ademhaling geschikte, lucht in de longen vorderen.

CDLVIII. Wanneer dadelijk bij het begin van eene spoedig verloopende ongesteldheid, eene buitengewone zwakte en eene zeer groote moedeloosheid wordt waargenomen, bewijst dit, dat de ontsteking eene groote ruimte in de werktuigen, die voor de ademhaling, of in die, welke voor de spijsvertering dienen, of beurtelings in deze en gene, beslaat. Wanneer eene algemeene of plaatselijke, naar de krachten van den lijder, en naar de verschijnsels geëvenredigde bloedontlasting, in een zoodanig geval, de krachten vermindert, in plaats van ze op te beuren, moet men dezelve niet herhalen, want dit is een bewijs, dat deze ingewanden, die de natuurlijke invoerders (introducteurs) van de tot behoud van het leven noodige stoffen zijn, deze verrigting niet vervuld hebben, en dat, bij gevolg, de dierlijke huishouding niet meer de middelen bezit, om de verliezen van eenig belang (de quelque abondance) te herstellen. De verzachtende middelen voor het inwendige, de koude en de *revulsie* voor het uitwendige,

zijn de zwakke hulpmiddelen, die de Geneeskunde in deze ongelukkige gevallen nog over heeft. (Zie de stellingen over de *Typhi* en *Gastro-Enteritides.*)

CDLIX. De blaauwe ziekte (cyanose) wordt somtijds door eene langdurige *Gastro-Enteritis* veroorzaakt, en geneest gelijktijdig met haar.

GEVOLGTREKKINGEN.

CDLX. De op ondervinding alleen steunende Geneeskunde (médecine empirique), die daarin bestaat, dat men de verschijnsels, welke men heeft waargenomen, en de geneesmiddelen, die nuttig of schadelijk bevonden werden, in het geheugen bewaart, zonder zich eenige *physiologische* verklaring te veroorloven, is onuitvoerbaar; omdat één eenig beleedigd *orgaan* eene menigte verschijnsels te weeg brengt, die zich, in zoo onderscheidene wijzigingen, met die, welke van meerdere andere *organen* afhangen, vereenigen, dat het bijna onmogelijk is, om in de natuur groepen van verschijnsels te ontmoeten, welke aan de tot voorbeeld (pour modèles) genomene volmaakt gelijk zijn. Men kan deze verwarring alleen verhelpen, door de ziekteverschijnsels tot de *organen* terug te brengen.

CDLXI. Om de Geneeskunde met goed gevolg uit te oefenen, is het niet genoeg, om de verschijnsels tot de *organen* terug te brengen, maar moet men ook nog bepalen kunnen, in welk opzigt deze *organen* van den gezonden toestand verschillen, dat wil zeggen, de geaardheid der ziekte.

CDLXII. De geaardheid der ziekten moet voor den Geneesheer dat zijn, wat de aanwijzingen voor de genezing aan de hand geeft. Zij is derhalve het gevolg, 1° van de kennis der wijzigende oorzaken (modificateurs), die, op hoedanige wijze ook, de werking van het oorspron-

kelijk aangedane *orgaan*, verhoogd hebben, verminderd hebben, of van aard hebben doen veranderen (dénaturé); 2° van de kennis van den invloed van dit *orgaan* op de overigen; 3° eindelijk van de kennis der wijzigende oorzaken, die het evenwigt herstellen, of ten minste de hevigheid der ziekte verminderen kunnen. De natuur der ziekte vloeit derhalve voor den Geneesheer voort uit de waardeerbare (appréciable — gewaardeerde?) *physiologische* wijziging der *organen.*

CDLXIII. De groepen van verschijnsels, die men voor ziekten uitgeeft, zonder ze tot de *organen*, van welke zij afhangen, terug te brengen, of wel door ze tot de *organen* terug te brengen, zonder de geaardheid der *physiologische* afwijking van deze laatsten goed te hebben bepaald, zijn bovennatuurkundige afgetrokkenheden (abstractions métaphysiques), die geenen standvastigen, onveranderlijken ziektetoestand, wiens *model* men verzekerd is in de natuur weder te vinden, vertegenwoordigen; het zijn derhalve gekunstelde wezens (entités factices), en zij allen, die de Geneeskunde op deze wijze bestuderen, zijn *Ontologisten.*

CDLXIV. De gekunstelde ziektewezens (entités morbides factices) als boosdoende krachten te beschouwen, die op de *organen* werken en ze wijzigen, door deze of die stoornis in dezelve te weeg te brengen, dat beteekent, de gevolgen voor de oorzaken te houden; dat beteekent, *Ontologie* uit te oefenen.

CDLXV. De opvolging der verschijnsels, die men heeft waargenomen, als den noodzakelijken en onveranderlijken loop van eene ziekte te beschouwen, en er eigenaardige karakters voor zijne ziekteonderscheiding (diagnostic), en bij gevolg voor zijne behandeling, van te maken, dat beteekent een gekunsteld wezen te scheppen; overmits de aandoeningen der *organen* verschillend gewijzigd zijn (se comportent différemment), in-

gevolge de oorzaken (modificateurs), die op dezelve werken; dat beteekent, zich in de onmogelijkheid te stellen, om deze ziekte vóór haar uiteinde te behandelen, zonder in tegenspraak met zijne eigene grondbeginsels te zijn. Dat beteekent altijd, zich aan *Ontologie* schuldig maken.

CDLXVI. Geneesmiddelen tegen een gekunsteld ziektewezen te rigten, zonder hunne uitwerkingen op de *organen*, die ze ontvangen, en op die, welke met deze *organen* medelijdendheid uitoefenen, naar waarde te schatten, dat beteekent eene ziekte, zonder er de rede van te weten, te genezen of te verergeren.

CDLXVII. Hij, die eene ziekte geneest, zonder met juistheid de *physiologische* wijzigingen, door wier tusschenkomst hij deze genezing volbragt heeft, te hebben gewaardeerd, heeft geene zekerheid, dezelfde ziekte, wanneer zij zich op nieuw zal voordoen, te kennen noch te genezen; waaruit noodzakelijk volgt, dat evenmin de gelukkige gevolgen als de tegenspoeden der *Ontologisten* dienen kunnen, noch om ze tot goede Geneesheeren te vormen, noch om hun de middelen te verschaffen, anderen tot zoodanigen te vormen.

CDLXVIII. De CDLXI, CDLXII, CDLXIII, CDLXIV, CDLXV, CDLXVI, CDLXVII en CDLXVIII[te] stellingen verklaren, waarom de Geneeskunde tot op onze dagen, wankelbaar en onzeker gebleven is.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Nadere beredeneerde opgave van de thera-peutische *leer van* BROUSSAIS.

Schoon wij in het vorige Hoofdstuk met de eigene woorden van BROUSSAIS zijne leer omtrent de algemeene en bijzondere ziektebehandeling hebben medegedeeld, schijnt het ons echter noodig te zijn, om den zakelijken inhoud dier stellingen, welke de Genezingsleer van den Franschen Geneesheer bevatten, opzettelijk op te geven. In de Vraag toch, wier beantwoording wij beproeven, wordt niet een enkel verslag, maar eene beredeneerde opgave van deze leer in hare toepassing op de Praktijk, gevorderd: daarenboven zal een kort overzigt over de geheele *therapeutische* leer van BROUSSAIS vooral dienstig zijn, om het eigenaardige van dezelve beter te doen uitkomen. Om dus aan beide deze oogmerken te voldoen, zullen wij de verschillende stellingen, die tot hetzelfde onderwerp betrekking hebben, of over de genezing van één en dezelfde ziekte handelen, in vereeniging brengen, de duistere gezegden van BROUSSAIS zoeken op te helderen, en alzoo zijne geheele Genezingsleer, op eene beknopte wijze en

in eene wetenschappelijke volgorde, trachten voor te dragen. Wij onthouden ons hierbij echter van alle beoordeelende aanmerkingen, daar het laatste deel van onze Verhandeling hieraan opzettelijk moet worden toegewijd.

Beginnen wij met de voorschriften, die tot de algemeene Genezingsleer behooren gebragt te worden.

Inhoud van de Algemeene Genezingsleer van BROUSSAIS.

(Therapia universalis).

Niet altijd kwamen de gevoelens der Geneesheeren, ten opzigte van den tijd en de wijze, om ziekten te genezen, overeen. Schoon dit verschil, hetgeen tusschen de beoefenaars der kunst bestond en ook nog bestaat, in meer dan één opzigt wordt waargenomen, zoo kan echter het gedrag en de handeling van den Geneesheer aan het ziekbed vooral uit één oogpunt het best gekend en beoordeeld worden. Er zijn namelijk Geneesheeren, die verklaren, door eigene ondervinding en door het gezag van anderen overtuigd te zijn, dat de Natuurkrachten zelve, die den mensch zijn ingeschapen, tot de herstelling van de gezondheid het meest moeten afdoen, en deze genezing ook in de meeste gevallen daarstellen, dat daarentegen, zoo deze krachten niet medewerken, alle pogingen van de kunst onvermogende en vruchteloos zijn; dat daarom de pligt van den Geneesheer hierin bestaat, dat hij deze geneeskrachten der Natuur wel kenne, steeds zorgvuldig waarneme

en gadesla, dezelve navolge, en slechts dan, wanneer het noodig is, door de kunst ondersteune. Andere Geneesheeren daarentegen, die deze geneeskrachten van de Natuur of geheel ontkennen, of in dezelve te weinig vertrouwen stellen, zijn van meening, dat de kunst alleen ziekten genezen moet, en dat het de pligt van den Geneesheer is, om aan het ziekbed niet aanschouwer te zijn, maar om zich aldaar steeds werkzaam te toonen. Dit nu is het verschil, hetwelk tusschen de zoogenaamde *methodus exspectativa* en die, welke men *methodus activa* noemen kan, hoofdzakelijk wordt waargenomen.

Dat de Geneeskunde van BROUSSAIS, uit dit oogpunt beschouwd, met den laatstgenoemden naam verdient bestempeld te worden, schijnt de geheele inhoud zijner praktische voorschriften aan te duiden. Terstond in het begin van zijne *therapeutische* stellingen verklaart hij (CCLXII), dat het altijd gevaarlijk is, eene ontsteking niet dadelijk in hare beginselen tegen te gaan: welke woorden in den geest van BROUSSAIS even veel beteekenen, als wanneer hij gezegd had, dat *alle ziekten* in haren aanvang onderdrukt moeten worden. Te voren immers vernamen wij uit deszelfs ziektekundige leer, dat de gelegenheidsoorzaak van alle ongesteldheden eene prikkeling is, en dat deze prikkeling bijna altijd ontsteking ten gevolge heeft. De reden, waarom BROUSSAIS dezen pligt van handelen, reeds in het begin van ongesteldheden, aan de Geneesheeren voorschrijft, moet uit deszelfs denkbeelden over de geneeskrachten, die men aan de Natuur toeschrijft, verklaard worden. Hij toch, die de *Crises* of ziekteschei-

dingen slechts als prikkelverplaatsingen beschouwt, houdt dezelve ook voor hevige en dikwijls gevaarlijke pogingen van de Natuur, die men verhoeden moet, en daarentegen niet kan afwachten, zonder zich aan onvoorzigtigheid schuldig te maken (CCLXII).

Niet alleen door dit algemeene voorschrift, maar ook door den aard der hulpmiddelen, van welke Broussais zich bedient, veelvuldige en overvloedige bloedontlastingen namelijk, wordt zijne leer tot eene werkdadige Geneeskunde gestempeld; schoon wij niet willen ontkennen, dat in dezelve ook voorschriften worden gevonden, op welke dit minder toepasselijk is. Wanneer hij b. v. zegt, dat men bij *diarrheën*, die met een groot verval van krachten en met bloedledigheid van het vaatgestel gepaard gaan, in het gebruik van gomachtig rijstewater en in lavementen van stijfsel met eenige droppels van de waterachtige *Opium-tinctuur*, moet berusten (CCCXXX); dat men in eene gelijktijdige en ver uitgebreide ontsteking van onderscheidene *organen*, bij welke een groot verval van krachten wordt waargenomen, zich hij het voeden van den lijder met waterachtige dranken bepalen moet (CCCXXXIII); dat men in het begin van ongesteldheden, die met eene buitengewone zwakte en eene zeer groote moedeloosheid te voorschijn treden, voor het inwendige gebruik slechts verzachtende middelen (adoucissants) moet toedienen (CDLIII), dan geeft ons Broussais voorschriften, volgens welke eerder te weinige, dan te vele of te groote hulpmiddelen worden gebezigd.

Onder de algemeene voorschriften van de praktische Geneeskunde, is het voorzeker een van de

nuttigste en noodzakelijkste, dat men bij de genezing steeds op de verschillende tijdperken der ongesteldheden (stadia morborum) oplettend zij, en naar derzelver aard zijne geneeswijze inrigte. Dat BROUSSAIS ten dezen opzigte anders denke, schijnt uit het begin der CDLXV[te] stelling te volgen (1).

Het zelfde geldt ook van de *constitutio stationaria* en *epidemica*. Want schoon BROUSSAIS in zijne korte stellingen hiervan geene melding maakt, zoekt hij echter elders deze geheele leer bespottelijk te maken (2). Ten opzigte van de *constitutio annua*, schijnt BROUSSAIS evenwel eene uitzondering te maken, daar hij in de CCCLXXVIII[te] stelling zegt, dat de tusschenpoozende koortsen, pas ontstaan zijnde, *in het voorjaar*, door bloedontlastingen en koude, gedurende de hitte *geappliceerd*, en vooral door bloedzuigers op de maagstreek genezen worden.

Wat in de laatste plaats de algemeene geneesmiddelen betreft, van welke men zich tot herstelling van ziekten bedienen moet, kunnen wij die, welke door BROUSSAIS worden aanbevolen, in weinige woorden opnoemen, daar wij de verschillende algemeene

---

(1) « Considérer la succession des symptômes que l'on a observés comme la marche nécessaire et invariable d'une maladie, et en faire des caractères essentiels à son diagnostic, « et par conséquent à son traitement, c'est créer une entité « factice."

(2) Vid. *Examen* etc. Tom. I. (3me édit. Paris 1827) pag. 188 seqq. Waar hij uit zijne redenering het volgende besluit trekt: « On voit, à quelles absurdités on s'expose en avançant, en « thèse générale, qu'il faut avoir égard au génie de la con« stitution, pour bien juger de la nature d'une maladie."

methodes, van welke zich de kunst, volgens het gevoelen van andere Geneesheeren, tot genezing van ziekten bedienen kan, bij den Franschen Geneesheer te vergeefs zoeken. Dewijl namelijk de oorzaken van bijna alle ongesteldheden, zoo als wij reeds aanmerkten, volgens de leer van Broussais, steeds in plaatselijke prikkeling of ontsteking moeten gezocht worden, zijn het ook alleen die geneesmiddelen, welke tot verwijdering van deze dienen kunnen, die door Broussais opzettelijk als algemeene hulpmiddelen van de kunst vermeld worden.

Deze geneesmiddelen nu kunnen tot vier klassen gebragt worden, tot verzwakkende namelijk, tot *revellerende*, tot vaste versterkende en tot prikkelende middelen (CCLXIII).

Tot de verzwakkende geneesmiddelen worden gebragt de algemeene en plaatselijke bloedontlasting, de onthouding van spijs, en het gebruik van verzachtende en zuurachtige dranken (CCLXIV); ook in sommige gevallen uitwendige koude (CCLXXI, CCCXV en XVI).

Wat de drie overige soorten van geneesmiddelen betreft, van welke men zich, om prikkelingen te doen ophouden, bedienen kan, heeft zich Broussais over derzelver aard en gebruik niet opzettelijk verklaard.

De *revellerende* geneesmiddelen schijnen vooral in langdurige prikkelingen te zijn aangewezen; somtijds ook in spoedig verloopende, na het gebruik van verzwakkende geneesmiddelen (CCLXXXIX, CCCX, CCCLIX, CDXLVIII enzv.).

Van de vaste versterkende en prikkelende genees-

middelen wordt zelden door Broussais melding gemaakt. Derzelver werking wordt voor onzeker en gevaarlijk gehouden, terwijl de gunstige gevolgen, die zij bij toeval te weeg brengen, of uit *revulsie* (CCLXXXVII, CCXCV, CCCXIII), of uit eene prikkeling, en hierdoor vermeerderde werking van de *organa secernentia* (CCXCIII en XCIV, CCCXCIX en CD), of zelfs volgens *homoöpathische* denkbeelden (CDXV) verklaard worden.

Van de overige geneesmiddelen, over wier gebruik Broussais op eene enkele plaats spreekt, behoeven wij thans geene melding te maken, daar ze slechts hoogst zelden kunnen te pas komen, en dus niet voor algemeene hulpmiddelen van de kunst erkend worden.

Voorschriften van Broussais *omtrent de bijzondere Genezingsleer.*

(Therapia specialis).

Om de geneeswijze, die volgens de denkbeelden van den Franschen Geneesheer in de verschillende ongesteldheden van het menschelijke ligchaam gevorderd wordt, in een kort overzigt te kunnen mededeelen, zullen wij de voornaamste ziekten met een enkel woord afzonderlijk moeten vermelden.

De hersenontsteking wordt, zoo zij matig is, door bloedzuigers op de maagstreek genezen; indien zij echter heviger is, vereischt zij eene bloedontlasting in de nabijheid der hersenen, koude omslagen en afleiding naar andere en verwijderde deelen (CCLXX).

Zulke koude omslagen op het hoofd komen vooral te pas in zulke bloedophoopingen naar de hersenen, die met eenen zwakken polsslag vereenigd zijn (CCLXXI). Eene *consensueele*, van eene langdurige *Gastro-Enteritis* afhangende, prikkeling van de hersenen, is de oorzaak van de krankzinnigheid (folie); deze moet derhalve door plaatselijke bloedontlastingen, door ontstekingwerende en *revulsive* middelen genezen worden (CCLIX). In de keelontstekingen, in de *croup* en in den kinkhoest, moet men van plaatselijke bloedontlastingen gebruik maken (CCLXXVII). In longontstekingen komen herhaalde bloedontlastingen te pas, en naderhand Spaansche-vliegpleisters, om eene *revulsie* te weeg te brengen (CCLXXXIX): zoo het laatstgenoemde middel onvoldoende bevonden wordt, kunnen *Cauteria*, *Setacea* en de *Moxa*, in de meestmogelijke nabijheid van de zitplaats der ontsteking geplaatst, met nut tot derzelver bestrijding worden aangewend (CCCVIII). In *Gastro-Enteritis* worden bloedzuigers op de maagstreek vereischt (CCLXXIV, CCCXXVIII). Dit zelfde geneesmiddel komt bijna in alle ongesteldheden te pas, dewijl er bijna geene ziekte zonder prikkeling van de maag en dunne darmen wordt waargenomen (CCCVII). Na het aanleggen van bloedzuigers kan men den buik met koude omslagen bedekken, of zelfs een koud bad toedienen, zoo er tevens geene longontsteking bestaat: maar heeft deze gelijktijdig plaats, dan moet men, na het gebruik van de bloedontlastingen, koude omslagen op den buik en een warm *Cataplasma* op de borst leggen; men moet zich evenwel van alle koude onthouden,

zoo de hoest toeneemt (CCCXV en XVI). Ook warme pappen aan de onderste ledematen doen in het begin van eene *Gastro-Enteritis* veel goed (CCCXXVIII). Braakmiddels genezen soms eene *Gastro-Enteritis* door eene *revulsie* en door *critische* ontlastingen; derzelver uitwerking is, zoo niet gevaarlijk, echter altijd onzeker, dewijl ze niet zelden de ontsteking vermeerderen: hetzelfde moet men zeggen van het zoete kwik en van de middelzouten, die ook somtijds verligting aanbrengen, door eene dunne ontlasting te veroorzaken, welke in tering of waterzucht eindigt (CCLXXXVII). Indien er in *Gastro-Enteritis* gebrek aan ontlasting plaats heeft, welk verschijnsel bewijst, dat er geene ontsteking van de dikke darmen aanwezig is, moet men verzachtende, en, zoo er veel hitte is, koude *lavementen* gebruiken (CCCXXIX). Dunne ontlasting in *Gastro-Enteritis* en *Colitis* plaats hebbende, kan in het begin, door *hirudines ad anum* worden weggenomen: zoo echter het verval van krachten toeneemt, moet men eenen gomachtigen drank met rijst, en *lavementen* van stijfsel met eenige droppels van de waterachtige *Opium-tinctuur* toedienen (CCCXXX). Bloedzuigers *ad anum* zijn het hoofdmiddel in ontsteking van de dikke darmen (colitis), schoon ook hier bloedzuigers op den buik kunnen te pas komen (CCLXXIV en V). Indien eene *Gastro-Enteritis* zeer hevig is, en meerdere *organen* gelijktijdig heeft aangedaan, kan men door bloedontlastingen niet altijd aan de ziekte tegenstand bieden: in zoodanig geval moet men zich tevreden stellen met het toedienen van waterachtige vochten,

die men door gom of melk verzacht, zoo het gebruik hiervan is aangewezen (CCCXXXIII). Opgeblazenheid van den buik (Meteorismus) wijkt, in het begin van eene *Gastro-Enteritis*, voor bloedzuigers en koude, die men op den buik *appliceert*, terwijl prikkelende middelen daarentegen zeer nadeelig zijn (CCCXXXIV). Peeshuppeling en ijlhoofdigheid bewijzen in *Gastro-Enteritis*, dat de hersenen gelijktijdig zijn aangedaan, en worden door bloedzuigers op den buik weggenomen: indien deze verschijnsels echter gedurende langen tijd aanwezig blijven, moet men bloedzuigers aan de slapen van het hoofd, of op de plaats van de *vena jugularis* aanleggen, dewijl het dan waarschijnlijk is, dat er reeds eene *sympathische* ontsteking aanwezig is (CCCXXXV). Ook andere ziekteverschijnsels, die door *sympathische* prikkeling worden voortgebragt, moeten door bloedzuigers worden weggenomen (CCCXXXVIII en IX). Men geneest eene langdurige *Gastro-Enteritis* door eene verkoelende geneeswijze, en door het onthouden van alle prikkels (CCCXLV—CCCLI). Wat de algemeene zwakte betreft, die soms na maag- en darmonsteking wordt waargenomen, derzelver genezing hangt van den aard der ontsteking af. Is deze ontsteking van eenen spoedig verloopenden aard, dan worden er slechts geneesmiddelen, die in deze te pas komen, vereischt. Heeft deze zwakte na eene langdurige maagontsteking plaats, dan zal men voedsel uit *vegetabilia faeculenta*, en zelfs melk en wit vleesch met verzachtende dranken geven kunnen. Is er daarentegen eene langdurige ontsteking van de dikke darmen te gelijk

met deze zwakte aanwezig, dan moet men spijzen geven, die geen *residuum* in den karteldarm achterlaten, en moet het gebruik van rooden wijn niet verzuimen, ten einde alles, wat in de dikke darmen komt, reeds in de maag goed verteerd zij (CDXLIX en L). — In hevige leverontsteking, die bijna altijd met *Gastro-Enteritis* gepaard gaat, moeten dadelijk in het begin, plaatselijke bloedontlastingen worden aangewend (CCCIX). Door het gebruik van verzachtende middelen (un régime adoucissant), door *revellentia* en *exutoria*, in de nabijheid van het aangedane *orgaan*, wordt de langdurige leverontsteking genezen, terwijl dezelve door braakmiddelen, door purgeermiddelen, door het zoete kwik en door zeepaardige geneesmiddelen slechts voor een' tijd lang genezen wordt (CCCX). Ook de buikvliesontsteking en de kraamvrouwenkoorts (ontsteking van baarmoeder en buikvlies) moet men door een groot getal bloedzuigers, op en onder de navelstreek, genezen (CCCXII en XIII). Dezelfde geneeswijze eindelijk, die in *Gastro-Enteritis* te pas komt, moet ook in die gevallen gebezigd worden, in welke scherpe, bijtende, verdoovende en andere vergiften, die het planten-, mineraal- en dierenrijk opleveren, inwendig gebruikt zijnde, hunne verderfelijke uitwerkselen voortbrengen (CDXIX—XXII).

Bloedzuigers, aan het onderste gedeelte van den hals aangelegd, genezen *catarrhale* aandoeningen van de luchtpijpstakken (CCLXXII). Ook borstverkoudheden moeten door ontstekingwerende geneesmiddelen, door den invloed van warmte en door *revulsie* genezen worden, daar de zoogenaamde *Expecto-*

rantia en *Incidentia* slechts tot verzachting dienen kunnen (CCCLIII). Wanneer borstverkoudheid zonder koorts, door een overvloedig opgeven van fluimen, zwakte veroorzaakt, moet men goed voedsel en versterkende zamentrekkende (des toniques adstringens) middelen gebruiken, zoo als *kina*, IJslandsche mos en loodsuiker (CDXLVIII). Ook *catarrhale* aandoeningen van andere deelen moeten door plaatselijke bloedontlastingen en door ontstekingwerende geneesmiddelen worden tegengegaan: zoo wordt de *catarrhus vesicae*, pas ontstaan zijnde, door deze geneeswijze gemakkelijk weggenomen (CCCLVIII).

Daar alle aanhoudende koortsen, aan eene prikkeling, die in de maag en dunne darmen hare zitplaats heeft en zich aan het hart mededeelt, moeten worden toegeschreven, vereischen dezelve ook geene bijzondere, maar slechts eene ontstekingwerende geneeswijze. Ook deze *methode* moet in de behandeling van den *Typhus*, slechts met eene geringe wijziging, gebruikt worden. Daar de *Typhus* namelijk eene *Gastro-Enteritis* is, ontsproten uit eene smetstof, uit bedorvene gassoorten namelijk, en verbonden met eene hersenontsteking, kan deze koorts in het begin dikwijls, door middelen, die in *Gastro-Enteritis* en *Phrenitis* dienstig zijn, genezen worden (CCCXVII, CDXXXIV). Zoo als bloedontlastingen slechts in het begin van den *Typhus* te pas komen (CCCXVIII), zoo is het ook in het eerste tijdperk van deze ziekte, dat koude, in- en uitwendig toegediend, vooral heilzaam bevonden wordt (CCCXIX). In de zoogenaamde *febres adynamicae*, daar ook dit *Gastro-Enteritides* zijn,

doen *Vesicatoria* niet het nut, dat men van dezelve verwacht (CCLXXXVIII). Ook tot verhoeding en genezing van de gele koorts worden die geneesmiddelen gevorderd, die in *Gastro-Enteritis* te pas komen (CCCXXI).

Van de vijf geneeswijzen, die men voor tusschenpoozende en *remitterende* koortsen heeft (CCCLXXVII), bestaat de doelmatigste en veiligste daarin, dat men ontstekingwerende middelen gedurende de hitte gebruikt, om eene volkomene *apyrexie* voort te brengen, en dat men met het gebruik daarvan voortgaat, tot dat men vroeg of laat volkomen dit doel bereikt heeft, om alsdan gedurende den tijd, dat er geen koorts wordt waargenomen, *kina* en andere versterkende middelen te gebruiken (CCCLXXIX).

In de *Exanthemata febrilia* komen plaatselijke bloedontlastingen in al de tijdperken der ziekte te pas: door bloedzuigers op de maagstreek wordt niet alleen de uitbotting gemakkelijker gemaakt, maar wordt ook de *secundaire* koorts of verhoed of gematigd (CCLXXXI—LXXXIII). In de mazelen zijn bloedzuigers aan den hals een veelvermogend middel tegen de *catarrhale* aandoeningen, door welke deze ziekte verzeld wordt (CCLXXII).

Om bloedvloeijingen, die zonder uitwendige beleedigingen of werktuigelijke oorzaken ontstaan, te genezen, heeft men twee *methodes*, de ontstekingwerende namelijk en de *revellerende*. De keuze tusschen deze twee geneeswijzen moet van de gesteldheid van den lijder afhangen. Aderlatingen, bloedzuigers en verkoelende middelen komen dik-

wijls te pas, hoe zwak ook de lijder zijn moge, daar ze dikwijls door eenen haard van ontsteking onderhouden worden (CCCLXVII); maar indien er groote zwakte is, verdient de *revulsie* de voorkeur (CCCLXVI). Wanneer zich eene bloedspuwing, niettegenstaande in het werk gestelde bloedontlastingen, gedurende eene spoedig verloopende *Gastro-Enteritis* openbaart, moet men een *Vesicatorium* op het bovenste gedeelte van het borstbeen leggen. Bloedstortingen van de ingewanden vereischen een *Vesicatorium* op den buik, en gomachtige dranken, of rijstwater met zwavelzuur (CCCXLI). Daar aanbeijen dikwijls door eene langdurige *Gastro-Enteritis* veroorzaakt worden, en derzelver vloeijing daarentegen ook niet zelden onderdrukt wordt, doordien de laatstgenoemde ziekte heviger wordt, moeten zij ook door dezelfde middelen, als deze, genezen worden (CCC). Zwakte na overmatige bloedvloeijingen vereischt voedende spijzen met een weinig rooden wijn, eenige zamentrekkende en vast versterkende middelen; maar prikkelende spijzen en geneesmiddelen zijn nadeelig (CDLI). De zwakte, die door bloedvloeijingen, na uitwendige verwonding, veroorzaakt wordt, levert, daar zij van geene voorafgaande prikkeling afhangt, de voornaamste aanwijzing voor de geneeskundige behandeling op (CDXXV).

Longtering en luchtpijpstering kunnen door bloedzuigers en andere ontstekingwerende middelen worden voorgekomen, zoo dat zelfs aan het verzuim van deze middelen derzelver ontstaan moet worden toegeschreven (CCLXXII, CCCXLIII, CCCLXII).

Door bloedzuigers wordt ook de geelzucht genezen, die meestal door ontsteking van de maag, van het twaalfvingerengedarmte, en van de lever wordt voortgebragt (CCLXXIX). Ook de geelzucht zonder koorts, en derhalve ook die van de pas geborene kinderen, vereischt, als uit dezelfde oorzaak voortspruitende, ontstekingwerende geneesmiddelen, en luistert niet naar *purgantia* (CCCXI). Insgelijks worden door dezelfde geneesmiddelen, door welke eene *Gastro-Enteritis* moet worden weggenomen, de verstoppingen van de lever genezen (CCCXLIV). Zelfs alle verschijnsels van gal, van slijm, en zoo er andere teekenen van *saburra gastrica* zijn, worden, op eene zeer veilige en spoedige wijze, door bloedzuigers op de maagstreek, door de onthouding van spijs en door het drinken van water weggenomen, terwijl braakmiddelen nadeelig zijn (CCLXXVIII). Ook *epidemische* Roodeloopen houden volkomen op, wanneer bij het begin van de ontsteking der dikke darmen, bloedzuigers in eene behoorlijke hoeveelheid *ad anum geappliceerd* worden (CCLXXVI). De ingewandswormen vereischen, wanneer zij eene *Gastro-Enteritis* verzellen, als het gevolg van deze zijnde, geene bijzondere geneesmiddelen, daar ze gelijktijdig met het ophouden der ontsteking worden uitgeworpen: zonder deze kunnen bijzondere geneesmiddels tegen dezelve te pas komen (CCLXXXVI en V).

Steenen in de nieren en in de blaas zijn het gevolg van eene verborgene ontsteking, men moet dus, om dit ongemak te voorkomen en te verzachten, bloedzuigers aanleggen en verzachtende dranken toedienen. (CCCLVI en VII).

In de ontstekingen van de gewrichten, zoo als in de jicht, is het niet altijd voldoende, dat men bloedzuigers aan de pijnlijke plaatsen legge, maar men moet ook dikwijls op de maagstreek eene plaatselijke bloedontlasting in het werk stellen (CCXXXII seqq. CCLXXX).

Klierziekten, die op de oppervlakte van het ligchaam voor den dag komen, worden door bloedzuigers, mits men ze niet schroomvallig gebruike, genezen, terwijl men hierdoor tevens de *scrophuleuse* gesteldheid niet laat tot stand komen (CCCXCVII).

Men gaat dezen aanleg tot klierziekten het best tegen door drooge lucht, door warmte, door licht en door beweging (CCCXCVIII en CDI). Prikkelende middelen kunnen slechts door toevallige omstandigheden eene goede uitwerking hebben, door namelijk de afscheidende werktuigen te prikkelen en alzoo eene *revulsie* te weeg te brengen (CCCXCIX en CD). Hetzelfde geldt van *herpes*, *scabies* en andere huidziekten, die men door zamentrekkende of andere prikkelende middelen geneest (CDXV), daar men deze ongesteldheden met plaatselijke bloedontlastingen en verzachtende middelen behandelen moet (CDXIV). Evenmin als de klierziekte, vereischt ook de kanker eenige bijzondere geneeswijze. Ook deze ziekte (Broussais spreekt echter alleen van den kanker der baarmoeder) kan tegengegaan worden, zoo men de prikkeling in het begin tot bedaren brengt (CCCLIV en V). Zelfs de Venusziekte kan door een groot getal bloedzuigers, in het begin der ziekte *geappliceerd*, overwonnen worden: zoo zij echter verouderd is, moet men gelijktijdig van spijs-

onthouding gebruik maken. In het toedienen van kwik en andere *antisyphilitica*, die slechts genezing kunnen bewerken, door eene *revulsie* op de ontlastende haarvaten (capillaires dépurateurs) te weeg te brengen, moet men zeer voorzigtig te werk gaan, daar deze middelen ligt eene gevaarlijke maag en darmontsteking veroorzaken (CDV—CDXII).

Scheurbuik zonder ontsteking wordt door gezonde kost, door zuivere lucht, door licht, door uitspanning van ziel en door prikkelende middels genezen: maar, wanneer er ontsteking aanwezig is, moet men slechts verzachtende, inwikkelende middels en groenten gebruiken (CCCLXXV). Ook de ziekelijke toestand der tandkassen, door welken de scheurbuik somtijds vergezeld wordt, is eene ontsteking en vereischt onstekingwerende, en eerst later zacht prikkelende geneesmiddels (CCCLXXVI). De zwakte, die in scheurbuik wordt waargenomen, levert alleen dan de voornaamste aanwijzingen op, wanneer er gelijktijdig geene ontsteking bestaat (CDXL).

Waterzucht, uit een beletsel in den omloop van het bloed voortkomende, wordt door bloedontlastingen en door ligte pisdrijvende middels genezen (CCCXCII). Zij ontstaat dikwijls uit eene langdurige ontsteking, die *organische* gebreken veroorzaakt, en kan in dat geval zelden genezen worden (CCCXCIII). Onder deze *organische* gebreken behoort ook de ziekelijke ontwikkeling (hypertrophie) van het hart, in welk geval men het vingerhoedskruid met nut gebruikt (CCCXCII). Zweet- en pisdrijvende middels komen te pas, wanneer de waterzucht aan eene verhinderde werking van de haarvaten moet worden toegeschre-

ven (CCCXCIV). Versterkende geneesmiddels, goed voedsel en wijn eindelijk worden vereischt in waterzucht, die na slechte spijsvertering, bloedvloeijingen, en andere uitputtende oorzaken volgt; ook kan men alsdan werkzame pisdrijvende middels gebruiken, zoo men slechts zeker is, dat er geene *vitia organica* aanwezig zijn (CCCXCV en VI).

Krampen en stuiptrekkingen van allerlei aard wijken, daar ze altijd door prikkeling van het een of ander deel veroorzaakt worden, voor ontstekingwerende en dikwijls ook voor *revellerende* geneesmiddels (CCCLXI). Krampstillende middels daarentegen kunnen slechts dan genezing te weeg brengen, wanneer de prikkeling niet tot den graad van ontsteking gekomen is, en wanneer dezelve door de maag verdragen worden, zonder overprikkeling te veroorzaken (CCCXXII). Ook worden door deze geneesmiddels dikwijls slechts de verschijnsels onderdrukt, terwijl de ontsteking der weefsels, die de oorzaak van dezelve is, en dus ook de ziekte zelve, heviger wordt (CCCLXXIII).

Men kan in stuiptrekkingen, mits er geene ontsteking van de ingewanden worde waargenomen, van het vingerhoedskruid gebruik maken, dewijl dit middel zeer de zamentrekkingskracht van de aan onzen wil onderworpene spieren verzwakt (CCCLXV).

De *hypochondrie* wordt door dezelfde middels genezen, die eene *Gastro-Enteritis* doen ophouden, en vooral door beweging van het ligchaam en door uitspanning van de ziel (CCCXLIII). Daarentegen zijn krampstillende middelen in *hypochon-*

drie en *hysterie* dikwijls nadeelig, door de prikkeling te vermeerderen (CCCLXXII).

Zwakte is meest altijd het gevolg van prikkeling, en slechts somtijds maakt zij voor zich zelve de ziekte uit (CDXXIII). Wanneer zwakte uit eene spoedig verloopende ontsteking, buiten het spijsverteringskanaal, ontstaat, vereischt zij het gebruik van ligte spijzen, die bijna geheel verteren. Heeft daarentegen de ontsteking een langdurig verloop, dan vordert de zwakte van den lijder spijzen, die een weinig vaster zijn, maar die echter gemakkelijk verteerd kunnen worden: versterkende middels moet men slechts in zeer geringe giften gebruiken (CDXLVII). Algemeene zwakte zonder ontsteking vereischt slechts goed voedsel en een weinig wijn om de spijsvertering te bevorderen: indien zij met moeite volbragt wordt, moet men bittere middels gebruiken (CDXLVI).

Over de diaetetische en pharmaceutische hulpmiddelen, van welke BROUSSAIS *zich bedient.*

(Materies diaetetica et pharmaceutica)

Dat een doelmatige leefregel en het gepaste gebruik zoo wel van spijs en drank, als van al het overige, dat ons omgeeft, en in eenen ruimeren zin tot het gebied van de *Diaetetica* gebragt wordt, den grootsten invloed op de genezing van alle ongesteldheden uitoefent, wordt door alle Geneesheeren gereedelijk erkend, weswege wij ook in het kort

moeten melding maken van de voorschriften, die BROUSSAIS, ten dezen opzigte, met een enkel woord heeft gegeven.

De zielsuitspanning, die tot de meestvermogende *psychische* geneesmiddelen behoort, wordt tot genezing van *hypochondrie*, van *scirrheuse* ontaardingen van het darmkanaal, en van longtering aanbevolen (CCCXLIII): ook wordt zij als een voortreffelijk hulpmiddel bij de genezing van scheurbuik aangeraden (CCCLXXV).

Bij de behandeling van de scheurbuik en van de klierziekte wordt zoo wel de invloed van het licht, als eene zuivere en drooge lucht aanbevolen (CCCLXXV en CCCXCVIII); terwijl de lucht op het land ook gezegd wordt voor de zulken, die aan langdurige *Gastro-Enteritis* lijden, dienstig te zijn (CCCXLVIII). De reden, waarom BROUSSAIS nergens van den schadelijken invloed, dien het licht op ongesteldheden kan uitoefenen, melding maakt, moet waarschijnlijk hierin gezocht worden, dat hij de algemeene ontstekingsziekten geheel verwerpt, en, wat de plaatselijke ontstekingen betreft, bijna altijd die van het darmkanaal op het oog heeft.

Ligchaamsbeweging wordt door BROUSSAIS voorgeschreven tot genezing van *hypochondrie* en longtering (CCCXLIII), van de klierziekte (CCCXCVIII), en van krampen en stuiptrekkingen (CCCLXXIII), mits dezelve niet overmatig zij, dewijl zij dan gevaarlijk is, zoo als het paardrijden in langdurige *Gastro-Enteritis* (CCCXLVII).

Onthouding van spijs behoort tot de meestvermogende verzwakkende geneesmiddelen (CCLXIV,

CCLXVI, CCCXXXIII, CCCXLVI); zij wordt echter ook in ongesteldheden, die minder hevig zijn, gevorderd, zoo als b.v. bij verschijnsels van gal CCLXXVIII), tot genezing van krampen en stuipen (CCCLXXIV), in de Venusziekte (CDVII) enzv. Zij moet evenwel niet te groot zijn, dewijl de maag door hare *sympathiën*, den tot de uitoefening van de verrigtingen noodigen, graad van prikkeling onderhouden moet (CCXC), en dewijl er door gebrek aan voedsel prikkeling en soms ontsteking van de maag ontstaat (CCCI, CCCII, CCCXXXVI).

Het drinken van water is nuttig bij galachtige en slijmachtige verschijnsels van de ingewanden (CCLXXVIII), ook wordt het inwendig gebruik van koud water, in het begin van eenen *Typhus*, bijzonder aanbevolen (CCCXIX. De mineraalwateren worden algemeen door Broussais afgekeurd, daar ze slechts soms, door eene *revulsie* te veroorzaken, eenige verligting voor het oogenblik kunnen aanbrengen, en daarentegen het hart en het geheele vaatgestel zeer sterk prikkelen, den aanleg tot bloedvloeijingen vermeerderen en behalven deze, slagaderbreuken, verlammingen en beroerten voortbrengen (CCCL, CCCLII, CCCLXX).

Zuurachtige dranken (*boissons acidulées*) behooren tot de verzwakkende hulpmiddelen van de kunst (CCLXIV), en worden als zoodanige, schoon hoogst zelden, om eene reden, die ons weldra blijken zal, door Broussais aanbevolen (CCCXXIV, CCCXXVII.

Van het meest uitgestrekte nut zijn dunne, waterachtige, min of meer lijmige, verzachtende en

inwikkelende dranken (CCCXXX, CCCXXXIII, CCCXLV, CCCLXXV, CDXLIX). Deze dranken namelijk worden in de meeste ongesteldheden boven andere *diaetetische* middelen door den Franschen Geneesheer aangeprezen, dewijl hij, zoo als wij reeds meermalen zagen, steeds aan openbare of verborgene ontstekingen van de maag en het darmkanaal denkt, en dus alles zoekt te vermijden, wat onder deze omstandigheden eenen nadeeligen invloed kan hebben. Wat derzelver werking betreft, deze verschilt natuurlijk naar de bestanddeelen, uit welke zij worden zamengesteld, zoo als men dit uit derzelver namen gemakkelijk kan opmaken. Eenvoudig water met suiker wordt door Broussais het veelvuldigst gebruikt: behalve het *eau sucré*, ook *Tisane de riz*, *eau de riz gommée*, *Tisane d'orge*, *Tisane de gomme laitée*, *Decoction de pain*, *Decoction blanche*, *gomme édulcorée*, *Créme de riz*, *Riz au lait*, enz.

Wanneer het gebruik van de opgenoemde middels niet voldoende is, maar algemeene zwakte daarentegen het gebruik van spijzen vordert, die een weinig vaster zijn, maar echter gemakkelijk verteerd kunnen worden, zoo als dit bij langdurige ontstekingen buiten het darmkanaal het geval is, (CDXLVII, dan wordt ook het gebruik van soep, van ligte groenten, van vleesch en van eijeren toegestaan (CCCXXXVI, CCCLXXV, CCCXCV, CDXLVI et IX, CDLII).

Ook het gebruik van rooden wijn wordt aan *patiënten*, die aan uitputting van krachten, aan gebrekkige spijsvertering, aan waterzucht enzv.

lijden, aanbevolen en voorgeschreven (CCCIV, CCCXXXI, CCCXCV, CDXLVI, CDL).

Konden wij tot dus verre de voorschriften van Broussais, welke tot de *Hygieine*, en wel vooral tot de *Diaetetica*, betrekking hebben, in weinige woorden opgeven, wij kunnen bijna even kort de uit- en inwendige geneesmiddelen vermelden, die door den Franschen Geneesheer worden gebezigd. Daar namelijk bijna alle ongesteldheden uit eenen geprikkelden toestand van verschillende weefsels verklaard worden, en de Geneesheer derhalve bijna in alle ziekten, aan één en dezelfde *Indicatie* voldoen moet, het verminderen en wegnemen van bestaande prikkeling namelijk, valt het gemakkelijk te begrijpen, dat Broussais slechts van een klein getal geneesmiddelen gebruik maakt.

De bloedontlasting behoort tot het getal van de verzwakkende geneesmiddels en is onder dezelve het meest vermogende (CCLXIV). De aderlating, of bloedontlasting uit grootere vaten, komt te pas bij zulke bloed-ophoopingen (*engorgemens sanguins*), die onder den invloed van eene prikkeling, op eene spoedige wijze plaats hebben; in alle overige gevallen verdient de bloedontlasting uit de haarvaten (la saignée des vaisseaux capillaires), in het begin van de ongesteldheid, en zoo veel mogelijk nabij het voornaamste punt van de prikkeling, dat is op dat gedeelte van de huid, hetwelk aan het ontstokene ingewand beantwoordt, in het werk gesteld, de voorkeur (CCLXV). Men kan beide deze bloedontlastingen bij versche ontstekingen van voorwerpen, die te voren gezond waren, tot aan

flaauwte toe in het werk stellen (CCLXVI): maar bij personen, die weinig bloed hebben, brengen zij altijd een groot kwalijk bevinden (beaucoup de malaise) voort, vermeerderen de bloedophoopingen van de ingewanden, en veroorzaken daardoor dikwijls stuiptrekkingen en koorts (CCLXVIII) — Dit zijn de éénige stellingen, welke wij bij BROUSSAIS ontmoeten tot de bepaling van het gebruik van algemeene en plaatselijke bloedontlastingen. Niet alleen is het moeijelijk, om hier uit steeds te kunnen opmaken, in welke gevallen *algemeene* en in welke *plaatselijke bloedontlastingen*, volgens het gevoelen van den Franschen Geneesheer, te pas komen; maar deze moeijelijkheid is nog grooter gemaakt, door dien BROUSSAIS onder het woord *saigneé*, hetwelk meestal voor *aderlating* gebruikt wordt, elke *bloedontlasting* (door anderen émission sanguine etc. genoemd) verstaat, en het dus in alle die gevallen, in welke BROUSSAIS van *saignées* spreekt, zonder er de woorden *générale*, *des gros vaisseaux*, *locales*, *des vaisseaux capillaires* etc. bij te voegen, twijfelachtig kan zijn, welke soort van bloedontlasting door hem bedoeld worde. In de meeste stellingen echter, in welke dit plaats heeft, mag men voor het woord *saignées* dat van *sangsues* in de plaats stellen, daar BROUSSAIS het laatstgenoemde woord, om minder eentonig te zijn, somtijds schijnt vermeden te hebben.

Bepaaldelijk wordt de aderlating slechts ééns of tweemalen door BROUSSAIS aanbevolen. In bloedvloeijingen namelijk zonder uitwendige beleedigingen ontstaan, worden algemeene en plaatselijke bloed-

ontlastingen aangeraden (CCCLXVI), terwijl in hevige hersenontsteking, de ontlasting van bloed uit de *vena jugularis*, of uit eene springader vermeld wordt (CCLXX). In buikvliesontsteking wordt daarentegen van de aderlating gezegd, dat zij zelden eene genezing te weeg brengt (CCLXX).

Veelvuldiger dan de algemeene worden de plaatselijke bloedontlastingen in de Praktijk van den Heer Broussais aangewend, en bijna op elke bladzijde zijner schriften vermeld. In de meeste gevallen hebben deze plaatselijke bloedontlastingen een des te grooter nut, hoe meer zij in de nabijheid van het aangedane deel kunnen geschieden (CCLXV); in een enkel geval, echter, is het beter dezelve op eenigen afstand van het geprikkelde deel in het werk te stellen, zoo als in verouderde ontstekingen, dewijl zij in deze den toevoer van het bloed zouden vermeerderen (CCLXVII). Wat de wijze betreft, op welke deze plaatselijke bloedontlastingen verrigt worden, is het uit alle de stellingen van BROUSSAIS blijkbaar, dat hij zich tot dit einde steeds van bloedzuigers bedient, daar het gebruik van *bloedige koppen* (ventouses scarifiées) slechts ééns vermeld wordt (CCLXXV), gelijk wij, over de hersenontsteking sprekende, zagen, dat dit ook van het *openen der aders* in de nabijheid van ontstokene deelen, geldt (CCLXX), terwijl van *scarificaties* en *mouchetures* nergens gesproken wordt. — Bloedzuigers nu kunnen niet alleen in een aanzienlijk getal, daar de Geneesheer van het *Val-de-grâce* dikwijls van veertig of tachtig gelijktijdig gebruik maakt, en er ook in de *Propositions* van *sangsues*

appliquées avec profusion (CCCXIII), *avec hardiesse* (CCCXCVII), en van *sangsues abondantes* (CDV) wordt melding gemaakt, maar ook herhaalde malen (CCLXIX), en op alle plaatsen van het ligchaam aangelegd worden. Bij voorbeeld aan de slapen van het hoofd en op de plaats van de *vena jugularis* (CCCXXXV), aan het bovenste (CCLXX, CCLXXVII), en onderste gedeelte van den hals (CCLXXII) onder de oksels en in den omtrek der sleutelbeenderen (CCLXXIII), tusschen het *epigastrium* en *hypochondrium* (CCLXXIX), op de navelstreek (CCCXII), op de streek van de nieren (CCCLVI), op het onderste gedeelte van den buik (CCCXIII, CCCXXXVIII), *ad anum* (CCLXXIV, CCLXXVI, CCCXXX), op andere plaatsen, waar zij gevorderd worden, zoo als bij ontsteking van de *parotis*, bij gewrichtsontstekingen (CCLXXX), bij uitwendige kliergezwellen (CCCXCVII), bij plaatselijke *syphilitische* ongemakken (CDV) enzv. De voornaamste plaats evenwel, op welke bloedzuigers moeten aangelegd worden, blijft altijd de maagstreek, die in de meeste stellingen van BROUSSAIS opzettelijk genoemd wordt.

Tot de ontstekingwerende geneesmiddels behoort verder het gebruik van koude omslagen, van ijs en van koude baden. In hersenontsteking wordt het bedekken van het hoofd met koude omslagen aangeraden (CCLXX): ook in *congesties* naar het hoofd, met eenen zwakken polsslag (CCLXXI). Koude omslagen op den buik komen in hevige *Gastro-Enteritis* te pas (CCCXV en XVI); verder in tusschenpoozende koortsen, gedurende de hitte

(CCCLXXVIII), in het begin van *Typhus* (CCCXIX) en in het laatste tijdperk van de gele koorts (CCCXXVI). In *meteorismus* wordt het bedekken van den buik met ijs aanbevolen (CCCXXXIV). Koude baden behooren onder de uitwendige geneesmiddels van *Gastro-Enteritis*, mits er geene ontsteking van de longen aanwezig zij (CCCXV).

Afleiding van de geprikkelde weefsels door warme pappen aan de onderste ledematen, wordt in hersenontsteking (CCLXX), en in *Gastro-Enteritis*, die met misselijkheid en braking vergezeld gaat (CCCXXVIII), aanbevolen: ook kunnen warme pappen op het aangedane deel zelve van nut zijn (CCCXIV en CCCXVI).

Als *rubefaciens* van de onderste ledematen, wordt in bloedophoopingen van de hersenen, het gebruik van heet water vermeld (CCLXXI). De Spaansche vliegpleisters kunnen, na eene voorafgegane ontstekingwerende geneeswijze, bij ontstekingen van de longen van nut zijn (CCLXXXIX), doch bij die van de maag en ingewanden is dezelver gebruik meestal nadeelig (CCLXXXVIII). Een *Vesicatorium* in den nek of tusschen de schouderbladen wordt als hulpmiddel vermeld, om eene al te overvloedige neusbloeding te doen ophouden (CCCXL). In bloedspuwing en in bloedvloeijingen van de ingewanden kan men met nut van eene Spaansche vliegpleister op de aangedane deelen gebruik maken (CCCXLI). — Het gebruik van de *Cauteria*, de *Setacea* en de *Moxa* wordt slechts ééns vermeld bij gelegenheid, dat er over de longontstekingen gesproken wordt (CCCVIII). — Niet alleen worden

deze geneesmiddels, maar ook alle overige uitwendige, zamentrekkende, prikkelende, roodmakende en bijtende middels, van welke men zich tot het genezen van *ulcera*, *herpes*, *scrophulae* enzv. bedient, door BROUSSAIS tot de *revellentia* gebragt (CDXV), schoon hij somtijds derzelver gebruik, na eene voorafgegane uitwendige ontstekingwerende geneeswijze, schijnt toe te staan, zoo als dat van zwavelmiddelen in *herpetische* ongemakken (CDXV).

Tot de uitwendige geneesmiddels van den Franschen Geneesheer behooren ook de verzachtende (lavements emollients, adoucissants), de koude, de zuurachtige (lavements acidulées), en de inwikkelende met *Opium tinctuur* bedeelde lavementen CCCXXVI, CCCXXIX, CCCXXX, CDXXII), schoon elk van dezelve slechts ééns vermeld wordt. Wat eindelijk de warme baden betreft, derzelver gebruik wordt door BROUSSAIS afgekeurd, dewijl zij bij *Gastro-Enteritis en Peritonitis* geen nut kunnen aanbrengen (CCCXIV en XV).

Onder de inwendige geneesmiddelen bekleeden de ontstekingwerende en de verzachtende (antiphlogistica et emollientia) in de Praktijk van den Franschen Geneesheer de voornaamste plaats, daar hij van dezelve bijna even dikwijls als van de bloedzuigers melding maakt, terwijl hij dezelve het liefst met den naam van *adoucissants* schijnt te bestempelen. Tot derzelver getal moeten waarschijnlijk slechts de verdunnende en inwikkelende dranken, die wij reeds onder de *diaetetische* hulpmiddels gerangschikt hebben, gebragt worden, daar er van geene anderen opzettelijk wordt melding gemaakt. Echter kan men tot dezelve ook

brengen de *Decoction de Chiendent* (Decoctum Taranaei), het *Eau de Guimauve* (Decoctum Malvae), het *Eau de Groseille* (Aqua Ribesiorum) en dergelijke, van welke BROUSSAIS zich somwijlen bedient.

Het gebruik van braakmiddels wordt slechts ééns door BROUSSAIS aangeraden, bij vergiftigingen namelijk, die door bedorven vleesch, *champignons* enzv. plaats hebben, over wier geneeskundige behandeling hij zich in de volgende opmerkelijke woorden uitlaat: « elles doivent être traitées par le vomissement pro- « voqué au moyen des boissons adoucissantes" (!) — « quand le poison est encore dans les voies gas- « triques." Over den nadeeligen invloed van braakmiddels spreekt BROUSSAIS daarentegen herhaalde malen (CCLXXVII en VIII, CCLXXXVII, CCCXXVIII, CCCXXXVII, CCCXLIX enzv).

Op dezelfde wijze, als over de braakmiddels, laat BROUSSAIS zich ook over de purgeermiddels uit. *Eccoprotica* (purgatifs mucoso-sucrés) en *salia neutra* kunnen soms na vergiftigingen, spoedig gebruikt zijnde, van nut zijn (CDXXI en II), ook kunnen de middelzouten en het *calomel* in langdurige en ligte maag en darmontstekingen, die zonder *colitis* plaats hebben, somtijds genezing aanbrengen (CCXCIX), gelijk ook in sommige soorten van waterzucht het gebruik van *purgantia* wordt toegestaan (CCCXCIV). Overigens worden de purgeermiddels geheel door BROUSSAIS afgekeurd, zoo als b. v. in geelzucht (CCCXI) enz., dewijl die, welke tot de *amara* behooren, de inwendige warmte vermeerderen, en de middelzouten niet zelden eene langdurige ontsteking voortbrengen, of

eene dunne ontlasting onderhouden, die in uittering of waterzucht eindigt (CCLXXXVII).

Van de fluimenlozende middelen zegt BROUSSAIS, dat zij bij *catarrhale* aandoeningen van de longen slechts *palliative* middelen zijn, doch geenszins tot genezing dienen kunnen (CCCLIII).

Het gebruik van zweetdrijvende middelen wordt slechts in waterzucht (CCCXCIV) en in de Venusziekte (CDVII) toegestaan. In de eerstgenoemde ziekte wordt ook over het nut van pisdrijvende middelen gesproken (CCCXCII, III, IV en VI), terwijl deze geneesmiddels daarentegen in *catarrhus vesicae* en bij aanwezigheid van graveelstoffen, ten hoogste worden afgekeurd. (CCCLVII en VIII).

Over het gebruik van het vingerhoedskruid schijnt BROUSSAIS wat gunstiger, dan over dat van andere geneesmiddels, te denken, daar hij hetzelve aanbeveelt tot verhoeding van te groote en ziekelijke ontwikkelingen van het hart (hypertrophies du coeur) en tot genezing van ziekten, die uit deze haren oorsprong hebben, zoo als eenige soorten van waterzucht en van bloedvloeijing (CCCLXIII, CCCLXVIII, CCCXCII). Ook meent hij, dat men bij stuiptrekkingen van de *Digitalis* met nut kan gebruik maken (CCCLXV).

Van *acida vegetabilia* maakt BROUSSAIS nergens opzettelijk melding, terwijl het gebruik van *boissons acidules* slechts eene enkele keer wordt aangeraden (CCCXXIV, CDXX, CDXXII). Wat de mineraalzuren betreft, wordt alleen bij bloedvloeijingen van de ingewanden van het zwavelzuur melding gemaakt (CCCXLI).

16

Zeepaardige geneesmiddelen (saponacea) worden bij langdurige leverontsteking, bij graveel en niersteenen, wel genoemd, maar afgekeurd. (CCCX, CCCLVII).

Bittere en versterkende geneesmiddels (amara et tonica) worden bij algemeene zwakte tot verbetering van de spijsvertering toegestaan (CDXLVI), ook wanneer eene bleeke en breede tong of andere verschijnsels eenen kwijnenden toestand van deze verrigting aanduiden (CDXLV). In waterzucht, die na slechte voeding, na bloedvloeijingen en andere uitputtende oorzaken ontstaat, kunnen dezelve van dienst zijn (CCCXCV, en VI,) gelijk ook in verouderde *catarrhale* aandoeningen van de longen, in welke zelfs zamentrekkende middelen, zoo als de loodsuiker, te pas kunnen komen (CDXLVIII).

Over den tijd en over de wijze, op welke men in tusschenpoozende koortsen van *Kina* gebruik moet maken, schijnt BROUSSAIS vrij eenstemmig met andere Geneesheeren te denken (CCCXXIX, CCCLXXXIII, et IV); schoon hij dit geneesmiddel met de gewone *tonica* en *stimulantia* schijnt gelijk te schatten, en ook nergens van hetzelve als *antisepticum* melding maakt.

Of BROUSSAIS zich in zijne Praktijk ook van *Mercurialia* bedient, kan men uit zijne korte stellingen niet met zekerheid opmaken. In *Syphilis*, schoon deze ziekte, zelfs wanneer zij verouderd is, nog voor *antiphlogistica* en spijsonthouding wijkt, schijnt het gebruik van kwikmiddels, dewijl de genoemde geneeswijze voor de lijders onaangenaam is, te worden toegestaan (CDVI). Overigens wordt het

gebruik van *Mercurius dulcis* in andere ongesteldheden, zoo als in langdurige leverontsteking, afgekeurd (CCLXXXVII, CCCX), en deszelfs werking niet slechts hier, maar ook in de Venusziekte, uit eene *revulsie* verklaard (CDVII).

Alle krampstillende middels (Antispasmodica) worden door Broussais als prikkelende geneesmiddels beschouwd, en daarom in alle die gevallen van *hypochondrie*, *hysterie* en andere ziekten van het zenuwgestel afgeraden, in welke eene groote prikkelbaarheid van de maag aanwezig is (CCCXXII). Daar nu de meeste verschijnsels, die aan het zenuwgestel worden toegeschreven, in eene ontsteking van weefsels hare oorzaak hebben, kan derzelver gebruik dikwijls zeer nadeelig zijn (CCCLXXIII). Alleen in zwakte, die uit stuiptrekkingen zonder maagontsteking ontstond, worden vlugge krampstillende middels (antispasmodiques diffusibles) voorgeschreven (CDLII).

Voor de prikkelende geneesmiddels eindelijk wordt herhaalde malen door Broussais gewaarschuwd (CCXCII), zelfs in zoodanige omstandigheden, in welke men derzelver gebruik voor aangewezen zou houden (CDXXVIII), zoo als in de scheurbuik, in welke zij slechts met behoedzaamheid kunnen gebruikt worden (CCCLXXV en VI). In *scrophulae* en andere ongesteldheden werken zij als *revulsive* geneesmiddels (CCCXCIX, CD).

II. DEEL.

OORDEELKUNDIGE BESCHOUWING VAN HET NUT EN NADEEL, DAT MEN UIT DE OPVOLGING VAN DE VOORSCHRIFTEN VAN BROUSSAIS IN ONZE GEWESTEN TE WACHTEN HEEFT.

I. AFDEELING.

Onderzoek, of de opvolging van de voorschriften van BROUSSAIS *in de behandeling van ziekten, ook in onze gewesten, voordeel kan aanbrengen.*

Over de vorderingen, die de Natuurkunde van den mensch en de ziektekundige Ontleedkunde, door de nasporingen van BROUSSAIS en deszelfs aanhangers, gemaakt heeft en nog maken kan, zouden wij thans, bij wijze van Inleiding tot deze Afdeeling van onze Verhandeling, spreken kunnen, zoo wij niet vreesden, ons hierdoor aan wijdloopigheid schuldig te maken, of ons buiten het bestek van de ons opgegevene taak te verliezen. Wij gaan dus liever terstond over tot de beantwoording der vraag, of men ook, ten opzigte van de geneeskundige ziektebehandeling, uit de opvolging van de voorschriften van BROUSSAIS, in onze gewesten, nut en voordeel te wachten hebbe.

Gelijk er geen geneeskundig leerstelsel geweest is, hetwelk niet, hoe eenzijdig het ook was, of hoe weinig het ook aan de groote verwachtingen ten

laatste voldeed, door eene of andere nog niet volkomen bewezene waarheid te bevestigen, of door dwalingen te bestrijden en te vernietigen, eenig wezenlijk nut aan de Geneeskunde heeft aangebragt; zoo zal men ook ten opzigte van het leerstelsel van Broussais, na een onpartijdig en naauwkeurig onderzoek, moeten erkennen, dat in hetzelve, niettegenstaande groote en veelvuldige gebreken, echter wel het een en ander geleerd en voorgeschreven wordt, hetgeen of tot verklaring van verschijnsels, die men in den gezonden en zieken mensch waarneemt, dienen, of eenige praktische nuttigheid aan het ziekbed kan opleveren.

Daar het niet te ontkennen is, dat de leer van Broussais in Frankrijk eenige voordeelen heeft aangebragt, welke op ons land volstrekt niet toepasselijk zijn, zoo als bij voorbeeld, de vlijtiger beoefening van de, voorheen in Frankrijk algemeen verwaarloosde, Algemeene Ziektekunde, die sedert de invoering van dat leerstelsel heeft plaats gehad, zoo zullen wij slechts over die voordeelen spreken moeten (zoo als dit ook in de vraag zelve bepaald wordt), die ook in onze gewesten uit de leer van Broussais kunnen getrokken worden, en op de behandeling van ziekten betrekking hebben.

Om nu dit voordeel uit de door Broussais gegevene voorschriften te kunnen trekken, moet men steeds, hetgeen wij reeds hier met een woord moeten opmerken, op het verschil tusschen ons land en *Frankrijk* bedacht zijn (1). De woorden van

(1) Over de natuurlijke gesteldheid van ons Vaderland verdient vooral gelezen te worden de *Natuur- en Geneeskundige*

Baglivius toch « Scribo in aëre Romano" moeten ook bij het lezen der schriften van Broussais en bij het beoordeelen van zijne geneeswijze, steeds in onze gedachten zijn, daar er tusschen onze gewesten en *Frankrijk* een verschil bestaat, dat zoowel op *physische* als *moreele* oorzaken gegrond is. Gelijk immers het klimaat van *Frankrijk* minder veranderlijk en minder vochtig is dan het onze, zoo verschilt ook, ten opzigte van *temperament* en leefwijze, de Franschman niet weinig van den Nederlander. Gelijk toch de Franschen door hun *temperament* meer prikkelbaar en tot toorn geneigd zijn, zoo hellen de bewoners van ons land daarentegen meer tot het *temperamentum phlegmaticum* over. Gelijk huisselijkheid en het opvolgen van aangenomene gewoonten eenen hoofdtrek van ons karakter uitmaken, zoo zoekt de Franschman daarentegen zijne vermaken buiten 's huis, en eet, drinkt, slaapt en werkt op alle uren, die hem gelegen komen. De Franschen maken daar en boven niet alleen een vrolijker, zorgeloos en zinnelijk genot meer najagend volk uit, maar zijn ook gewoon, meer voor ligchamelijke beweging te zorgen, terwijl zij zoo van geene ligtere, echter zeker van eene meer spaarzame diëet gebruik maken.

Wanneer wij dus bij hen aan *tisanes* en *lavemens émolliens* boven meer vermogende middelen de

---

Verhandeling van J. J. van den Bosch, *over de oorzaken, voorbehoeding* etc. *der ziekten, uit de natuurlijke gesteldheid van het Vaderland voortvloeijende;* in de *Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem,* XVIII Deel, Haarlem 1778.

voorkeur zien geven, moeten wij op dit verschil, op hetwelk wij nog dikwijls zullen terugkomen, bedacht zijn. Men houde dus steeds het voorschrift van BAGLIVIUS (1) in het oog: « In remediis « itaque praescribendis, semper ante oculos habe « tui climatis naturam, tuorumque Popularium tem- « periem; neque quicquam praescribas, quod ex « libris didiceris, nisi praedicta calleas."

Na deze algemeene aanmerkingen te hebben laten voorafgaan, zullen wij thans opzettelijk trachten aan te toonen, dat men uit de waarnemingen en voorschriften van BROUSSAIS, zoo al geen groot en aanzienlijk, echter wel eenig nut, ook in onze gewesten, kan trekken. Zoo iemand meenen mogt, dat er, behalve de door ons opgegevene, nog wel andere bijzonderheden in het leerstelsel van den Franschen Geneesheer gevonden worden, die ons tot leering, of tot voordeel aan het ziekbed zouden kunnen verstrekken, beantwoorden wij deze aanmerking door toe te stemmen, dat dit niet onmogelijk is, maar tevens, door onze afkeerigheid te betuigen van het gedrag van zoodanige Geneesheeren en van zoodanige onderzoekers en beoordeelaars van de geschiedenis der Geneeskunde, die, eene ongepaste *liberaliteit* gebruikende, zelfs in de denkbeelden en voorschriften van hen, die aan de Geneeskunde het grootste nadeel, en aan de menschheid de talrijkste slagtoffers aangebragt hebben, steeds iets nieuws, iets bewonderens- en navolgens-waardigs meenen te ontdekken. Van eene zoodanige

(1) *De Praxi Medica* Libr. I. Cap. 9; *Oper. Medic.* edit. Lugdun. 1704, pag. 49.

inschikkelijkheid afkeerig zijnde, meenen wij het nut, dat, volgens ons oordeel, uit de leer van BROUSSAIS, ook door onze Geneesheeren kan worden getrokken, tot de volgende bijzonderheden te kunnen brengen.

I. *De geneeskundige leer van* BROUSSAIS *heeft er te regt op aangedrongen, om de ziekten, zoo veel mogelijk, tot de organen, die in hunne verrigtingen gestoord werden, terug te brengen, en om de ziekteverschijnsels steeds aan derzelver ware oorzaken toe te schrijven.*

Wanneer de practische Geneeskunde in de laatst verloopene vijf en twintig jaren eenige belangrijke, tot heil van het menschdom verstrekkende, vorderingen gemaakt heeft, dan meenen wij deze voornamelijk in dat gedeelte derzelve te moeten zoeken, hetwelk zich met de kennis en onderscheiding der ongesteldheden bezig houdt. Zonder eene naauwkeurige *diagnostische* kennis toch kan geenerlei ziekte door den Geneesheer doelmatig behandeld en genezen worden: « latent enim (zoo als BAGLIVIUS (1) zegt) « velut in alta nocte prima morbo« rum stamina, nec arte magistra in curationem « eorundem perveniemus, nisi facem praeferat solida « diagnosis." — Dat nu de *Diagnostiek*, aan welke men een zoo groot belang moet toekennen, ook in de tegenwoordige eeuw aanzienlijke vorderingen gemaakt hebbe, zal niemand ontkennen, die met de veelvuldige verdiensten van die Geneesheeren

(1) *Prax. Medic.* Libr. II. Cap. VIII. § 1. *Oper.* edit. laud. pag. 196.

bekend is, die tot de meer naauwkeurige kennis van de ziekten van het hart, van de luchtpijp en luchtpijpstakken, van de longen, van de hersenen enz., in nieuweren tijd, hebben bijgedragen. Dat echter de *Diagnostiek* des niet te min nog groote vorderingen maken kan en, zal zij aan de behoefte der Geneeskunde op eene meer volkomene wijze beantwoorden, nog maken moet, zal niemand willen in twijfel trekken. Doch op welke wijze zal nu de Geneesheer, die in dit opzigt tot de volmaking zijner kunst wenscht bij te dragen, in het opsporen en in de juistere beoordeeling van de ziekte-teekenen te werk gaan. Zal elk Geneesheer, op dezelfde wijze, als dit in onzen tijd door vele Natuuronderzoekers geschiedt, slechts een klein getal ongesteldheden, of het een of ander ziekte-geslacht, tot het veld zijner bearbeiding kiezen? Hij, aan wien het vergund is, om zich met soortgelijke afzonderlijke nasporingen opzettelijk bezig te houden, zal voorzeker veel tot de meer naauwkeurige kennis van zoodanige ongesteldheden kunnen bijdragen, gelijk ons dit door de voorbeelden van CORVISART, LAENNEC en zoo vele andere beroemde mannen geleerd wordt. Doch slechts zeer weinigen zijn in de gelegenheid om hunne kunst op eene zoodanige wijze te kunnen beoefenen, en deswege dient er een meer algemeen hulpmiddel tot de uitbreiding en volmaking der *Diagnostiek* te worden opgespoord. BROUSSAIS meent dit hulpmiddel daarin te hebben gevonden, dat hij de ziekten niet als onafhankelijke, op zich zelve bestaande, aandoeningen, die met een zeker getal verschijnsels gepaard gaan, maar steeds

als de gevolgen van één of meerdere, in hunne verrigtingen gestoorde *organen* wil beschouwd hebben, weswege hij er vooral op aandringt, om voornamelijk naar deze ziekelijk aangedane *organen* naauwkeurig te onderzoeken, en om de ziekteverschijnsels altijd aan derzelver ware oorzaken toe te schrijven. Dat in deze beschouwing van den Franschen Geneesheer veel waars ligt opgesloten, zal door elk onpartijdig beoordeelaar gereedelijk worden toegestaan. Dewijl men namelijk bij de beschrijving der meeste ongesteldheden de ziekte-teekenen al te zeer heeft opgehoopt, en de meeste van deze verschijnsels als steeds aanwezige teekenen van deze en gene ongesteldheden heeft voorgedragen, schijnt men langzamerhand aan sommige ziekteverschijnsels te veel gezag te hebben toegekend en hun, als het ware, ten koste van andere verschijnsels, het burgerregt te hebben verleend. Bij eene doelmatige toepassing kan het voorschrift van BROUSSAIS derhalve, om namelijk alleen aan die verschijnsels, door welke zich gestoorde verrigtingen van één of meerdere *organen* openbaren, gezag toe te kennen, aan de betere kennis en onderscheiding der ongesteldheden allezins bevorderlijk zijn. De beschuldiging van BROUSSAIS echter, als of deze beoefening der *Diagnostiek* tot nog toe geheel ware verzuimd geworden, is volstrekt ongegrond: men leze bij voorbeeld, wat BAGLIVIUS in het *Caput de signis morborum diagnosticis*, uit hetwelk wij de boven aangehaalde woorden ontleenden, over de teekenen, die bij de eerste ontwikkeling der *tubercula* worden waargenomen, reeds voor meer dan honderd dertig jaren

gezegd heeft (1). Daarenboven zou men ook verkeerd en eenzijdig te werk gaan, wanneer men insgelijks daar, waar volstrekt geene stoornissen in het een of ander bepaalde *orgaan* kunnen opgespoord worden, steeds eene plaatselijke aandoening vooronderstellen wilde.

II. *De Fransche Geneesheer gaf eenige wenken, die bij de beoefening der ziektekundige Ontleedkunde, allezins verdienen behartigd te worden.*

De ziektekundige Ontleedkunde, wier beoefening na MORGAGNI gedurende geruimen tijd was verwaarloosd geworden, heeft sedert het begin dezer eeuw zoo groote en zoo aanzienlijke vorderingen gemaakt, dat wij over de menigvuldige in de bewerktuiging der deelen gelegene ziektevormen, die door dezelve ontdekt en nader bekend zijn geworden, moeten verbaasd staan. Bij dezen rijkdom aan daadzaken, welken wij bij de nieuwere schrijvers over de ziektekundige Ontleedkunde ontmoeten, moet het ons zeker bevreemden, dat deze zelfde tak der Geneeskunde tot nog toe zoo weinig *resultaten* heeft opgeleverd, of, met andere woorden, zoo weinig invloed op de Praktijk heeft uitgeoefend. De reden hiervan is niet moeijelijk te geven en bestaat vooral hierin, dat men wel omtrent de veelvuldigheid van *organische* gebreken, omtrent derzelver verschillende geaardheid, ook, ten opzigte van vele, omtrent haren oorsprong en hare ontwikkeling,

(1) l. l. § 3, pag. 198.

door de ziektekundige Ontleedkunde tot betere denkbeelden is gekomen, maar dat men door deze geenszins tot de kennis van middelen heeft kunnen geraken, om die deelen, welke eene ziekelijke verandering in hare bewerktuiging ondergaan hebben, tot haren natuurlijken toestand terug te brengen. Daarenboven werd de ziektekundige Ontleedkunde, zoo als onlangs door den Hoogleeraar PRUYS VAN DER HOEVEN werd aangemerkt, door eenige Geneesheeren te zeer als eene op zich zelve bestaande Wetenschap, en meer uit een ontleedkundig dan *practisch* oogpunt, beoefend, terwijl men alleen de afwijkingen van den natuurlijken toestand, die bij de lijkopeningen gevonden werden, beschreef, doch van de ziekteverschijnsels, die voor den dood werden waargenomen, of geene melding maakte, of dezelve op eene onvoldoende wijze te boek stellen.

Volgens het gevoelen van BROUSSAIS echter bestaan er nog andere redenen, die tot hiertoe verhinderden, dat de ziektekundige Ontleedkunde aan de kennis en genezing der ziekten kon bevordelijk zijn. Schoon wij geenszins aan alles, wat BROUSSAIS in het tweede Deel van zijn *Examen* over dit onderwerp heeft in het midden gebragt, onze toestemming willen geven, vermits de meeste Geneesheeren, die in deze Wetenschap hebben uitgemunt, MORGAGNI niet uitgezonderd, aldaar op eene onregtvaardige wijze door hem beoordeeld en gering geschat worden, moeten wij echter opmerken, dat de Fransche Geneesheer voor de beoefening der ziektekundige Ontleedkunde ten minste twee wenken gegeven heeft, die allezins verdienen behartigd te

worden. Broussais merkt namelijk aan, dat de meeste Geneesheeren, bij het doen hunner lijkopeningen, meer op de reeds volkomen ontwikkelde *organische* gebreken, die als *laesiones secundariae* moeten beschouwd worden, dan op de eerste en voornaamste oorzaken der ziekelijke verschijnsels gelet hebben. Zoo werden bij voorbeeld, volgens de aanmerking van Broussais, verhardingen in de lever of in de milt, ontaardingen in de darmscheilsklieren enzv. uitvoerig beschreven en als ziekteoorzaken aangezien, terwijl de ziekelijke toestand, aan welken men deze ontaardingen moest toeschrijven, de ontstekingachtige prikkeling namelijk van het *duodenum* of van de overige *intestina tenuia* overzien werd en onvermeld bleef. — Ook is men, volgens het gevoelen van Broussais, en dit is een tweede wenk, die wel verdient behartigd te worden, bij het doen der lijkopeningen, op de *sympathiën* van het menschelijke ligchaam te weinig oplettend geweest. Zoo was men gewoon, en dit is eene beschuldiging, die even als de vorige, ook tegen Morgagni wordt ingebragt, om in de lijken van personen, bij welke men voor den dood vele *nerveuse* verschijnsels had waargenomen, alleen de hersenen te onderzoeken, aan de ligtste beleedigingen van dezelve eene overdrevene waarde te hechten, en daarentegen de overige deelen of niet te onderzoeken, of de beleedigingen, die men in dezelve waarnam, uit onkunde van de *sympathische* betrekkingen, met de waargenomene ziekte-verschijnsels in geen verband te brengen.

III. *Uit eene onpartijdige beschouwing en overweging van de leer van* BROUSSAIS *blijkt op nieuw de noodzakelijkheid, dat de Geneesheer in alle ongesteldheden, op den toestand van maag en ingewanden bedacht zij.*

De maag mag niet alleen tot de meest gevoelige deelen van het menschelijke ligchaam, volgens de door HALLER en anderen genomene proeven, gebragt worden, maar buiten de maag wordt er ook bijna geen bewerktuigd deel in het ligchaam gevonden, dat met alle overige werktuigen in een naauwer verband staat of grootere medelijdendheid uitoefent. De maag en ingewanden toch staan niet alleen met de huid in de naauwste betrekking (1), maar zijn ook door den *nervus vagus* met de hersenen, en daarenboven door die zelfde zenuw, die daarom *pneumo-gastricus* genoemd wordt, met het hart en de longen verbonden, terwijl zij door den *nervus sympathicus magnus* met de zenuwvlechten gemeenschap oefenen. Hieruit kan men dus reeds *a priori* opmaken, dat de maag niet enkel bestemd is, om spijs en drank te ontvangen, dezelve gedurende eenen bepaalden tijd terug te houden, geheel van aard te doen veranderen en uit te drijven, maar dat zij ook de eigenschap moet bezitten, om nieuwe veerkracht en werkzaamheid aan de meest verwijderde deelen, niet zoo zeer langs veruitgestrekte en moeijelijke wegen, maar onmiddellijk door den prikkel, die aan elke soort van voedsel eigen is,

---

(1) J. A. VAN BEMMELEN, *Diss. de Consensu inter primas vias et cutem.* L. B. 1815. 4°.

mede te deelen (1). En dit is het, wat door eene naauwkeurige waarneming van den gezonden en zieken mensch, *a posteriori* volkomen bevestigd wordt. Dat toch de maag op alle werktuigen van het ligchaam eenen zeer grooten *sympathischen* invloed uitoefent, is niet alleen reeds door de oudste Geneesheeren, zoo als HIPPOCRATES, ARETAEUS CAPPADOX, CAELIUS AURELIANUS en anderen erkend, maar ook door BOERHAAVE en FREDERIK HOFFMANN, door derzelver tijdgenoot HENRICUS JOSEPHUS REGA, door WHYT, RAHN, TISSOT en anderen volkomen en door menigvuldige waarnemingen bewezen (2). En hierom is het, dat de Geneesheeren steeds den grootsten invloed, zoo wel in den gezonden, als in den zieken toestand van het ligchaam, aan de maag hebben toegeschreven. Wij herinneren hier slechts de woorden van ARETAEUS CAPPADOX (3): « Stomachus delectatio-« nis tristitiaeque Hegemon seu princeps est, cordis « potens vicinus; sive ad tenorem animique alacri-« tatem, sive ad abjectionem (pusillanimitatem) ob

---

(1) B. WATERHOUSE, *Diss. de Sympathia partium corporis humani, ejusque, in explicandis et curandis morbis, necessaria consideratione.* L. B. 1780. 4°. Cap. II. pag. 23 seqq.

(2) Vidd. L. D. DE ROCHEFORT, *Diss. quaestionem sistens, an ventriculus sympathiae centrum;* in BALDINGERI *Sylloge* etc. vol. VI. Diss. 7. W. LOBÉ, *Diss. de Ventriculo, plurimorum morborum fonte.* L. B. 1788. 4°. P. JAS, *Diss. de mirabili, quae pectus inter et ventriculum intercedit, sympathia.* L. B. 1784. 4°.

(3) *De signis et causis diuturnorum morborum.* Lib. II. Cap. VI initio; in HALLERI *Artis Medic. Principum* Tom. V. edit. 8°. Lausannae 1762. pag. 109.

« consensum cum mente praecipue stomachi facultas « confert" (1). Men denke hier ook aan het gezegde van BAGLIVIUS: « Dum viget stomachus, vigent « omnia," en aan de woorden van VAN HELMONT: « Stomachus est palaestra certaminis febrilis." — Nog vele dergelijke gezegden zouden wij uit oudere en nieuwere schrijvers kunnen aanhalen, doch zouden hiermede een nutteloos werk verrigten, daar wel niemand het in twijfel zal trekken, dat men ten allen tijde van den gewigtigen invloed, dien de maag op de gezondheid van den mensch uitoefent, overtuigd zij geweest. BROUSSAIS is derhalve niet de eerste, die ons op denzelven heeft opmerkzaam gemaakt, zoo als ook wel niemand, die met de aangehaalde werken van den Leuvenschen Hoogleeraar REGA, van RAHN enzv. bekend is, tot de gedachte zal komen, dat BROUSSAIS dezen invloed van de maag het eerst uit medelijdendheid met de overige werktuigen verklaard hebbe. En evenwel schijnen eenige aanhangers van BROUSSAIS, die hierdoor hunne diepe onkunde en onbekendheid met de schriften van hunne landgenooten BARTHEZ, BORDEU en BICHAT aan den dag leggen, in het denkbeeld te verkeeren, dat deze leer vooral van hunnen meester afkomstig is.

Ofschoon uit het tot hiertoe gezegde volgt, dat

(1) Het zelfde denkbeeld is vervat in de bekende woorden, die bij SERENUS SAMMONICUS worden gevonden:

« Qui stomachum Regem totius corporis esse
« Contendunt, niti vera ratione videntur:
« Hujus enim validus firmat tenor omnia membra,
« Et contra ejusdem infirmantur cuncta dolore."

de Geneesheeren steeds den invloed, welken de maag op het geheele ligchaam uitoefent, erkend hebben, is het echter bij een onpartijdig oordeel niet te ontkennen, dat BROUSSAIS op denzelven op nieuw hebbe oplettend gemaakt, en in zijne geschriften overvloedig bewezen hebbe, dat de aandoeningen van de maag, zoo als zij in onderscheidene ongesteldheden worden waargenomen, de aandacht van den Geneesheer allezins waardig zijn. Geneesheeren, die van partijzucht en van eenzijdigheid zochten vrij te blijven, zullen het wel niet noodig hebben, om deze les uit de schriften van BROUSSAIS op te zamelen; voor hen daarentegen, die of door het leerstelsel van BROWN, of door de modezucht, om slechts van de zenuwen en derzelver verschillende aandoeningen gewag te maken, tot eenzijdige geneeskundige denkbeelden zijn gekomen, kan het noodig en nuttig zijn, op nieuw aan de noodzakelijkheid, om in alle ongesteldheden op den toestand van maag en ingewanden bedacht te wezen, herinnerd te worden. Het zelfde geldt van zoodanige Geneesheeren, die buiten *sordes gastricae* geene ziekelijke aandoening van de maag kennen, en er zich, zoo deze door geene verschijnsels worden aangeduid, weinig om te bekommeren schijnen, of de tong bleek of hoog rood, vochtig of droog worde waargenomen. En evenwel zijn het deze en andere verschijnsels, uit welke de Geneesheer besluiten moet, hoedanig de toestand zij, in welken zich en maag en ingewanden volgens waarschijnlijkheid bevinden. De maag en ingewanden toch zijn de deelen, met welke al de geneeskundige zelf-

standigheden, die inwendig, met welk doel het ook zijn moge, aangewend worden, onmiddellijk in aanraking komen, en de Geneesheer dient dus op den toestand, in welken zich derzelver inwendig slijmvlies bevindt, allezins oplettend te zijn: en dit is wel des te noodzakelijker, naarmate onder alle ziekelijke aandoeningen van het menschelijke ligchaam die van het *systema gastricum*, zoo niet de gewigtigste, zeker de veelvuldigste zijn.

IV. *Op de langdurige en sluipende ontstekingen zijn de Geneesheeren door* Broussais *op nieuw oplettend gemaakt.*

Onder de menigvuldigste oorzaken, aan welke men *organische* gebreken te danken heeft, behooren de langdurige en sluipende ontstekingen. Dat eene zoodanige langdurige ontsteking alleen voldoende zij, om alle de onderscheidene in de bewerktuiging der deelen plaats hebbende gebreken, die men in lijken waarneemt, te ontwikkelen, zoo als dit door Broussais geleerd wordt, is zeer onwaarschijnlijk, dewijl het dan geheel onverklaarbaar is, waarom dezelfde werktuigen niet altijd dezelfde ziekelijke veranderingen ondergaan, en dewijl men genoegzaam door de ondervinding geleerd heeft, dat er plaatselijke ziekten kunnen bestaan, welke men niet aan voorafgaande ontsteking kan toeschrijven, zoo als de *tubercula*, de *affectiones cancrosae*, de *emollitio ventriculi gelatinosa*, de *putrescentia uteri* etc.; maar zeer waarschijnlijk is het echter, dat onder de veelvuldige oorzaken, die tot derzelver ontwikkeling kunnen en mogelijk moeten zaam-

loopen, de sluipende ontstekingen bijna altijd de hoofdrol spelen. Dat men deze ontstekingen dikwijls heeft voorbijgezien, ja ze zelfs menigmalen eerst bij de lijkopening ontdekt, en ze daarom *verborgene ontstekingen* genoemd heeft, moet men toeschrijven gedeeltelijk aan de mindere kennis, welke men van den aard en de veelvuldigheid veler *organische* gebreken had, en gedeeltelijk aan het denkbeeld van sommige Geneesheeren, dat er, zonder de teekenen, die gewoonlijk aan de ontsteking eigen zijn, geene ontstekingachtige aandoening van inwendige werktuigen kan ondersteld worden. — Het voordeel derhalve, hetwelk wij ten dezen opzigte uit de leer van BROUSSAIS trekken kunnen, bestaat hierin, dat wij niet alleen op de veelvuldigheid van langdurige en sluipende ontstekingen, zoo wel in zijne korte stellingen, als in zijn uitvoeriger, door velen zeer geprezen en dit onderwerp met opzet behandelende, werk zijn oplettend gemaakt, maar ook van hem leeren kunnen, hoe de aanwezigheid van deze ontstekingen niet zelden door een naauwkeurig onderzoek van de ziekelijke verschijnsels, die worden waargenomen, niettegenstaande de voor eigenaardig gehoudene teekenen van hitte, pijn enz. afwezig zijn, zoo niet zeker bewezen, echter met waarschijnlijkheid ondersteld kan worden. Men leide hieruit echter geene verkeerde gevolgtrekking af, alsof wij namelijk beweerden, dat BROUSSAIS de eerste geweest zij, die, niet tegenstaande de afwezigheid van plaatselijke pijn en van andere verschijnsels, de mogelijkheid van eene bestaande langdurige ontsteking heeft

aangenomen : want, dat reeds aan MORGAGNI (1) deze waarneming moet worden toegeschreven, blijkt uit de volgende woorden, die allezins verdienen in het geheugen te worden terug geroepen. « Quae « omnia cum ita sint; quando cum aliis inflamma- « torum intestinorum signis, vehementem dolorem, « et acutam febrem in aegrotantibus deprehendes; « jure quidem meritoque credes Rei Medicae Au- « ctoribus haec duo inter praecipuas notas magnae « intestinorum inflammationis ponentibus. Nec tamen « si quando alterum, vel utrumque horum aut abesse, « aut vix esse, invenies; continuo putabis, aut nul- « lam esse inflammationem, aut levem, neque gan- « graenam, et sphacelum in eorum esse intestinis « non posse, in quibus duo illa praecessisse, non « videris. Optandum sane fuisset, ut Medici, cum « signa hujus inflammationis, et consequentis ipsam « gangraenae proposuerunt; hoc monitum non omit- « terent in morbo, qui per fallaciam ejusmodi, nec « raro, praeceps ac repentinum affert exitium. Nec « raro, inquam. Nam memini, cum Adolescentuli « tibi supra descripti, casum mirabundus narrarem « VALSALVAE atque ALBERTINO, continuo utrumque « confirmasse, non absimilia occurrisse sibi, nec « semel." Ook door den Hoogleeraar DE HAEN (2) zijn zoodanige waarnemingen opgeteekend: en, ge-

(1) J. B. MORGAGNI, *De sedibus et causis morborum,* Epistol. XXXV, artic. 21, in *Operr. Omn.* Tom. IV, ex Typogr. Remondiniana 1764, pag. 55.

(2) A. DE HAEN, *Ration. Medendi* etc. Part. IX, Viennae 1764, Cap. II. §. VI, pag. 63 seqq.

lijk wij voorheen gezien hebben, maakten PUJOL en PROST vooral de Geneesheeren hierop opmerkzaam.

Daarenboven moge BROUSSAIS ons leeren, dat men bij lijkopeningen niet alleen de uitwendige oppervlakte van de maag en ingewanden gadeslaan, maar vooral ook op den toestand van derzelver inwendig slijmvlies letten moet. Dit onderzoek werd tot nog toe dikwijls verwaarloosd, en is echter, als men aan de waarnemingen van PROST, BROUSSAIS en anderen (1) eenig geloof mag geven, van het hoogste belang (2). — En hieruit volgt dan van zelve de noodzakelijkheid, dat de Geneesheer zich op nieuw moet aangespoord vinden, om het doen van lijkopeningen nooit, wanneer hij daartoe in de gelegenheid is, te verzuimen. Want ofschoon wij het gevoelen van sommige Geneesheeren, alsof eene

---

(1) Over dit onderwerp verdient gelezen te worden een werkje van den Hoogleeraar WENDT: *Die alte Lehre von den verborgenen Entzündungen, durch neuere Beobachtungen bestätigt, von* Dr. JOHANN WENDT. 2te Aufl. Breslau 1826. 8°.

(2) Om den toestand van de inwendige oppervlakte der ingewanden spoedig en gemakkelijk te kunnen onderzoeken, bedient men zich te *Parijs* van eene bijzondere, door JULES CLOQUET uitgevondene schaar, die *enterotome* genoemd wordt. Deze schaar bestaat namelijk uit twee snijdende bladen, waarvan het eene veel langer is dan het andere en met een geknopt uiteinde voorzien is. Dit geknopte blad door eene gemaakte opening in het ingewand geschoven zijnde, kan men zeer spoedig den geheelen *tractus intestinorum* naar de lengte doorsnijden, daar de darmen nooit aan de schaar, die zich zelven eenen weg baant, kunnen ontglippen. Zie de beschrijving, door CLOQUET zelven gegeven, in het *Nouveau Journal de Médecine.* Janv. 1821. Ook door GERSON en JULIUS is deze schaar beschreven en afgebeeld, in het *Magazin für die ausländische Litteratur der gesammten Heilkunde.* I Bd. pag. 391 und 533.

historia morbi zonder een verhaal van hetgeen na den dood werd waargenomen, niet het minste gewigt heeft, overdreven en ongerijmd vinden, zoo is het echter niet te ontkennen, dat de beschrijving van eene ziekte, die doodelijk afliep, door een bijgevoegd berigt van hetgeen men bij de lijkopening leerde, zeer in belangrijkheid toeneemt.

V. *Plaatselijke bloedontlastingen, door middel van bloedzuigers in het werk gesteld, zijn in onderscheidene ziekten een zeer voornaam geneesmiddel.*

Gelijk over de waarde van de meeste geneesmiddelen, zoo heeft men ook over die, welke aan het gebruik van bloedzuigers moet worden toegekend, op onderscheidene tijden hoogst verschillend geoordeeld. Zoo als het veelvuldig gebruik van een geneesmiddel, en deszelfs gedeeltelijke of geheele verwaarloozing, vooral van twee omstandigheden afhangt, of hetzelve namelijk, met de heerschende *theoretische* denkbeelden al of niet strijdende is, en of hetzelve in de hoog- of in de gering-schatting van de Geneesheeren en van de volksmenigte deelt, zoo zijn het ook deze omstandigheden, die wij in aanmerking moeten nemen, om de verschillende gunstige en ongunstige gevoelens, die men op onderscheidene tijden over het geneeskundig nut van de bloedzuigers gehad heeft, te kunnen verklaren. Ofschoon toch reeds honderd jaren voor THEMISON, aan wien men doorgaans het eerste gebruik maken van dezelve toeschrijft (1), de bloedzuigers in

---

(1) K. SPRENGEL'S *Versuch einer pragm. Geschichte der Arzneyk.* II Th. 3te Ausg. pag. 32.

Klein-Aziën, zoo als de Hoogleeraar HECKER (1) aanmerkt, tot de volksgeneesmiddelen behoorden, en het eerst van NIKANDER, die ten tijde van ATTALUS III koning van *Pergamus* (138 v. Chr.) leefde, vermeld worden, terwijl derzelver geneeskundig gebruik vooral door ANTYLLUS, die waarschijnlijk vier honderd jaren na THEMISON leefde, nader bepaald werd, gelijk dit blijkt uit de *fragmenten*, die bij ORIBASIUS, AËTIUS en CAELIUS AURELIANUS van dezen schrijver gevonden worden, zoo kwamen zij echter sedert dien tijd onderscheidene malen weder in onbruik, en werden of zeer zelden of daarentegen zeer dikwijls tot genezing van ongesteldheden gebezigd, zoo als dit vooral de jongste lotgevallen der Praktische Geneeskunde leeren. Daar men dus over het nut en de waarde van dit uitwendige geneesmiddel zeer verschillend geoordeeld heeft, moeten wij in het kort de redenen opgeven, om welke de bloedzuigers in onderscheidene ziekten een zeer voornaam geneesmiddel uitmaken. Volgens het licht, hetwelk de waarnemingen van de nieuwere Geneesheeren over dit onderwerp verbreid hebben, moeten hier vooral de volgende punten in aanmerking komen:

1) De bloedzuigers brengen door het driehoekige wondje, hetwelk zij in de huid maken, eene prikkeling voort, door welke het bloed steeds naar buiten gelokt wordt, en zich zelfs zonder en na het zuigen van dezelve, uit de huidwondjes ontlast. Deze eerste en *dynamische* werking van de bloed-

(1) J. F. K. HECKER, *Geschichte der Heilkunde nach den Quellen bearbeitet.* I Bd. Berlin 1822, pag. 350.

zuigers wordt niet alleen door de steekende pijn, die zij veroorzaken, maar ook door den rooden en eenigzins verhevenen rand, die de wondjes omgeeft, bewezen.

2) De bloedzuigers brengen, en dit is derzelver tweede en voornaamste werking, eene bloedontlasting voort uit de deelen, aan de plaats, op welke zij aangelegd zijn, het meest nabijgelegen.

3) Door bloedzuigers wordt het bloed niet aan de grootere vaten, schoon de geheele hoeveelheid van bloed ook door dezelve verminderd wordt, maar onmiddellijk aan de haarvaten, in welke de voorname zitplaats van plaatselijke ontstekingen is, onttrokken.

4) Het is waarschijnlijk, dat door de bloedzuigers niet alleen aderlijk, maar ook slagaderlijk bloed ontlast wordt. Daar toch de *vasa capillaria* tusschen het *systema arteriosum* en *venosum* geplaatst zijn, en daar in dezelve de verandering van slagaderlijk in aderlijk bloed plaats heeft, moet men onderstellen, dat door middel van bloedzuigers zoowel *arterieus* als *veneus* bloed ontlast worde (1). De Hoogleeraar LEIDENFROST (2) heeft daarenboven opgemerkt, dat het bloed zich uit de driehoekige, door bloedzuigers veroorzaakte, wondjes dikwijls bij wijze van droppels, die bij elke zamentrekking van het hart worden uitgedreven, ontlast, of zou

(1) *Het gebruik der bloedzuigers in de Geneeskunst onderzocht*, *door* N. GISLER; in *Verhandelingen van* de *Zweedsche Academie* etc. door J. B. SANDIFORT. II D. pag. 389.

(2) J. G. LEIDENFROST, *Disp. de hirudinibus sanguisugis;* in *Opusc. Physic. Chemic. et Medic.* Vol. II. Lemgo 1797. p. 106.

deze, voor de ontlasting van slagaderlijk bloed pleitende, waarneming ontzenuwd worden, door hetgeen de Hoogleeraar BÉCLARD (1) over een dergelijk verschijnsel bij de gewone aderlating opmerkt?

5) Op deze wijze wordt eene zeer langzame en lang aanhoudende bloedontlasting voortgebragt. Dewijl de bloedzuigers een zeer langzaam bloedverlies te weeg brengen, maken zij een voortreffelijk geneesmiddel uit in die gevallen, in welke de aanwezigheid van eene onzuivere plaatselijke ontsteking eene bloedontlasting vordert, maar deze wegens de uitputting der krachten, of wegens den overigen algemeenen toestand van den lijder, niet op eene spoedige wijze mag in het werk gesteld worden, daar, volgens de waarneming van FRANK (2), het verlies van krachten geringer is, als een geheel pond bloed in den tijd van een uur, dan, wanneer een half pond in den tijd van eene minuut ontlast wordt. Dewijl de bloedzuigers eene lang aanhoudende bloedontlasting veroorzaken, worden zij vooral nuttig bevonden in ontstekingen, die een langdurig verloop hebben.

Uit de korte verklaring, die wij van de werking der bloedzuigers gegeven hebben, kunnen wij thans gemakkelijk de omstandigheden opmaken, in welke men van het gebruik van bloedzuigers het meeste voordeel te wachten heeft. In de volgende ongesteldheden namelijk, is derzelver gebruik vooral aangewezen:

1) In plaatselijke ophoopingen van bloed en in

(1) *Additions à l'Anatomie générale de* BICHAT. Paris 1821 pag. 108.

(2) *Epitome de curandis hominum morbis*, Libr. II. pag. 192.

verschillende hier uit ontspruitende ziekten zijn bloedzuigers een voornaam geneesmiddel. In hoofdpijn b. v., die uit deze oorzaak ontstaat, zijn dezelve reeds door THEMISON aanbevolen (1), en worden dikwijls voldoende bevonden, om dezelve geheel te doen ophouden, zoo zij, naar gelang der omstandigheden, aan het voorhoofd, aan de slapen, achter de ooren, in den nek, of aan den hals geplaatst worden (2). Zelfs in *Apoplexie* kunnen dezelve, wanneer eene herhaalde aderlating door den toestand der krachten niet veroorloofd wordt, en er evenwel nog verschijnsels van plaatselijke *congestie*, drukking der hersenen enzv. aanwezig zijn, met het grootste voordeel gebruikt worden, zoo als wij ons hiervan meer dan ééns overtuigd hebben.

2) Tot terugroeping van onderdrukte natuurlijke bloedontlastingen, en tot genezing van de uit deze oorzaak ontsprotene veelvuldige ongesteldheden, zijn de bloedzuigers, reeds volgens de waarnemingen van oudere Geneesheeren, een veelvermogend geneesmiddel. Zoo worden b. v. belette vloeijingen, zoo wel van *haëmorrhoïdes* als van de *menstrua*, meestal het spoedigst door *hirudines* ad *anum* (3) en ad

---

(1) CAELIUS AURELIANUS, *De morbis chronicis* Libr. I. Cap. 1.; in HALLERI *Artis Medic. Princip.* Tom. XI. pag. 25.

(2) Men zie een merkwaardig voorbeeld hiervan in J. L. SCHMÜCKER'S *Geschiedkundige Verhandeling over het geneeskundig gebruik der bloedzuigers*; in deszelfs *Heelkundige Mengelschriften* etc., *vertaald door* J. DAAMS, I Deel. Haarlem 1789. p. 134.

(3) G. E. STAHL, *Diss. de Sanguisugarum utilitate*. Halae 1699; in *Diss. Medic.* Tom. IV. Halae 1707, et in HALLERI *Diss. Practic.* Tom. VII. P. I. FABRICII HILDANI *Observ. Chirurg.* Centur. II. Obs. II. J. F. L. CHOMEL (resp. J. F. C. MORAND),

vulvam (1) genezen.

3) In plaatselijke ontstekingen is het gebruik van bloedzuigers vooral aangewezen, mits wegens derzelver hevigheid, of wegens derzelver meer inwendige zitplaats geene algemeene bloedontlastingen worden gevorderd. Gelijk namelijk in die gevallen, in welke door de hevigheid der ontsteking het geheele ligchaam *sympathisch* aangedaan, en de werking van het hart en de groote bloedvaten verhoogd wordt, algemeene bloedontlastingen noodzakelijk vereischt worden, zoo zal men daarentegen van bloedzuigers het grootste nut ondervinden in die plaatselijke ontstekingen, welke het hart niet door medelijdendheid hebben aangedaan, en dus niet door eenen vermeerderden toevoer van bloed onderhouden of vermeerderd worden, « ubi minus (zoo als Frank (2) dit uitdrukt) « ex cruoris a « tergo venientis impulsu, quam ex locali vasorum « excessu, et ab impedito sanguinis per venas re« gressu, irritatio pendet." Wat ten tweede de zitplaats der ontsteking betreft, zullen wij naderhand gelegenheid hebben om aan te toonen, dat bij

---

Ergo tumidis haemorrhoïdibus hirudines. Paris 1750; in Halleri *Diss. practic.* Tom. IV. Gisler l. l. pag. 390 seq. E. D. Salomon, *Waarnemingen omtrent het gebruik der bloedzuigers;* in *Verhandelingen van de Zweedsche Academie*, *vertaald door* J. B. Sandifort, II Deel. Leyden 1775. pag. 483 seqq. Schmucker l. l. pag. 127, 137 seq. et 139.

(1) Oribasius *De Cucurbitis, Scarificat. Hirudinibus* etc. Cap. XX; in *Collectan.* Libr. VII. Zacutus Lusitan. Observ. V et Prax. admir. Libr. I. Obs. XXIII. L. Desbois de Rochefort (resp. de la Planche), *An suppressis prioribus lochiis hirudines?* Par. 1778.

(2) *Epitom.* Libr. II. pag. 24.

ontstekingen van dieper gelegene ingewanden, vooral van de zulke, die eene *parenchymateuse stuctuur* hebben, zoo als de longen, de lever, de milt etc. bloedzuigers doorgaans, ten zij men ze na voorafgegane algemeene bloedontlastingen bezigt, vruchteloos gebruikt worden; terwijl daarentegen in alle die gevallen, in welke wegens ontsteking van digt aan de oppervlakte der huid gelegene deelen, eene bloedontlasting gevorderd wordt, het gebruik van bloedzuigers voornamelijk is aangewezen: om deze reden doen ook de bloedzuigers, schoon deze lang niet altijd voldoende zijn, in maag-darm- en buikvlies-ontsteking, gelijk ook in die van de blaas (1), meer nut, dan in ontstekingachtige ongesteldheden van het hoofd en van de borst.

Schoon nu hieruit blijkt, dat de bloedzuigers geenszins in alle ongesteldheden, die met bloedophooping, prikkeling en ontsteking gepaard gaan, te pas kunnen komen, zoo als dit door Broussais en deszelfs aanhangers, die overal plaatselijke ontsteking meenen te zien, wordt aangenomen (2), hebben wij echter bewezen, dat dezelve, mits het gebruik op eene *rationele indicatie* gegrond zij, een voortreffelijk geneesmiddel uitmaken (3), dat noch door

(1) Frank l. l. Tom. II. pag. 312.

(2) «Medici nomine indigni sunt, qui ob quemlibet dolo-«rem, aestum et anxietatem, sanguinem detrahunt." Quarin *Animadvers. pract. in div. morbos*, edit. Kesteloot, Tom. I. Gandavi 1820. pag. 137.

(3) Conf. *A Treatise of the utility of sangui-suction or leech-bleeding in the treatment of a great variety of diseases, including the opinions of eminent practitioners ancient and modern* etc. by Rees Price. London 1822. 8°.

andere plaatselijke bloedontlastingen, noch door de aderlating (1) vervangen kan worden.

BROUSSAIS heeft derhalve door zijn leerstelsel aan de practische Geneeskunde in zoo verre voordeel aangebragt, als men, door de van hem aanbevolene geneeswijze, op nieuw is oplettend gemaakt op een uitwendig geneesmiddel, dat wel nergens in onbruik geraakt was, maar echter wel eens in gevallen, die deszelfs gebruik vorderden, verzuimd is geworden. Aan deze grootere oplettendheid, die aan de bloedzuigers in de laatste jaren geschonken is, hebben wij het ook te danken, dat de verschillende ongesteldheden en omstandigheden, in welke men aderlatingen, en in welke men of bloedzuigers, of andere plaatselijke bloedontlastingen bezigen moet, meer bepaald zijn opgegeven (2).

VI. *Door eene antiphlogistische geneeswijze kunnen eenige ongesteldheden genezen worden, in welke men van dezelve tot hiertoe zelden gebruik maakte.*

Zoo wij onpartijdig in ons oordeel willen te werk

(1) « Dans une foule d'engorgemens locaux, ne croyez pas « diminuer la quantité de sang, dans une partie du système capillaire, en diminuant la masse de ce fluide dans les gros « troncs; il y aurait un quart de moins de sang, qu'il n'y en « a alors dans l'économie, que, si une partie est irritée, il en « affluera autant à cette partie." BICHAT *Anat. général.*, édit. de 1818. Tom. II. pag. 42.

(2) Zoo gaf het leerstelsel van BROUSSAIS in *Frankrijk*, aanleiding tot de door de Geneesk. Societeit te *Marseille* bekroonde Verhandeling van A. P. ISIDORE DE POLINIÈRE, *Etudes cliniques sur les émissions sanguines artificielles* etc. Par. 1827. II vol. 8°.

gaan, meenen wij dit *resultaat* te moeten opmaken uit de veelvuldige geneeskundige waarnemingen, die ons door BROUSSAIS en deszelfs aanhangers, in de laatste jaren, zijn medegedeeld. Men vindt deze waarnemingen niet alleen in onderscheidene, door aanhangers van BROUSSAIS geschrevene, en tot de Praktische Geneeskunde behoorende, geschriften, maar ook, en wel voornamelijk, in een afzonderlijk Tijdschrift, *Annales de la Médecine Physiologique* getiteld, hetwelk sedert eenige jaren door BROUSSAIS wordt uitgegeven, en aan de mededeeling van *historiae morborum* is toegewijd. Wij ontkennen geenszins, dat het zeer moeijelijk is, om uit ziekteverhalen, die ons door Geneesheeren worden medegedeeld, den toestand der lijken en de grootere of mindere doelmatigheid der in het werk gestelde geneeswijze te kunnen beoordeelen. Al te waar is het toch, dat de getrouwheid in het verhalen van al de omstandigheden, zoo als zij aanwezig waren, wel eens voor partijzucht en voor geliefkoosde en vooringenomene gevoelens moet onderdoen, om niet te zeggen, dat dikwijls slechts die ziekteverhalen, die een voorbeeld van gelukkige genezing opleveren, aan het Geneeskundig Publiek worden medegedeeld. Deze en dergelijke moeijelijkheden echter zullen altijd in de Geneeskunde overblijven en ons steeds aan het ἡ κρίσις χαλεπὴ van HIPPOCRATES blijven herinneren. Doch wij moeten van deze inleiding, die wij voor noodig hielden, om tegen het ligtvaardig oordeelen te waarschuwen, tot ons onderwerp terug komen. Wij wilden namelijk als een voordeel, hetwelk men uit de geschriften van

Broussais trekken kan, de waarneming doen opmerken, dat door eene ontstekingwerende geneeswijze en door plaatselijke bloedontlastingen somtijds ongesteldheden kunnen genezen worden, in welke men deze geneesmiddels voorheen, of geheel niet, of hoogst zelden beproefde. Elk, die het te voren aangehaalde Tijdschrift van Broussais leest, zal dit zelfde *resultaat* reeds uit eenige daar in beschrevene ziekteverhalen getrokken hebben. Wij bedoelen vooral die ongesteldheden, wier oorzaken meestal zeer duister zijn, en tot wier genezing men doorgaans geneigd is *specifica* te gebruiken. Hoe dikwijls toch nemen sommige Geneesheeren in *epileptische* en andere ongesteldheden, veel te vroeg tot deze *specifique* geneesmiddels, die, helaas! in hunne uitwerking maar al te vaak aan dezen naam niet beantwoorden, hunne toevlugt, terwijl een naauwkeurig onderzoek van alles, wat met dezelve in eenig oorzakelijk verband kan staan, deswege wel eens verzuimd wordt. Zoodanige Geneesheeren nu kunnen uit de waarnemingen van Broussais leeren, dat eene *antiphlogistische* geneeswijze en het gebruik van plaatselijke bloedontlastingen somtijds in staat zijn, die ongesteldheden te genezen, in welke men van dezelve tot hiertoe zelden gebruik maakte. Zoo zag de schrijver bij voorbeeld, van *hirudines ad anum* een in het oog loopend nut bij eenen *hypochondriacus*, die gedurende een half jaar *resolventia*, *saponacea*, *gummata ferulacea* en *nervina* te vergeefs had gebruikt, en bij wien niets van eene vroegere aanwezigheid van *haemorrhoïdes*, volgens de verklaring van den lijder, ontdekt kon worden.

VII. *Voorzigtigheid in het toedienen van Tincturen, aromatique waters en andere prikkelende geneesmiddelen.*

Wij vinden in elk land niet alleen eigenaardige ongesteldheden en eene, voor deze het meest geschikte, bijzondere geneeswijze, maar kunnen tevens bij de onderscheidene beschaafde volken van *Europa* opmerken, dat ook in de wijze en in den vorm, in welke men de geneesmiddelen toedient, bij de Geneesheeren van verschillende landen eenig onderscheid wordt waargenomen. In ons land bestaat de meest geliefkoosde vorm, in welken de geneesmiddels worden voorgeschreven, in eene vermenging of oplossing van dezelve met of in overgehaalde *aromatique* wateren, aan welke onze *Pharmacopoea* niet arm is. Op gelijke wijze beminnen eenige van onze Geneesheeren het gebruik van bittere, versterkende en opwekkende geneesmiddels in den vorm van Tincturen, zoo als dit reeds uit het groote getal, hetwelk van dezelve in onze Apotheek wordt gevonden, genoegzaam kan blijken. Dat op deze wijze wel eens een verkeerd gebruik van *aromatica* en *spirituosa* gemaakt wordt, is niet te ontkennen, vooral wanneer men ziet, hoe deze geneesmiddelen wel eens zonder de minste noodzakelijkheid worden voorgeschreven, en zelfs bij sommigen tot het getal van de huismiddelen, tot welke ook de zeer prikkelende en verhittende Hoffmansdroppels behooren, zijn overgegaan. Dat de waarnemingen van BROUSSAIS, hoe eenzijdig en overdreven zij dan ook zijn mogen, ons voor dit misbruik waarschuwen! Kunnen dan de opgenoemde

geneesmiddelen, onvoorzigtig gebruikt wordende, zoo veel nadeel aanbrengen? Men zou ligt kunnen denken, dat men deze vraag met neen moest beantwoorden, wanneer men Broussais zelven de volgende opmerkelijke verklaring hoort geven (1): « Le « climat de la Belgique éteint l'irritabilité de la « muqueuse gastrique et lui permet de supporter « une forte dose de stimulans." En inderdaad zien wij, dat vooral in eenige deelen van ons Vaderland, die het meest aan den invloed der zeelucht, en aan dien van klei-, veen- en moerasgronden zijn blootgesteld, de opgenoemde geneesmiddels niet alleen goed verdragen, maar zelfs dikwijls noodzakelijk gevorderd worden. En hierom is het, dat wij niet voor het gebruik, maar slechts voor het misbruik van dezelve willen waarschuwen. Dikwijls toch zien wij, dat aan *reconvalescerende patiënten*, of zelfs aan zulke, die zich in dit tijdperk nog niet bevinden, of pas begonnen zijn aan *indigestie* te lijden, *aromatica*, *amara* en *spirituosa*, enkel met het doel, om den ontbrekenden eetlust op te wekken, gegeven worden. Zouden nu zij, die eene zoodanige handelwijze in het werk stellen, niet dikwijls vergeten, dat juist deze ontbrekende eetlust eene heilzame stem van de Natuur is, om ons voor het gebruik van datgene, hetwelk door de maag nog niet kan verdragen worden, te waarschuwen? Zullen niet bittere en prikkelende middelen in die gevallen, of onmiddellijk nadeelig zijn, of slechts den trek tot eten doen ontwaken, dien de Natuur met

(1) *Phlegmasies chroniques*, Tom. I. pag. 135.

weldadige oogmerken sluimeren deed? Zullen niet de *Tincturae spirituosae*, vooral bij *Reconvalescenten*, die zich gedurende den tijd hunner ongesteldheid, bijna van alle voedsels onthielden, dezelfde werking hebben, als het heldere licht op een' oog uitoefent, hetwelk gedurenden langen tijd aan den invloed van het licht werd onttrokken.

VIII. *Vermijding van eene al te werkdadige Geneeskunde, vooral in het te veelvuldig en noodeloos gebruik van braak- en purgeermiddelen.*

De Fransche Geneeskunde heeft zich steeds van die der overige Europesche landen, in het algemeen, het meest hier door onderscheiden, dat zij zich met het gebruik van weinige en weinig afdoende geneesmiddels te vreden stelde, en met regt eene *Médecine exspectante* mogt genoemd worden. Van de geneeswijze, die door BROUSSAIS wordt gebezigd, kan men dit zelfde niet verklaren, daar zij in velerlei opzigt met den tegenovergestelden naam bestempeld moet worden. Terwijl het er verre af is, dat wij de handelwijze van BROUSSAIS onbepaald zouden willen aanbevelen, moeten wij slechts op de eenvoudige inwendige geneesmiddels, van welke hij zich bedient, opmerkzaam maken, en derzelver gebruik, in zoo verre zij tot de genezing van ongesteldheden voldoende zijn, aanbevelen. Het is namelijk waar, dat onze Geneesheeren wel eens *gecompliceerde* geneesmiddels in zulke gevallen gebruiken, in welke eenvoudige *diaetetische* hulpmiddelen tot genezing zouden voldoende zijn. Hoe goed toch het voorschrift zijn moge « *Venienti*

« *occurrite morbo*," zoo wordt echter door eene verkeerde toepassing van hetzelve veel meer gezondigd, dan door de opvolging van het tegenovergestelde voorschrift « *Videndum, quid Natura fa-* « *ciat, aut ferat.*" Vooral schijnt men zich in ons land wel eens aan een te veelvuldig en noodeloos gebruik van braak- en purgeermiddels schuldig te maken (1), welke geneesmiddels, zonder noodzakelijkheid of verkeerd gebruikt, even nadeelig zijn kunnen, als zij in vele ongesteldheden, in welke derzelver gebruik is aangewezen, hoogst heilzaam bevonden worden. Geenszins moeten wij door de overdrevene waarschuwingen, die BROUSSAIS herhaalde malen daartegen doet, van derzelver gebruik worden afgeschrikt, dewijl zij voorzeker tot de allernoodigste en onmisbaarste geneesmiddelen moeten gebragt worden; maar wij moeten ons, en dit is het laatste *resultaat*, hetwelk wij uit de waarnemingen van BROUSSAIS kunnen afleiden, voor derzelver noodeloos en verkeerd gebruik wachten. Dat de meeste onzer Geneesheeren, immers zal, hopen wij, het getal van de goeden dat van de slechten in ons land verreweg overtreffen, deze waarschuwing niet noodig hebben, stemmen wij gereedelijk toe, en wij schreven dezelve slechts neder voor hen, die, hetzij in het begin, hetzij in het midden van eene ongesteldheid geroepen wordende, steeds van deze of andere meer afdoende geneesmiddels dadelijk gebruik maken, of te veel aan

(1) C. J. NIEUWENHUYS, *Proeve eener Geneeskundige Plaatsbeschrijving der stad Amsterdam.* II Deel. Amst. 1817. § 282. pag. 32.

eenen eens aangenomenen slender, in het veelvuldig voorschrijven van een *Emeto-catharticum* en van geneesmiddelen, die in de handen van ongeoefende en onvoorzigtige Geneesheeren ware vergiften zijn, zoo als de *massa pilularum* Rufi, het *Extractum catholicum* en dergelijke middelen, toegeven.

II. AFDEELING.

Aanwijzing van het nadeel, hetwelk men uit de opvolging van de voorschriften van Broussais, *in onze gewesten, te wachten heeft.*

Om de nadeelen, die in ons land uit eene zoodanige geneeswijze, als door den Franschen Geneesheer voorgeschreven en in het werk gesteld wordt, moeten voortvloeijen, te betoogen en aan te wijzen, zou men onderscheiden gezigtspunten ter beoordeeling kunnen uitkiezen, en volgens deze, in zoo vele verschillende Hoofdstukken, het onvoldoende, nadeelige en gevaarlijke van de door Broussais aangeprezene ziektebehandeling kunnen ontvouwen. Men zou namelijk, in de eerste plaats, kunnen onderzoeken, of de gevolgtrekkingen, die door hem uit zijne Natuur- en Ziektekundige Leer (Theoria physiologica et pathologica), welke wij te voren niet alleen opgegeven, maar ook gedeeltelijk reeds beoordeeld hebben, worden afgeleid, de noodige vereischten van juistheid en onpartijdigheid aan den dag leggen. Vervolgens zou men deze geneeswijze kunnen toetsen aan de voorschriften van de leer, die met den naam van Algemeene Genezingsleer

(Therapia universalis) gewoonlijk bestempeld wordt. Daarna zou men dezelve kunnen beschouwen ten opzigte van de thans heerschende algemeene ziektegesteldheid, die, zoo als wij zien zullen, hare geaardheid in de laatste jaren niet weinig veranderde. Dan zou men opzettelijk kunnen onderzoeken, of de gesteldheid van onze gewesten voor de geneeswijze van BROUSSAIS als gunstig, dan of zij als ongunstig voor dezelve moet beschouwd worden. Eindelijk zou men, door de onderscheidene voornaamste ziektesoorten afzonderlijk na te gaan, de door BROUSSAIS in elke ziekte aanbevolene geneeswijze aan de Rede, aan de Ondervinding en aan de getuigenis van de beroemdste Geneesheeren kunnen toetsen, en dus langs dezen weg, het best over hare waarde kunnen beslissen.

Uit deze verschillende gezigtspunten kiezen wij, ter geregelde behandeling van ons onderwerp, het laatstgenoemde uit, en zullen derhalve, met vermijding van noodelooze wijdloopigheid en herhalingen, de voornaamste onderscheidene ziektesoorten, van welke de Fransche Geneesheer heeft melding gemaakt, afzonderlijk nagaan, en bij elke van dezelve de nadeelen, die uit de geneeswijze van BROUSSAIS in onze gewesten voortvloeijen moeten, trachten aan te wijzen, terwijl het ons, dit doende, tevens niet aan de gelegenheid zal ontbreken, om ook uit de overige door ons opgegevene gezigtspunten, het nadeel der geneeswijze van BROUSSAIS te betoogen.

Aanhoudende koortsen in het algemeen.

Eene oorspronkelijke of *sympathische* prikkeling van het hart, maakt, zoo als wij te voren zagen, volgens de denkbeelden van BROUSSAIS, het wezen van alle koortsen uit. Meestal wordt het hart op eene *sympathische* wijze geprikkeld, door dien er in andere *organen*, en vooral in de maag en in de dunne darmen, eene hevige prikkeling of ontsteking plaats heeft, die zich aan hetzelve mededeelt. Eene plaatselijke ontsteking moet derhalve als de oorzaak van alle koortsen beschouwd worden, weswege BROUSSAIS ook van meening is, dat men, in de plaats van den laatstgenoemden naam, steeds dien van *inflammationes continuae*, *remittentes* en *intermittentes* gebruiken moet. Naarmate derhalve de inwendige en meer edele deelen, of bij aanhoudendheid en zonder tusschenpoozing, door de ziekelijke prikkeling worden aangedaan, of van deze, door eene gedeeltelijke verplaatsing op de *vasa exhalantia*, voor eenen tijdlang, eenigermate worden bevrijd, of eindelijk bij tusschenpoozing, door hare verplaatsing op de uitwendige deelen van het ligchaam, alle ziekelijke *irritatie* verliezen, is de ontsteking, of, zoo als wij zeggen zouden, de koorts, eene *continua*, eene *remittens* of *intermittens*. Dat deze *Theorie*, op welke BROUSSAIS zich zeer veel laat voorstaan, nieuw zij, willen wij hem geenszins betwisten, schoon eenige Geneesheeren gemeend hebben, deze zelfde leer reeds bij anderen te vinden (1).

---

(1) Zoo lezen wij bij BAGLIVIUS, dat reeds HENRICUS SCRETA

De jonge PINEL handhaafde echter, naar ons inzien, op eene zeer verkeerde wijze, den roem van zijnen onsterflijken en door BROUSSAIS maar al te dikwijls miskenden Vader, wanneer hij beweerde (1), dat reeds in de *Nosographie philosophique* alle koortsen aan plaatselijke aandoeningen van deze of gene *organen* waren toegeschreven, dat namelijk de *fièvre angioténique* uit eene bijzondere aandoening van het vaatgestel, de *méningo-gastrique* uit die van het *systema gastricum*, de *adéno-méningée* uit die van de slijmvliezen en klieren, de *adynamique* uit die van het *systema musculare*, de *ataxique* uit die van het *systema nervosum*, en de *adéno-nerveuse* eindelijk uit die van het zenuw- en kliergestel verklaard was geworden. Dat zoodanig toch geenszins het gevoelen van den Hoogleeraar PINEL geweest zij, weet elk, die met de denkbeelden van den schrijver der *Nosographie* bekend is, daar deszelfs leer, in overeenstemming met die van andere Geneesheeren, de koortsen doet kennen als onbekende aandoeningen van het geheele *organismus*, die slechts, naar de gesteldheid van den lijder en naar den aard der ziekteoorzaken, het een of andere deel van het ligchaam voornamelijk

(*De febre castrensi maligna.* Scafusae 1686. 8°) na eenige malen, in de lijken van aan kwaadaardige of ontstekingskoortsen overledenen, ontstokene of verzworene ingewanden gevonden te hebben, niet aarzelde om te beweren, dat alle koortsen van verborgene ontstekingen afhingen, en dat men deswege zelfs in *hectische* koortsen, zweetdrijvende en openende middelen gebruiken moest.

(1) SCIPION PINEL, *Considérations sur les maladies dites fièvres essentielles.* Paris 1820. 8°.

kunnen aandoen (1). Doch wij willen ons in geen verder onderzoek omtrent de oorspronkelijkheid van de door BROUSSAIS voorgedragene leer verliezen, daar wij ter dezer plaatse slechts over de waarde van deze *Theorie* en van de op haar steunende geneeswijze handelen moeten. En dan merken wij tegen de door den Franschen Geneesheer gegevene verklaring van den aard der aanhoudende koortsen *in de eerste plaats* aan, dat in dezelve meestal volstrekt geene verschijnsels van plaatselijke ontsteking worden waargenomen. Hoe dikwijls toch heeft het geval plaats, dat in dusdanige koortsen niet de minste *symptomata* aanwezig zijn, uit welke men derzelver naaste oorzaak kan opmaken, veel minder eene ontsteking, die in het eene of andere deel van het ligchaam plaats heeft. Deze ontsteking echter moet, om als naaste oorzaak aanhoudende koortsen te kunnen voortbrengen, vooreerst in edele en meer gevoelige deelen van het ligchaam plaats hebben, en in de tweede plaats in eenen vrij hevigen graad aanwezig zijn (2), beide omstandigheden, die het

---

(1) *Nosographie philosophique; ou la Méthode de l'analyse appliquée à la Médecine.* 5me édit. Tom. I. pag. 3: « Les fièvres, « quels que soient leurs formes différentes, leur type de conti- « nuité ou de périodicité, leurs qualités bénignes ou délétères, « semblent affecter à la fois tous les systèmes de l'économie « animale, ceux de la digestion, de la circulation, de la re- « spiration, des sécretions, et enfin des organes des sens, de « l'entendement et du mouvement; elles peuvent, suivant les « circonstances, exciter, pervertir ou suspendre l'exercice de « ces fonctions."

(1) Dit bevestigt BURSERIUS (*Institut. Medicinae Practicae* etc. Vol. I. Part. I. § XXXIX, edit. Lips. 1798. pag. 33): « Hic « porro stimulus si peculiarem partem, nec valde cum aliis

noodzakelijk maken, dat derzelver verschijnsels, zoo zij aanwezig is, bij een naauwkeurig onderzoek in het oog moeten loopen. Zou bij voorbeeld de plaatselijke ontsteking, indien deze steeds tot de ontwikkeling van eene aanhoudende koorts werd vereischt, zelfs niet in eene *Ephemera benigna* zeer groot moeten zijn, om aan de hevigheid der koorts, die gedurende eenen korten tijd plaats heeft, te beantwoorden; en echter ontdekken wij van dezelve niet de minste verschijnsels, terwijl ook na het ophouden van deze, wel niet langdurige, maar dikwijls zeer hevige, aanhoudende koorts, niet de minste gevolgen van eene plaatselijke ontsteking worden waargenomen. Daarenboven blijkt de ongegrondheid van het door BROUSSAIS aangenomene gevoelen uit die gevallen, in welke eene spoedige ontwikkeling van koorts na sommige in het oogloopende oorzaken plaats heeft. Wanneer iemand bij voorbeeld, dadelijk na de eene of andere verwonding, door de koorts word bevallen, of door dezelve, zich aan togt blootgesteld hebbende, spoedig wordt aangedaan, dan is het wegens de snelheid, met welke de *symptomata febrilia* deze blijkbare oorzaken opvolgen, zeer onwaarschijnlijk, dat er in zoo korten tijd eene *consensueele* ontsteking in de ingewanden hebbe kunnen ontwikkeld worden. Vooral kan men dit moeijelijk aannemen in die gevallen, in welke de koorts door verzwakkende oorzaken, b. v. door nederdrukkende zielsaandoeningen, door aanzienlijke

---

« consentientem, irritet, nec ipse vehemens sit, nec diu perse-
« veret, eam quidem inflammat, non tamen febrim movet. Ra-
« rum enim non est, inflammationem sine febre existere."

bloedvloeijingen etc., in een zeer kort tijdverloop, wordt voortgebragt. *Ten andere* houden wij ons overtuigd, dat zelfs in die gevallen, in welke verschijnsels van plaatselijke ontsteking gelijktijdig met aanhoudende koortsen worden waargenomen, deze plaatselijke ontsteking evenwel niet altijd als derzelver oorzaak beschouwd kan worden. Dat deze plaatselijke ontsteking toch eene zeer verschillende verhouding kan hebben tot de aanhoudende koorts, welke zij vergezelt, leeren wij uit de getuigenis van de beroemdste Geneesheeren. Zoo verklaart BURSERIUS dit onderwerp voortreffelijk, wanneer hij op de reeds aangehaalde plaats voortgaat met te zeggen: « At ubi stimulus, sive irritans principium, partes « exquisito sensu praeditas, facileque consentientes, « diu, aut vehementer exagitat, facile ad alias quo- « que, cum proximas, tum dissitas, nervorum con- « sensione, quod verisimilius videtur, vel vasorum « communicatione, ita suam vim, quin e loco di- « moveatur, producit, ut cor ipsum ad crebriores, « validioresque contractiones sollicitetur, et febris « oriatur, frequentissima inflammationum aut comes, « aut pedissequa. Interdum tamen istiusmodi stimu- « lus non tantum parti alicui peculiari insidet, ve- « rum etiam cum universo sanguine communicatus, « aut per totum pene corpus diffusus, omnia vasa, « et cor praesertim afficit. Tunc, licet inflammati- « onis locus neque sensu exquisitiori polleat, neque « admodum acriter irritetur, ut consensione partium « febrim accersere per se queat, cum febre tamen « conjungitur: sed tum febris non ab ipsa inflam- « matione particulari, ejusve effectis oritur. Nam

« ea a diffusiori inflammationis fomite, aut a plurium « caussarum, quae ex se febri excitandae valent, « conjunctione excitari videtur, aut etiam aliunde « genita inflammationem ipsam antecedit, et comi- « tatur; imo, inflammatione ipsa particulari etsi « discussa, omnino non desinit." Het zelfde verklaart SELLE (1), wanneer hij zegt: « Verum nempe « est, quod febri saepe ab inflammatione, contra- « rioque modo inflammatio ab impetu motuum fe- « brilium accendatur." Deze gezegden, die wij met vele andere zouden vermeerderen kunnen, overtuigen ons derhalve, dat plaatselijke ontstekingen, indien zij gelijktijdig met aanhoudende koortsen aanwezig zijn, zoo wel derzelver gevolg als oorzaak zijn kunnen, of ook, dat tusschen deze beide ongesteldheden soms niet de minste *nexus causarum* wordt waargenomen. En dit is het, wat de ondervinding dagelijks bevestigt. Zoo zien wij, bij voorbeeld, in het éene geval, eerst verschijnsels van plaatselijke ontsteking voor den dag komen, terwijl daarna, door *sympathische* prikkeling van het hart en de bloedvaten, eene aanhoudende koorts wordt geboren, welke aan den graad van de aanwezige ontsteking geëvenredigd is. In een ander geval daarentegen zien wij, dat eene plaatselijke ontsteking door eene aanhoudende, eenige dagen durende, koorts wordt voorafgegaan, of dat deze koorts dadelijk ophoudt, zoodra er eene plaatselijke ontsteking ontwikkeld wordt. Weder in andere gevallen moet de plaatselijke ontsteking en de aanhoudende koorts, wier

(1) C. G. SELLE, *Rudiment. Pyretologiae methodicae*. Berolini 1789. pag. 121.

verschijnsels op den zelfden tijd te voorschijn treden, aan verschillende of veelvuldige oorzaken, die gelijktijdig eene algemeene en plaatselijke werking uitoefenden, worden toegeschreven, daar tusschen de eerste en laatste geen verband wordt waargenomen, de koorts b. v. voortduurt, ofschoon de ontsteking in *resolutie* is overgegaan, de koorts ophoudt, niettegenstaande er nog plaatselijke ontsteking aanwezig is enzv. Wij zien dus uit deze voorbeelden, dat zelfs in die gevallen, in welke, gedurende eene aanhoudende koorts, tevens verschijnsels van plaatselijke ontsteking aanwezig zijn, de eerstgenoemde ziekte geenszins in alle gevallen, als het gevolg van de laatstgenoemde beschouwd kan worden. Deswege zijn ook de Geneesheeren steeds gewoon geweest, deze verschillende omstandigheden, die plaats kunnen hebben, naauwkeurig te onderscheiden, terwijl zij dit onderscheid zelfs door de benaming der ziekte te kennen gaven. Wie toch is er, wien het onderscheid tusschen *Phrenitis* en *febris phrenitica*, *Pleuritis* en *febris pleuritica* onbekend zoude zijn? *In de derde plaats* moeten wij opmerken, dat, zoo men ook de koorts steeds voor het gevolg van eene plaatselijke aandoening houden wilde, tot welk gevoelen eenige schrijvers mogelijk door de woorden van Frank, « febris potius umbra morbi, quam morbus ipse", werden overgehaald, men echter deze plaatselijke aandoening geenszins in alle gevallen met den naam van ontsteking bestempelen kan. Dit bewijst Boisseau, die voor het overige een aanhanger van Broussais is, en ook aan de plaat-

selijke oorzaak van alle ongesteldheden vast houdt, met de volgende redenen (1): 1) dewijl de oorzaken, die koortsen voortbrengen, niet alleen op het slijmvlies van de maag en ingewanden werken; 2) dewijl dit slijmvlies, schoon het dikwijls den onmiddellijken of *sympathischen* indruk van dezelve opneemt, echter in het eerste geval dezen indruk niet alleen ondergaat, en, in het tweede geval, dikwijls slechts in eene geringe, weinig opmerkzaamheid verdienende, mate; 3) dewijl elk *orgaan*, dat, even als het slijmvlies van maag en ingewanden, *sympathisch* op de vaten, op het hart, de longen, de afscheidende werktuigen, de zenuwen, de zenuwvlechten, de hersenen, de spieren enzv., werken kan, ook aanleiding tot de ontwikkeling van verschijnsels kan geven, die men koortsachtige noemt; 4) dewijl deze verschijnsels dikwijls aantoonen, dat het slijmvlies van maag en ingewanden niet, of te weinig, aangedaan is, om de ontwikkeling van dezelve (verschijnsels) te kunnen te weeg brengen; 5) dewijl men dikwijls na den dood niet alleen niets tegennatuurlijks in het slijmvlies van de maag en ingewanden waarneemt: maar dewijl men daarenboven somtijds zeer aanzienlijke beleedigingen in andere deelen van het ligchaam ontdekt.

Het gezegde zal voldoende zijn, om het eenzijdige en valsche in de ziektekundige leer van BROUSSAIS over de aanhoudende koortsen aan te toonen. Wij gaan dus over tot de beoordeeling van de geneeskundige

(1) *Pyretologie physiologique, ou Traité des fièvres considerées dans l'esprit de la nouvelle doctrine médicale.* Paris 1823. 8°. pag. 72 seq.

behandeling, die overeenkomstig deze *Theorie* door den Franschen Geneesheer in dezelve wordt aanbevolen. Wanneer komt er volgens zijne voorschriften geneeskundige hulp in aanhoudende koortsen te pas, en hoedanig moet dezelve zijn? Wat de eerste vraag betreft, merkten wij te voren op, dat Broussais alle ziektescheidingen als verplaatsingen van prikkeling verklaart, dat hij dezelve als hevige, dikwijls gevaarlijke pogingen van de Natuur beschouwt, en, op deze leer steunende, het voorschrift gegeven heeft, om dezelve nimmer af te wachten, maar daarentegen, door de hulpmiddelen, die de kunst aanbiedt, steeds te verhoeden. Daar het wel in geene ongesteldheden van meerder gewigt is, om op de geneeskrachten der Natuur en op de ziektescheidingen, die door dezelve in het werk gesteld worden, oplettend te zijn, dan in aanhoudende koortsen, maken wij van deze gelegenheid gebruik, om het gevaarlijke van het door Broussais gegevene voorschrift te betoogen, of, met andere woorden, om hetzelve te toetsen aan de voorschriften der Algemeene Genezingsleer (Therapia universalis), die zich in de eerste plaats met de hulpmiddelen van Natuur en Kunst, en derzelver onderlinge verhouding bezig houdt.

Dat de verklaring, door Broussais van de *crises* gegeven, geenszins aannemelijk is, maar door wel bewezene daadzaken volkomen wordt tegengesproken, hebben wij voorheen reeds uitvoerig betoogd (1), thans moeten wij derhalve alleen nog spreken over

(1) I D. II Afd. 4e Hoofdst. bl. 122 seqq.

het voorschrift, hetwelk de Fransche Geneesheer uit dezelve getrokken heeft, om de ziektescheidingen namelijk nooit af te wachten, maar steeds te voorkomen (1). Dat deze woorden nu een voorschrift bevatten, waarvan de opvolging niet anders dan hoogst nadeelig en gevaarlijk zijn kan, zullen verreweg de meeste Geneesheeren gereedelijk toestemmen. Dat de *crises* toch als hoogst weldadige, schoon onverklaarbare, aan de menschelijke Natuur zelve ingeschapen, hulpmiddelen ter genezing, moeten aangemerkt worden, is niet door spitsvindige of wijsgeerige redeneringen, maar door de ondervinding van alle, met waarnemingsgeest en waarheidsliefde uitgeruste, Geneesheeren, sinds onheugelijke tijden, bewezen. En het is deze leer, die wij niet alleen op de getuigenis van anderen aannemen, maar aan welke wij vasthouden, omdat wij dezelve ook thans nog, schoon zich veelvuldige omstandigheden vereenigen, om deze weldadige pogingen der Natuur minder dikwijls en minder duidelijk te doen voor den dag komen, door eigene naauwkeurige waarneming bevestigd zien. Op deze leer derhalve steunende, zijn wij steeds op alle middelen, die de Natuur ter genezing aanwendt, oplettend, ons vast overtuigd houdende, dat zonder medewerking van

---

(1) Wij vinden hier eene opmerkelijke overeenkomst tusschen het voorschrift van Broussais en de woorden van Joannes Baptista van Helmont: « Verus ergo Medicus, ante crisin, morbum superare debet, ideoque nec crisin exspectat, nec optat.» Vid. *de Febribus* Cap. XI ad finem; in *Ortu Medicinae*, *id est*, *Initiis Physicae inauditis* etc. *ed.* T. M. van Helmont. Amstel. 1652. 4°. pag. 772. Conf. J. B. van Helmont *de Tempore*; ibid. pag. 509.

deze, alle hulpmiddelen van de kunst te vergeefs worden aangewend. Wij volgen derhalve het voorschrift, dat sinds HIPPOCRATES, door alle voortreffelijke Geneesheeren, en vooral door onzen onsterfelijken BOERHAAVE gegeven is, om in die gevallen, in welke de geneesmiddelen, door de Natuur in het werk gesteld, voldoende zijn, aan deze alleen de genezing over te laten, en slechts dan, wanneer de pogingen der Natuur, of te geweldig, of te zwak, of minder doelmatig zijn, dezelve of te beteugelen, of te ondersteunen en te versterken, of te regelen en te verbeteren. Zoo zal de Geneesheer bij voorbeeld, overtuigd zijnde, dat men eene *crisis* te wachten heeft, zich niet door vermeerdering van koorts, door stuiptrekkingen of door andere verschijnsels, die dezelve voorafgaan, laten verleiden, om door aderlatingen, Spaansche vliegen of sterke ontlastingen, de werkzaamheden van de Natuur, die met hare toebereidselen tot eene weldadige ziektescheiding bezig is, te storen, of van den goeden weg af te brengen. Even min zal de Geneesheer, voorziende, dat eene ongesteldheid waarschijnlijk van langen duur zijn zal, zijnen *patiënt* door verzwakkende purgeermiddels of door bloedontlastingen, zonder noodzakelijkheid of bij herhaling in het werk gesteld, verzwakken, maar deszelfs krachten veel meer zoeken te onderhouden en op te wekken, ten einde de Natuur door derzelver inspanning eens de ziekte volkomen overmeesteren kunne. Daarentegen zal de Geneesheer, indien alles hem overtuigt, dat de ziekte een zeer spoedig en gevaarlijk beloop hebben zal, ruime ontlastingen of

andere verzwakkende geneesmiddelen mogelijk noodig oordeelen, om te verhinderen, dat de ziekte over de krachten van het leven de zegepraal wegdrage. Wij ontveinzen het niet, dat het eene groote moeijelijkheid inheeft, om de juiste grenzen tusschen eene overdrevene *Medicina exspectativa* en eene al te werkdadige Geneeskunde te bepalen, wij houden ons echter overtuigd, dat de eerstgenoemde geneeswijze, hoe verkeerd dezelve ook zijn moge, altijd toch boven de laatstgenoemde verreweg te verkiezen is, daar de woorden van CELSUS, dat het beter is, tien malen niet geholpen, dan éénmaal geschaad te hebben, elken Geneesheer zwaar op het hart moeten wegen. Wij keuren derhalve het gevoelen, hetwelk BROUSSAIS over de handelwijze van den Geneesheer, ten opzigte van de geneeskrachten der Natuur, heeft voorgedragen, ten hoogste af, en verklaren de opvolging van hetzelve voor allergevaarlijkst en ongeoorloofd.

Thans moeten wij nog spreken over de algemeene geneeskundige behandeling, die door BROUSSAIS in aanhoudende koortsen wordt aanbevolen. — Dat de ontstekingwerende geneesmiddelen, door BROUSSAIS in alle aanhoudende koortsen zonder onderscheid aangewend, niet altijd te pas kunnen komen, behoeft naauwelijks eenig betoog. Voor eerst toch hebben wij bewezen, dat de *Theorie*, op welke deze geneeswijze steunt, volgens welke namelijk de oorsprong van alle aanhoudende koortsen uit eene plaatselijke ontsteking verklaard wordt, eenzijdig en volkomen onwaar is: ten andere zullen wij de voornaamste soorten van aanhoudende

koortsen afzonderlijk nagaan, en ons dan op eene voldoende wijze kunnen overtuigen, dat deze geneeswijze van BROUSSAIS niet altijd voordeel kan aanbrengen, maar daarentegen somtijds hoogst nadeelig en gevaarlijk moet wezen. Ofschoon wij toch, op het voorbeeld van BOERHAAVE en van andere uitstekende Geneesheeren, in het begin van aanhoudende koortsen, dikwijls slechts van verdunnende en verkoelende geneesmiddelen gebruik maken, om daardoor de algemeene hitte en spanning te verminderen (1), is het er echter verre van daan, dat wij dit in alle *febres continuae*, en gedurende het geheele verloop van dezelve doen zouden, daar wij dan niet alleen nadeelige gevolgen door dezelve te weeg brengen, maar ook meer gewigtige, door den aard der ziekte aangewezene, geneesmiddelen zouden verzuimen. Veel minder zouden wij in alle aanhoudende koortsen plaatselijke bloedontlastingen in het werk stellen, daar deze hoogst zelden *per se* maar meestal alleen *per accidens*, wegens eene *complicatie* met plaatselijke ontsteking namelijk (2),

(1) Men zie de *Monita et Praecepta* achter de *Aphorismi de cognoscendis et curandis Febribus* van STOLL, § 874: « Vix non « in omni febre (maligna excepta) aut prodest, aut saltem non « nocet, curam a methodo plus minusve antiphlogistica auspicari."

(2) Dat de Geneesheer steeds op de mogelijkheid van eene zoodanige plaatselijke ontsteking bedacht moet zijn, hebben wij te voren reeds uitvoeriger aangewezen. Bij eene zoodanige *complicatie* nu, vooral, zoo er eene plaatselijke ontsteking in het slijmvlies van maag en ingewanden aanwezig is, moet de Geneesheer allezins behoedzaam te werk gaan, en zijne geneeswijze overeenkomstig den aard dezer ontsteking in het werk stellen. Reeds de Leuvensche Hoogleeraar REGA heeft op deze voorzigtigheid aangedrongen, door te zeggen (*Tractat.*

zijn aangewezen. Bij afwezigheid van deze *indicatie* daarentegen, zullen de bloedzuigers en andere verzwakkende geneesmiddelen of onmiddellijk nadeelige gevolgen te weeg brengen, of eene zeer langzame beterschap ten gevolge hebben.

Ontstekingskoorts.

De ontstekingskoorts, *febris inflammatoria simplex*, wordt, even als andere aan bijzondere oorzaken toegeschreven koortsen, *febres essentiales*, door BROUSSAIS ontkend, terwijl hij dien ziektetoestand, dien men door dezen naam gewoonlijk aanduidt, ook aan dezelfde plaatselijke ontsteking, over welke wij reeds dikwijls gesproken hebben, toeschrijft. « Wanneer toch (gelijk BROUSSAIS zich hier over verklaart (1), bij gelegenheid, dat hij over de *fièvre angioténique* van PINEL handelt) « de prikkeling in den zelfden graad in het ge- « heele vaatgestel, gedurende de zoogenaamde ont- « stekingskoorts, aanwezig ware, zouden alle bloed- « vaten, of geen van allen ontstoken zijn. De tee- « kenen van ontsteking der vaten kunnen niet « worden waargenomen, dan gedurende het leven of « na den dood. Maar gedurende het leven bewijst

---

Medic. de Sympathia etc. Cap. XII. edit. Lips. 1762, p. 201): « Cavenda tamen sunt cane et angue pejus cathartica et emetica, « si vel minima phlogoseos sit suspicio: sit hic undique cir- « cumspectus Medicus, ne decipiatur, putans febrem a crudita- « tibus in primis viis stabulantibus foveri, cum aliquando nihil « sit minus, et sola inflammatoria dispositio febris sit author."

(1) *Examen des doctrines médicales* etc. Tom. II. edit. laudat. pag. 62 seqq.

« het onderzoek van den lijder, dat de haarvaten « van de huid, van het celwijzeweefsel, van de « geledingen, zich in geenen toestand van ontsteking « bevinden. Wanneer dit het geval was, zou men « of verschijnsels van roos, of van eene andere « huidontsteking, of eene algemeene aan ontsteking « eigene zwelling van het celwijzeweefsel (un phleg- « mon général), of teekenen van *Rheumatismus* « en jicht waarnemen. Maar deze verschijnsels be- « staan er niet. — Even zoo zijn er volstrekt geene « teekenen van ontsteking van de hersenen, van de « borst, van het buikvlies, van de lever, van de « milt, van de nieren, van de baarmoeder. — Het « grootste gedeelte van het ligchaam levert derhal- « ve geene teekenen van ontsteking, in de zooge- « naamde ontstekingkoorts, op. De ontsteking is « derhalve in dezelve niet algemeen. — De teekenen « van ontsteking in het slijmvlies van de spijsverte- « ringswerktuigen daarentegen zijn zonder twijfel, « gedurende het leven voorhanden; doch dewijl « deze aan de schrijvers, vóór het tijdperk van de « physiologische geneeskunde onbekend waren, zijn « ze door hen opgeteld, zonder in hunne waarde « erkend te worden. Deze teekenen zijn gebrek aan « eetlust enzv. — Men kan dus (1) de verschijnsels, « aan welke de schrijvers den naam van ontstekings- « koorts hebben gegeven, geenszins als die van eene « eigenaardige koorts beschouwen, zoo men dezen « naam niet insgelijks zou willen toekennen aan de « koorts, die eene longontsteking, of elke andere « plaatselijke ontsteking verzelt.”

(1) pag. 66 seq.

Tegen deze door BROUSSAIS gegevene verklaring van den aard der ontstekingskoortsen, beroepen wij ons *vooreerst* op de getuigenis van de beroemdste Geneesheeren. Zoo verklaart FREDERIK HOFFMANN (1) b. v.: « Dantur febres ardentes et « acutae universales, ubi totum corpus aequaliter « magno aestu et ardore sicco afficitur, propter in- « flammatoriam, in minimis vasculis, vel obstructis, vel « spasmo constrictis, stasin, cujus generis sunt descrip- « tae modo synochae et ardentes. Dantur vero etiam ar- « dentes particulares, quae a certarum tantum partium, « praesertim internarum et sensilium, inflammatione « oriuntur, et magno cum dolore, ardore interno, « aestu, ac functionum vitalium laesione stipantur, « neque minus periculi alunt, quam quae universum « corpus occupant." Zoo zegt SELLE (2): « Ulteriori « probatione haud egere videtur, quod febris ex di- « athesi phlogistica absque inflammatione locali adesse « possit, quum id auctorum observatione extra omnem « dubitationem positum sit. Op dezelfde wijze hebben zich HUXHAM, TISSOT en BURSERIUS, en onder de nieuweren FRANK en anderen hierover uitgelaten. Dat bij den laatstgenoemden waarnemingen gevonden worden, waaruit blijkt, dat in zeer hevige ontstekingskoortsen, niet alleen de springaders, maar ook de aders, en onder de eerstgenoemde vooral de *arteria Aorta*, aan hare binnenste oppervlakte ontstoken gevonden werden, bewijst geenszins het gevoelen van hen, die aannemen, dat deze

(1) *Medicinae rationalis systematicae* Tom. IV. Part I. Sect. II. Cap. III. § 1; in *Oper. Omn. Physico-Medic.* Tom. II. p. 120.

(2) *Rudiment. Pyretologiae method.* l. l. pag. 111 seq.

koortsen steeds van eene plaatselijke ontsteking afhangen. Wat in enkele allerhevigste ontstekingskoortsen werd waargenomen, kan toch niet op de gewone, en op alle *febres inflammatoriae* toegepast worden. Dit is dan ook de reden, dat FRANK tusschen eene eenvoudige, en eene met plaatselijke ontsteking verbondene, *febris inflammatoria* onderscheidt (1), terwijl hij de eerste aan algemeene, over het geheele vaatgestel verspreide, prikkels, de plaatselijke ontsteking daarentegen aan eene aanhoudende werking van prikkels op één en hetzelfde deel, toeschrijft (2). Deze onderscheiding van eenvoudige ontstekingskoortsen en van zulke, die met plaatselijke ontsteking verbonden zijn, wordt ook door STOLL (3) en andere beroemde Geneesheeren aangenomen. *Ten tweede* beroepen wij ons op de rede, die, tot beslissing van geneeskundige geschillen, toch ook benevens de ondervinding verdient geraadpleegd te worden. En deze is het, die meer voor het algemeen aangenomene gevoelen omtrent de oorzaak der ontstekingskoortsen, dan voor dat van BROUSSAIS schijnt te pleiten. Het is bekend, dat men, sedert den tijd, dat de vaste deelen van het menschelijke ligchaam meer gewaardeerd zijn geworden, en men de *irritabiliteit*, die aan dezelve eigen is, nader heeft leeren kennen, de eenvoudige ontstekingskoortsen aan eene algemeene prikkeling der vaten, en vooral aan eene verhoogde *irritabiliteit* van het hart en van de springaders,

(1) *Epitome* etc. Libr. I. § 117 seq.
(2) Libr. II. § 125.
(3) *Aphor. de cognosc. et curand. Febribus*, § 62 en 63.

heeft toegeschreven. Deze verklaring nu, hoe onvoldoende dezelve ook zijn moge, om het geheele wezen van koorts te begrijpen, schijnt ons volkomen door het gezond verstand gebillijkt te worden. Immers is het, volgens *physiologische* wetten waarschijnlijk, dat uitwendige prikkels, die op het geheele ligchaam gelijktijdig werken, ook eene algemeene prikkeling en algemeene verhooging van de levenskrachten moeten te weeg brengen. Gelijk de *praedisponerende* oorzaken, die in ontstekingskoortsen plaats hebben, algemeen zijn, zoo als de jeugdige en volwassene leeftijd, prikkelbaarheid, volbloedigheid etc., zoo werken ook de uitwendige opwekkende oorzaken, die deze koortsen vooral voortbrengen, meest al gelijkmatig op het geheele gestel, zoo als hitte, strenge koude, overmatige beweging enzv. Daarenboven kan men naauwelijks denken, dat, terwijl alle werktuigen en weefsels in het naauwst verband met elkanderen staan, alle prikkels slechts op enkele deelen of weefsels van één en hetzelfde deel zouden werken. Het is er dus verre af, dat men zuivere ontstekingskoortsen aan de aanwezigheid van eene plaatselijke ontsteking moet toeschrijven, daar deze, bij lijders gevonden wordende, veel meer voor eene *complicatie* der ziekte, dan voor een verschijnsel, dat noodzakelijk tot dezelve behoort, moet gehouden worden; terwijl onder die plaatselijke ontstekingen, die deze *febris inflammatoria* somtijds vergezellen, de *Gastro-Enteritis* niet eens de veelvuldigste mag genoemd worden. Dat immers de verschijnsels, uit welke Broussais de aanwezigheid van deze, in ontstekings-

koortsen, wil opmaken, zeer dikwijls kunnen aanwezig zijn, zonder dat er de minste ontstekingachtige prikkeling van maag en ingewanden plaats heeft, zullen de meeste Geneesheeren uit hunne ondervinding betuigen kunnen. Hoe dikwijls zien wij toch, dat verkoelende zouten, zoo als *Nitrum*, *Cremor Tartari*, *sal mirabile* GLAUBERI etc., of zuren uit het plantenrijk, zoo als de azijn, het *citroen-* en *Tamarinden*-zuur enz., met het grootste nut in deze koortsen gebruikt worden, terwijl dezelve, zoo er ontsteking van maag en ingewanden aanwezig ware, ten hoogste nadeelig zijn, of dadelijk weder uitgebraakt zouden worden. Zelfs uit eene betuiging van BOISSEAU blijkt, dat de maag gewoonlijk slechts in eene geringe mate, in deze koortsen is aangedaan, en dat ook even goed eene ontsteking van andere deelen met dezelve vereenigd kan zijn. Hij zegt namelijk (1): « Il est donc très « souvent affecté dans la fièvre synoque, mais le « plus souvent il l'est très légèrement, et on aurait « grand tort de ne porter l'attention que sur lui, « par ce qu' on risquerait de méconnaitre l'état « souvent plus redoutable des autres organes." In ontstekingskoortsen derhalve, die met plaatselijke ontsteking gepaard gaan, kan deze laatste zich even goed tot andere deelen, als tot de maag en ingewanden bepalen, daar dit slechts van de voorbeschiktheid van een of ander deel, of van de bijzondere plaatselijke werking van eene uitwendige oorzaak afhangt, en men in dezelve niet zelden verschijnsels van *Phrenitis*, *Ophthalmia*, *Angina*,

(1) *Pyretologie physiologique*, l. l. pag. 88 seqq.

Pleuritis, *Peripneumonia* etc. kan waarnemen. Eindelijk moeten wij nog opmerken, hetgeen wij te voren, over de aanhoudende koortsen in het algemeen sprekende, reeds uitvoeriger hebben aangetoond, dat namelijk ook deze koorts, gelijktijdig met eene plaatselijke ontsteking voorkomende, geenszins in alle gevallen, als het gevolg van deze beschouwd kan worden. Ook het tegendeel kan plaats hebben, dat namelijk de aanwezig zijnde plaatselijke ontsteking niet de oorzaak, maar het gevolg van de ontstekingskoorts is: Zoo zegt JODOCUS LOMMIUS b. v. (1), « Febris ardens non « raro in pulmonis vertitur inflammationem, idque « ubi fit, in propinquo exitium."

Hetgeen wij tot dusverre aanmerkten, schijnt voldoende te zijn tot bestrijding van het gevoelen, volgens hetwelk BROUSSAIS alle zoogenaamde ontstekingskoortsen aan ontsteking van maag en ingewanden toeschrijft (2). Hieruit blijkt dus reeds, hoe men over deszelfs geneeswijze, die in het toedienen van verdunnende geneesmiddelen, en in het aanleggen van bloedzuigers op de maagstreek bestaat, oordeelen moet. Wat toch de verdunnende en inwikkelende geneesmiddelen betreft, die door BROUSSAIS bij uitsluiting worden gebezigd, kunnen dezelve zeker in de meeste gevallen van ontstekingskoortsen hoogst nuttig zijn, door de algemeene hitte

(1) *Observat. Medicinal.* Lib. I. edit. 3tiae. Amstel. 1726 pag 7.

(2) Dat dit somtijds het geval is, ontkennen wij geenszins, en werd reeds door oudere Geneesheeren waargenomen. Zie b. v. F. HOFFMANN, *Medic. Rat. System.* Tom. IV, Part I, Sect. II, Cap. III. *De febre stomachica inflammatoria*; in *Operr. omn.* Tom. II. pag. 120.

te verminderen, door de vochten van het ligchaam te verdunnen, door scherpten in te wikkelen, door de afscheidingen te bevorderen, en door de vaste deelen, wier gevoeligheid en werkzaamheid buiten mate verhoogd is, te ontspannen. Des niet te min gebeurt het dikwijls, dat dezelve tot de genezing, in zoo verre deze door inwendige geneesmiddelen moet verkregen worden, geenszins voldoende zijn. Hoe vele gevallen van *febris inflammatoria* zijn er toch, in welke ware *antiphlogistica*, zoo als *Nitrum*, *Acidum tartarosum*, *Crystalli* en *Cremor Tartari*, *acida vegetabilia* enzv., of meer vermogende afleidende geneesmiddelen noodzakelijk vereischt worden. — Wat de uitwendige geneesmiddelen betreft, maakt BROUSSAIS zich aan verzuim van aderlatingen schuldig, die ook in ons land niet zelden volstrekt zijn aangewezen. Want alhoewel in onze vochtige lucht, bij eene slappe en weinig prikkelbare vezel, algemeene en zuivere ontstekingen zeldzamer zijn dan elders (1), komen echter zoodanige ontstekingskoortsen, die niet dan voor ruimere of herhaalde aderlatingen wijken, ook in sommige gedeelten van ons Vaderland voor (2). In de plaats van aderlatingen nu, die onder zoodanige omstandigheden, door de beste Geneesheeren steeds werden aanbevolen (3), kunnen noch bloed-

---

(1) NIEUWENHUYS, l. l. II. Deel. § 283 pag. 34.

(2) H. F. THYSSEN, *Geschiedkundige Beschrijving der Ziekten in de Nederlanden* etc. Amst. 1824. pag. 73 seq.

(3) »Si nimia adsit vasorum turgentia, impetus sanguinis ad »caput, pulmones, aut alia membra, immineatque Phrenitis, »adsitque juventus, calida temperies etc. in continuis semper

zuigers, noch andere plaatselijke bloedontlastingen met voordeel gebruikt worden. De Geneesheer heeft toch het doel, om door eene aderlating eene grootere hoeveelheid bloed meer onmiddellijk aan de grootere vaten en aan het hart te onttrekken, en hierdoor derzelver verhoogde prikkelbaarheid te verminderen.

Door eene aderlating wordt daarenboven het bloed, indien de opening der ader groot genoeg is, in zijn geheel, zoo als het in de grootere bloedvaten aanwezig is, door bloedzuigers daarentegen waarschijnlijk slechts het dunnere gedeelte van hetzelve, dat in de fijnste vaten gevonden wordt, aan het ligchaam onttrokken. Daar nu in de ontstekingskoortsen vooral de *pars fibrosa sanguinis* in eene te groote hoeveelheid schijnt aanwezig te zijn, zoo als dit uit de *crusta inflammatoria* blijkt, verdient ook ten dezen opzigte eene aderlating boven bloedzuigers verreweg de voorkeur. Gelijk wij zagen, dat in algemeene en zuivere ontstekingskoortsen aderlatingen noodzakelijk zijn, om spoedig eene vermindering van de algemeen te zeer verhoogde levenskrachten te bewerken, zoo zijn dezelve zelfs in die gevallen noodig, in welke eene plaatselijke ontsteking, die eenige hevigheid heeft, gelijktijdig met eene *febris inflammatoria* aanwezig is. Wanneer toch in een zoodanig geval de plaatselijke bloedontlasting niet door eene algemeene wordt voorafgegaan, kan de eerste dikwijls meer nadeel dan

» sanguinem mittito in principio, idque ante septimum, eam-
» que repete pro urgentia symptomatum." BAGLIVIUS, *de Praxi Medic.* Lib. I. Cap 9., edit Lugd. 1704., pag 7.

voordeel aanbrengen, door namelijk het bloed nog meer naar het ontstokene deel henen te leiden. Het is wel waar, dat het ontzaggelijk groote getal van bloedzuigers, daar BROUSSAIS niet schroomt om van vijftig of meer, op ééns gebruik te maken, in sommige plaatselijke ontstekingen, het voorafgaan van eene aderlating mogelijk onnoodig maakt; wij twijfelen echter, of dit bij alle plaatselijke ontstekingen, die, niettegenstaande dit door den Franschen Geneesheer ontkend wordt, met eene ontstekingskoorts kunnen gepaard gaan, bij die b. v., welke in de hoofd- en borstholte plaats hebben, het geval kunne zijn.

Catarrhale of Zinkingkoortsen.

Onder de aanhoudende koortsen bekleeden die, welke gewoonlijk *catarrhale* of zinkingkoortsen genoemd worden, in ons Vaderland eene voorname plaats, daar zij wegens de spoedige veranderingen, aan welke onze dampkring meestal is onderworpen, en wegens de koude en vochtige winden, die, volgens de waarnemingen van MUSSCHENBROEK en anderen, het meerendeel van het jaar bij ons waaijen (1), niet zelden bij ons worden waargenomen (2). Wij moeten daarom ook over deze koortsen afzonderlijk spreken, ten einde het blijke, of men dezelve aan eene ontsteking van maag en ingewanden, die door BROUSSAIS in alle aanhoudende koortsen

(1) VAN DEN BOSCH, l. l. pag. 18 seqq.

(2) J. P. MICHELL, *Geneeskundige Verhandeling over de oorzaken, onderscheiding en genezing der febres catarrhales;* in het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen*, XI. D. pag. 91 seqq.

wordt aangenomen, mag toeschrijven, en volgens zijne wijze van genezen, behandelen kan.

Beschouwen wij in de eerste plaats de eenvoudige en goedaardige *catarrhale* koortsen.

De ondervinding heeft sinds onheugelijke tijden geleerd, dat alle oorzaken, die de werking van de huid en bijzonder derzelver uitwaseming storen, *catarrhale* koortsen kunnen voortbrengen. Wij zien deze deswege gewoonlijk ontstaan, wanneer eene schielijke afwisseling in de *temperatuur* van den dampkring, hetzij van warmte tot koude, of daarentegen van koude tot warmte, plaats heeft. Ook schijnen eene vochtige lucht, onderscheidene dampen, de invloed van den wind, in zekere jaargetijden enzv., dezelfde uitwerking te hebben. Alle schadelijke oorzaken derhalve, die de vrije uitwaseming van de huid beletten, brengen gewoonlijk *catarrhale* ongesteldheden en aanhoudende koortsen, aan welke men dezen naam geven moet, te weeg. Of men deze koortsen echter aan eene teruggehoudene uitwasemingsstof (materies perspirabilis retenta) dan of men dezelve aan andere oorzaken toeschrijven moet, is tot nog toe onzeker. Dit houden wij evenwel voor bewezen, dat men uit eene gestoorde werking van de huid, welke tot instandhouding van de dierlijke huishouding eene zeer voorname plaats bekleedt (1), den aard van de *catarrhale* koortsen verklaren moet. Daar dit tot nog toe aangenomene gevoelen geheel door BROUSSAIS wordt ontkend, moeten wij ons op de voor-

---

(1) Men zie vooral de schoone beschrijving van J. P. FRANK, *Epitome* etc. Libr. III. § 275 seqq.

naamste bewijzen, die voor hetzelve pleiten, beroepen.

1) Zijn aan *catarrhale* koortsen vooral zulke menschen onderworpen, die aan de door ons opgenoemde oorzaken, wegens hun beroep en leefwijze, bijzonder zijn blootgesteld. Ook zij, die eene zwakke en gevoelige huid hebben, die door ziekten of buitensporigheden verzwakt zijn, die na ongesteldheden, aan de beterhand zijn, die aan *scrophulae* of aan huidziekten lijden enzv.

2) Wordt de oorsprong van *catarrhale* koortsen uit eene gestoorde werking van de huid aangeduid door de voorboden (symptomata prodroma), die deze koortsen gewoonlijk voorafgaan, en door de ziekteverschijnsels, die dezelve meestal verzellen. Deze zijn namelijk huivering, pijn in armen en beenen, in de lendenen en rug, zwaarte in het hoofd, drukkende hoofdpijn op de plaats van de voorhoofdsholligheden (sinus frontales), gevoelige, roode, dikwijls tranende, het licht slecht verdragende oogen, of een gevoel van branding en droogheid in de oogleden. Droogheid der binnenste oppervlakte van de neus, onderdrukte afscheiding van slijm in dezelve, onvermogen om te ruiken, veelvuldig niezen, onaangename flaauwe smaak, heeschheid enz. De koorts, die of door de tot hiertoe opgenoemde verschijnsels wordt voorafgegaan, of zich gelijktijdig met dezelve openbaart, begint gewoonlijk des avonds, en bij haren eersten aanval met koude, die door hitte, welke veelal den geheelen nacht voortduurt, wordt opgevolgd, tot dat tegen den morgentijd het *stadium remissionis* begint. Gedurende de hitte van de koorts zijn alle verschijnsels sterker, de

oogen zijn gevoeliger, de drooge hoest is lastiger, de pijn in het hoofd of in de lendenen is erger enzv. Deze verheffingen van koorts hebben gewoonlijk des avonds plaats, en beginnen, na den eersten aanval, doorgaans zonder voorafgaande koude, dadelijk met hitte. Wanneer de *exacerbatie* van de koorts met vermeerderde huiduitwaseming eindigt, en dit zweet algemeen is, en eenen eigenaardigen zuurachtigen reuk heeft, voelt de *patiënt* zich zeer verligt, en er ontstaat eene grootere *remissie* van koorts.

3) Zoo als zich in de opgenoemde verschijnsels nergens een kenteeken van *Gastro-Enteritis* openbaart, zoo kan men hiervan ook geene sporen ontdekken in de meer toevallige verschijnsels, die dikwijls in *catarrhale* koortsen worden waargenomen. Hiertoe behooren, in de eerste plaats, die, welke eene gestoorde werking van maag en ingewanden aantoonen, gebrek aan eetlust namelijk, wit beslag van de tong, slijmerigheid, *flatulentie*, gebrek aan ontlasting enzv.; doch wie zal uit de aanwezigheid van deze verschijnsels tot eene ontsteking van maag en ingewanden besluiten, daar ze uit de medelijdendheid, die huid en ingewanden onderling hebben, gemakkelijk verklaard kunnen worden, in eenen zeer ligten graad aanwezig zijn, en geenszins met die verschijnsels gepaard gaan, die noodzakelijk in *Gastro-Enteritis* gevorderd worden. Hieruit blijkt dus, dat de redenering van Broussais, volgens welke alle oorzaken, die de huid verzwakken of verlammen, de werkzaamheid van de ingewanden, en vooral van het slijmvlies, vermeerderen, geenszins door de ondervin-

ding bevestigd wordt. Wat andere verschijnsels betreft, zoo als heeschheid, drooge hoest en pijn in de keel, deze bewijzen veel meer eene ontstekingachtige prikkeling van de deelen, die tot de ademhaling en tot de spraak vereischt worden, dan van die, welke tot de verrigting der spijsvertering behooren.

In de gewone en eenvoudige *catarrhale* koortsen kan men dus geenszins eene *Gastro-Enteritis* als ziekte-oorzaak aannemen, daar de wit belegde, slijmerige, met bleekroode randen omgevene tong veel eer eene groote onwerkzaamheid van maag en ingewanden, dan een verhoogd leven van dezelve aanduidt. Wij geven echter toe, dat, even als in enkele gevallen ontstekingachtige verschijnsels van de luchtpijp worden waargenomen, zoo ook, bij hevige en *gecompliceerde* ziekte-oorzaken, eene ontstekingachtige prikkeling van maag en ingewanden zou kunnen plaats hebben. Dat deze laatste echter nog veel zeldzamer dan de eerste moet zijn, blijkt reeds uit de omstandigheid, dat de maag ten minste niet aan den onmiddellijken invloed van de lucht, zoo als dit het geval is met de luchtpijp en de longen, is blootgesteld. — Na al hetgeen wij gezegd hebben, moeten wij derhalve besluiten, dat de door Broussais aanbevolene, slechts tot bestrijding van eene *Gastro-Enteritis* ingerigte, geneeswijze in de eenvoudige *catarrhale* koortsen moet afgekeurd worden, en dat daarentegen onze gewone behandeling, in welke wij op het herstellen van de werkzaamheid der huid bedacht zijn, als de door ondervinding gestaafde en meest *rationeele*

geneeswijze moet aangemerkt worden. Slechts dan, wanneer wij zekerheid omtrent het bestaan van eene plaatselijke ontsteking hebben (men wachte zich, om niet door *catarrhale* of *rheumatische* verschijnsels bedrogen te worden) zullen wij van de noodige hulpmiddelen, om dezelve te bestrijden, gebruik maken.

Thans moeten wij nog over de *epidemische* zinkingkoortsen spreken, in zoo verre deze namelijk in haar beloop van de eenvoudige en goedaardige afwijken.

Dat *catarrhale* koortsen soms een zeer ongewoon beloop hebben en met vreemde ziekteverschijnsels gepaard gaan, ziet men van tijd tot tijd, wanneer dezelve als *epidemische* ongesteldheden optreden. Onder deze verdient in de eerste plaats genoemd te worden die, welke onder den naam van *Influenza* of *la Grippe* bekend is, en die in het jaar 1782 b. v. in geheel Europa is waargenomen (1). De voornaamste verschijnsels, die haar verzelden, waren *rheumatische* pijn in alle leden, ongewone matheid en moedeloosheid, hevige hoofdpijn, nu eens sterke, dan weder geringe, maar onregelmatige koorts: ook angst, misselijkheid, braking, maagkramp, ontlasting van stinkende slijm en gal waren niet zelden verschijnsels, met welke dezelve gepaard ging. Wat de plaatselijke aandoeningen betreft, werden borstontstekingen, beroerte, bloedwateren enz. somtijds waargenomen. Dat echter niet in alle *Influenzen* dezelfde ziekteteekenen aanwezig waren, blijkt uit

(1) Zie de Schrijvers, door den Hoogleeraar THIJSSEN aangehaald, l. l. pag. 80 in de Noot.

de beschrijvingen, die DODOËNS, PIETER VAN FOREEST, VAN SWIETEN, DE GORTER, STOCHIUS, MUSSCHENBROEK, VAN DEN BOSCH en anderen omtrent zoodanige, op onderscheidene tijden heerschende, *epidemiën* gegeven hebben (1). Hetzelfde geldt omtrent de geneeskundige behandeling, die niet alleen op verschillende tijden, maar ook in eene en dezelfde *epidemie*, door onderscheidene Geneesheeren op eene zeer uiteenloopende wijze werd in het werk gesteld, in die b. v., welke in het jaar 1733 door DE GORTER te *Harderwijk*, en door STOCHIUS te *Enkhuizen* werd waargenomen, oordeelde de eerstgenoemde alleen uitwasemende geneesmiddelen noodig, terwijl de laatstgenoemde aderlatingen, en zelfs herhaalde bloedontlastingen, in het werk stelde. Zoo werd in de te voren genoemde *Epidemie* van 1782, voor zoo verre dit uit de opgave, in de Verhandelingen van de *Correspondentie Societeit* gedaan, blijkt, te *Veere*, te *Vlaardingen*, te *Amsterdam*, te *Kampen* en te *Zierikzee* geheel niet; te *Oudewater*, te *IJsselstein*, te *Hoorn*, in den *Haag* en te *Rotterdam* somtijds; te *Sluis* in *Vlaanderen*, te *Schoonhoven* en te *Gouda* daarentegen meestal ter ader gelaten (2). Schoon nu uit deze verschillende gevoelens, die wij omtrent den aard en de geneeswijze van zoodanige *epidemische catarrhale* koortsen, bij vroegere waarnemers ontmoeten, geen bepaald *resultaat* kan wor-

---

(1) Zie THIJSSEN, l. l. en M. DOLLEMAN, *Disquisitiones historic. de plerisque apud Belgas septentrionales endemiis morbis.* Amstel. 1824. 4to. pag. 31 seqq.

(2) Conf. DOLLEMAN, l. l. pag. 34 en 36.

den getrokken, moeten wij echter opmerken, dat door niemand maagontsteking in dezelve werd waargenomen, dat daarentegen aandoeningen van keel en borst, zoo als heeschheid, keelpijn en hoest, zelfs ontstekingen van deze deelen, zeer dikwijls gezien werden. Wij leiden hier uit het besluit af, dat men ook in die *catarrhale* koortsen, die men met den naam van *Influenzen* bestempelt, geenszins altijd eene *antiphlogistische* geneeswijze en plaatselijke bloedontlastingen op de maagstreek mag in het werk stellen, maar dat men deze geneesmiddelen slechts dan bezigen moet, wanneer men van derzelver ontstekingachtigen aard, en van de aanwezigheid van *inflammationes locales* overtuigd is, terwijl men de keus tusschen eene aderlating en het gebruik van bloedzuigers, als ook de keus van de plaats, op welke men de laatsten moet aanleggen, van de omstandigheden zal laten afhangen.

Wat de overige *complicatiën* van *catarrhale* koortsen betreft, ziet men het veelvuldigste de *gastrische* en *ontstekingachtige*. In hoeverre men in de eerstgenoemde de geneeswijze van Broussais navolgen of afkeuren moet, zal weldra blijken, wanneer wij over de aanhoudende *gastrische* koortsen opzettelijk spreken zullen. In de laatstgenoemde *complicatie*, de *inflammatorische* namelijk, kunnen de plaatselijke bloedontlastingen van Broussais somwijlen noodig zijn, mits men deswege de aderlating, waar zij gevorderd wordt, niet verzuime, en niet enkel aan de maagstreek, als de meest geschikte plaats voor eene plaatselijke bloedontlasting, hechte, dewijl eene *Ophthalmia*, *Otitis*, *Angina*, *Peripneumonia*

enzv. even dikwijls, en zelfs menigvuldiger, dan *Gastro-Enteritis*, in deze *complicatie* wordt waargenomen. — Over de zinkingkoortsen met eene zenuw- en rotachtige *complicatie*, welke meestal kwaadaardig en besmettelijk zijn, zullen wij naderhand afzonderlijk handelen.

Gastrische koortsen en Galkoortsen.

Tot de *gastrische* koortsen in eenen ruimeren zin genomen, brengen wij, volgens de bepaling van BALLONIUS, en op het voorbeeld van FRANK, niet alleen die, welke uit eene *saburra gastrica* ontstaan en daarom *febres saburrales* of *gastricae stricte dictae* genoemd worden, maar ook de slijmkoortsen (febres pituitosae), de wormkoortsen (febres verminosae), en de eigenlijk gezegde galkoortsen (febres biliosae).

Door *saburra gastrica* verstaat men eene verzameling van schadelijke, onverteerbare stoffen, die in de maag of in de ingewanden hare zitplaats hebben, en haren oorsprong verschuldigd zijn aan voedsel of andere *ingesta*, die wegens hare hoeveelheid, wegens hare hoedanigheid, of wegens haar langdurig verblijf in de ingewanden, en hier uit ontsproten bederf, tot de vertering (assimilatie) ongeschikt zijn geworden. In *saburrale* of *gastrische* koortsen heeft derhalve altijd eene ophooping van schadelijke stoffen, of eene *materiëele* ziekteoorzaak plaats, die tot genezing van dezelve noodzakelijk verwijderd moet worden. Braak- en purgeermiddelen, naarmate de stoffen meer naar boven of naar

onderen neigen, zijn dus in deze koortsen volstrekt noodzakelijk. Zelfs in die gevallen van *febres gastricae*, in welke de oorzaak minder in de hoeveelheid of in de hoedanigheid van de *ingesta*, dan wel in eene ziekelijke aandoening van de maag en ingewanden zelve, dus in de *partes continentes*, gezocht moet worden, zoo als b. v. in zwakte, onwerkzaamheid, te groote gevoeligheid, prikkeling enzv. van deze deelen, kan de bijzondere, tegen deze ziekteoorzaken ingerigte, geneeswijze niet met vrucht in het werk gesteld worden, ten zij de *materiëele* oorzaak, indien deze tevens aanwezig is, alvorens wordt weggenomen. In *febres saburrales* maakt BROUSSAIS zich dus aan een hoogst nadeelig verzuim van braak- en purgeermiddelen schuldig, terwijl zijne geneeswijze slechts dan voordeel kan aanbrengen, als er eene ontstekingachtige prikkeling in de maag en ingewanden aanwezig is, die echter oneindig veel zeldzamer is, dan het tegenovergestelde ongemak, te groote zwakte namelijk en onwerkzaamheid van deze deelen, vooral in ons Vaderland, waar ligging, luchtstreek en leefwijze zich tot het daarstellen van deze gebreken vereenigen. — Daar de Natuur zich somtijds door de tegenstrijdigste geneesmiddelen niet laat storen, zal het wel eens gebeuren, dat lijders, die eene ware *febris gastrica* hebben, ook onder de geneeskundige behandeling van BROUSSAIS en zijne aanhangers herstellen: in een zoodanig geval mag men aannemen, dat de gevoeligheid en werkzaamheid van de maag door de plaatselijke bloedontlasting, welke deze Geneesheeren dadelijk bij het begin, in ruime mate, in het

werk stellen, zoodanig worden verminderd, dat er geene *reactie* van dit *orgaan* tegen de *materiëele* ziektestof kan plaats hebben, dat er dus minder hevige plaatselijke en algemeene ziekteverschijnsels ontstaan, dat de aanwezige *saburra gastrica* langzamerhand door de Natuur wordt uitgedreven, en dat de lijder eindelijk, in den tijd van eenige weken, herstelt, terwijl hij mogelijk, door een braak- of purgeermiddel in den tijd van twee of drie dagen zou zijn genezen.

Zoo er in eenige ongesteldheid zwakte en onwerkzaamheid van maag en ingewanden wordt waargenomen, dan is het vooral in de slijmkoortsen, die ook in onze gewesten niet ongewoon zijn. Dat toch de overvloedige afscheiding van slijm, die aan deze koortsen eigen is, geenszins aan eene ontstekingachtige prikkeling van het slijmvlies, dat alle inwendige deelen bekleedt, kan worden toegeschreven, zoo als dit door Broussais geschiedt, gelijk men uit zijne beoordeeling van Pinel's *fièvre adéno-méningée* kan opmaken (1), blijkt, naar ons inzien, uit alle omstandigheden, die deze koortsen verzellen. Het menigvuldigst toch worden dezelve waargenomen na zachte en opene winters, na vochtige voorjaren, na aanhoudende zuidewinden, bij slappe waterachtige gestellen, bij kinderen, vrouwen en oude lieden, die aan een zittend leven gewoon zijn, en veel meelspijzen, aardappelen, visch, gerookt en gezouten vleesch gebruiken, of zich aan het misbruik van warme en verslappende dranken schuldig

(1) Vid. *Examen* etc. Tom. II. pag. 68 seq.

maken (1). Alle deze voorbeschikkende en aanleidende oorzaken nu kunnen geenszins als *potentiae excitantes*, maar slechts als *potentiae debilitantes* beschouwd worden. Hetzelfde geldt omtrent de lage ligging van ons Vaderland, en omtrent ons vochtig en veranderlijk luchtsgestel, welke beide oorzaken, bij de reeds opgenoemde in *dieet* en *régime* gelegene gevolgd, de *febres mucosae*, in het voorjaar en in den herfst, in onze gewesten, veelvuldig doet zijn. In deze koortsen is derhalve de geneeswijze van BROUSSAIS volstrekt niet aangewezen, terwijl integendeel *resolverende* en bittere *extracten*, verdunnende en *inciderende* zouten, maagversterkende geneesmiddelen, naar de verschillende omstandigheden gewijzigd, met het meeste nut worden gebezigd.

Wij zagen te voren uit de twee honderd vier en tachtigste stelling, dat BROUSSAIS tegen de ingewandswormen, die eene *Gastro-Enteritis* verzellen, geene bijzondere geneesmiddelen noodig oordeelt, dewijl zij dan voor het gevolg van deze ontsteking moeten gehouden worden. Daar er nu, volgens de denkbeelden van denzelfden Geneesheer, nooit eene aanhoudende of tusschenpoozende koorts zonder ontsteking van de maag en de dunne darmen, kan plaats hebben, volgt hier uit, dat men, volgens zijn gevoelen, ook in de *febres verminosae* alleen van verzachtende dranken, en van bloedzuigers op de maagstreek moet gebruik maken. Dat zoowel de *theorie*, die de Fransche Geneesheer

(1) Vid. THIJSSEN l. l. pag. 93 seqq.

omtrent den oorsprong der ingewandswormen in aanhoudende koortsen gegeven heeft, als het voorschrift, hetwelk men uit dezelve moet afleiden, ten eenenmale valsch is, behoeft naauwelijks eenig betoog. Immers leert niet alleen de getuigenis van de beroemdste Geneesheeren, die in vorige tijden *sporadisch* of *epidemisch* heerschende wormkoortsen waargenomen en beschreven hebben, maar ook nu nog de ondervinding van zulke Geneesheeren, die naar alle omstandigheden naauwkeurig onderzoek doen, dat juist zulke lijders, bij welke woonplaats, leefwijze, voeding enzv. zamenloopen, om verslijming en verslapping van de ingewanden te weeg te brengen, het meest door wormkoortsen worden aangedaan. Onder zoodanige omstandigheden toch is het alleen mogelijk, om zich de vorming der ingewandswormen door eene *generatio aequivoca* eenigzins te kunnen verklaren; — eene verklaring, die wel naauwelijks dezen naam mag dragen, maar echter thans door alle Natuurkundigen van eenig gezag wordt aangenomen. Eene *antiphlogistische* geneeswijze en plaatselijke bloedontlastingen, welke Broussais noodig oordeelt, om de oorzaak, door welke de ingewandswormen, volgens de aangehaalde en de tweehonderd één en zestigste stellingen, gevormd worden, weg te nemen, zullen derhalve in wormkoortsen niet alleen niet het minste voordeel aanbrengen, maar zelfs nadeelig zijn, zoowel door noodelooze verzwakking te weeg te brengen bij de lijders, over wier gestel wij gesproken hebben, als door verzuim van andere meer geschikte geneesmiddelen. De Geneesheer toch, die zoodanige koor-

tsen meermalen behandeld heeft, zal het bij ondervinding weten, hoe moeijelijk het dikwijls is, om in het begin der ongesteldheid, de meest dringende en geweldadige verschijnsels door *involventia* en *oleosa* weg te nemen, en om naderhand, door eene geschikte vereeniging van *nervina* en doelmatige *anthelmintica*, de oorzaak dezer koortsen te verwijderen, en de meestal voortdurende *nerveuse* ziekteverschijnsels te doen bedaren.

In de laatste plaats moeten wij over de galkoortsen spreken, die te voren niet zelden met de eigenlijke *gastrische* koortsen verward zijn geworden. Dat de galkoortsen echter eenen afzonderlijken ziektevorm uitmaken, behoeven wij, na de naauwkeurige bepaling, welke PARADIJS en PAULUS DE WIND (1) van dezelve gegeven hebben, niet te betoogen. Daar nu deze koortsen ook in ons Vaderland zeer menigvuldig zijn, schoon zij zelden met die hevigheid, welke zij in warmere luchtstreken hebben, gepaard gaan (2), is het van belang om de leer van BROUSSAIS over derzelver aard en genezing opzettelijk te beoordeelen. — Dat de Fransche Geneesheer, die alle ongesteldheden aan plaatselijke ontsteking toeschrijft, ook deze koortsen uit dezelve verklaart, is niet te verwonderen, maar vreemd is het echter, dat zij niet aan eenen geprikkelden toestand van de lever zelve, maar daarentegen aan ontsteking van het slijmvlies, dat maag en ingewanden bekleedt, worden toegeschreven. Wij zagen dit te voren uit

(1) P. DE WIND, *Diss. de morbis vero et stricto sensu biliosis.* L. B. 1790. 4to.

(2) C. J. NIEUWENHUYS, l. l., II Deel. § 277. pag. 28.

de korte stellingen van BROUSSAIS, en zien het bevestigd door hetgeen hij over de *fièvre méningo-gastrique* van PINEL zegt (1): « les anciens la nom-« maient bilieuse à cause de la saveur amère, de « la teinte jaune de la langue et de la peau, des « vomissements et des déjections de bile, qui ac-« compagnent quelquefois l'état fébrile. Et cet état, « ils l'attribuaient à la surabondance ou à la dépra-« vation de ce fluide. Cette théorie était fausse, « car la supersécrétion bilieuse n'est ici que le « résultat de l'irritation de la membrane interne du « canal digestif." Kan dan de lever niet even goed door uitwendige oorzaken geprikkeld worden, als het slijmvlies van maag en ingewanden? Kent men zelfs niet eigenaardige prikkels, die de werking van de lever verhoogen, zonder daarom ook den naam van prikkels voor het slijmvlies van de spijsverteringswerktuigen te verdienen? Zien wij niet somtijds, dat reeds eene vermeerderde afscheiding van gal bij lijders bestaat, en zich door brakingen openbaart, terwijl het slijmvlies van de maag nog in eenen gezonden toestand verkeert, zoo als dit uit natuurlijke eetlust en andere verschijnsels blijkt? Doch wij behoeven ons met deze *theoretische* verklaring van BROUSSAIS niet langer op te houden, daar het vooral zijne geneeswijze is, die wij beoordeelen moeten. — Om aan de geneeskundige behandeling, door BROUSSAIS aanbevolen, en, volgens de twee honderd acht en zeventigste stelling, in het aanleggen van bloedzuigers op de maagstreek bestaande, regt te laten wedervaren, moeten wij, op het voetspoor van de beste Genees-

(1) *Examen* etc. Tom. II. pag. 67.

heeren, tusschen tweederlei galkoortsen onderscheiden: tusschen die namelijk, welke gepaard gaan met kenteekenen van eene bestaande prikkeling of ontsteking der lever, en tusschen die, in welke slechts verschijnsels aanwezig zijn van in te groote hoeveelheid afgescheidene, in de ingewanden opgehoopte, of door hare tegennatuurlijke hoedanigheden nadeelige galstoffen. De eerste van deze koortsen kan men *febris biliosa cum inflammatione* of *cum irritatione inflammatoria hepatis* noemen, de laatste *febris biliosa simplex* of *febris cum saburra biliosa*. Dat deze beide verschillende vormen van galkoorts inderdaad worden aangetroffen, bewijst de ondervinding overvloedig, en wij houden het voor overtollig, om de verschijnsels, door welke men dezelve onderkennen moet, op te geven. — In de eerstgenoemde galkoortsen nu, hetzij in dezelve kenteekenen van eene hevige, meestal in het *convexe*, door eene *membrana serosa* omgevene, gedeelte der lever plaats hebbende, of van eene geringere, zich doorgaans tot het *concave* deel van de lever bepalende, ontsteking aanwezig zijn, kan de geneeswijze van Broussais zeer nuttig zijn, vermits bloedzuigers, op het *epigastrium dextrum* in eene genoegzame hoeveelheid aangelegd, dezen toestand van de lever ten hoogste kunnen verbeteren en wegnemen. Wij moeten echter waarschuwen, om in het begin, de algemeene, soms bij herhaling noodige, bloedontlasting, gelijk ook inwendige *antiphlogistica*, meer vermogende, dan die, welke Broussais bezigt, niet te verzuimen. Wat daarentegen de laatstgenoemde galkoortsen betreft,

waar deze verschijnsels van plaatselijke ontsteking niet worden waargenomen, maar daarentegen, de kenteekenen van eene *saburra biliosa* duidelijk zijn, moeten wij de geneeswijze van BROUSSAIS volstrekt afkeuren. *Vooreerst* toch zijn in dit geval alle bloedontlastingen, en ook de plaatselijke niet alleen onnoodig, maar ook nadeelig. Van dit nadeel zal men zich het best overtuigen, door zich de woorden van STOLL (1) te herinneren, « Observavimus in « morbis biliosis a venae sectione levamen, sed mo- « mentaneum, haberi, morbumque paulo post vali- « dius urgere," en door aan de stelling van de oude Geneesheeren te denken, « Sanguis est domitor « bilis." Het bloed toch kan in zoo verre gezegd worden de gal in bedwang te houden, als het bewezen is, dat door bloedontlastingen de opslorping en algemeene werking van schadelijke stoffen bevorderd wordt. De ondervinding heeft het namelijk geleerd, dat in zoodanige gevallen, door ontlasting van bloed of door andere verzwakkende oorzaken, uit eene *colluvies* of *saburra biliosa*, die tot nog toe, behalve de koorts, geene algemeene verschijnsels te weeg bragt, rotkoortsen kunnen geboren worden, doordien ook de tweede wegen, en de omloop van het bloed vooral, aan de schadelijke werking van de ziektestof worden blootgesteld (2). In deze soort

(1) *Ration. Medendi in Nosocom. Pract. Vindobon.* edit. Leyd. 2*dae*. 1804. Part. I. pag. 35.

(2) Deze op de ondervinding steunende redenering kan ook door *physiologische* proeven bevestigd worden. MAGENDIE spoot namelijk onderscheidene vochtigheden, in eene bepaalde hoeveelheid, in inwendige holligheden van levende dieren, in de buikholte van honden b. v., stelde vervolgens aderlatingen,

van galkoortsen zal dus hoogst zelden eene aderlating te pas komen, zoo als dit door TISSOT, STOLL, FINKE, DE MONCHY (1) en anderen volkomen bewezen is, vooral in ons Vaderland, bij welks bewoners zelfs PRINGLE, die een groot voorstander van de aderlating is, dezelve veel minder noodig oordeelde, dan bij zijne Engelsche soldaten, die hij aan galkoorts behandelde. — *In de tweede plaats* is de geneeswijze van BROUSSAIS in deze galkoortsen ten hoogste nadeelig, wegens het verzuim van *emetica* en *purgantia*, zonder wier gebruik zij niet zelden volstrekt ongeneeslijk zijn, terwijl vooral het verzuim van de eerste, die, zoo als STOLL leert (2), door de laatste geenszins kunnen vervangen worden, een doodelijk gevolg voor den lijder kan hebben (3). Wij zouden dit zonder moeite op eene uitvoerige wijze kunnen betoogen, en aanwijzen, hoe zelfs in andere ongesteldheden, die van dezelfde ziekteoorzaak afhangen, zoo als in eene *Pleuritis* of *Peripneumonia biliosa* b. v., deze zelfde geneesmiddelen volstrekt tot herstel van den lijder vereischt worden,

---

tot verschillende hoeveelheden, bij deze dieren in het werk, en ontdekte, dezelve gelijktijdig doodende, dat de opslorping der ingespotene vochtigheden (absorptio interna) des te grooter bevonden werd, naarmate de ontlasting van bloed grooter geweest was.

(1) *Verhandelingen der Haarlemsche Maatschappij*, VI. D. 1 St. pag. 107 seqq.

(2) l. l. pag. 37 seqq.

(3) »Intermissum emeticum semel in homine hernioso, simul- »que febre biliosa laborante, vidi lethale.” L. L. FINKE, *De morbis biliosis anomalis.* Monasterii Westphalorum 1780. pag. 77.

indien dit niet door TISSOT (1), STOLL (2), FINKE (3) en vele andere voortreffelijke Geneesheeren, op eene alles afdoende wijze, betoogd en bewezen was: weshalve wij, om kort te zijn, ten dezen opzigte tot zoodanige schrijvers verwijzen kunnen.

Zenuwkoortsen en Rotkoortsen.

Daar wij in de aanhoudende koortsen, over welke wij tot hiertoe spraken, de geneeswijze van BROUSSAIS op eene meer uitvoerige wijze hebben beoordeeld, zullen wij bij de zenuw- en rotkoortsen, over welke wij in de laatste plaats spreken moeten, korter behoeven stil te staan. Zoo wel om deze reden, als om de overeenkomst, die in eenige opzigten tusschen deze twee koortsen bestaat, meenden wij gelijktijdig over dezelve te mogen spreken. De verschijnsels toch, die in zenuw- en rotkoortsen worden waargenomen, zijn, hoe zeer deze ongesteldheden ook van elkander verschillen, in het begin somtijds minder duidelijk te onderkennen, of gaan ook, wat niet zelden gebeurt, met elkander gepaard: daarenboven behoeft het naauwelijks te worden opgemerkt, dat zoo wel de zenuwkoortsen, ten minste die, welke *secundair* zijn en het veelvuldigst worden waargenomen, als de rotkoortsen, tot de *adynamische* ziekten moeten gebragt worden, schoon dit

(1) S. A. D. TISSOT, *Diss. de febribus biliosis; seu historia epidemiae biliosae Lausannensis*, anni MDCCLV. Lausannae 1758 8°.

(2) l. l. pag. 7 seqq. et locis aliis quam plurimis.

(3) l. l. pag. 79 seqq.

door BROUSSAIS, zoo als wij weldra zien zullen, geenszins wordt toegestemd.

Daar de zenuwkoortsen, zoo wel die, welke *sporadisch* als *epidemisch* worden waargenomen, een hoogst verschillend beloop kunnen hebben en met zeer onderscheidene verschijnsels kunnen gepaard gaan, is het tot nog toe onmogelijk geweest, eene juiste bepaling van dezelve te geven, zoo als dit reeds blijkbaar is uit de verschillende benamingen van *febris nervosa*, *Typhus*, *febris nervosa versatilis*, *nervosa lenta*, *stupida*, *soporosa*, *febris catarrhalis nervosa* etc., die men volgens den *primitiven* of *secundairen* oorsprong, en volgens de voorheerschende verschijnsels, aan deze koortsen gegeven heeft. Bij al dit gebrekkige, hetwelk nog in onze kennis van de zenuwkoortsen plaats heeft, kunnen wij echter het gevoelen van BROUSSAIS, die ook deze koortsen aan de aanwezigheid van *Gastro-Enteritis* toeschrijft, en dezelve dus steeds voor *secundaire* ongesteldheden houdt, met reden afkeuren, hetzelve ten minste als onbewezen en hoogst eenzijdig beschouwen. Wij noemen dit gevoelen onbewezen, dewijl BROUSSAIS noch in de korte stellingen, in welke hij, zoo als ons te voren bleek, zeer uitvoerig over den *Typhus* gehandeld heeft, noch in het *Examen des doctrines médicales*, bij gelegenheid dat hij het werk van HILDENBRAND over den *Typhus* beoordeelt (1), en de leer van PINEL over de *fièvre ataxique* en *adéno-nerveuse* zoekt te wederleggen (2), eenig bewijs voor deze

(1) Tom. I. pag. 166 seqq.

(2) Tom. II. pag. 79 seqq. et 85 seqq.

zijne stelling heeft bijgebragt, maar alleen telkens weder herhaalt, dat alle ziekteverschijnsels, die in de zoogenaamde zenuwkoortsen, hetzij dezelve al of niet van eenen besmettelijken aard zijn, worden waargenomen, uit eene *Gastro-Enteritis* verklaard moeten worden. Met nog grooter regt noemden wij dit gevoelen van den Franschen Geneesheer eenzijdig, dewijl hij onder de menigvuldige oorzaken, waaruit zenuwkoortsen kunnen ontstaan, slechts op eene éénige zijne aandacht gevestigd heeft. Velerlei oorzaken toch, die van eenen geheel anderen aard zijn dan maag- en darmontsteking, brengen dikwijls oorspronkelijke zenuwkoortsen voort, zoo als b. v. kommer en gebrek, nederdrukkende zielsaandoeningen, te groote ontlasting van vochten enzv.; terwijl op het einde van andere aanhoudende koortsen, uit algemeene verzwakking, en uit die van het zenuwgestel in het bijzonder, niet zelden zenuwkoortsen geboren worden. Zien wij niet dikwijls, dat een aanval van stuipen, van vrijsterziekte, *hypochondrie* enzv. door in het oog loopende oorzaken, en dus door eene onmiddellijke aandoening van de zenuwen wordt voortgebragt? Dat de zenuwen *primitief* kunnen worden aangedaan, blijkt nog daarenboven ten duidelijkste, wanneer wij b. v. op de werking van verdoovende en andere vergiften, die op eene spoedige wijze werken, zonder ontstekingen van het darmkanaal voort te brengen, onze aandacht vestigen. Brengt niet de dolle hondsbeet, om een ander voorbeeld te gebruiken, alle verschijnsels van eene zenuwkoorts te weeg, zonder dat men in de meeste gevallen eene ontsteking van deze of gene weefsels

na den dood kan ontdekken? Bij menschen, die gemakkelijk door zenuwkoortsen aangetast worden, vinden wij niet zelden eene in het oog loopende *praedispositie* tot dezelve: deze bestaat echter niet in eene groote aandoenlijkheid van de maag en de ingewanden, maar in eene ziekelijke prikkelbaarheid van het zenuwgestel. Ook de verschijnsels zelve, die gewoonlijk in de zenuwkoortsen worden waargenomen, kunnen geenszins uit eene *Gastro-Enteritis* verklaard worden. Hoe kan b. v. de groote gevoelloosheid, die zoo dikwijls, zelfs reeds in het begin van deze koortsen aanwezig is, uit deze oorzaak verklaard worden? een zoodanige *stupor* toch heeft in *herniae incarceratae*, die met *Enteritis* gepaard gaan, meestal alleen kort voor den dood plaats. Eindelijk, en dit is wel het voornaamste bewijs dat men bezigen kan, vindt men in de meeste zenuwkoortsen volstrekt geene verschijnsels, die voor de aanwezigheid van eene *Gastro-Enteritis* pleiten. Wij willen hiermede echter niet zeggen, dat deze verschijnsels nooit in zenuwkoortsen gevonden worden, daar ook ten opzigte van deze hetzelfde geldt, wat wij voorheen, over de aanhoudende koortsen in het algemeen sprekende, hebben aangemerkt. Gelijk namelijk teekenen van eene *saburra gastrica*, zoo als STOLL en andere Geneesheeren dit zagen (1),

(1) « Propter eandem juvaminis rationem, medicamenta ca-« thartica, ac in primis vomitoria statim a morbi principio « adhibentur; haec enim — coctionis viscera evacuant, adeoque « morbi fomitem primum, et quasi originalem subducunt.'' THOMAE WILLIS *Pathologiae Cerebri* etc. *Specimen*, Cap. VIII. pag. 52; in *Operr. Omn.*; *studio* G. BLASII. Amstel. 1682 4°.

of ook verschijnsels van eenen anderen aard, gedurende zenuwkoortsen, kunnen aanwezig zijn, zoo is het ook, dat gedurende derzelver beloop plaatselijke ontstekingen somtijds worden waargenomen (1). Het is echter verkeerd om deswege te denken, dat dezelve altijd aanwezig zijn, gelijk men ze ook niet enkel in het slijmvlies van de maag en dunne darmen moet zoeken, daar zij zich even goed tot de hersenen en longen bepalen kunnen. — Plaatselijke bloedontlastingen kunnen derhalve in zenuwkoortsen nooit zoo algemeen te pas komen, als zij door BROUSSAIS worden aanbevolen. Dat dezelve in die gevallen, in welke inderdaad eene plaatselijke prikkeling van eenen ontstekingachtigen aard wordt waargenomen, hoogst nuttig en noodig zijn kunnen, zal door niemand ontkend worden. Kortheidshalve nemen wij de volgende woorden uit de *Animadversiones practicae* van QUARIN (2) over: « Huc

(1) Opmerkelijk is het, dat reeds BAGLIVIUS van zoodanige aanhoudende koortsen, die gewoonlijk kwaadaardige genoemd worden, verklaart (*De Praxi Medica.* Libr. I, Cap. 9; in *Operr. Omn.* edit Lugd. 1704. pag. 52): »Ipse enim ut vera fatear, « quae diligenti observatione et matura didici meditatione, « a duabus potissimum causis malignas has febres pendere ob- « servavi, inflammatione viscerum, et ab apparatu pravorum, « crudorumque humorum in primis viis, vel in massa sanguinis. Ook door MORGAGNI, WEPFER, BRENDEL, SCHRÖDER, DE HAEN, STOLL en anderen, werden somtijds verborgene ontstekingen in deze koortsen waargenomen. Insgelijks verdienen de volgende woorden van QUARIN hier te worden aangehaald: « Rarissime « quidem in vere nervosa sanguinis detrahendi locus est, vidit « tamen expertissimus LORRY saepius viscus inflammatum, toto « reliquo corpore debili et viribus exhausto." *Animadvers. Pract. in diversos morbos*, ed. J. L. KESTELOOT. vol. I. pag. 68.

(2) l. l.

« collocari videtur notatu dignum Celeb. HUFELANDII « monitum, quod multi immodica Venere debilitati, « cibis eupeptis largiter nutriti plethorici esse possint, « et nonnunquam in universo statu nervoso status « localis inflammatorius existat, qui admotis aliqui- « bus hirudinibus, emendetur." Doch gelijk onder dusdanige omstandigheden het gebruik van bloedzuigers is aangewezen, zoo zijn dezelve daarentegen in andere gevallen, in welke men ze buiten noodzakelijkheid aanwendt, meestal hoogst nadeelig, terwijl zij, behalve de reeds opgenoemde ſchadelijke gevolgen, niet zelden eene vermeerdering van de *nerveuse* verschijnsels te weeg brengen. De Geneesheer ga derhalve in het onderzoek der verschijnsels voorzigtig te werk, en lette vooral op den *epidemischen* aard, wanneer zenuwkoortsen als zoodanige worden waargenomen. Zoo zag Dr. MOLL bij voorbeeld in de zenuwkoorts, die in het jaar 1813 te *Nijmegen* heerschte en eenen ontstekingachtigen aard had, veel nut van plaatselijke bloedontlastingen en van koude hoofdwasschingen (1). Hetzelfde nam de Hoogleeraar KLUYSKENS waar in de zenuwkoorts, welke later in *Oost-Vlaanderen* heerschte en met onzuivere plaatselijke ontstekingen gepaard ging (2). Ook in het *Journal* van Professor HORN (3), werd voor eenige jaren, een *typhus contagiosus acutus*

(1) A. MOLL, Proeve eener *theorie* van de werking der *Contagia acuta* op het menschelijk ligchaam etc. Nijmeg. 1815, pag. 115.

(2) J. F. KLUYSKENS, *Fièvre inflammatoire typhoide* etc. Gand. 1817.

(3) *Archiv für medicinische Erfahrung*, Sept. 1822, pag. 320 seqq.

beschreven, die in het begin met *encephalitische* verschijnsels gepaard ging, welke het best voor het herhaalde gebruik van bloedzuigers weken (1). In

(1) In nieuweren tijd werden de ontstekingen van de ingewanden, welke somtijds in de lijken van lijders, die aan *Typhus* of andere zenuwkoortsen overleden, gevonden worden, naauwkeuriger door eenige Geneesheeren onderzocht. Wij verwijzen kortheidshalve tot de geschriften zelve, in welke de *resultaten* van zoodanige lijkopeningen zijn opgeteekend. Men zie, behalve de bijdragen van eenige Fransche Geneesheeren (vooral van Gasc in het *Journal général de Médecine*, Tom. LXXV et LXXXII, en van Andral, *Nouveau Journal de Médecine*, Nov. 1822. Ejusd. *Clinique médicale ou choix d'observations receuillies à la Clinique de* M. Lerminier, etc. Paris 1824—1827, IV. voll. 8°.) J. R. Bischoff, *Grundsätze der prakt. Heilkunde.* II. Bd. Prag. 1823. — *Klinische Denkwürdigkeiten.* Prag. 1825. — *Darstellung der Heilungs-methode in der medicinischen Klinik an der kais. königl. medicin. chirurg. Joseph's Academie. In den Jahren* 1826 und 1827. Wien 1829. C. F. von Pommer, *Beyträge zur näheren Kenntniss des sporadischen Typhus.* Tübingen 1821. Ejusd. *zur Pathologie des Verdauungs-Kanals;* in *Heidelb. Klinische Annalen von* Puchelt, Chelius *und* Nägele, II Bd. Heidelberg 1826, pag. 1 seqq. *Kurze Uebersicht der im Jahre* 1827, *und im Winter* 1827 — 1828 *zu Heilbronn herrschend gewesenen Krankheiten, von Dr.* v. Pommer *etc.;* in *Medicinisch-chirurgische Zeitung*, Jahrg. 1828, II Bd. pag. 28 seqq. Zie vooral pag. 62 seqq., 76 seqq., 94 seqq., 110 seq. H. Baumgärtner, *Ueber die Broussais'schen Entzündungen und die Geschwüre im Darmcanal;* in *Annalen für die gesammte Heilkunde, unter der Redaction der Mitglieder der Grossherzogl. Badischen Sanitäts-commission.* II Jahrg. 2te Hft. Carlsruhe 1826, pag. 72 seqq. De Hoogleeraar Baumgärtner houdt zich namelijk met de oplossing van de twee volgende vragen bezig: « In welk oorzakelijk verband staan de « plaatselijke ontstekingen en verzweringen in het darmka- « naal met de zenuwkoorts en dergelijke kwaadaardige koort- « sen? Hoe ontstaan in het algemeen zoodanige veranderin- « gen in het darmkanaal, en welken invloed oefenen zij op de

andere *Epidemiën* daarentegen werden de genoemde verschijnsels volstrekt niet waargenomen, terwijl men of *gastrische* toevallen, of *catarrhale* verschijnsels, of slechts teekenen van een bij uitsluiting lijdend zenuwgestel waarnam.

Zuivere en oorspronkelijke rotkoortsen zijn in ons Vaderland, door verbeterde leefwijze en door andere uitwendige omstandigheden, die hiertoe hebben medegewerkt, zeldzaam geworden. Des te menigvuldiger echter zijn somtijds de *secundaire* rotkoortsen, die namelijk ten gevolge van galkoorts, of andere aanhoudende koortsen ontstaan. In alle rotkoortsen nu, zoo wel *secundaire* als *primitive*, heeft, als zij wezenlijk dezen naam zullen verdienen, eene groote onderdrukking, uitputting of vernietiging van de levenskrachten plaats, zoodat hierdoor alle vochten, niet alleen die van de eerste, maar ook van de tweede wegen, in eenen ziekelijken, aan de oplossing nabijkomenden, toestand verplaatst worden. Dat nu in eenen zoodanigen toestand, wanneer hij eens volkomen ontwikkeld is, niet het minste heil van eene *antiphlogistische* geneeswijze en van algemeene of plaatselijke bloedontlastingen te wachten is, behoeft naauwelijks te worden aangemerkt (1). Dat

---

« gezondheid uit?" — Ook moeten wij reeds opmerkzaam maken op een aangekondigd werk van Doctor Lesser te *Stettin*, hetwelk weldra onder den volgenden titel te *Göttingen* zal worden uitgegeven: F. Lesser, *Die Entzündung und Verschwärung der Schleimhaut des Verdauungskanals als selbständige Krankheit, Grundleiden vieler sogenannter Nervenfieber* etc. *dargestellt*, mit 6 Kupfertafeln.

(1) « In putrida sine statu inflammatorio, venae sectio non « convenit, imo ab hac morbus aut periculosissimus evadit, aut

wegens verzuimde bloedontlastingen rotkoortsen ontstaan kunnen, is eene bekende waarheid, niemand zal echter daarom op het denkbeeld komen, dat men, tot genezing van reeds bestaande rotkoortsen, van deze gebruik moet maken. Wij zijn derhalve van oordeel, dat BROUSSAIS zich in de behandeling van deze koortsen, aan het verzuim van de meest vermogende geneesmiddelen, als van braakmiddelen (die vooral als *prophylactica*, in het begin der ziekte, zoo lang het bederf zich tot de stoffen in de eerste wegen bepaalt, van het grootste nut zijn), van verdunde mineraalzuren, van *Kina*, van *Kampher* en van andere versterkende, bederfwerende, opwekkende en prikkelende, uit- en inwendige geneesmiddelen schuldig maakt. — Wij ontkennen echter niet, dat de rotkoortsen somtijds van eene plaatselijke aandoening vergezeld gaan, die van eenen ontstekingachtigen aard schijnt te zijn. Zoo als dit reeds door den Hoogleeraar HOME (1) werd waarge-

« in longum protrahitur, et languor diuturnus, cachexia etc. « sequuntur. Vidi pessimo consilio institutas venae sectiones, ob « calorem externum et acerbum capitis dolorem, in putrida de- « cumbentibus, quorum pulsus debilis et parvus, lingua spurca « erat; haec enim mala, monente jam HOLLERIO, alvum mo- « ventibus sunt tollenda.

« Permagna certe circumspectione opus est, notante HUXHA- « MO et PRINGLE, ne in dignoscendis phlebotomiae indicantibus « decipiamur, cum orgasmus putridi et dissoluti sanguinis ali- « quando plethoram, inflammatoriam diathesim simulet, ut « exercitati viri subinde fallantur." QUARIN *Animadv. Practic.* etc. edit. laud. Vol. I, pag. 41.

(1) F. HOME, *Principia Medicinae*, Libr. II, Part. II, Sect. III, § 6, edit. 3tiae Edinb. 1770 pag. 89. » Inspectiones cada-

nomen. Deze plaatselijke aandoeningen echter kunnen in eene ongesteldheid, in welke de levenskrachten geheel ter neder liggen, slechts voor valsche en onzuivere ontstekingen, die van de prikkeling eener *putride* ziektestof afhangen, gehouden worden (1). Hieruit blijkt dus, met hoeveel omzigtigheid zelfs plaatselijke bloedontlastingen moeten gebruikt worden. Eenige voorbeelden uit de Verhandeling van Prof. VAN ROTTERDAM zullen ons het best doen zien, wat men in zoodanige omstandigheden van bloedzuigers verwachten kunne. Wanneer eene volkomen ontwikkelde rotkoorts door eene *angina inflammatoria* vergezeld wordt, brengen bloedzuigers aan den hals veel verligting aan (2); doch is de *angina* eene kwaadaardige (maligna, ulcerosa) dan worden deze zelfs niet verdragen. Bloedzuigers zijn, volgens de *indicatio curatoria* en *symptomatica*, noodig, wanneer een van *congestie* afhangend *delirium* in rotkoorts wordt waargenomen (3). Met rotkoorts eindelijk zag VAN ROTTERDAM tweemaal een *coma somnolentum* gepaard gaan, en maakte in beide gevallen, van bloedzuigers, wier gebruik hem *geïndiceerd* scheen te zijn, gebruik, schoon vruchteloos, dewijl de lijders overleden (4).

Ten slotte moeten wij nog aanmerken, dat het

» verum cerebrum et viscera, praecipue ventriculum et intestina, » inflammata et saepe sphacelata detexerunt."

(1) Zie J. C. VAN ROTTERDAM, *Mémoire couronné sur la saignée dans les fièvres*, etc. Gand. 1816, pag. 29 et 199.

(2) l. l. pag. 163.

(3) l. l. pag. 193. Conf. QUARIN l. l. vol. I, pag. 41.

(4) l. l. pag. 181.

overdrevene gebruik van bloedzuigers, in zenuw- en rotkoortsen daarom vooral gevaarlijk is, dewijl er bijna geene ongesteldheid van dien aard wordt waargenomen, bij welke men in het begin der ziekte geene schijnbare teekenen van verhoogde levenskracht meent te ontdekken. Vooral maken BROUSSAIS en deszelfs aanhangers zich aan dit misbruik deswege gemakkelijk schuldig, dewijl zij bijna alle ziekteverschijnsels, ook zulke, die in de genoemde koortsen worden waargenomen, aan prikkeling toeschrijven, en daarom altijd hetzelfde geneesmiddel vinden aangewezen. Verbeeldt u b. v. eenen lijder aan zenuwzinkingkoorts of rotkoorts met een aanhoudend *delirium mussitans* daar nederliggende. Een volgeling van BROUSSAIS, wiens raad wordt ingeroepen, meent eene *Encephalitis* of eene *sympathische* prikkeling van de hersenen te moeten aannemen, die slechts door bloedzuigers kan worden weggenomen. Na het gebruik van dit middel houdt het *delirium* op, maar de lijder heeft een groot verlies van krachten ondergaan en ligt in eene uitgestrekte rigting, bij aanhoudendheid, op den rug: dit verschijnsel bewijst, dat er nog eene prikkeling van de hersenen bestaat, en het gebruik van bloedzuigers is dus op nieuw aangewezen. Nu wordt de lijder door een aanhoudend hoestje en door eene moeijelijke ademhaling lastig gevallen; weder verschijnsels, die door bloedzuigers moeten bestreden worden. Bij de vorige verschijnsels voegt zich braking en dunne ontlasting; nu is de *irritatie mobiel*, — en vordert op nieuw een stoutmoedig aanleggen van bloedzuigers. Ondertusschen

neemt de *facies Hippocratica* toe, de huid wordt met een plaatselijk en koud zweet bedekt, de polsslagen nemen telkens af, de hoop op herstel is verloren, en de geheel van bloed beroofde lijder blaast den laatsten ademtogt uit (1).

Tusschenpoozende koortsen.

Elke *febris intermittens* is, volgens BROUSSAIS, eene *Gastro-Enteritis periodica*, ofschoon ook de hersenen en andere *viscera*, even als in de *febres continuae*, *sympathisch* kunnen geprikkeld zijn, de voorname zitplaats van de *irritatie* worden kunnen, en op eene *periodique* wijze kunnen ontstoken zijn. De *intermitterende* koorts is derhalve het gevolg van eene, bij tusschenpoozing plaats hebbende, ontstekingachtige, *idiopathische* of *sympathische* prikkeling van het hart. Deze prikkeling doet echter oorspronkelijk het slijmvlies van de maag en de dunne darmen aan, terwijl die van het hart als eene *consensueele* uitwerking van deze beschouwd moet worden. Aan de ontstekingachtige prikkeling, van

(1) Tot mijn leedwezen heb ik bij deze beschouwing van de zenuw- en rotkoortsen, geen gebruik kunnen maken van de twee volgende, te *Parijs* uitgekomene, werken: F. VACQUIÉ, *Existe-t-il toujours des traces d'inflammation dans les viscères abdominaux, après les fièvres putrides et ataxiques? Cette inflammation est elle cause, effet ou complication de la fièvre?* Mémoire couronné par la *Société de Médecine pratique de Paris.* Paris. 1825, 8°. P. Ch. A. LOUIS, *Recherches anatomiques, pathologiques et thérapeutiques sur la maladie, connue sous les noms de Gastro-Entérite, fièvre putride, adynamique, ataxique, typhoide* etc. Paris. 1829, II vol. 8°.

welke de tusschenpoozende koortsen afhangen, is het eigen, dat zij dikwijls op de *vasa exhalantia* van de huid verplaatst wordt, om zoo eene *crisis*, volgens het denkbeeld van BROUSSAIS, te veroorzaken. Wordt nu door deze de prikkeling voor eenen tijd lang geheel opgeheven, dan neemt de *intermissie* van de koorts eenen aanvang, terwijl een nieuwe *paroxymus* ontstaat, wanneer eene vernieuwde prikkeling van de inwendige weefsels plaats heeft.

Volgens deze *theorie* kan, naar het denkbeeld van den Parijschen Hoogleeraar, het wezen van alle *intermitterende* koortsen verklaard worden, terwijl derzelver verschil slechts van de hevigheid der prikkeling en van de meerdere of mindere mate, op welke het hart in dezelve deelt, afhangt. Zoo moet men, volgens deszelfs gevoelen, in de zoogenaamde vermomde koortsen (febres larvatae) wel *periodique* prikkelingen van verschillende *systemata* aannemen, maar aan deze *irritaties* is het eigen, dat zij niet zoo ligt, als in andere koortsen, het hart door medelijdendheid aandoen, terwijl zij ook de natuurlijke warmte weinig of geheel niet vermeerderen. Zoo wijken de zoogenaamde *febres perniciosae* in niets van de overige *intermitterende* koortsen af, dan in de hevigheid en het gevaar der *congestie*.

Om dit gevoelen, volgens hetwelk de tusschenpoozende koortsen niets anders dan *intermitterende Gastro-Enteritides* zijn, te staven, gebruikt BROUSSAIS onderscheidene spitsvindige redeneringen. Zoo zegt hij bij voorbeeld, dat de spijsverteringswerktuigen

meer dan andere *organa*, eenen *typus intermittens* aannemen, eensdeels, dewijl ze meer met de werkende oorzaken in aanraking komen, en anderdeels, dewijl de *intermissie* van hunne *functie* in den gezonden staat, ook op den zieken toestand moet overgaan (1). Dat deze beide bewijzen niets afdoen, behoeft naauwelijks gezegd te worden. Waarom toch heeft er bij eene *Peripneumonie* niet liever tusschenpoozende dan aanhoudende koorts plaats, daar toch ook de longen met de werkende oorzaken in eene naauwe aanraking komen? Ook is de verklaring van BROUSSAIS daarom geenszins aannemelijk, dewijl het aanwezig zijn van *periodique* bloed-*congesties* naar het darmkanaal en het beurtelingsche verdwijnen van dezelve door geene daadzaken bevestigd is, en zelfs door de *analogie* wordt tegengesproken. BROUSSAIS beroept zich wel op deze laatste, de *analogie* namelijk, terwijl hij zegt, dat men dikwijls *intermitterende* ontstekingen op de buitenste oppervlakte van het ligchaam waarneemt, en dat hiertoe alle zoogenaamde *febres larvatae* moeten gebragt worden. Dat dit bewijs echter gebrekkig is, blijkt bij nader onderzoek van hetzelve. Ontstekingachtige prikkelingen toch, die op de oppervlakte van het ligchaam plaats hebben, zoo als de roosachtige ontsteking, zijn niet gewoon om beurtelings de in- en uitwendige deelen aan te doen, ten

---

(1) S. DUPLAN, *Essai sur l'intermittence d'action du canal digestif.* Strasbourg 1826. MONGELLAZ, *Essai sur les irritations intermittentes* etc. l. l. — *Réflexions sur la Théorie physiologique des fièvres intermittentes et des maladies périodiques.* Paris. 1826. 8°.

minste ziet men niet, dat dit op eene *periodique* wijze geschiedt. Indien de *febres larvatae* slechts voor *intermitterende* ontstekingen moesten gehouden worden, zou men ze steeds door *antiphlogistica* kunnen genezen, terwijl daarentegen de ondervinding leert, dat deze en andere geneesmiddelen doorgaans vruchteloos gebruikt worden, en dat slechts het *specifique* geneesmiddel, de *Kina* namelijk, de genezing kan bewerkstelligen. Daarenboven loopt het duidelijk in het oog, dat men geenszins uit eene *congestie*, welke slechts eene *mechanische* verklaring oplevert, en even min uit *sympathische* prikkeling (daar juist bij den aanvang van een *paroxymus febris intermittentis* geen *positive*, maar *negative* prikkel moet worden aangenomen) den oorsprong en het wezen van de *intermitterende* koortsen verklaren kan. Dat men toch meestal in algemeene oorzaken de aanleiding tot *febres intermittentes* zoeken moet, blijkt duidelijk uit den invloed van de jaargetijden en van de verschillende landstreken. Of is de *Gastro-Enteritis* in den herfst veelvuldiger, dan in den zomer? Wordt deze ziekte in die landen, waar tusschenpoozende koortsen te huis behooren, meer waargenomen, dan daar, waar deze koortsvorm geheel ongewoon is? Heeft men niet opgemerkt, dat de ongesteldheden, door welke zij, die van klimaat veranderen, het eerst worden aangetast, steeds, zoo wel op *Java* als in de *West-Indiën* en elders, met eene *intermitterende* koorts beginnen, en zou men nu in zoodanige gevallen eene *Gastro-Enteritis* moeten aannemen?

Zoo als BROUSSAIS alle onderscheidingen van de

tusschenpoozende koortsen voor nutteloos verklaart, daar alle dezelfde oorzaak erkennen (1), zoo houdt hij het ook voor geheel onverschillig, om op derzelver verschillenden *typus* te letten, daar de Geneesheer zich slechts om den graad der *irritatio intestinalis* en om den toestand der zieken, gedurende de *apyrexiae*, bekommeren moet, om namelijk te zien, of de inwendige prikkeling, gedurende deze tusschenruimten, even zeer geheel ophoudt, als de koorts, die dezelve verzelt.

Broussais wil dus, dat de *febres intermittentes* geheel als plaatselijke aandoeningen beschouwd worden, en dat men ook tegen dezelve als zoodanige de geheele geneeskundige behandeling inrigte. *Demulcerende* geneesmiddelen en plaatselijke bloedontlastingen moeten derhalve zoo lang toegediend

---

(1) Dat Broussais onderscheidingen, zoo als van *febris intermittens perniciosa*, *dyspnoica*, *pleuritica*, *hepatica*, *hydrophobica* etc. willekeurig noemt, dewijl er op deze wijze evenveel onderscheidingen of verschillende benamingen van tusschenpoozende kooortsen gegeven worden, als er voorheerschende ziekteverschijnsels mogelijk zijn, zijn wij voor een groot gedeelte met hem eens; hieruit volgt echter niet, dat onderscheidingen, die niet op een enkel verschijnsel, maar op het *ensemble* van dezelve en op de aanleidende ziekteoorzaken gegrond zijn, nutteloos zouden zijn. Over dit en andere, tegen Pinel voornamelijk gerigte, gezegden van Broussais moet men toch op dezelfde wijze oordeelen, als over de volgende, tegen Sydenham geschrevene woorden van Freind (Johannis Freind *Commentarii de Febribus*. Londini 1717. « ita « fere supervacua est omnis, quae nimis curiose fit, distinctio, « et praesertim Medicinae studiosos adeo parum juvat, ut potius in errorem agat; falso nimirum opinantes, cum certam « quamdam morbo cuilibet proprietatis notam afflictam viderint, « propriam itidem esse et omnino suam cuique medendi normam."

en in het werk gesteld worden, als er verschijnsels van eene ontstekingachtige prikkeling in maag en ingewanden aanwezig zijn, vooral indien deze ook gedurende de *apyrexie* worden waargenomen. De *Kina* en andere koortsdrijvende middelen worden wel niet geheel door BROUSSAIS verworpen, echter worden dezelve slechts als *revulsive* geneesmiddelen aanbevolen.

Dat men in alle koortsachtige ongesteldheden op den toestand van maag en ingewanden naauwkeurig te letten hebbe, vermits men dezelve zeer dikwijls, zoo als het geheele *systema reproductionis*, in eenen ziekelijken toestand bevindt, zal niemand willen ontkennen. Of men echter deze ziekelijke veranderingen, die in de werking van de genoemde *organen* veelvuldig worden waargenomen, aan eene ontsteking of aan eenen geprikkelden toestand van de *tunica mucosa* dezer deelen, van welke slechts eene enkele maal bij *febres intermittentes*, door de oudere Geneesheeren is melding gemaakt (1), toeschrijven moete, is eene vraag, wier bevestiging voor als nog moet bewezen worden. Immers kunnen dezelfde verschijnselen even goed uit eene *sympathia nervorum*, door welke de genoemde *organen consensueel*, en op eene andere, niet uit ontsteking verklaarbare, wijze worden aangedaan, als uit de door BROUSSAIS aangenomene *Gastro-Enteritis*, verklaard worden. Inzonderheid ziet men in ons land de werktuigen der spijsvertering veelvuldiger in

(1) Zie b. v. THOM. BARTHOLINI *Historiar. Anatomic. Rarior.* histor. 56. FRANC. DE LA BOE SYLVII *Praxeos Medicae Append.* Tractatu X.

eenen kwijnenden werkeloozen, dan in eenen geprikkelden toestand verkeeren, en wij houden ons overtuigd, dat BROUSSAIS, zoo hij in ons land de Geneeskunde uitoefende, reeds lang van de door hem aangeprezene geneeswijze zoude zijn afgegaan. De meesten van onze tusschenpoozende koortsen toch moeten aan schadelijke dampen, die of door overstroomingen, droogmakerijen en stilstaand water veroorzaakt worden, of uit onze moeras-, veen- en kleigronden opstijgen, aan welke oorzaken niemand, die met de schoone Verhandeling van LANCISIUS *de noxiis paludum effluviis* bekend is, eenen nadeeligen invloed op de gezondheid ontzeggen zal, worden toegeschreven (1), terwijl ook onze veranderlijke weersgesteldheid, en de hierdoor veroorzaakt wordende belette uitwaseming, als eene vruchtbare bron van dezelve beschouwd moet worden. Daarom hebben onze *intermitterende* koortsen ook in het algemeen een *catarrhaal-gastrisch* of *catarrhaal-bilieus* karakter, en moeten ook als zoodanige wor-

---

(1) Vidd. L. BICKER, *Verhandeling over de doorgaande najaarsziekten der droogmakerijen* etc.; in *Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam.* IX Deel. Rotterd. 1790, 4°. pag. 1 seqq. F. J. C. SEBASTIAN, *Ueber die Sumpfwechselfieber.* Karlsruhe 1815. THIJSSEN, l. l. F. W. BUCHNER, *Verhandeling over den invloed der Noord-Hollandsche droogmakerijen na 1608 op de gezondheid der ingezetenen.* Utrecht 1826. *Recherches historiques, chimiques et médicales sur l'air marecageux, par M.* JULIA. Paris 1823, 8°. MONTFALCON, *Histoire des marais et des maladies causées par les émanations des eaux stagnantes.* Paris 1824; 2me édit. ibid. 1826. P. F. NEPPLE, *Essai sur les fièvres rémittentes et intermittentes des pays marécageux tempérés.* Paris 1828, 8°.

den behandeld. Gelijk dit in de meeste *epidemiën* van *intermitterende* koortsen, die in ons land op onderscheidene tijden heerschten, werd waargenomen, zoo bleek dit ook in die, welke in het jaar 1826, in *Noordholland*, *Overijssel*, *Friesland*, *Groningen*, *Oostfriesland*, de Hertogdommen *Oldenburg* en *Bremen*, in het grondgebied van de vrije stad *Hamburg* en in de Hertogdommen *Holstein* en *Sleeswijk*, plaats hadden. Welke wijzigingen deze *epidemie* toch, door den invloed van plaatselijke omstandigheden, hebbe opgeleverd, was echter de algemeene oorzaak overal dezelfde, terwijl het karakter van dezelve over het algemeen zoodanig was, als wij gezegd hebben, dat het doorgaans in ons Vaderland wordt waargenomen (1).

(1) *Rapport der speciale Commissie omtrent de epidemische ziekte te Groningen, aan ZExc. den Min. van Binnenl. Zaken;* in HIPPOCRATES, *Magazijn*, etc. VIII D. 3de St. pag. 887 seqq. E. J. THOMASSEN A THUESSINK, *Algemeen overzigt der epidemische ziekte, welke in het jaar 1826 te Groningen geheerscht heeft.* Groning. 1827. G. BAKKER, *De Volksziekte, welke te Groningen geheerscht heeft,* 2de Druk, Groning. 1827. W. FOLKERSMA, *Kort verslag der ziekten, welke in de Provincie Friesland gewoed hebben*, Leeuward. 1827. J. NIJHOFF, *Specim. Medic. exhibens Observationes de Epidemia Groningana, anni* 1826. Traject. ad Rhen. 1827. F. A. L. POPKEN, *Historia epidemiae malignae, anno* 1826 *Jeverae observatae.* Bremae et Lips. 1827. H. F. THIJSSEN, *De Herfstkoortsen te Amsterdam, bijzonder die van het jaar* 1826. Amst. 1827. T. A. JORRITSMA, *Kort verslag van de ziekten, welke te Hoorn zoo wel als te Sneek waargenomen zijn.* Amst. 1827. J. BANGA, *Verhandeling over de epidemische ziekte, welke in de Noordelijke Provincien der Nederlanden geheerscht heeft. Bekroond bij de Provinc. Geneesk. Commissie van Noord-Holland.* Amsterd. 1828. *Verslag van de in het jaar* 1826 *te Groningen waarge-*

Wij willen niet ontkennen, dat een ontstekingachtige toestand van het slijmvlies der maag en der dunne darmen somtijds *intermitterende* koortsen voortbrengen, of dezelve ten minste verzellen kan (1), wij gelooven echter, zoo als wij reeds aanmerkten, dat een tegenovergestelde toestand van deze deelen, in ons land, veelvuldiger wordt waargenomen. Immers zien wij dagelijks, dat *resolventia* en *amara*, ook niet zelden *purgantia*, in onze gewone tusschenpoozende koortsen de uitgebreidste nuttigheid hebben. Daarenboven vereischen dezelve in onze gewesten meestal, voornamelijk in den herfst, een langdurig gebruik van *kina* en van *roborantia*, terwijl onder den invloed van eenen verzwakkenden leefregel, *recidives* zeer menigvuldig zijn: welke *recidives* toch meestal meer aan eenen verzwakten toestand van de ingewanden en andere deelen, dan aan eene vernieuwde ontstekingachtige prikkeling van derzelver slijmvlies, zullen moeten worden toegeschreven. Ook de waarnemingen, uit welke het blijkt, dat de *kina*, in het tijdperk van de koude toegediend, *intermitterende* koortsen geneest, plei-

---

nomene ziekten; gegeven door de Plaatselijke Commissie van Geneesk. Toevoorzigt etc. Groningen 1828. Men vergelijke ook de Bijdragen van G. J. Mulder en J. M. A. Roelants, van J. C. G. Fricke, J. Vitringa Coulon, G. L. Ridder, H. F. A. Sasse en M. N. Peters.

(1) Men zie de voorbeelden, welke Dr. à Roy uit de schriften der oudere Geneesheeren heeft aangehaald, in zijn *Onderzoek, of de Theorie van asthenische ontsteking nieuw zij*, etc. pag. 16 seqq; in de *Geneeskundige Verhandelingen* etc. *der Eerste Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut* etc. III Aflever. Amst. 1825, 4°.

ten geenszins voor den door BROUSSAIS aangenomenen ontstekingachtigen toestand der ingewanden: in dit tijdperk toch is de *sensibiliteit* op de inwendige *organen geconcentreerd* en zou dus geenszins de toediening van een zoodanig geneesmiddel verdragen, indien er reeds eenige ontsteking aanwezig was. Eindelijk merken wij nog op, dat men zich aan eenzijdigheid zou schuldig maken, wanneer men in die gevallen, in welke de tusschenpoozende koortsen met plaatselijke prikkelingen gepaard gaan, die echter even goed derzelver gevolg als oorzaak zijn kunnen, deze slechts aan de maag en dunne darmen wilde toeschrijven. Zoo zagen b. v. de leden van de plaatselijke geneeskundige Commissie te *Groningen*, in de straks genoemde *epidemie* van 1826, dat, schoon de maag en de ingewanden of derzelver inwendig slijmvlies, eene enkele keer, in grootere of geringere mate, ontstoken werden bevonden, de kenteekenen van ontsteking echter, de verschijnsels van wankleurigheid, van verharding, van verdikking, van tegennatuurlijke weekheid, van uitstorting of andere *degeneraties*, veel menigvuldiger in de hersenen en derzelver vliezen, in de lever, in de galblaas, in de milt, en in het net werden waargenomen (1).

Ten slotte moeten wij echter opmerkzaam maken op de waarnemingen van eenige Geneesheeren, die

---

(1) Zie *Rapport van de Plaatsel. Geneesk. Commissie te Groningen, omtrent lijkopeningen van de aldaar aan de epidemische ziekte overledenen, aan den Heere Referendaris tot de zaken der Geneeskunde, Dr.* F. J. VAN MAANEN; in HIPPOCRATES, *Magazijn* etc. VII D. 3 St. pag 215 seqq.

in de derdendaagsche koortsen, welke dikwijls door *haemorrhoïdes obstructae* en door ziekelijke aandoeningen van het *systema venae portarum* schijnen veroorzaakt te worden, een bijzonder groot nut van *hirudines ad anum* gezien hebben. Zoo zegt b. v. RIVERIUS (1): « haemorrhoïdum fluxus « in febribus quartanis utilissimus est, et multi quar- « tanarii hac evacuatione liberantur. Si igitur fluxus « haemorrhoïdum contingit iis, qui ei assueti sunt, « impediendus non est. Si vero parcior fuerit, ad- « juvandus. Tunc etiam, si natura eo inclinare vi- « deatur, (quod per ani pruritum, aut tumorem, « aut guttas aliquot sanguinis emanantis cognoscimus) « proritandus est, affixis hirudinibus." Dergelijke voorbeelden van *febres quartanae*, die door eenen *fluxus haemorrhoïdalis* genezen werden, vindt men ook bij FORESTUS (2) en anderen (3).

Daar het voor eene doelmatige geneeskundige behandeling, vooral van de aanhoudende en tusschenpoozende koortsen, van het hoogste belang is, om met den aard van het staande ziektekarakter, hetwelk heerschende is, bekend te zijn, schoon dit door BROUSSAIS en deszelfs aanhangers (4), gelijk

(1) LAZARI RIVERII *Praxis Medica*, Libr. XVIII, Sect. II, Cap. 5.

(2) *Observation. Medicar.* Lib. III, Obs. 41.

(3) VAN ROTTERDAM, l. l. pag. 75.

(4) Men zie b. v. het *Iets over constitutio morbosa stationaria door de Heeren* MARCQ en LE TALLOIS; in het *Tijdschrift ter bevordering der Physiologische Genees- en Heelkunde* etc. I D. 1 St. Breda 1827, pag. 33 seqq.

wij te voren reeds hebben aangetoond, geheel ontkend wordt, moeten wij thans, na de leer van de koortsen te hebben afgehandeld, naar hetzelve onderzoek doen, ten einde ook hieruit blijke, hoedanig men over de geneeskundige voorschriften van den Franschen Geneesheer oordeelen moet. — Wij betoogden in het eerste gedeelte van onze Verhandeling, dat de algemeene ziektegesteldheid, die sedert het jaar achttien honderd elf of twaalf, en dus van den tijd af heerschte, dat de geneeswijze van BROUSSAIS bekend werd en opgang maakte, dezelve niet weinig begunstigd hebbe. Wij verklaarden toen, volgens de eenstemmige getuigenis van de beroemdste Geneesheeren, deze staande algemeene ziektegesteldheid voor eene ontstekingachtige, doch lieten er ons niet over uit, of dit zelfde ziektekarakter ook thans nog als het heerschende kan worden aangenomen. En dit is eene vraag, welke wij thans moeten beantwoorden.

Dat de *constitutio stationaria epidemica*, die gedurende geruimen tijd eene *inflammatoria* mogt genoemd worden, thans meer tot het *asthenische* overhelt, of liever, dat het staande ziektekarakter, aan hetwelk eene *dynamische* aandoening van het *systema irritabilitatis* eigen was, nu plaats gemaakt hebbe voor eene algemeene ziektegesteldheid, die meer in het *systema reproductivum* hare zitplaats heeft, betuigen KIESER (1), WOLFF (2), TOEL (3),

(1) Vid. l. l.

(2) *Ueber den Gesundheitszustand von Warschau*; *in* HUFELAND's *Journal* etc. LXII Bd. 4 St. April 1826, pag. 19 seqq.

(3) *Ueber den bevorstehenden Wechsel des allgemeinen Krank-*

Puchelt (1), Wittmann (2), Bartels (3), Rothhammel (4), Berndt (5), Wentzke (6), Kopp (7) en anderen. De laatstgenoemde zoekt dit door de volgende bewijzen te staven:

1) Ziet men in het algemeen minder ontstekingen, en zijn vooral de longontstekingen, welke voor eenige jaren zoo dikwijls plaats hadden, niet zoo menigvuldig.

2) Bestaat de noodzakelijkheid voor bloedontlastingen tegenwoordig op verre na zoo dikwijls niet, als vroeger.

---

heits-Charakters; in Horn's *Archiv für medizin. Erfahrung*, Jahrg. 1826, März *und* April, pag. 354 seqq.

(1) Vidd. *Heidelberger Klinische Annalen* etc., III Bd. 2 H. Heidelb. 1827; ibid. IV Bd. 3 H. Heidelb. 1828, pag. 338 seq.

(2) *Ein Wort über das gastrisch-nervöse Fieber, dessen Behandlung und Vorbeugung.* Mainz. 1827. Ejusd. *Einige Bemerkungen auf die gegen mich gerichteten Aeusserungen des Herrn Medicinalrathes Dr.* Reuss, *die Constitutio stationaria betreffend;* in *Heidelb. Klin. Annalen*, IV Bd. 3 H. pag. 444 seqq.

(3) *Die medizinisch-klinische Anstalt zu Marburg* etc. *dargestellt vom Herrn Prof.* Dr. Bartels; in Horn's *Archiv.* etc. Sept. *und* Octob. 1827, pag. 110 seqq.

(4) *Mittheilungen aus der medicinisch-klinischen Anstalt zu Marburg;* in Horn's *Archiv* etc. Nov. *und* Dec. 1827.

(5) *Ueber die jetzt herrschende Constitutio stationaria gastrica* etc. *van Dr.* Berndt, *Professor zu Greifswald; in* Hufeland's *Journal* etc. LXVIII Bd. 3 St. Berlin 1829, pag. 78 seqq.

(6) *Der Synochus und das intermittirende Fieber, die beiden Grundformen der gegenwärtig herrschenden allgemeinen Krankheitsconstitution, von Dr.* Wentzke; *in Neue Breslauer Sammlungen aus dem Gebiete der Heilkunde* etc. I Bd. Breslau 1829. 8°.

(7) *Wechsel des allgemeinen Krankheits-Characters* etc.; in *Aerzliche Bemerkungen* etc. l. l. pag. 227.

3) Verdragen de lijders in tegendeel, over het algemeen, beter prikkelende middelen.

4) Worden *febres nervosae* met het karakter van zwakheid, die voor eenige jaren tot de zeldzaamheden behoorden, thans veelvuldiger, ja somwijlen zelfs *epidemisch* waargenomen.

5) Zag men den *typus intermittens* reeds in het jaar 1824 veelvuldiger, dan in eene geheele reeks van voorgaande jaren. In het voorjaar en in den zomer van 1825 breidden zich de *intermitterende* koortsen onder oud en jong *epidemisch*, in deze landstreek (*Hanau*) uit; een verschijnsel, dat ons in zoodanigen omvang sedert langen tijd vreemd was.

6) Gelijk de oorsprong van de plaats gehad hebbende *constitutio stationaria inflammatoria* waarschijnlijk in verband stond met de toen plaatshebbende *atmospherische* veranderingen, die op onze *planeet* werden waargenomen (de groote komeet van het jaar 1811 en de gelijktijdige *tropische* zomer), zoo is het ook waarschijnlijk, dat de oorsprong van het, tegenwoordig plaats hebbende, staande ziektekarakter in verband staat met het, in een *meteorologisch* opzigt, merkwaardige jaar 1824. (De schrijver bedoelt hier de drie zon- en de twee maanverduisteringen, die in dit jaar hebben plaats gehad).

Wij zien derhalve, dat de Heer Kopp in het gevoelen verkeert, dat de algemeene ziektegesteldheid, na gedurende geruimen tijd, van eenen ontstekingachtigen aard te zijn geweest, thans in eene meer *adynamische* is overgegaan, en dat men als het tijdperk, waarin deze verandering van het

heerschende ziektekarakter heeft plaats gehad, het jaar 1824, naar zijn gevoelen, moet aannemen (1). Deze bewijzen van den Heer Kopp, over wier waarde wij het oordeel liefst den Lezer willen overlaten, worden niet alleen bevestigd door de veelvuldigheid van *intermitterende* koortsen, die ook in ons Vaderland, gedurende de laatste jaren, en wel vooral sedert de vochtige jaren van 1823 en 1824, werden waargenomen, uit welke de lijders langzaam *reconvalesceerden* en veelvuldige *recidives* ondervonden, maar ook door het menigvuldiger voorkomen van andere ziektevormen, die aan deze verandering van het staande ziektekarakter schijnen eigen te zijn. Het is namelijk bekend, dat de scharlakenkoorts, de Mazelen en andere van koorts verzelde *exanthemata*, gedurende de laatste jaren, zeer veelvuldig geweest zijn, en dat vooral de Pokken, in de *Nederlanden*, zoo wel in het Noordelijke als Zuidelijke *Frankrijk*, in *Engeland*, in *Denemarken*, in *Zweden*, in *Rusland* en elders zeer sterk geheerscht hebben. Schoon nu deze huidziekten zeer wel met een *inflammatorisch* karakter kunnen gepaard gaan, zal ons derzelver veelvuldigheid ech-

(1) Ook door Wolff (vid. l. l.) wordt het jaar 1824, en door Berndt (vid. l. l.) het jaar 1823 aangenomen. Puchelt en Wittmann (zie het aangehaalde werk van den laatstgenoemden) bepalen dezen tijd niet, maar zeggen, dat deze overgang tot het *asthenische* en *nerveuse*, sedert eenige jaren hebbe plaats gehad. De Hoogleeraar Bartels (vid. l. l. pag. 811) neemt het jaar 1825 als het tijdperk dezer verandering aan; terwijl Prof. von Hildenbrand (l. l.) dezelve reeds sedert eene zonsverduistering in het jaar 1820, meent te hebben waargenomen.

ter tot een bewijs verstrekken, dat het *systema reproductivum* thans in het algemeen meer, dan het *systema irritabile*, schijnt te worden aangedaan.

Daar echter nog niet alle Geneesheeren toestemmen, dat het staande ziektekarakter, in de laatst verloopene jaren, inderdaad van aard is veranderd (1), zal nog de ondervinding van vele Geneesheeren, in onderscheidene gedeelten van ons Werelddeel vereischt worden, om over de natuur van het thans heerschende staande ziekte-karakter met zekerheid te kunnen beslissen. Ten opzigte van ons Vaderland, zouden wij van oordeel zijn, dat de tegenwoordige *constitutio stationaria* het meest tot het *gastrische* overhelt.

Schoon de gevoelens der Geneesheeren over het thans heerschende staande ziekte-karakter, zoo als wij zagen, eenigermate uiteenloopen, mogen wij echter uit dezelve het besluit afleiden, dat de *constitutio stationaria* in de laatste jaren inderdaad van aard is veranderd, en dat zij thans geenszins, hetzij men ze eene *nerveuse* of *gastrische* noemen moete, voor de geneeswijze van BROUSSAIS als gunstig beschouwd mag worden, gelijk dit voor twaalf of vijftien jaren het geval was. Ook deze beschouwing moet ons derhalve van het nadeel overtuigen, dat men van het misbruik van plaatselijke bloedontlas-

---

(1) Men zie b. v. REUSS, *Ueber die in den drei letzten Jahren herrschende allgemeine Krankheits-Constitution; in Heidelb. Klinische Annalen* etc. IV Bd, 1 Hft., Heidelb. 1828, pag. 1. seqq. en VON POMMER's *Recension* von J. H. KOPP's *Aerztliche Bemerkungen* u. s. w.; in den *Heidelberger Jahrbüchern der Literatur* etc. Febr. 1826, pag. 121 seqq.

tingen en van eene verzwakkende geneeswijze te wachten heeft.

Ontstekingziekten.

Zuivere ontstekingziekten worden in dien graad, in welken zij elders gevonden worden, en zoo als zij bij oudere Geneesheeren beschreven staan, hoogst zelden of nooit bij ons waargenomen (1). Het klimaat van ons Vaderland geeft namelijk tot ware ontstekingziekten weinig aanleiding, terwijl door de voorheerschende slappe vezel van deszelfs bewoners weinig voorbeschiktheid tot dezelve bestaat. Dit neemt echter niet weg, dat ook bij ons, gedurende den tijd van aanhoudende drooge koude, en van Noorde- en Oostewinden, zoo als wij dit nog in den laatstverloopenen strengen winter van 1827 op 1828 zagen, ontstekingziekten worden waargenomen, en wel vooral plaatselijke ontstekingen, welke in ons Vaderland niet zelden, of uit algemeene oorzaken, zoo als de spoedige verandering van de *temperatuur* der dampkringslucht, of uit bijzondere, in kleeding, voeding en werkzaamheden gelegene oorzaken, zoo als verschillend fabrijkwerk, misbruik van sterke dranken enzv., voortvloeijen. Plaatselijke ontstekingen zijn dus in onze gewesten altijd nog veelvuldig genoeg, om over die, welke door Broussais vermeld worden, opzettelijk te spreken, en

(1) J. J. van den Bosch, *Verhandeling over de oorzaken etc. der ziekten, uit de natuurlijke gesteldheid van het Vaderland voortvloeijende;* in de *Werken der Haarlemsche Maatschappij*, XVIII D. pag. 16 seq.

om de door hem in dezelve aanbevolene geneeswijze aan eene onpartijdige, op rede en ondervinding steunende, beoordeeling te onderwerpen.

De leer van Broussais over de ontstekingen in het algemeen zou ons hier lang kunnen bezig houden, indien wij dezelve opzettelijk onderzoeken en haar aan de vorderingen, die deze leer in nieuweren tijd gemaakt heeft, naauwkeurig toetsen wilden. Daar echter dit onderzoek moeijelijk op eene korte wijze zou kunnen geschieden, en daar hetzelve ook voor de geneeskundige *Theorie* van meerder belang zou zijn, dan voor de Praktijk zelve, gaan wij kortheidshalve deze algemeene leer van Broussais over de ontstekingen met stilzwijgen voorbij, en beginnen liever terstond met de beschouwing van de voornaamste bijzondere ontstekingziekten, die opzettelijk door hem vermeld worden.

Hersenontsteking.

Dat volgens de denkbeelden van den Franschen Geneesheer, alle plaatselijke ontstekingen, behalve die van maag en ingewanden, meestal *secundair* zijn en door de laatstgenoemde veroorzaakt worden, blijkt dadelijk reeds uit de wijze, op welke de hersenontsteking door Broussais beschouwd wordt, en uit de geneeswijze, die door hem in dezelve wordt aanbevolen. Zoo als wij te voren zagen, heeft Broussais zich over deze ziekte in zijne korte stellingen (Propos. CXVIII—CXXVI) op eene meer uitvoerige wijze uitgelaten, gelijk hij ook elders, in zijne zoogenaamde beoordeeling van de Duitsche

Geneeskunde, het zakelijke van zijne leer over dezelve herhaald heeft (1). Volgens deze leer namelijk veroorzaakt de ontsteking der hersenen altijd die van de spijsverteringswerktuigen, gelijk deze wederkeerig eene ontsteking van de hersenen en van het spinnewebweefsel (Encephalitis et Arachnitis) doet ontstaan. Het laatste heeft echter veelvuldiger plaats, dan het eerste; dewijl namelijk de *Gastro-Enteritis* een allerhevigst lijden (une souffrance extrême) aan den *patiënt* veroorzaakt, moet zij ook, om haren grooten en veelvuldigen invloed op de hersenen, noodzakelijk eene *Encephalitis* te weeg brengen: ook de bloedophooping van de maag, die in dronkenschap, in *Typhus*, in kwaadaardige koortsen enzv. plaats heeft, moet op de hersenen en derzelver vliezen overgaan. Daarom kunnen de zenuwverschijnsels, die gedurende eene hersenontsteking aanwezig zijn, voor geene eigenaardige (essentiels) worden gehouden. Zelfs de Vallende Ziekte (epilepsie), de Zinvang (catalepsie), de Krankzinnigheid (manie) enzv. zijn langdurige prikkelingen van de hersenen, die door ontsteking of door bloedvloeijing eindigen. Al de *organische* ontaardingen van de hersenen eindelijk zijn voortbrengselen van eene langdurige ontsteking van dit ingewand (2).

Deze door Broussais voorgedragene leer over de hersenontsteking, houdt zich zoo als de lezer zal opgemerkt hebben, vooral bezig met het naauwe en gewigtige verband, dat tusschen de hersenen en

(1) *Examen* etc. Tom. I, pag. 172 seq.

(2) Conf. J. Bouillaud, *Traité clinique et physiologique de l'encéphalite ou inflammation du cerveau* etc. Paris 1825, 8°.

de buiksingewanden bestaat; welk verband wel door geenen Geneesheer zal worden in twijfel getrokken, die b. v. de ontsteking van het buikvlies, bij gestoorde kraamzuivering enzv., met razernij of krankzinnigheid gepaard zag gaan. Dat echter BROUSSAIS meest alle hersenontstekingen voor *affectiones secundariae* houdt, is eene hoogst eenzijdige denkwijze, die door de *analogie* en door veelvuldige waarnemingen wordt tegengesproken. Worden toch niet door een' *coup de soleil*, door hevigen schrik, door toorn, door aanhoudenden kommer en zorgen, door overmatige zielsinspanningen en nachtwaken enzv. *idiopathische Phrenitides* voortgebragt, om niet van de veelvuldige *mechanische* oorzaken te spreken? Ook de *consensueele* oorzaken, aan welke deze ziekte somtijds haren oorsprong te danken heeft, kunnen geenszins alleen gezocht worden in eene ontsteking van de maag en de darmen, die echter ook vóór BROUSSAIS reeds onder de *sympathische* oorzaken van de hersenontsteking geteld werd (1). Ziet men toch niet, dat de *Encephalitis* even dikwijls door gezigtsroos, door oog-, oor-, keel- en longontstekingen, vooral wanneer de omloop van het bloed door deze laatste gestoord wordt, door *gastrische* prikkels, door aandoeningen van de lever (dit spreekt BROUSSAIS opzettelijk tegen), door belette, zoo wel natuurlijke als tot eene gewoonte gewordene, vochtsontlastingen, door teruggedrevene

(1) Vid. A. G. RICHTER's *Specielle Therapie* etc. I Bd. 2te Ausg. Berlin 1817, pag. 512. J. N. RAIMANN, *Handbuch der speciellen medicin. Pathologie und Therapie*, I. Bd. Wien 1816. § 234, pag. 287.

huidziekten, door onderdrukte *rheumatische* of *arthritische* toevallen enzv. veroorzaakt wordt (1)? Wat eindelijk de verklaring betreft, welke BROUSSAIS van de vallende ziekte, van de beroerte enzv. geeft, kan men dezelve even weinig als andere, die men tot hiertoe beproefd heeft, dezen naam waardig keuren, zoo lang men niet de oorzaken opgeven kan, aan welke men de groote verscheidenheid, die in de werking van deze prikkeling der hersenen wordt waargenomen, moet toeschrijven. Dat de Fransche Geneesheer derhalve slechts op het *quantitative* van de prikkeling der hersenen bedacht is, en daarentegen het *qualitative* van dezelve (men verschoone deze uitdrukking) geheel voorbij ziet, blijkt duidelijk.

Uit hetgeen wij over het eenzijdige en onvolledige in de *theorie* van BROUSSAIS over de hersenontsteking gezegd hebben, kan men reeds opmaken, dat in zijne geneeswijze ook dezelfde gebreken gevonden worden. BROUSSAIS zegt namelijk, in de tweehonderd zeventigste en volgende stellingen, dat in eene matige hersenontsteking bloedzuigers op de maagstreek ter genezing voldoende zijn, maar dat bij eene te hevige naar het hoofd plaats hebbende bloedophooping, de opening van de *vena jugularis* of van eene springader, het bedekken van het hoofd met koude omslagen en het verwarmen van de onderste ledematen noodig zijn. Wat de laatste door BROUSSAIS opgegevene hulpmiddelen betreft,

(1) Men zie b. v., behalve de reeds genoemde Schrijvers, M. STOLL, *De caussa et sede Phrenitidis*; in *Rat. Medendi* Part. III, Sect. III, edit. L. B. pag. 121 seqq. J. P. FRANK, *Epitome* etc. Libr. II, § 143, pag. 50 seq.

stemt hij, zoo als bekend is, met de meeste Geneesheeren overeen, die, ook, behalve koude *fomentationes* op het hoofd, wier gebruik overal bij *mechanische* beleedigingen is aangewezen, en afleiding naar de onderste ledematen, eene bloedontlasting uit de *vena jugularis* of uit de *arteria frontalis*, in dringende gevallen hebben aangeraden. Vreemd is het echter, dat Broussais slechts van plaatselijke bloedontlastingen melding maakt, en daarentegen de algemeene, welke toch het hoofdmiddel is, met stilzwijgen voorbijgaat, ten zij men de bloedontlasting uit de *vena jugularis* of uit eene springader aan het hoofd, die men toch niet in alle gevallen zal kunnen in het werk stellen (1), voor eene zoodanige wil gehouden hebben. Ook moeten wij opmerken, dat deze laatste wijze, om eene spoedige bloedontlasting te bewerkstelligen, in ons Vaderland, waar *passive* en *sympathische* hersenontstekingen het menigvuldigste zijn (2), zeldzamer is aangewezen. Wat de bloedzuigers betreft, die Broussais bij voorkeur op de maagstreek wil aangelegd hebben, dewijl hij de *Gastro-Enteritis*, zoo als wij zagen, voor de algemeenste oorzaak van de *Encephalitis* houdt, zullen dezelve in de meeste gevallen, na ééne of meerdere voorafgegane algemeene, naar de omstandigheden gewijzigde, bloedontlastingen, met grooter vrucht aan de slapen van het hoofd, achter de ooren en aan de inwendige

---

(1) « Arteriae temporalis incisioni, ob plura operationis in« commoda, ac delirantis furores hominis, non multum fave« mus." Frank, l. l. § 146, pag. 56.

(2) Vid. Thijssen, l. l. pag. 128.

oppervlakte van de *alae narium geappliceerd* kunnen worden. In hevige gevallen moet men mogelijk het gebruik van *cucurbitae cruentae* boven dat van bloedzuigers verkiezen: SCUDAMORE ten minste houdt zich overtuigd, dat bloedige koppen in den nek, in eenen zoodanigen toestand, veel vermogender zijn (1).

Daar BROUSSAIS geene melding maakt van het gebruik van inwendige *antiphlogistica*, van verkoelende *purgantia*, van *clysmata* etc., schijnt hij van deze hulpmiddelen, die men niet zonder nadeel zal kunnen verzuimen, in zijne Praktijk geen gebruik te maken. Eindelijk merken wij nog aan, dat BROUSSAIS in zijne behandeling ten onregte alleen op eene *Gastro-Enteritis*, en volstrekt op geene andere aanleidende oorzaken, waarvan wij te voren eenige hebben opgegeven, bedacht is, en dat hij zich dus aan het verzuim van *Vesicatoria* en andere geneesmiddelen, die door de *Indicatio causalis* worden aangewezen, niet zonder het grootste nadeel, schuldig maakt.

Ontstekingen der Keel.

BROUSSAIS beschuldigt de Duitsche Geneesheeren, dat zij in keelontstekingen zelden bloedontlastingen in het werk stellen, en daarentegen van eene groote

---

(1) C. SCUDAMORE, *Observations on* M. LAENNEC's *method of forming a diagnosis of the diseases of the chest* etc. London 1826, 8°; *Samml. auserlesen. Abhandl. zum Gebrauche praktischer Aerzte*, XXXIV Bd. 1 St. Leipz. 1827, pag. 1. seqq.

menigte prikkelende geneesmiddelen gebruik maken (1). Hoe het mogelijk zij, dat Broussais eene zoodanige beschuldiging tegen de Duitsche Geneesheeren inbrengt, is geheel onbegrijpelijk, en kan slechts uit zijne groote onbekendheid met de beste geneeskundige schriften van onze naburen verklaard worden. Doch dit daar gelaten, zullen wij slechts over zijne geneeskundige behandeling van de keelontstekingen spreken. Deze nu bestaat, zoowel bij de gewone keelontstekingen, als bij de *kroep*, in het aanleggen van bloedzuigers, ten minste wordt alleen van dit middel, zoo als wij voorheen zagen, melding gemaakt. Schoon hieruit nu niet volgt, dat Broussais volstrekt geene andere geneesmiddelen in deze ongesteldheden bezigt, is het echter zeker, dat hij juist die middelen verwerpt, van welke de overige Geneesheeren met het meeste nut gebruik maken. Ten einde dit in eenige bijzonderheden blijke, willen wij eerst de gewone keelontstekingen, en daarna die, welke onder den naam van *kroep* bekend is, beschouwen.

Dat keelontstekingen van eenen hevigen ontstekingachtigen aard zijn kunnen, zal wel niemand, die met de waarnemingen der oudere Geneesheeren bekend is, of zelf eene genoegzame ondervinding in dezen heeft opgedaan, willen ontkennen. Dat in deze gevallen echter, welke gewoonlijk door eene aanhoudende algemeene ontstekingkoorts worden verzeld, het gebruik van bloedzuigers, zonder voorafgegane algemeene bloedontlasting, tot de genezing

(1) *Examen*, etc. Tom. I, pag. 175.

onvoldoende is, ja zelfs niet zelden de ontsteking vermeerdert, ten zij men dezelve in eene Broussaisiaansche hoeveelheid aanwende, is door menigvuldige waarnemingen bewezen. Wij moeten ons derhalve tot nog toe aan het door de beste Geneesheeren gegevene voorschrift houden, om in ware en hevige keelontstekingen bij tijds, voor eene algemeene bloedontlasting te zorgen, en eerst naderhand van bloedzuigers en andere plaatselijke middelen gebruik te maken (1).

Oneindig veelvuldiger dan de keelontstekingen van eenen zuiveren ontstekingachtigen aard, zijn in ons land, vooral in het najaar, onder den invloed van koud, vochtig en mistig weder, de *catarrhale* en *rheumatische anginae*, terwijl ook die, welke uit gal- en slijmophoopingen ontspruiten, onder onze gewoonlijke voor- en najaarsziekten behooren. In de *catarrhale* en *rheumathische* keelontstekingen nu worden bloedzuigers doorgaans vruchteloos gebruikt, of leveren in die gevallen, in welke zij verligting aanbrengen, slechts eene *symptomatische* kuur op, terwijl daarentegen havergortpappen, zuurdeeg en *vesicatoria*, onder het inwendig gebruik van verdunnende *diaphoretische* geneesmiddelen en van doelmatige gorgeldranken, eene volkomene genezing te weeg brengen. Vooral leveren de Spaanschevliegpleisters, onder de gedaante van een keelbandje aangelegd, een voortreffelijk geneesmiddel in keelontstekingen van dezen aard op, en kunnen

(1) Morbo per venae sectionem non emendato, plures hiru-« dines pone aures et collo applicitae levant.” QUARIN, *Animadv. Pract.* l. l. vol. I pag. 155.

doorgaans, mits de Geneesheer van den *catarrhalen* of *rheumatischen* aard der ziekte overtuigd zij, reeds in het begin van dezelve gebruikt worden. — Wanneer BROUSSAIS zegt, dat na de toediening van braakmiddelen dikwijls ziekte-vermeerdering plaats heeft, bewijst hij hierdoor, dezelve of nooit, of ondoelmatig, in keelontstekingen te hebben aangewend. Dat toch in gal- en slijmophoopingen, zoo zij *angina* te weeg brengen, of met deze vergezeld gaan, *Emetica* somtijds kunnen noodig zijn, zal wel elk *rationeel* Geneesheer gereedelijk toestemmen, om nu niet te spreken van de noodzakelijkheid dezer geneeswijze, in die kwaadaardige keelonstekingen, in welke zelfstandigheden van een rotachtig beginsel in het bovenste gedeelte van het darmkanaal schijnen aanwezig te zijn (1). Van een nog uitgestrekter nut is in dit soort van keelontstekingen, het gebruik van *purgantia*, die, zoo ooit, in dit geval vooral, zoo wel door het ontlasten der ziekte-oorzaak, als door afleiding van het aangedane deel, voordeel aanbrengen, gelijk dit door BOERHAAVE, BURSERIUS, FRANK, QUARIN, SAMUEL GOTTLIEB VOGEL, RICHTER, REIL (2) en anderen, op eene voldoende wijze, is aangetoond.

Over de behandeling van de *kroep* (angina mem-

(1) J. HUXHAM, *Diss. de angina maligna; in Operr. Physico-medicor.*, *curante* G. C. REICHEL, Tom. III, pag. 92 seqq. T. PERCIVAL, *On the efficacity of external applications in the angina maligna or ulcerous sore throat.* Manchester 1770. Vertaald in de *Auserlesene Abhandlungen für practische Aerzte*, II Bd. 1 St. Leipzig 1775, pag. 92 seqq.

(2) *Ueber die Erkenntniss und Cur der Fieber*, II Bd. X Cap. § 137, 2te Aufl. Halle 1804, pag. 454 seq.

branacea seu polyposa), eene ook in ons land niet zeldzame ziekte der kinderen, zijn, zelfs na de uitgave der Verhandelingen van JURINE en ALBERS, de gevoelens der Geneesheeren nog niet volkomen eenstemmig, daar ook thans nog, zoo als men uit de uitvoerige *Monographie* en de in deze aanbevolene geneeswijze van den Hoogleeraar DZONDI zien kan, zonderlinge denkbeelden hierover door eenige Geneesheeren worden geopperd. De meest *rationeele* en door de ondervinding beproefde geneeswijze echter schijnt ons de volgende te zijn. Om namelijk in het begin der ziekte, zoodra derzelver verschijnsels zich geopenbaard hebben, eenige bloedzuigers, wier getal zoo wel van den ouderdom en het gestel van het lijdertje, als van de waarschijnlijke hevigheid der ongesteldheid moet afhangen, uitwendig op de bekleedselen van het strottenhoofd en van de luchtpijp aan te leggen, hierdoor eene plaatselijke bloedontlasting in het werk te stellen, en deze, door de wondjes met eene vochtige laauwwarme pap te bedekken, gedurende eenigen tijd te onderhouden, ten einde hierdoor het geweld van de bestaande *exsudative* ontsteking worde tegengegaan; om dan gelijktijdig tot inwendig gebruik van verzachtende dranken en van ruimere giften *Mercurius dulcis* gebruik te maken, een geneesmiddel, aan hetwelk men eene uitstekende werking in deze ongesteldheid moet toekennen (1)

(1) Het zoete kwik schijnt het vermogen te hebben, om de *pars fibrosa sanguinis*, uit welke het *exsudaat* in deze ziekte bestaat, te ontbinden of vloeibaar te maken, dezelve van het ontstokene deel naar het darmkanaal af te leiden, en hare

Wanneer na de in het werk gestelde plaatselijke bloedontlasting, aan welke men, naar gelang der omstandigheden, eene aderlating kan laten voorafgaan, en na de stoelgangen, die door den *Mercurius dulcis* veroorzaakt werden, het geweld der ontsteking schijnt geweken te zijn, is het goed om uitwendig van het *unguentum Neapolitanum* gebruik te maken, ten einde ook langs dezen weg de werking van de *vasa lymphatica* bevorderd worde, en de vorming der *pseudo-membranae* worde tegengegaan. Braakmiddels zijn in het begin van deze ongesteldheid altijd nadeelig en kunnen slechts te pas komen, of als er onmiddellijk gevaar van stikking bestaat, of als de Geneesheer zich door het geluid, dat gedurende de ademhaling wordt waargenomen, overtuigd heeft, dat de *pseudo-membranae* in de luchtpijp loshangen en langs den kortsten weg kunnen worden uitgeworpen. In het laatste geval kunnen voorzigtig toegediende *emetica* de uitwerping dezer vliezen bewerkstelligen. — Schoon in de opgegevene geneeswijze, die thans vrij algemeen aanbevolen en in het werk gesteld wordt, eene voorname plaats aan het gebruik van bloedzuigers moet worden toegekend, dewijl deze namelijk in de grootste nabijheid bij het lijdende deel kunnen geplaatst worden, is het echter uitgemaakt, dat dezelve alleen niet voldoende zijn tot genezing, vooral dan niet, wanneer reeds wezenlijk *pseudo-membranae* gevormd zijn. Het hoofdgeneesmiddel blijft tot nog toe de *Mercurius dulcis*, zoo als uit de bijna

---

wederopslorping te bevorderen, of ten minste de verdere ontwikkeling of *condensatie* van deze *lympha coagulabilis* te beletten.

eenstemmige getuigenis van de beroemdste Geneesheeren blijkt. Dat BROUSSAIS hetzelve geheel verwerpt, blijkt duidelijk uit de wijze, waarop hij bij elke gelegenheid, zoo als wij reeds zagen, over dit geneesmiddel oordeelt (1).

Ontsteking van Borstvlies en Longen.

De longontsteking wordt dikwijls door eene *catarrhale* aandoening of ontsteking van het slijmvlies der luchtpijpstakken vooraf gegaan, in welk geval zij zich voornamelijk tot de bovenste kwabben van de longen bepaalt; terwijl men in die longontstekingen, welke in de *lobi medii et inferiores* hare zitplaats hebben, deze oorzaak minder kan aannemen. Longontsteking aan de ééne, wordt soms met borstvliesontsteking aan de andere zijde, gelijktijdig waargenomen: ook brengt de borstvliesontsteking niet zelden eene verzameling van etter te weeg, die de naastbijgelegene long, meestal zonder voorafgaande ontsteking, doet verteren (atrophieren); echter kan ook de borstvliesontsteking, in dat gedeelte, hetwelk de longen bedekt, plaats hebbende, eene ontsteking van deze laatsten veroorzaken. Alle *organische* ontaardingen, die in de longen gevonden worden, zijn het gevolg van ontsteking. — Wanneer wij de laatste van deze stellingen, op welke wij naderhand moeten terugkomen, uitzonderen, wijkt BROUSSAIS in zijne overige denkbeel-

(1) Conf. H. J. M. DESRUELLES, *Traité théorique et pratique du Croup, d'après les principes de la doctrine physiologique* etc., 2me édit. Paris 1824, 8°.

den over het zijdewee en over de longontsteking, twee ook in ons land veelvuldige ongesteldheden, minder van de algemeen aangenomene gevoelens af, dan men dit zou verwachten. BROUSSAIS laat zich namelijk over het verschil uit, dat in longontstekingen plaats heeft, naarmate derzelver zitplaats zich of tot de bovenste, of tot de middelste en onderste longkwabben bepaalt; terwijl hij verder op het verband, dat tusschen de longen en het borstvlies zoo wel door medelijdendheid als door *contiguïteit* plaats heeft, opmerkzaam maakt, en hieruit de gelijktijdige aandoening van beide deze deelen, of aan dezelfde, of aan de tegenovergestelde zijde van de borstholte, verklaart. Daar deze gevoelens waarschijnlijk steunen op waarnemingen, door BROUSSAIS en deszelfs aanhangers bij lijkopeningen gedaan, is het er verre af, dat wij dezelve eenigzins zouden willen in twijfel trekken.

Volgens de twee honderd negen en tachtigste stelling moeten deze ontstekingen door herhaalde bloedontlastingen worden genezen, aan wier verzuim zich, zoo als BROUSSAIS elders durft beweren (1), de Duitsche Geneesheeren schuldig maken, daar zij zich slechts in de hevigste gevallen van dezelve bedienen. Gelijk het niet noodig is deze ongerijmde aanmerking van den Franschen Geneesheer te wederleggen, zoo zij het ook voldoende, over deszelfs geneeswijze slechts een enkel woord te hebben aangemerkt. Daar BROUSSAIS namelijk slechts van bloedontlastingen in het algemeen melding maakt,

(1) *Examen* etc. l. l. Tom. I, pag. 175.

is het moeijelijk te bepalen, of hij hier onder algemeene dan plaatselijke wil verstaan hebben. Waarschijnlijk bedient hij zich echter veelvuldiger van de laatstgenoemde, dewijl alleen het gebruik van bloedzuigers tot voorkoming van longtering, die volgens Broussais steeds het gevolg van longontsteking is, wordt aanbevolen, dewijl hij in de meeste ongesteldheden dezelfde geneeswijze voorschrijft, die in *Gastro-Enteritis* te pas komt, en dewijl hij in zulke ontstekingen als die, over welke wij thans spreken, de aderlating opzettelijk had moeten noemen. Indien dit nu het geval mogt wezen, hetgeen wij echter niet met zekerheid kunnen bepalen, dan moeten wij tegen deze behandeling het volgende aanmerken.

De ondervinding heeft geleerd, dat ontstekingen, die in de borstholte plaats hebben, even weinig, als die, welke de hersenen aandoen, door bloedzuigers kunnen bedwongen worden, maar dat dezelve, indien zij inderdaad eenen waren ontstekingachtigen aard hebben, ruime of herhaalde algemeene bloedontlastingen vereischen (1): zoo als dan ook de meeste Geneesheeren van ons Vaderland zich zelden of nooit aan derzelver verzuim schuldig maken (2). Het gebruik van bloedzuigers daarentegen is onder zoodanige omstandigheden ten hoogste gevaarlijk, daar zij wel de verschijnsels van plaatselijke ontsteking verminderen, of voor een' tijd doen ophouden, maar geenszins, zoo als de Hoogleeraar

(1) Kortheidshalve verwijzen wij alleen tot Frank, *Epitome* etc. Libr. II, § 198, pag. 158 seqq.

(2) Nieuwenhuys, l. l. II D. § 300, pag. 54.

Hufeland (1) aanmerkt, de kern en de kiem van de ontsteking wegnemen, weswege lijders, op eene zoodanige wijze behandeld, niet zelden door eene *vomica* worden aangedaan.

Tot inwendig gebruik wordt niet zelden de gansche ontstekingwerende en verkoelende geneeswijze gevorderd, en men zou zich bedriegen, wanneer men de geneesmiddelen, die door Broussais gewoonlijk gebezigd worden, als zoodanige wilde beschouwen.

In ons land is zoowel de longontsteking als het zijdewee dikwijls van eenen *rheumatischen* aard (2), en vordert dan, behalve *vesicatoria*, die ook door Broussais worden toegestaan (CCLXXXIX en CCCVIII), het gebruik van uitwasemende geneesmiddelen, die zelfs in enkele gevallen, eene prikkelende hoedanigheid moeten hebben, zoo als de *pulvis* Doveri, de *kamfer* met *salpeter* vereenigd, enzv. Gelijk de Fransche Geneesheer de laatstgenoemde geneesmiddelen geheel afkeurt, zoo waarschuwt hij ook voor de eerste, de *vesicatoria* namelijk, wanneer derzelver gebruik niet door bloedontlastingen wordt voorafgegaan; het is dus waarschijnlijk, dat ook in het valsche zijdewee (Pleurodyne, Pleuritis spuria) voornamelijk van bloedzuigers door de *Broussaisianen* zal worden gebruik gemaakt.

Het is bekend, dat zijdeweën en longontstekingen, met ophoopingen van stoffen in de ingewanden, of met eene *saburra biliosa* gepaard gaande, in

(1) *Journal der practischen Heilkunde*, LXVI Bd. 5 St., Berlin 1828, pag. 113.

(2) Vid. Dolleman, l. l. pag. 51 seq.

ons land niet zeldzaam zijn, en dat in dit geval, mits de Geneesheer eene juiste *diagnosis* gesteld hebbe, braak- en verkoelende ontlastmiddelen de veiligste geneeswijze opleveren, of ten minste, na eene voorafgegane bloedontlasting vereischt worden. Hoe Broussais hier over denke, blijkt uit de woorden (1): « On sait que Stoll a longtems prêché « cette doctrine, en admettant des péripneumonies « bilieuses: erreur, qui souvent a rendu les péripneumonies mortelles, en faisant perdre l'occasion « d'agir avec efficacité contre l'inflammation."

Eindelijk merken wij nog aan, dat Broussais de grootste berisping verdient, wanneer hij tegen het voorschrift van de beroemdste Geneesheeren aan (2), staande houdt, dat het van geen belang is, om, bij de behandeling van longontstekingen, op de geneeskrachten der Natuur oplettend te zijn (3), gelijk hij ook op dezelfde plaats het gepaard gaan van longontstekingen met andere ongesteldheden, die van eenen *adynamischen* aard zijn, geheel ontkent. Hoe gevaarlijk het zij, beide deze denkbeelden, en de daaruit voortvloeijende voorschriften, in de Praktijk op te volgen, zal elk Geneesheer, zonder onze aanwijzing, gereedelijk toestemmen.

---

(1) *Examen*, etc. Tom I. pag. 175.

(2) Frank, l. l. Libr. II, § 198, pag. 165. »Qua via natura « hoc in morbo crisin molitur: hac eandem secundare meden- « tis est."

(3) *Examen*, etc. Tom. II, pag. 152.

Longtering.

Dat wij afzonderlijk, en wel op deze plaats, over de longtering handelen, moet toegeschreven worden aan de wijze, op welke de Fransche Geneesheer zich over derzelver aard en oorsprong heeft uitgelaten, en aan de moeijelijkheid, om aan deze ongesteldheid eene geschikte plaats in de *Nosologie* aan te wijzen. Ofschoon namelijk de gezegden van Broussais, die tot de *tuberculeuse* en etterende longtering betrekking hebben, kort en eenigzins onduidelijk zijn, kan men echter gemakkelijk uit dezelve opmaken, dat beide deze ongesteldheden slechts aan ontsteking door hem worden toegeschreven. Zoo als wij uit de honderd drie en zestigste en volgende stellingen zagen, ontstaan namelijk de *tubercula* of knobbels van de longen, volgens het gevoelen van Broussais, voor eerst door eene langdurige longontsteking, het zij deze in de bovenste of in de middelste en onderste kwabben plaats hebbe, ten tweede door eene zoodanige borstvliesontsteking, die in dat gedeelte van de *pleura*, dat de longen bedekt, hare zitplaats heeft, in gevalle zij langdurig is, en eindelijk door eene ontsteking van het slijmvlies der luchtpijpstakken en longencellen (vesicules bronchiques). Zelfs verklaart Broussais nooit knobbels, ook die, welke de kinderen, bij hunne geboorte meê op de wereld brengen, niet uitgezonderd, zonder voorafgaande ontsteking gezien te hebben. Eene langdurige long- en darmontsteking is in alle gestellen tot de ontwikkeling van *tubercula* voldoende: slechts in voorwerpen, in welke

prikkeling van het watervaatstelsel bestaat, worden zij grooter waargenomen. Gelijk alle overige *organische* ontaardingen van de longen voortbrengsels van ontsteking zijn, zoo geldt dit ook van de longtering, die of na het voorafgaan van knobbels ontstaat, of een gevolg is van longontsteking. Ja BROUSSAIS oordeelt het zelfs ongeschikt, om het woord *longtering* te gebruiken, daar men deze ziekte liever eene *langdurige longontsteking* moet noemen. — Uit deze *theoretische* beschouwing, in welke de *tuberculeuse* en etterende longtering, wat derzelver aard en oorsprong betreft, verklaard worden, kan men reeds de geneeswijze opmaken, die door den Franschen Geneesheer in dezelve wordt aanbevolen. Deze bestaat namelijk in het gebruik van de *antiphlogistische methode.* Door bloedzuigers toch en andere ontstekingwerende middelen, kan zoo wel de longtering als de luchtpijpstering worden voorgekomen, zoodat zelfs aan het verzuim van deze geneesmiddelen derzelver ontstaan moet worden toegeschreven. Andere middelen daarentegen worden geheel afgekeurd, en derzelver gebruik zelfs in een bespottelijk licht voorgesteld (1).

Om over het eenzijdige en onvoldoende van deze geneeswijze te oordeelen, moeten wij in de eerste plaats betoogen, dat de *pathologische* denkbeelden, op welke zij steunt, voor onbewezen moeten gehouden worden. — Schoon de gevoelens der Geneesheeren over de vorming der *tubercula* tot nog toe uiteenloopen, schijnt ons echter dat, hetwelk

(1) *Examen*, Tom. I, pag. 176 seq.

BROUSSAIS hierover heeft voorgedragen, ten hoogste onvoldoende te zijn. Wanneer hij namelijk verklaart, dat de knobbels door eene langdurige ontsteking op dezelfde wijze in de longen gevormd worden, als de verharde klieren van het darmscheil door eene langdurige ingewandsontsteking, en wanneer hij verder die voorwerpen, welke tot prikkelingen van het watervaatstelsel geneigd zijn, het meest tot de ontwikkeling van *tubercula* geschikt rekent, dan verklaart BROUSSAIS zich hierdoor, ten minste gedeeltelijk, voor eenen aanhanger van PORTAL, die, zoo als bekend is, de knobbels voor *glandulae lymphaticae* hield, door ophooping van *scrophuleuse* stof tot ontaarding overgegaan (1); welk gevoelen echter met regt bestreden is, zoowel door BAILLIE, als door MECKEL en LORINSER (2). Gelijk BROUSSAIS hierin van het gevoelen van PORTAL afwijkt, dat hij ontsteking alleen, zonder *scrophuleuse* of eenige andere eigenaardige ziektestof, tot de vorming van knobbels voldoende oordeelt, zoo verschilt hij ook ten dezen opzigte zeer van LAENNEC en LORINSER, die in nieuweren tijd dit onderwerp

---

(1) Vidd. *Mémoires de l'Academie Royale des Sciences*, pour 1780, pag. 315 seqq.

(2) BAILLIE (*Anatomie des krankhaften Baues*, ed. SÖMMERRING, pag. 39 seqq.) namelijk stelt, dat de *tubercula* in het van klieren ontbloote celwijsweefsel, dat de luchtcellen van de longen omgeeft, gevormd worden en geenen klierachtigen aard hebben. Met hetzelfde denkbeeld vereenigen zich de Heeren J. F. MECKEL (*Pathologische Anatomie*, II Th. 2 Abth. pag. 372 seqq.) en C. J. LORINSER (*Die Lehre von den Lungenkrankheiten* etc. Berlin 1823, pag. 70), die dit onderwerp zeer uitvoerig behandeld hebben.

meest opzettelijk onderzocht hebben. LAENNEC (1) toch draagt volkomen het tegenovergestelde gevoelen voor, wanneer hij niet alleen de vorming van de *tubercula* uit een algemeene *dispositie*, over wier aard hij zich niet opzettelijk verklaart, afleidt, maar ook staande houdt, dat deze ontwikkeling zonder voorafgaande ontsteking geschiedt, juist zoo als de klieren dikwijls opzetten en verharden, zonder door eenige pijn of roodheid te worden aangedaan. Ook LORINSER (2) meent, dat er geene eigenlijke ontsteking, maar slechts eene verhoogde terugwerking van de bloedvaten, en vooral van de haarvaten, tot de vorming van *tubercula* vereischt wordt, terwijl hij, wat derzelver eigenaardige oorzaak betreft, eene belette werking van de uitwasemende vaten en eene, hierdoor veroorzaakte, *vicariërende* afscheiding in het celwijsweefsel aanneemt. Eindelijk moet ook de Hoogleeraar NASSE (1) tot de aanhangers van hen worden geteld, die den oorsprong van de *tubercula* zonder ontsteking verklaren. Het is mogelijk, dat LAENNEC, LORINSER, en NASSE in hun gevoelen, dat de *tubercula* zonder plaatselijke ontsteking in de longen kunnen gevormd worden, te verre gegaan zijn, daar men derzelver oorsprong inderdaad van eene, in de *tela cellulosa* of in de longencellen, ten gevolge van eene langdurige prikkeling, *geëxsudeerde lympha*

---

(1) *De l'Auscultation médiate, ou Traité du diagnostic des maladies des poumons et du coeur*, etc. Tom. I, pag. 31 seqq.

(2) I. l.

(3) HORN's *Archiv für medicinische Erfahrung*, Jul. und Aug. 1824, pag 106.

coagulabilis schijnt te moeten afleiden; doch wij houden ons aan den anderen kant overtuigd, dat ook BROUSSAIS ten hoogste eenzijdig is, wanneer hij eene zoodanige ontsteking alleen, zonder eene algemeene *dispositie* in aanmerking te nemen, tot de vorming van *tubercula* voldoende rekent. Eene andere aanmerking, die wij op de *theoretische* verklaring van BROUSSAIS maken moeten, is deze, dat hij geen onderscheid heeft gemaakt tusschen de gierstvormige, in het celwijsweefsel hunnen oorsprong nemende, en tusschen de *scrophuleuse*, uit verharde klieren ontsprotene *tubercula*. Eene onderscheiding, welke BROUSSAIS, die niets van eigenaardige ziekteoorzaken hooren wil, volstrekt niet vermeld heeft, en die echter voor de geneeskundige behandeling van het grootste belang is. Want, hoewel men verkeerd zou doen, om alle *tubercula* en longteringen, met PORTAL, uit eene *scrophuleuse* oorzaak te willen afleiden, is het echter zeker, dat beide ongesteldheden niet zelden, en vooral in ons land, uit deze oorzaak ontspruiten (1).

Hetgeen wij op de door BROUSSAIS gegevene verklaring van de *tubercula* aanmerkten, moet ook, voor een groot gedeelte, op deszelfs denkbeelden over de etterende longtering worden toegepast. Schoon BROUSSAIS met de meeste Geneesheeren hierin overeenstemt, dat deze ziekte zoo wel uit ontsteking, als na het voorafgaan van *tubercula* ontstaan kan, en dus ten dezen opzigte minder

(1) C. G. ONTIJD, *Verhandeling over de Longtering*; in *Geneeskundig Magazijn* etc., II Deel, 3[de] St. 's Hage 1803, pag. 17 seqq. THIJSSEN, l. l. pag. 159 seq.

eenzijdig is dan LAENNEC en LOUIS (1), volgens wier gevoelen elke *phthisis purulenta* uit eene *tuberculosa* geboren wordt, blijkt het echter ten duidelijkste, dat BROUSSAIS tot verklaring van deze ongesteldheid, behalve de ontsteking, alle andere oorzaken voorbij ziet, gelijk hij dezelve dan ook deswege langdurige longontsteking wil genoemd hebben. Hij beschouwt deze ziekte derhalve als eene geheel plaatselijke, welk gevoelen echter zoowel door andere bewijzen kan wederlegd worden, als door de veelvuldigheid van *geëxulcereerde tubercula*, die bij *phthisici* ook in het darmkanaal worden gevonden (2). Aan de eigenaardige, meestal erfelijke, aan geheele familiën toekomende, ligchamelijke *dispositie* tot deze ziekte, die onder den naam van *habitus phthisicus* bekend is, wordt dus niet het minste gezag toegekend, zoo als ook niet aan de veelvuldige andere *praedisponerende* oorzaken, van welke niet zelden de bijzondere aard dezer ongesteldheid afhangt.

Uit het gezegde volgt reeds van zelve, dat men ook op de geneeskundige behandeling, die door

---

(1) P. M. A. LOUIS, *Recherches anatomico-pathologiques sur la phthisie.* Paris 1825, 8°.

(2) G. L. BAYLE, *Recherches sur la phthisie pulmonaire.* Paris 1810, 8°. J. F. MECKEL, *Handbuch der pathologischen Anatomie.* II Bd. 2 Abth. pag. 369 en 381. Deze *exulceraties* van het slijmvlies der ingewanden werden ook door den Heer BRIGHT, Geneesheer aan het *Guy's* hospitaal te *London*, niet zelden bij *phthisici* gevonden: Vid. R. BRIGHT, *Reports of medical cases selected, with a view of illustrating the symptoms and cure of diseases by a reference to morbid Anatomy.* Lond. 1827, 4°, cum Tabb. color.

Broussais in de longtering wordt aanbevolen, gegronde aanmerkingen maken kan. Eene korte beoordeeling van dezelve moge voor voldoende gehouden worden.

Dat men door herhaalde plaatselijke bloedontlastingen en andere ontstekingwerende geneesmiddelen niet zelden deze ongesteldheid voorkomen kan, is niet te ontkennen, doch dat slechts aan het verzuim van deze geneesmiddelen het ontstaan van de longtering zou moeten worden toegeschreven, is een gevoelen, hetwelk dagelijks door de ondervinding gelogenstraft wordt. Immers zien wij veelvuldige malen, dat menschen, die eenen aangeborenen aanleg tot deze ongesteldheid hebben, bij de voorzigtigste leefwijze en onder het gebruik van de meest ontstekingwerende *prophylactische* geneesmiddelen, door dezelve aangetast worden. — Schoon de genezing zoo wel van de *tubercula* als van de etterende longtering, wanneer deze ongesteldheden zich eens hebben ontwikkeld, tot nog toe voor de kunst onder de onmogelijkheden behoort, is het echter de pligt van elken Geneesheer, om de meest beproefde en de meest *rationeele* geneeswijze steeds in het werk te stellen, ten einde het leven van den *patiënt*, zoo niet te behouden, ten minste, zoo veel mogelijk is, te verlengen. Wanneer wij nu de *praktische*, door Broussais in deze ongesteldheden gegevene voorschriften aan Rede en Ondervinding toetsen, dan moeten wij op dezelve de volgende aanmerkingen maken.

1) Daar Broussais de longtering slechts voor eene langdurige longontsteking houdt, wil hij ook,

gedurende derzelver geheele beloop, niets anders dan ontstekingwerende geneesmiddelen aangewend hebben, en onderscheidt volstrekt niet de verschillende *stadia* van deze ziekte, die toch eene bijzondere geneeskundige behandeling vorderen.

2) Ook spreekt hij slechts van plaatselijke bloedontlastingen en maakt volstrekt geene melding van aderlatingen, die echter in het eerste tijdperk der ziekte (stadium inflammatorium) meestal van grooter nut zijn, mits zij, naar den aard der omstandigheden, bij herhaling en tot kleine hoeveelheden, worden in het werk gesteld.

3) In dat tijdperk van de ziekte, in hetwelk reeds eene ontaarding in de zelfstandigheid der longen aanwezig is, hetzij deze in *tubercula* of in eene *vomica* besta, is het gebruik van bloedzuigers dikwijls hoogst weldadig, dewijl er dan, gelijk de Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLCK (1) dit heeft aangetoond, ten gevolge van den beletten omloop van het bloed door de longen, dikwijls nieuwe vaten gevormd worden, die zich in de *pseudomembranae*, die de longen met het borstvlies doen zamenhangen, ontwikkelen; hierdoor bestaat er dus eene *communicatie* tusschen de vaten van de longen en die, welke tot het borstvlies, de spieren en de algemeene bekleedselen behooren, weswege in een zoodanig geval, zoo als SCHROEDER VAN DER KOLCK opmerkt (2), het gebruik van bloedzuigers gewoonlijk hoogst weldadig is. Men zou echter

(1) *Observationes anatomico-pathologici et practici argumenti*, Fascicul. I, Amstelod. 1826, pag. 85 seqq.

(2) l. l. pag. 87 et 97.

verkeerd doen, wanneer men hierom alle andere uitwendige geneesmiddelen verzuimen wilde, daar de ondervinding geleerd heeft, dat ook *Vesicatoria*, *Fonticuli*, *Setacea* en het *appliceren* van de *Moxa* (1) in die gevallen, in welke derzelver gebruik is aangewezen, hoogst nuttig zijn kunnen. Of echter BROUSSAIS zich ook van de laatstgenoemde middelen bediene, kunnen wij niet met zekerheid bepalen.

4) Ofschoon de *tubercula* en de *phthisis purulenta* meestal door eene *langdurige* ontsteking worden voorafgegaan, ontstaan zij echter ook soms, zoo als dit met de *phthisis florida* dikwijls het geval is, uit eene ontsteking, die een spoedig en hevig verloop heeft, in welk geval de inwendige verkoelende geneesmiddelen, die BROUSSAIS bezigt, onvoldoende zijn.

5) BROUSSAIS handelt naar ons gevoelen verkeerd, wanneer hij alle geneesmiddelen, behalve de ontstekingwerende, verwerpt. Welk Geneesheer toch zal ontkennen, dat er gevallen plaats hebben, in welke de *Digitalis*, het *aqua Lauro-Cerasi*, de *acida mineralia*, het *saccharum Saturni*, de *Lichen Islandicus*, de *Cortex Peruvianus*, enzv. hoogst nuttig bevonden worden, hetzij derzelver gebruik door den aard der ziekte, door de algemeene gesteldheid van den lijder, of door voorheerschende en dringende verschijnsels worde aangewezen?

---

(1) Men zie hierover de belangrijke waarnemingen van Prof. SCHROEDER VAN DER KOLCK, l. l. pag. 97—126.

6) Dat de Fransche Geneesheer van geene *specifique* geneesmiddelen voor de longtering spreekt, vinden wij hoogst verschoonlijk, doch keuren het ten hoogste af, dat hij volstrekt niet let op *specifique* oorzaken, aan welke deze ongesteldheid niet zelden te wijten is. Niemand toch zal ontkennen, dat de *scrophuleuse*, de *syphilitische* en andere *acrimoniae* eene vruchtbare bron voor longteringen zijn, en dat deze nooit, zonder dat de eerste of verbeterd zijn, of geheel hebben opgehouden, voor genezing vatbaar zijn.

Leverontsteking.

Wij hoorden Broussais in zijne *pathologische* stellingen verklaren, dat de leverontsteking, wanneer zij niet door uitwendige oorzaken wordt voortgebragt, steeds het gevolg is van eene *Gastro-Enteritis*. Overeenkomstig dit denkbeeld zegt Broussais niet alleen elders (1), dat de verschijnsels van leverontsteking, die door Pinel en anderen worden opgegeven, voor het grootste gedeelte tot de *Gastro-Enteritis* behooren, maar geeft ook het voorschrift, om in spoedig verloopende leverontstekingen, zoodra mogelijk, van plaatselijke bloedontlastingen gebruik te maken, ten einde hierdoor ook de maag- en darmontsteking, met welke zij meestal gepaard gaan, genezen worde. Gelijk door bloedzuigers eene spoedig verloopende, zoo moet door verzachtende middelen, door *revulsiva* en *exutoria*, in de na-

---

(1) *Examen* etc. Tom. II. pag. 153.

bijheid van het lijdende deel geplaatst, eene langdurige leverontsteking worden genezen; terwijl deze laatste door braakmiddelen, door purgeermiddelen, door het zoete kwik en door zeepaardige geneesmiddelen slechts voor een tijdlang wordt tegengegaan. Niet alleen wordt PINEL berispt, dat hij somtijds het gebruik van braakmiddelen aanraadt (1), maar worden de Duitsche Geneesheeren vooral beschuldigd, zich aan misbruik van *Mercurius dulcis* en van prikkelende geneesmiddelen, bij de behandeling van leverontsteking, schuldig te maken (2).

Het gevoelen van BROUSSAIS, dat de leverontsteking meestal met *Gastro-Enteritis* vereenigd zij, of als een gevolg van deze zou moeten beschouwd worden, is tot nog toe niet alleen onbewezen, maar zelfs zeer onwaarschijnlijk. Dat toch de lever *primitief* door ontsteking kan worden aangedaan, blijkt in de eerste plaats, uit den ligchamelijken aanleg, die bij vele menschen tot deze ongesteldheid wordt waargenomen. Deze *praedispositie* toch is, zoo als elk Geneesheer weet, geheel eigenaardig, en verschilt zeer van die, welke men als voorbeschikkende oorzaak tot *Gastro-Enteritis* mag aannemen. Hoe onderscheiden toch is de geheele, zoo wel in de vaste deelen als in de

---

(1) *Examen* etc. Tom. II. l. l.

(2) *Examen*, Tom. I. pag. 179 seqq. «J'en conclus (pag. 181) «que si ces affections (inflammations du foie) sont reconnues «pas les Médecins Allemands, elles ne sont point traitées par «la méthode antiphlogistique, au mépris des anciens maîtres de «la même contrée, et que, par conséquent, sur ce point important, la Médecine a encore fait un pas rétrograde."

vochten, niet alleen in de verrigtingen van het ligchaam, maar ook in de neigingen, driften en aandoeningen van de ziel blijkbare, tot leverontsteking *praedisponerende* gesteldheid van die, welke als voorbeschikkende oorzaak van maag- en darmontsteking moet beschouwd worden, bestaande namelijk vooral in eene zeer tengere en gevoelige *structuur* van de huid en van het, aan deze geëvenredigd, de maag en darmen bekleedende, inwendige slijmvlies. Het zelfde mag men van de gelegenheidsoorzaken zeggen, die ook dikwijls in leverontsteking eigenaardig zijn, zoo als vochtige warmte, spoedig onderdrukte huiduitwaseming, toorn en verdriet, hoofdwonden enzv. In de tweede plaats wordt het gevoelen, dat leverontsteking meestal *secundair* aan eene *Gastro-Enteritis* zou zijn, niet alleen door de bijzondere verschijnsels, die aan beide ziekten eigen zijn, en door de verschillende geneeswijze, die in beide moet in het werk gesteld worden; maar ook door veelvuldige lijkopeningen tegengesproken. Men raadplege eindelijk de ondervinding van die Geneesheeren, welke in de gelegenheid waren, om de leverontstekingen in heete klimaten waar te nemen, zoo als onder de nieuweren b. v. LARREY (1) in *Egypte*, JOHNSON (2) en ANNESLEY (3) in de *Indiën*.

---

(1) D. J. LARREY, *Relation historique et chirurgicale de l'expédition de l'armée d'Orient en Egypte et en Syrie.* Paris 1803. 8°.

(2) J. JOHNSON, *On the influence of tropical climates on European constitutions* etc. edit. 4ae. London 1827. 8°. Nederduitsche Vertaling door J. M. DAUM, Amsterd. 1824, pag. 257 seqq.

(3) J. ANNESLEY, *Researches into the causes, nature and treat-*

Daar Broussais tusschen de spoedig verloopende en de langdurige leverontsteking onderscheidt, moeten wij over beider geneeskundige behandeling afzonderlijk spreken. Dat in eene hevige en spoedig verloopende leverontsteking bloedontlastingen volstrekt noodzakelijk zijn, is eene bewezene waarheid; het is echter te betwijfelen, of aan deze *Indicatie* altijd door het gebruik van bloedzuigers alleen kan worden voldaan. In die gevallen toch, in welke de ontsteking eene groote hevigheid heeft, en in welke zij zich vooral tot het bovenste *convexe* gedeelte van de lever, of tot de uitwendige *membrana serosa*, die de lever bekleedt, bepaalt, zoo als men dit meestal uit de verschijnsels kan opmaken, achten wij het gebruik van aderlatingen volstrekt noodig. Dergelijke hevige leverontstekingen nu, die aan warmere landen vooral eigen zijn, worden ook in ons land, na eenen droogen en warmen zomer, onder den invloed van moerasdampen enzv., schoon zeldzamer dan in *Frankrijk* en elders, somtijds door onze Geneesheeren waargenomen. Wij ontkennen echter niet, dat ook de bloedzuigers, in de nabijheid van het ontstoken *orgaan* of aan de *vasa haemorrhoïdalia* aangelegd, in deze ziekte een zeer uitgestrekt nut hebben.

Wat de inwendige geneesmiddelen betreft, die men in deze ziekte moet toedienen, hangt derzelver keus vooral van de zitplaats en uitgestrektheid van de leverontsteking af: zoodat men bij voorbeeld, in

ment of the more prevalent diseases of India and of warm climates generally etc. Vol. I. London. 1828. 4°. cum Tabb. color. pag. 293 seqq.

die gevallen, in welke lever- en maagontsteking gelijktijdig aanwezig zijn, en zich door aanhoudende misselijkheid, braking, hevige plaatselijke pijn enzv. openbaren, alle meer vermogende inwendige *anti-phlogistica*, die het slijmvlies prikkelen kunnen, vermijden moet, slechts *mucilaginosa*, *involventia* en *oleosa* toedienen en dat, wat men hierbij te kort schiet, door algemeene en plaatselijke bloedontlastingen vergoeden moet; terwijl daarentegen in andere gevallen, het gebruik van verkoelende *purgantia* hoogst heilzaam bevonden zal worden (1). Wij moeten echter opmerken, dat, behalve de zuivere leverontstekingen, ook de *rheumatische* en andere onzuivere ontstekingen van de lever, in ons land, niet zelden worden waargenomen, zoo als de Hoogleeraar VOLTELEN heeft aangetoond (2), en dat men in de zoodanige, met het herhalen van algemeene en plaatselijke bloedontlastingen voorzigtig behoort te zijn, terwijl het gebruik van Spaansche vliegpleisters, naar het oordeel van genoemden Hoogleeraar, derzelver plaats niet zelden bekleeden moet.

Wat de genezing van de langdurige leverontsteking betreft, komt het gevoelen van BROUSSAIS ten

---

(1) FRANK, *Epitom.* Libr. II. § 250. pag. 279. «Maxime vero «in hac inflammationis specie lenia alvum laxantia, ex tama-«rindis, cremore tartari, manna, in sero lactis solutis, tin-«ctura rhabarberi aquosa, petita remedia, tum depositam ad «intestina copiosam et acriorem bilem prompte expellunt; tum «ipsam morbi solutionem per choledochum ductum sollicitant, «atque majorem, quam in quavis fere alia inflammatione, opem «conciliant.»

(2) Zie *Verhandelingen van het Zeeuwsche Genootschap*, Deel X, pag. 549 seqq.

opzigte van uitwendige geneesmiddelen, gedeeltelijk met dat van andere Geneesheeren overeen; schoon niet alle uitwendige middelen, die in deze ziekte met nut worden aangewend, als *revulsiva* of *exutoria* kunnen beschouwd worden. Geheel anders is het met de inwendige geneesmiddelen. Braakmiddelen, voor welke BROUSSAIS waarschuwt, zullen wel niet door verstandige Geneesheeren in langdurige leverontsteking, ten zij bij deze de eene of andere *complicatie* aanwezig ware en derzelver gebruik vorderde, aangeraden of toegediend worden (1). Wij oordeelen echter op eene andere wijze over de *purgantia*, over den *Mercurius dulcis* (2) en over de *resolventia saponacea*, dewijl het gebruik van deze geneesmiddelen dikwijls bij langdurige ontstekingen en verhardingen van de lever, die ook in ons Vaderland, niet zelden na ondoelmatig genezene najaarskoortsen ontstaan, zeer heilzaam bevonden wordt. Om echter deze geneesmiddelen met nut te gebruiken, en om eene doelmatige keus van dezelve te doen, dient de Geneesheer te onderzoeken, of er eene sluipende en nog steeds voortdurende ontsteking, dan wel eene verharding van de lever zonder eenige ontsteking plaats hebbe, of beide deze ziekelijke toestanden door *dynamische* of door *materiëele* prikkels onderhouden worden, en hoedanig de algemeene toestand zij van den lijder en van de

---

(1) RICHTER, *Specielle Therapie.* I Bd. pag. 538. «Eine wich- «tige Frage ist hier, soll und darf man brechen? Eigentlich «wird Leberentzündung allgemein als eine Gegenanzeige der «Brechmittel angesehen, sie ist es auch allerdings."

(2) RICHTER, l. l. pag. 538 seq. 549 seq.

onderscheiden verrigtingen des ligchaams. Zoo zal, om dit met een voorbeeld op te helderen, het inwendige gebruik van *Mercurius dulcis*, en de uitwendige inwrijving van *Unguentum Neapolitanum*, van welke geneesmiddelen dikwijls een in het oogloopend nut wordt waargenomen, nadeelig bevonden worden in die gevallen, in welke gelijktijdig met deze plaatselijke ongesteldheden van de lever, niet alleen geelzucht, maar ook eene algemeene kwaadsappigheid aanwezig is.

Geelzucht.

Daar de geelzucht aan eene ontsteking van de maag, van het twaalfvingeren-gedarmte en van de lever, volgens de denkbeelden van Broussais, haren oorsprong te danken heeft, moet zij ook alleen door bloedzuigers en ontstekingwerende geneesmiddelen bestreden worden; zelfs in die gevallen, in welke zij niet door koorts verzeld wordt, of bij pas geboren kinderen plaats heeft. Purgeermiddelen daarentegen worden in deze ziekte vruchteloos gebruikt. — Uit deze gezegden van Broussais blijkt de reden, waarom wij op deze plaats over de geelzucht zullen spreken. Daar echter het eenzijdige, hetwelk in het voorgestelde gevoelen over den aard en de geneeswijze van deze ongesteldheid gevonden wordt, in het oog loopend is, zal eene korte beoordeeling van hetzelve voldoende zijn.

Dat de ontsteking van die ingewanden, die met de afscheiding van de gal in het naauwste verband staan, onder de oorzaken, aan welke men de geel-

zucht moet toeschrijven, verdient geteld te worden, en dat in zoodanige gevallen deze ongesteldheid als eene plaatselijke, door algemeene verschijnsels zich openbarende, ziekte beschouwd en behandeld moet worden, zal geen Geneesheer van eenige ondervinding ontkennen. Men zou echter van alle geneeskundige ervaring moeten ontbloot zijn, om deze ontsteking als de veelvuldigste of eenigste oorzaak van deze ongesteldheid te willen aannemen. Behalve de genoemde plaatselijke aandoening toch, zijn er menigvuldige andere, zoowel *dynamische* als *materiëele* oorzaken, aan welke men derzelver oorsprong moet toeschrijven. Dikwijls toch wordt zij veroorzaakt door driften of hevige zielsaandoeningen, door kramp, door *catarrhale* oorzaken, door verstoppingen in den onderbuik, door wormen, door eenen *torpiden* toestand van de ingewanden (obstructio frigida), door galsteenen enzv. Niet alleen door een naauwkeurig onderzoek van de waarschijnlijkste gelegenheidsoorzaken en van de voornaamste ziekteverschijnsels, maar ook door de uitwerking van de geneesmiddelen, en in sommige gevallen, door lijkopeningen, worden deze verschillende ziekteoorzaken, die de geelzucht kunnen voortbrengen, overtuigend bewezen. Zien wij niet dat de geelzucht, die door eene spoedig opkomende drift veroorzaakt werd, dikwijls zeer snel door eene *Emulsio seminum Cannabis* en andere *demulcentia*, of door *antispasmodica* genezen wordt? Wordt niet de *Icterus Neonatorum*, voor wiens oorsprong MORGAGNI, VAN SWIETEN, LEVRET, AUTENRIETH en anderen zeer uiteenloopende oorzaken hebben opge-

geven, in de meeste gevallen door *syrupus Rhei*, of door een eenvoudig *Mixtuurtje*, uit eenige greinen *Sapo Venetus*, *syrupus Rhei* en *aqua Foeniculi* bestaande, zeer spoedig genezen? Moet men deze ongesteldheid niet soms enkel aan gevatte koude toeschrijven, en zien wij dezelve dan niet verdwijnen, naarmate de werking van de huid hersteld wordt? Zien wij niet, wat ook BROUSSAIS hiervan zeggen moge, dat *resolventia* en *purgantia*, mits de Geneesheer in derzelver keus niet roekeloos zij te werk gegaan, in de meeste gevallen met het grootste nut toegediend worden? Is zelfs niet het gebruik van braakmiddelen tot genezing van deze ziekte, in sommige gevallen, aangewezen, schoon LIEUTAUD (1) en STOLL (2) dezelve mogelijk al te onbepaald hebben aanbevolen? Eindelijk, om aan deze vragen een einde te maken, bewijst de goede uitwerking, die niet zelden van *inciderende* zouten, van prikkelende *extracten*, van de *Aloë* en andere *resinosa* wordt waargenomen, dat ook een *torpide* toestand van de ingewanden de geelzucht veroorzaken kan (3).

---

(1) *Synopsis Universae Praxeos Medicae*, Part. I. pag. 252: « Inter saluberrima remedia jure recensetur emeticum, confert « enim in omnibus morbi temporibus, nec raro evenit, ut hoc « solo praesidio morbus fugetur."

(2) *Ration. Medendi* etc. edit. L. B. vol. II. pag. 197 et 211, vol. III. pag. 277.

(3) Men vergelijke, om nader van het een en andere overtuigd te worden, de Verhandelingen over de Geelzucht van A. J. 's GRAEUWEN, J. T. VAN DE WIJNPERSSE, W. BROUWER BOSCH, J. L. VAN DER WAGT, T. HOOGEVEEN en E. P. BECKER, in het twaalfde Deel van de *Handelingen van het Genootschap Servandis Civibus*. Amsterd. 1787.

De leer van BROUSSAIS moge echter elken Geneesheer voorzigtig maken, om niet alleen in die gevallen, in welke eene leverontsteking als oorzaak van geelzucht wordt waargenomen, zoo als hiervan bij VAN SWIETEN, en in het aangehaalde Deel van *Servandis Civibus* opmerkelijke voorbeelden gevonden worden, maar ook in alle zoodanige, in welke eene *idiopathische* of *sympathische* prikkeling van de lever waarschijnlijk aanwezig is, in het maken van de *Indicatio therapeutica* bedachtzaam te werk te gaan; zoo als bij voorbeeld in geelzucht na hoofdwonden, in die, welke met aanhoudende koortsen vergezeld gaat, en in die, welke door onderdrukte *exanthemata*, *haemorrhoïdes*, *menstrua* enz. veroorzaakt werd.

Maag- en Darmontsteking.

Reeds dikwijls hadden wij gelegenheid op te merken, en in het vervolg zullen wij er nog nader van overtuigd worden, dat BROUSSAIS de ontsteking van maag en ingewanden voor eene hoogst veelvuldige ziekte houdt, ja zelfs van meening is, dat er zonder deze geene ongesteldheid gedacht kan worden. Wij moeten daarom in de eerste plaats onderzoeken, of ook BROUSSAIS dezelfde teekenen, uit welke de overige Geneesheeren tot de aanwezigheid van *Gastro-Enteritis* besluiten, als noodzakelijke en steeds aanwezige verschijnsels beschouwt. Dat deze vraag ontkennend moet worden beantwoord, zagen wij uit de te voren aangehaalde stelling, in welke verklaard wordt, dat de spoedig

verloopende ontsteking van het slijmvlies der dunne darmen meestal zonder kolijk en zonder omschrevene pijn wordt waargenomen. Welk gevoelen de Fransche Geneesheer elders (1) door *physiologische* bewijzen tracht te staven. Tegen de door PINEL aangehaalde waarnemingen van MORGAGNI (2) namelijk, volgens welke de pijnen van den lijder bij ontsteking van de dunne darmen veel heviger zijn, dan bij die van het *colon;* de menigvuldigheid van de eerstgenoemde ontsteking uit de groote menigte bloedvaten, waarmede de dunne darmen voorzien zijn, verklaard wordt; en de hevigheid van de pijnen aan het groot getal van zenuwen, die uit den *plexus mesentericus* ontspruiten, wordt toegeschreven, merkt BROUSSAIS aan, dat het tegendeel van dezelve moet worden aangenomen, dat het slijmvlies van de dunne darmen inderdaad veel minder gevoelig is, dan dat van de maag en van het *colon*, dat de zoo talrijke zenuwen niet dienen voor de *sensibilité de relation* van de weefsels, die door dezelve voorzien worden, en dat men daarom de ontsteking van de dunne darmen steeds miskennen zal, wanneer men de aanwezigheid van plaatselijke pijn, die slechts in *Peritonitis* wordt waargenomen, voor een noodzakelijk verschijnsel houdt. — Tegen deze leer van BROUSSAIS moeten wij het volgende aanmerken. Schoon wij het willen toestemmen, dat de meeste zenuwen, met welke de dunne darmen voorzien zijn, tot derzelver *organi-*

(1) *Examen*, Tom. II. pag. 139.

(2) *De sedibus et causis morborum*, Epist. XXXIV et XXXV.

sche sensibiliteit dienen, laat zich echter een zoo groote rijkdom van zenuwen en bloedvaten, als in de dunne darmen gevonden worden, niet zonder eene groote gevoeligheid van betrekking (sensibilité de relation) denken. Dat de maag zeer gevoelig is, wordt door BROUSSAIS zelf toegestaan, en desniettegenstaande verklaart hij, dat er in *Gastro-Enteritis*, in welke toch volgens zijn gevoelen, de dunne darmen, zonder gelijktijdige maagontsteking, hoogst zelden ontstoken zijn, geen kolijkpijnen worden waargenomen. Hoe kan men het, overeenkomstig de *theoretische* redenering van BROUSSAIS verklaren, dat slechts de ontsteking van het buikvlies, in hetwelk men geene bloedvaten en zenuwen aanwijzen kan, met hevige plaatselijke pijnen zou vergezeld gaan? Door *theoretische* bewijzen kan het echter moeijelijk *a priori* beslist worden, of er in de spoedig verloopende ontsteking van het slijmvlies van het darmkanaal, al of niet kolijkpijnen worden waargenomen. Het gezegde van BROUSSAIS, dat de *Gastro-Enteritis* bijna door alle Geneesheeren van *Europa* miskend is geworden (1), zou ons geenszins terughouden, om ons tot de beantwoording dezer vraag, op het gezag van andere Geneesheeren te beroepen, in gevalle hier een uitvoerig betoog noodig was. Kortheidshalve zij het echter voldoende aan te merken, dat eenige Geneesheeren het onderscheid tusschen eene ontsteking van het inwendige slijmvlies van het darmkanaal en tusschen die, welke zich tot de geheele zelfstandigheid van de

---

(1) *Examen* etc. Tom. I. pag. 181.

maag en de dunne darmen bepaalt, niet genoeg hebben in het oog gehouden (1); dat de eerstgenoemde ontsteking, vooral indien het eene spoedig verloopende is, dikwijls van pijn vergezeld gaat, doch niet, gelijk de laatste, noodzakelijk met dezelve verbonden is, zoo als wij dit voorheen reeds aangemerkt en door het gezag van PUJOL, PROST en andere Geneesheeren gestaafd hebben (2), bij wier getuigenis men nog die van een' der jongste schrijvers over dit onderwerp voegen kan, van den zoo even aangehaalden ANNESLEY (3) namelijk: « Inflammation of the mu-« cous coat of the stomach may exist, to a conside-« rable extent, without any complaint being made « either of pain or sickness, and even, in some « few cases, without the appetite being much dis-« ordered." Dewijl er dus maag- en darmontstekingen kunnen plaats hebben, zonder dat derzelver

---

(1) Hoe zeer deze twee ziektevormen van elkander verschillen, blijkt uit de volgende beschrijving van ANNESLEY (*Researches into the causes etc. of the more prevalent diseases of India* etc. Book II. Ch. II. Sect. I. Vol. I. pag. 250): « When inflam-« mation commences in the mucous tunic of this organ, and « is confined to this texture, its symptoms are very different « from those, which caracterise inflammation of the substance « of stomach. The former variety of the disease, which has « usually been denominated the erythematous or erysipelatous, « is often insidious and indistinct until very serious organic « lesion has supervened. The latter is, on the other hand, « most alarming in its aspect, and quick in its progress; and « tends generally to a fatal termination, if not arrested by « judicious means. The one is slow, and often obscure; the « latter most acute, and well marked."

(2) Vid. pag. 136 seqq.

(3) l. l. pag. 251.

aanwezigheid altijd door pijn, braking enz. wordt aangekondigd, kan men het gemakkelijk verklaren, dat BROUSSAIS, bij de grootere uitbreiding van deze leer, wel eens daar *Gastro-Enteritis* meent aanwezig te zijn, waar, volgens het oordeel van andere Geneesheeren, niet de minste verschijnsels van dezelve worden waargenomen. — De overige teekenen, die in de honderd twee en dertigste en volgende stellingen, gelijk ook elders (1), door BROUSSAIS worden opgegeven (zoo als eene in het midden met slijm bedekte en met hoogroode randen omgevene tong, een in het begin der ziekte en in ligtere graden van dezelve weinig veranderde, doch, bij heviger ontsteking, zeer veelvuldige en zaamgetrokkene pols, groote dorst, hoofdpijn, hitte van de huid in het algemeen en vooral in de maagstreek (2)) verdienen voorzeker de aandacht van den

(1) *Examen* etc. Tom. II. pag. 63.

(2) Dewijl ANNESLEY daarenboven nog van eenige andere verschijnsels, zoo als roodheid van de keel, oprisping van zuur, een gevoel van zamensnoering in de maag enz. heeft melding gemaakt, nemen wij nog het volgende uit zijne beschrijving, die slechts door weinige Geneesheeren kan worden geraadpleegd, over: « The symptoms more generally indicating the existence of « this form of disorder (erythematic form of Gastritis) are, « heartburn, pain in the region of the stomach, particularly « after eating, and accompanied with a sense of constriction. « There are generally present slight fever and thirst, — a red « state of the fauces and edges of the tongue, whilst its sur- « face is covered with a whitish or yellowish coating, — « and a variable state of appetite. At first, the desire for food « is not much diminished; but the digestion is slow and pain- « ful, and accompanied with acrid, acid, and rancid eructati- « ons, and occasionally with vomiting. As the disease advan- « ces, the appetite disappears; there is frequent vomiting, with

Geneesheer, doch zijn op zich zelven genomen geene voldoende bewijzen voor de aanwezigheid van eene *Gastro-Enteritis*, ten zij men met BROUSSAIS ook de roode tong, op het einde van eene *Phthisis pulmonalis*, voor een teeken van maag en darmontsteking wil houden.

Doch daar BROUSSAIS en deszelfs aanhangers zich niet alleen op de ziekteverschijnsels, maar vooral ook op lijkopeningen beroepen, willen wij het nog beproeven om te bepalen, welk gezag men aan deze mag toekennen. De genoemde Geneesheer nu en zijne volgelingen houden niet alleen alle ontkleuringen van het darmkanaal voor teekenen van ontsteking, maar nemen deze zelfs dan aan, wanneer het slijmvlies der ingewanden onveranderd van kleur wordt gevonden: zij meenen namelijk, ook in zoodanige lijken eene, gedurende het leven plaats gehad hebbende, *Gastro-Enteritis* te mogen aannemen, dewijl de wei- en slijmvliezen, volgens het gevoelen van BICHAT, alleen in langdurige ontstekingen het bloed behouden, waarmede zij als vereenigd werden, doch daarentegen het door prikkeling teruggehouden bloed laten wegvloeijen, zoodra het leven is opgehouden. Hoe willekeurig het zij, om uit de meest uiteenloopende verschijnsels, door lijkope-

---

« periods of comparative comfort, when food is entirely avoi-
« ded, or taken in small quantity, and of mild quality. At-
« tending this there is also much thirst, and a sense of heat
« about the praecordia and pit of the stomach. The functions
« of the bowels are often not much disturbed; they are some-
« times, however, slower than natural, and occasionally di-
« arrhoea is present."

ningen opgeleverd, hetzelfde besluit af te leiden, behoeven wij wel niet aan te merken. Doch ook in die gevallen, in welke ontkleuringen in het slijmvlies van het darmkanaal worden waargenomen, mag men niet altijd eene plaats gehad hebbende ontsteking van hetzelve aannemen. MORGAGNI (1) toch waarschuwde reeds, zoo als de Hoogleeraar THIJSSEN heeft aangemerkt (2), dat men zich eerst door voorafgaande toevallen en door een naauwkeurig onderzoek der overige deelen, moest overtuigen, dat deze ontkleuring niet het gevolg van bloedophooping in het aderlijk vaatgestel was, en dat zij, bij eenen vloeibaren toestand van het bloed, niet eerst na den dood kan ontstaan zijn. Ook J. DAVY (3) merkte aan, dat de roodheid en opzetting in de wei- en slijmvliezen, welke bij lijkopeningen worden waargenomen, dikwijls aan eene uitstorting en opslorping van bloedige wei, die na den dood door de haarvaatjes wordt aangetrokken, moet worden toegeschreven, daar deze vliezen, ook buiten het ligchaam in bloed gedompeld, deze wei zoodanig kunnen opnemen, dat zij, ook na herhaalde afwassching, het voorkomen van ontstokene vliezen behielden. Zijn eindelijk de waarnemingen van sommige oudere Geneesheeren voldoende, om te bewijzen, dat ook door

(1) MORGAGNI l. l. Epist. XIX. artic. 18. Ep. XXX. art. 24. — Men vergelijke het werk van den Hoogleeraar H. SPITTA, *Die Leichenöffnung in Bezug auf Pathologie und Diagnostik.* Stendal 1826. 8°.

(2) H. F. THIJSSEN, *Redevoering over de Geschiedenis en Strekking der Klinische Geneeskunde.* Amsterd. 1828. 4°. pag. 32 seq.

(3) *Medical Chirurgical Transactions*, Vol. X. pag. 80. Conf. THIJSSEN l. l.

eenen scherpen *succus gastricus* en *entericus*, of door scherpe gal, ontkleuringen en oppervlakkige *corrosiones* in het slijmvlies van de maag en het twaalfvingeren-gedarmte kunnen worden veroorzaakt (1)?

Het gezegde zal voldoende zijn, om ons over de door BROUSSAIS aangenomene veelvuldigheid van de *Gastro-Enteritis* te doen oordeelen. — Over den aard van dezelve, over haar gepaard gaan met andere ontstekingen, en over de menigvuldige uitwerkselen, zoo wel van de spoedig verloopende, als van de langdurige maag- en darmontsteking behoeven wij zijne denkbeelden thans niet opzettelijk te beoordeelen, daar wij dit tot hiertoe reeds meermalen doen moesten, en daartoe ook nog verder in de gelegenheid zullen zijn.

Wat de geneeswijze betreft, die door BROUSSAIS in deze ongesteldheid wordt aangeraden, moeten wij beginnen met hetzelfde te herhalen, wat wij reeds meermalen opmerkten, op het verzuim namelijk van eene algemeene bloedontlasting, die in eene ware

---

(1) Over dit onderwerp, op het welk HUNTER vooral heeft oplettend gemaakt (J. HUNTER, *On the digestion of the stomach after death; in Philosophical Transactions*, Vol. LXII. London 1772), loopen de gevoelens der Geneesheeren uit een. Zie de proeven van VALSALVA bij MORGAGNI (*De sedibus et causis morborum*, Epist. XXVIII. art. 5), vergeleken met die van LUCAS (*Zeitschrift für die Anthropologie.* 3te Hft. Jahrg. 1826) en van Dr. VON POMMER (*Ueber den Einfluss der Verdauungssäfte, insbesondere des Magen- und Darmsaftes auf die Wandungen des Magens und Dünndarmes der Thiere, im lebendigen und todten Zustande; in Medicinisch-chirurgische Zeitung* etc. 1828. I Bd. pag. 57 seqq., 77 seqq., 93 seqq. et 107 seqq.).

Gastro-Enteritis het eerste en voornaamste geneesmiddel is, opmerkzaam te maken. Ten opzigte van de inwendige geneesmiddelen, zal wel geen Geneesheer eerst van BROUSSAIS behoeven te leeren, dat men zich voor braak- en purgeermiddelen te wachten hebbe, slechts *mucilaginosa*, *involventia*, *oleosa*, zonder éénigen prikkel toedienen, en zelfs deze nalaten moete, wanneer alles dadelijk door braking weder wordt uitgeworpen. Dat plaatselijke bloedontlastingen vooral in deze ongesteldheid te pas komen en het grootste nut hebben, zal elk Geeeesheer van eenige ondervinding gereedelijk aan BROUSSAIS toestemmen. De meeste Geneesheeren zullen het echter niet met hem eens zijn, dat *Vesicatoria*, altijd en onder alle omstandigheden, als gevaarlijk en nadeelig moeten beschouwd worden: in die gevallen toch, in welke men, zoo als BROUSSAIS zegt, eerder al het bloed van den lijder ontlasten, dan de ontsteking beteugelen zou, zijn de Spaanschevlieg-pleisters soms nog het éénige redmiddel, dewijl ze in dat tijdstip van de ziekte, in hetwelk geene algemeene of plaatselijke bloedontlastingen meer zijn aangewezen, in plaats van den prikkel, zoo als BROUSSAIS denkt, te vermeerderen, denzelven, door eene krachtige tegenprikkeling te veroorzaken, verminderen of geheel wegnemen zullen.

Ten slotte moeten wij nog opmerken, dat het gevoelen van BROUSSAIS, alsof er volstrekt geene andere, met pijn verbondene, aandoening van de maag, behalve de ontsteking van het slijmvlies, kan plaats hebben, en alsof alle mogelijke ziekelijke verschijnsels, die zich tot de maag en dunne dar-

men bepalen, zoo als *Dyspepsia*, *Pyrosis*, *Malacia*, *Pica*, *Anorexia*, *Bulimia* etc. slechts aan deze oorzaak moeten worden toegeschreven, en dus overeenkomstig dezelve moeten behandeld worden, tot de gevaarlijkste dwalingen aan het ziekbed aanleiding geeft. Niemand toch, die eenige ervaring in de Geneeskunde heeft opgedaan, zal het bestaan van *Gastralgiae* en *Enteralgiae nervosae* in twijfel trekken, of ontkennen willen, dat deze ongesteldheden in alle opzigten van eene maag- en darmontsteking verschillen, en dus geenszins met den naam van *Gastro-Entérite boulimique* kunnen bestempeld worden. Gelijk toch in eene *Gastro-Enteritis* meestal koorts, aanhoudende en door uitwendige drukking vermeerderende pijn, eene drooge en roode tong, hevige dorst, gebrek aan eetlust en eene gestoorde *digestie* wordt waargenomen, zoo vindt men daarentegen in de *Cardialgia nervosa* afwezigheid van koorts, eene niet aanhoudende, van tijd tot tijd geheel verdwijnende, en door sterke uitwendige drukking op de maagstreek dikwijls verminderende pijn, eene witte tong, vochtigen mond, gebrek aan dorst, ongeregelden eetlust, eene waterachtige braking en oprisping, eene dikwijls zeer heldere pis, en eene *hypochondrische* gemoedsstemming. Dat ook de oorzaken van beide ongesteldheden ten hoogste verschillen, loopt vooral in het oog, wanneer de ondervinding ons leert, dat de verwijderde en aanleidende oorzaken tot de *Cardialgia nervosa* dikwijls in eene aangeborene gevoeligheid, in eene zittende levenswijze, in buitensporigheden in de liefde, in zielsaandoeningen, in

overmatige bloedontlastingen, in gebrek aan voedsel, in een aanhoudend gebruik van waterachtige vochten enz., dus in oorzaken, die de *Gastro-Enteritis* wel genezen, maar niet voortbrengen kunnen, gezocht moeten worden. Dat nu in zoodanige ongesteldheden van de maag de plaatselijke bloedontlastingen en de overige in *Gastro-Enteritis* aanbevolene geneesmiddelen, ten hoogste nadeelig kunnen zijn, volgt uit den aard der zaak zelve, en wordt door de ondervinding ten duidelijkste bevestigd. Door een aanzienlijk getal eigene en aan anderen ontleende *historiae morborum* zocht een landgenoot van BROUSSAIS, Doctor BARRAS (1) namelijk, dit opzettelijk aan te toonen. Deze Geneesheer leed zelf gedurende vele jaren aan *Cardialgie*, welke ziekte hij, ook op raad van andere Geneesheeren, met spijsonthouding en bloedontlastingen te vergeefs behandelde, terwijl hij, even als de Geneesheeren, wier raad hij had ingeroepen, in het denkbeeld verkeerde, dat de oorzaak van zijn lijden in eene verborgene en langdurige *Gastro-Enteritis* gezocht moest worden, tot dat FOUQUIER hem op zijne dwaling opmerkzaam maakte en zijne maag, die jaren lang slechts aan zoete wei en *eau de gomme* gewoon was, langzamerhand aan eene meer krachtige en versterkende *diëet* gewende, en hem aan eenen zorgelijken, bijna tot *Marasmus* gekomen, toestand onttrok. Doch het verhaal van den Heer BARRAS zou ons te verre leiden. Elk Geneesheer toch, die

(1) J. P. T. BARRAS, *Traité sur les Gastralgies et les Entéralgies, ou maladies nerveuses de l'estomac et des intestins.* Paris 1827.; 2me édit. ibid. 1828. 8°.

met deze kwalen niet geheel onbekend is, zal het gereedelijk toestemmen, dat in eene *Cardialgia nervosa*, een geheel andere leefregel, *dieet* en *therapeutische* zorg worden gevorderd, dan die er in eene *Gastro-Enteritis* te pas komen (1).

Buikvliesontsteking.

Eene ontsteking gaat, wanneer zij in eenen spoedig verloopenden toestand aanwezig is, dikwijls van het slijmvlies der ingewanden op het buikvlies over. Deze, door andere schrijvers dikwijls miskende (2), buikvliesontsteking moet door bloedzuigers, die men op de pijnlijke plaats aanlegt, genezen worden, gelijk ook de kraamvrouwenkoorts, die men voor eene *Peritonitis* moet houden, welke gewoonlijk, ten gevolge eener ontsteking van het inwendige vlies en van de geheele zelfstandigheid van de baarmoeder, ontstaat.

Dat de buikvliesontsteking meestal *secundair* zij aan die van de maag en de dunne darmen, is een gevoelen van BROUSSAIS, hetwelk wij hem reeds voorheen, ook ten opzigte van andere ongesteldheden, hoorden voordragen, weswege wij thans op dit onderwerp, dat dikwijls moeijelijk beslist kan worden,

(1) Kortheidshalve verwijzen wij alleen tot RICHTER's *Specielle Therapie*, IV Bd. pag. 79 seqq.

(2) *Examen* etc. Tom. I. pag. 178: « La péritonite aiguë commence à être connue des médecins allemands, mais ils en « parlent peu; je soupçonne qu'ils la confondent souvent avec « les prétendus fièvres nerveuses, ou du moins qu'ils la com- « pliquent avec ces maladies, à cause de la prostration, qui « l'accompagne."

kortheidshalve niet willen terugkomen. Ook het andere door Broussais voorgedragene denkbeeld, dat de ziekte, die onder den naam van kraamvrouwenkoorts bekend is, als eene ontsteking van het buikvlies en van de baarmoeder beschouwd moet worden, valt buiten onze beoordeeling, dewijl dit gevoelen niet van Broussais afkomstig, of aan hem bijzonder eigen is, maar daarentegen door een groot getal Geneesheeren omhelsd wordt. Wij zullen daarom ook over derzelver geneeskundige behandeling niet spreken, vooral dewijl deze in nieuweren tijd het onderwerp van zoo vele afzonderlijke geschriften heeft uitgemaakt.

Wat de genezing van de buikvliesontsteking in het algemeen betreft, moeten wij de volgende aanmerkingen maken. — Dat de Fransche Geneesheer slechts van bloedzuigers melding maakt, kan in zoo verre verschooning vinden, als er hoogst zelden eene ware buikvliesontsteking zonder plaatselijke bloedontlastingen genezen wordt. Men zou echter verkeerd doen, wanneer men om het groote nut, hetwelk de laatste gewoonlijk in buikvliesontstekingen aanbrengen, de aderlatingen, die Broussais in de drie honderd twaalfde stelling opzettelijk afkeurt, in deze ziekte geheel wilde verzuimen. Niet alleen toch is het in ons land hoogst moeijelijk en kostbaar (1), om steeds een zoo groot getal van bloedzuigers, als

---

(1) De schrijver bediende zich om deze reden eenige malen, met het grootste nut, van bloedige koppen, een middel, hetwelk in nieuweren tijd bijna in onbruik geraakt is, en echter, vooral in ontstekingen van de buiksholte, de grootste aanbeveling verdient.

er in eene hevige ontsteking van het buikvlies gevorderd worden, te kunnen gebruiken, maar de ontwikkeling van deze ziekte is ook niet zelden, zoo spoedig, en gaat met zoo hevige verschijnsels gepaard, dat de ontlasting van bloed door middel van bloedzuigers te langzaam geschiedt, en daarentegen, na het voorafgaan van eene aderlating, veel nuttiger wordt bevonden. In de tweede plaats merken wij aan, dat BROUSSAIS in zijne *therapeutische* voorschriften niet bedacht is geweest op de eigenaardige, zoowel bij de spoedig als bij de langzaam verloopende buikvliesontsteking plaatshebbende, geneigdheid tot eene, in hare gevolgen niet zelden hoogst nadeelige, *exsudatie* van *lympha coagulabilis.* Behalven de *antiphlogistische* geneesmiddelen kunnen derhalve ook die worden gevorderd, welke op de *Colatoria* van het ligchaam, op de huid, op de nieren en op den *alvus* werken, of die meer onmiddellijk de vorming van het genoemde *exsudaat* tegengaan, zoo als het inwendige gebruik van *Mercurius dulcis* en de uitwendige inwrijvingen van *Unguentum Neapolitanum.*

Rheumatismus en Jicht.

Daar beide deze ongesteldheden door BROUSSAIS achtereenvolgende worden afgehandeld, en aan beide één en hetzelfde karakter, ontsteking namelijk, wordt toegekend, willen wij gelijktijdig over deze twee ziekten, hoe verschillende derzelver aard dan ook zijn moge, spreken en de door BROUSSAIS over haar voorgedragene denkbeelden beoordeelen.

Vreemd is het, dat in de *therapeutische* stellingen beide deze ziekten met stilzwijgen zijn voorbijgegaan, zoodat wij derzelver geneeskundige behandeling slechts uit die gezegden, welke wij onder de ziektekundige stellingen ontmoeten, kunnen opmaken. Dit echter is zeer gemakkelijk, omdat zoo wel de *Rheumatismus* als de Jicht met den naam van spier- en gewrichtsontstekingen (phlegmasies musculaires et articulaires) door hem bestempeld worden, en het eenige onderscheid tusschen deze ziekten slechts in de zitplaats van de ontsteking, die zich of tot de *membranae fibrosae* of tot de *synoviales* bepalen kan, gesteld wordt aanwezig te zijn. Gelijk naar zijn gevoelen, beide ongesteldheden in aard overeenkomen, zoo hebben het ook beide gemeen, dat zij dikwijls met eene spoedig verloopende *Gastro-Enteritis* gepaard gaan (1); en moeten derhalve niet alleen aan de gewrichten en overige pijnlijke plaatsen, maar ook dikwijls op de maagstreek, bloedzuigers tot genezing van deze twee ziekten aangelegd worden.

Dat de *Rheumatismus* niet zelden voor eene ontstekingaardige aandoening van de *membranae fibrosae* en *serosae* mag gehouden worden, willen wij niet ontkennen; wij gelooven echter, dat het verkeerd is, om deswege alle *rheumatische* ongesteldheden als plaatselijke ontstekingen te beschouwen. Daar namelijk, het woord *Rheumatismus* een groot aantal van onderscheidene ziektevormen bevat, hebben de beste Geneesheeren het steeds noodig geoordeeld,

---

(1) Zie, behalven de CCXXIX[e] en volgende stellingen, het *Examen des doctrines médicales* etc. Tom. I. pag. 202. Tom. II. pag. 143—148 en pag. 156—160.

om, naar het verschil, dat in den aard, in de hevigheid, in de zitplaats enzv. van deze ziekte wordt waargenomen, onderscheidene soorten van dezelve aan te nemen, zoo als daar zijn de spoedig verloopende en met koorts vergezelde, en de langdurige koortselooze *Rheumatismus*, die, welke met of zonder plaatselijke ontsteking wordt waargenomen, de zwervende *Rheumatismus*, en die, welke zich steeds tot één en hetzelfde deel bepaalt, de eenvoudige en *gecompliceerde* enzv. Wat den spoedig verloopenden en door koorts vergezelden *Rheumatismus* betreft, moet men aan dezen, in de meeste gevallen, wel eenen ontstekingachtigen aard toeschrijven, zoo als dit ook door de meeste Geneesheeren wordt aangenomen; echter kan de koorts, die met dezen *Rheumatismus* gepaard gaat, behalven eenen *inflammatorischen*, ook eenen *gastrischen* of anderen aard hebben (1). Zoo ook moeten de plaatselijke aandoeningen, die in denzelven worden waargenomen, wel in vele gevallen als ontstekingen beschouwd en behandeld worden, doch kunnen niet altijd voor zoodanig worden gehouden. Hier tegen toch strijdt 1) de waarneming, dat de plaatselijke pijn, die in eenen *Rheumatismus* aanwezig is, zich dikwijls tot een groot aantal spieren, ja tot elk deel van het ligchaam bijna, bepalen kan, zonder eene zeer groote stoornis in het gestel te weeg te brengen, hetgeen noodzakelijk het geval moest zijn, indien deze ziekte eene ware ontsteking was; 2) het heen en weder trekken en zwervende, dat in *rheumatische*

(1) Richter, l. l. II Bd. pag. 28 seqq.

pijnen niet zelden wordt waargenomen; 3) de groote hevigheid van pijn, die gedurende langeren tijd in hetzelfde deel plaats kan hebben, zonder *organische* gebreken achter te laten; 4) het gemis van alle teekenen van plaatselijke ontstekingen, in onderscheidene aandoeningen, aan welke men eenen *rheumatischen* oorsprong moet toekennen, zoo als b. v. de *Prosopalgia rheumatica* etc.; 5) de heilzame uitwerkingen, welke zoodanige plaatselijke geneesmiddelen niet zelden hebben, aan welke men geenszins ontstekingwerende krachten kan toeschrijven (1). Ook de *Rheumatismus chronicus* moet meestal minder aan eene langdurige ontsteking, dan aan andere oorzaken, worden toegeschreven. Tot deze oorzaken behooren vooral, volgens het gevoelen van RICHTER (2), eene ophooping van taaije, verdikte, of op eene andere wijze ziekelijk aangedane *lymphatische* vochten; gestoorde verrigtingen van de huid en vooral belette uitwaseming van dezelve; eindelijk *atonie* en zwakke bewerktuiging van de lijdende deelen, en, ten gevolge hiervan, werkelijke zwakte van eenen *torpiden* of *irritabelen* aard. Bij deze drie hoofdoorzaken, welke RICHTER heeft opgegeven, schijnt men ook nog een zenuwlijden te moeten voegen, dat in eenen *Rheumatismus chronicus* kan aanwezig zijn, en den oorsprong gegeven heeft aan den naam van *Rheumatalgia*, die door sommige schrijvers in een zoodanig geval wordt gebezigd. Daar de *Rheumatismus* derhalve eene zeer verschillende geaardheid kan hebben, behoort ook de ge-

(1) RICHTER, l. l. pag. 38 seqq.

(2) l. l. pag. 45 seqq.

neeskundige behandeling van denzelven, zoo als wij naauwelijks behoeven aan te merken, geenszins in alle gevallen dezelfde te zijn. Gelijk toch somtijds eene *antiphlogistische* geneeswijze, zoo wel algemeen als plaatselijk, hoogst noodig en heilzaam is, daar zelfs herhaalde aderlatingen, volgens de ondervinding van TISSOT en anderen, somtijds noodzakelijk zijn, zoo zijn er daarentegen andere gevallen, in welke deze geneesmiddelen, die toch eigenlijk maar gebruikt worden, om eenen *Rheumatismus inflammatorius* in eenen *Rheumatismus simplex* te veranderen, niet alleen geen voordeel aanbrengen, maar zelfs nadeelig zijn, terwijl daarentegen zulke geneesmiddelen, die vooral op de huid of op het *systema lymphaticum* werken, zoo als *Bardana*, *Dulcamara*, *Spiritus* MINDERERI, *Pulvis* DOVERI, *pulvis* et *extractum Aconiti*, *sulphur auratum Antimonii*, *Camphora* enzv., of ook die, welke de oplossing van taaije vochten bevorderen, zoo als deze niet zelden in *Rheumatismi inveterati* vereischt worden, gelijk de *sapo Venetus*, de *sal Ammoniacus*, de *resina Guajaci*, de *radix Senegae* enzv. eene zeer heilzame uitwerking hebben.

Hetgeen BROUSSAIS over de veelvuldigheid van inwendige ontstekingen bij *Rheumatismus* en *Arthritis* gezegd heeft, kan slechts gedeeltelijk voor waar worden aangenomen. De verschijnsels toch, die vóór en gedurende deze ongesteldheden worden waargenomen, pleiten even dikwijls voor eenen verzwakten, als voor eenen geprikkelden toestand der ingewanden. Ook is het verkeerd, om de ziekelijke aandoeningen van inwendige deelen, die gedurende

de Jicht plaats hebben, slechts in de maag en in de dunne darmen te zoeken, daar ook de overige ingewanden, en vooral de nieren, in hare verrigtingen gewoonlijk gestoord zijn. Wat BROUSSAIS overigens gezegd heeft over de *Arthritis vaga* en *retropulsa*, kan geenszins strekken, om het bestaan van dezelve te ontkennen. — Daar ook de Jicht voor eene, met *Gastro-Enteritis* meestal vergezeld gaande, ontsteking van de gewrichten gehouden wordt (welk laatstgenoemde denkbeeld ook door HAASE (1) ontwikkeld is), zijn het ook alleen bloedzuigers, die in *Arthritis* te pas komen. Reeds PAULMIER (2), BARTHEZ (3), GARDINIER (4) en anderen maakten van plaatselijke bloedontlastingen in deze ziekte gebruik; welke geneeswijze zoodanig door RICHTER (5) beoordeeld en wederlegd is, dat wij er niets hebben bij te voegen, behalven de volgende aanmerkingen van den beroemden Hoogleeraar HUFELAND (6). « Bij *specifique* plaatselijke ontste-
« kingen, dat is bij zulke, die eene ziektestof als
« oorzaak van de ontsteking erkennen, zoo als bij
« *arthritische*, *rheumatische*, *scrophuleuse* enzv.
« kan het aanleggen van bloedzuigers op tweederlei
« wijze nadeelig zijn: vooreerst, dewijl eene te sterke
« plaatselijke verzwakking aan den plaatselijken *Rheu-*

(1) *Ueber die Erkenntniss und Cur der chronischen Krankheiten*, II Bd. § 243. pag. 379.

(2) Vid. DE HAEN, *Rat. Medendi* etc. Tom. XIV. Sect. I. Cap. III., edit. Viennens. pag. 108.

(3) en (4) Vid. RICHTER, l. l. Bd. VI. pag. 686.

(5) l. l. pag. 687 seqq.

(6) *Journal der prakt. Heilkunde*, LXVI Bd. 5 St., Berlin 1828., pag. 114.

« *matismus* enzv., wel het vuur, de voor het te-
« genwoordige plaats hebbende *locale reactie*, be-
« neemt, maar denzelven daardoor in eenen *chro-*
« *nischen* doet overgaan, ten minste de plaatselijke
« *dispositie* tot een veelvuldiger terugkeeren ach-
« terlaat, zoodat dus de zieke wel voor het oogen-
« blik verligt wordt, doch naderhand des te meer
« lijden te wachten heeft: ten tweede, dewijl men
« hierdoor de ook hier zoo gewigtige plaatselijke
« *crisis* stoort, en ligt tot achterblijvende verhar-
« dingen en dergelijke aanleiding geeft."

Spoedig verloopende Uitslagziekten.

Daar ook de *Exanthemata*, zoo als uit de twee honderd één en tachtigste en volgende stellingen, vergeleken met hetgeen elders uitvoerig door Broussais wordt betoogd (1), ten duidelijkste blijkt, aan plaatselijke ontstekingen, en wel bepaaldelijk aan eene maag- en darmontsteking, moeten worden toegeschreven, dient ook de geneeskundige behandeling in deze ziekten, overeenkomstig deze oorzaak, te worden ingerigt. Dewijl namelijk zoo wel in de pokken, als in het roodvonk en in de mazelen, de aanwezigheid van eene *Gastro-Enteritis*, die zich naderhand op de huid verplaatst (2), moet worden aangenomen; maken bloedontlastingen uit de haarvaten, zooveel mogelijk in de nabijheid van het in-

(1) *Examen* etc. Tom. II. pag. 129 seqq.

(2) *Examen*, l. l. pag. 130. « A l'irritation des viscères suc-
« cède, au bout d'un certain temps, celle de la peau, qui lui
« sert de crise, ou de métastase.

wendige brandpunt der prikkeling in het werk gesteld, de uitbotting gemakkelijker en verminderen het gevaar. Doch niet alleen in dit eerste tijdperk van deze ziekten komen bloedzuigers op de maagstreek te pas, maar gedurende derzelver geheele beloop, dewijl alle gevaarlijke verschijnsels, die in dezelve voor den dag kunnen komen, slechts aan de ontsteking der ingewanden moeten worden toegeschreven. Het zijn slechts de pokken, in welke de ontsteking der huid eenig gevaar kan aanbrengen, zoo als de door *variolae confluentes* veroorzaakte roosachtige ontsteking van het gezigt; zij kan dit echter op geene andere wijze doen, dan door het weder voor den dag roepen van de, gedurende de eerste dagen aanwezig geweest zijnde, *Gastro-Enteritis:* ook in dit tijdperk derhalve komt het gebruik van bloedzuigers te pas, gelijk deze ook het voornaamste middel zijn, om de zoogenaamde *adynamische* koorts te verhoeden (1).

Wanneer BROUSSAIS den aard van alle uitslagziekten uit ontsteking verklaart, draagt hij een onbewezen en hoogst eenzijdig, ook door MARCUS (2) en anderen reeds vóór hem geopperd, gevoelen voor, van hetwelk men met regt kan zeggen, dat de knoop, dien wij in onze nasporing van het eigenlijk wezen en den aard der *Exanthemata* steeds ontmoeten, geenszins ontknoopt, maar doorgehakt wordt. Dat toch de *Exanthemata* volstrekt niet uit ontsteking kunnen verklaard worden, ziet men bij naauwkeu-

(1) *Propos.* CCLXXXII et III.

(2) A. F. MARCUS, *Entwurf einer speciellen Therapie,* III Th. 1 Abth. Nürnberg 1812, pag. 10.

rige opmerking, vooral daaruit, dat niet eens de inderdaad ontstekingaardige uitslagziekten, gedurende haar geheele beloop, dezelfde natuur vertoonen. Nog minder geloof verdient het gevoelen van BROUSSAIS omtrent de veelvuldigheid van maag- en darmontstekingen in allerlei *Exanthemata*; een gevoelen, hetwelk ook, mogelijk alleen uit inschikkelijkheid of modezucht, door den nieuwsten schrijver over dit onderwerp is voorgedragen (1). Dat toch het voor den dag komen der *Exanthemata* geenszins voor het gevolg van eene voorafgegane plaatselijke inwendige ongesteldheid kan worden gehouden, blijkt reeds voldoende uit de waarneming, dat ook de spoedig verloopende uitslagziekten zeer dikwijls zonder eenige blijkbare aandoening van de maag en ingewanden, en zelfs somtijds zonder voorafgaande koorts, te voorschijn treden, dat in eenige uitslagziekten dikwijls, zoo als in de scharlakenkoorts, en daarentegen in andere, zoo als in de mazelen, hoogst zelden eene ziekelijke gevoeligheid van de maag, die zich door misselijkheid, braking enzv. openbaart, vóór de uitbotting van het *Exanthema* wordt waargenomen, en eindelijk, dat er tusschen deze gevoeligheid van de maag en de hevigheid van de ziekte zelve geene bepaalde verhouding bestaat.

Dat men in de behandeling van de uitslagziekten niet zelden van het eene uiterste tot het andere is overgegaan, leert de Geschiedenis duidelijk, en het

---

(1) Men zie het overigens voortreffelijke werk van P. RAYER, *Traité théorique et pratique des maladies de la peau, fondé sur des nouvelles recherches d'Anatomie et de Physiologie pathologiques.* Tom. I et II. Paris 1826 et 27.

is te betreuren, dat men door deze voorbeelden nog niet wijzer is geworden. Gelijk toch de latere Geneesheeren voor het misbruik van prikkelende geneesmiddelen in deze ziekten, zoo als dit sedert BROWN algemeener was ingeslopen, moesten waarschuwen, zoo moesten ook reeds, vóór meer dan honderd jaren, BAGLIVIUS, SYDENHAM, BOERHAAVE, TULPIUS en anderen het, toen zoo zeer in zwang zijnde, gebruik van verhittende middelen in de pokziekte tegengaan. Schoon nu de verkoelende geneeswijze in de spoedig verloopende uitslagziekten niet zelden van het grootste nut is, zou men echter verkeerd doen, wanneer men dezelve deswege algemeen wilde gebruiken, of meende, alle andere geneesmiddelen te moeten verwerpen. Dat de koorts, die onderscheidene *exanthemata* verzelt, dikwijls eenen ontstekingachtigen aard heeft, zal niemand willen ontkennen; maar volgt dan hieruit, dat het bij de behandeling van de spoedig verloopende uitslagziekten slechts om vermindering dezer koorts te doen is? Immers weten wij, dat deze dikwijls van zelven ophoudt, zoodra het *exanthema* is uitgebot, dat er tot de behoorlijke ontwikkeling van hetzelve een zekere graad van koorts wordt gevorderd, en dat de koortsachtige beweging derhalve, te zwak wordende bevonden, om de talmende uitbotting en ontwikkeling van het *exanthema* tot stand te brengen, noodzakelijk door versterkende en opwekkende middelen moet ondersteund worden. Dat men in de meeste gevallen ook voor geene *Gastro-Enteritis* te vreezen hebbe, bewijst de on-

dervinding genoegzaam, daar braak- en purgeermiddelen in die gevallen, in welke *gastrische* oorzaken de uitbotting van een *exanthema* beletten, niet alleen zeer goed door maag en ingewanden verdragen, maar ook hoogst heilzaam bevonden worden. — Eindelijk moeten wij aanmerken, dat de koorts, die de *exanthemata acuta* verzelt, zoo niet in het begin, dan toch op het einde, een zoo duidelijk en zoo zeer ontwikkeld *nerveus* en *putride* karakter kan hebben, dat er noodzakelijk alles behalve verkoelende geneesmiddelen vereischt wordt.

Wat wij tot hiertoe aanmerkten over de noodzakelijkheid, om in de hevige en spoedig verloopende uitslagziekten, geenszins in alle gevallen, slechts verkoelende geneesmiddelen te bezigen, maar de geneeswijze steeds naar de plaatshebbende omstandigheden te regelen, wordt door de getuigenis van de beste Geneesheeren bevestigd. Immers zou men verkeerd doen, om door het groote nut, dat SYDENHAM en BOERHAAVE van de verkoelende geneeswijze in de pokken gezien hebben, tot eenzijdigheid en tot het uitsluitend gebruik van de *methodus antiphlogistica* te worden overgehaald. Ten opzigte van SYDENHAM is het toch door een beroemd schrijver (1) opgemerkt, dat hij slechts zoodanige pokken beschreven heeft, in welke het ontstekingaardig karakter duidelijk voorheerschende was: en wat BOERHAAVE betreft, weten wij uit deszelfs vier en tach-

(1) RICHARD HOLLAND, *A short view* etc. *of the small pox*. London 1741. pag. 41.

tigsten brief aan BASSAND (1), en uit de getuigenis van VAN SWIETEN (2), dat hij niet zelden in die gevallen, in welke de toestand van de levenskrachten dit vorderde, van Rijnschen wijn, *Saffraantinctuur*, *Contrajerva*, *Serpentaria* etc. gebruik maakte. Van de algemeene en bijzondere gesteldheid van den *patiënt* moet derhalve de keus der geneesmiddelen afhangen, en niemand late zich verleiden, om door het gezag, hetwelk hij aan beroemde Geneesheeren toekent, tot eene eenzijdige handelwijze te worden gebragt. Gelijk men verkeerd zou doen, om door SYDENHAM tot een uitsluitend gebruik van verkoelende geneesmiddelen in de pokken te worden overgehaald, zoo zou men ook onverstandig te werk gaan, wanneer men, aan den anderen kant, op het gezag van deszelfs tijdgenoot MORTON, slechts de tegenovergestelde geneeswijze bezigen wilde. Gelijk toch SYDENHAM niet geheel van eenzijdigheid was vrij te pleiten, zoo kan men ook, gelijk RICHARD HOLLAND (3) en JOHANNES FREIND (4) hebben aangemerkt, niet ontkennen, dat MORTON aan zijne eens opgevatte gevoelens te zeer zij gehecht geweest. Dat echter in zoodanige pokken, als MORTON beschreven heeft, eene aan de *antiphlogistische* tegenovergestelde geneeswijze

(1) Vidd. H. BOERHAAVE *Epistolae ad* J. B. BASSAND, *Medicum Caesareum.* Vindob. 1778. pag. CCXLIV seqq.

(2) *Comment. in Aphor.* BOERHAAVII etc., Tom. V. pag. 70 seqq.

(3) Vid. l. l.

(4) *De purgantibus in secunda variolarum confluentium febre adhibendis Epistola.* Roterodami 1720, 8°. pag. 24.

hoogst noodig en weldadig kan zijn, behoeft geen uitvoerig betoog. Kortheidshalve halen wij slechts de volgende woorden van dezen beroemden Geneesheer aan (1): « Centies forsan memini, aegrotantes « regimine nimis frigido prius utentes, atque inde, « in proximis morbi stadiis, vigiliis, deliriis, fluxu « alvi enormi, frequentibus deliquiis, madore col- « liquativo, aliisque funestissimis symptomatis male « mulctatos, et petechiis atque exanthematis ubique « depressis et aridis, carbone quasi nigro, notatos, « ope alexipharmacorum cum opiatis conjunctorum « et vesicatoriorum assidua, ab ipsis orci faucibus « aliquando derepente, aliquando sensim ereptos." Bij welke getuigenis van MORTON de te voren aangehaalde waarneming van BOERHAAVE en eene dergelijke *historia morbi* van VAN SWIETEN (2) verdient gelezen te worden.

Wat wij over de pokken hebben gezegd, mag men veilig ook op de overige hevige en spoedig verloopende uitslagziekten toepassen. Het is toch bekend, dat zelfs in de scharlakenkoorts, die onder de *exanthemata febrilia*, in onzen tijd, het veelvuldigst een ontstekingaardig karakter heeft, niet altijd eene verkoelende en ontlastende geneeswijze, zoo als deze door STIEGLIZ (3), WENDT (4), GOE-

(1) MORTONI, *Operr.* Tom. III. pag. 88.

(2) l. l. Tom. V. pag. 70.

(3) J. STIEGLIZ, *Versuch einer Prüfung und Vebesserung der jetzt gewöhnlichen Behandlungsart des Scharlachfiebers.* Hanover 1807. 8°.

(4) Vid. RUST's *Magazin der gesammten Heilkunde*, XXIII Bd. 2 St.

DEN (1), BERNDT (2), STEIMMIG (3) en anderen is aanbevolen, te pas komt, maar dat daarentegen in sommige gevallen opwekkende geneesmiddelen noodig zijn. Zoo betuigde HUXHAM (4) reeds, in kwaadaardige scharlakenkoorts *alexipharmaca* met een in het oog loopend goed gevolg gebruikt te hebben, nadat hij voorheen tot nadeel der *patiënten* aderlatingen had in het werk gesteld. Het zelfde betuigt, behalve FOTHERGILL (5), GRANT (6) en anderen, ook JOHANN PETER FRANK (7), die opzettelijk verklaart, dat in zoodanige gevallen, in welke eene spoedige en groote *prostratio virium* plaats heeft, en in welke alle verschijnsels van zenuwkoorts, reeds in den aanvang van het roodvonk worden waargenomen, elke zelfs geringe ontlasting van bloed een onherstelbaar nadeel aan den *patiënt* toebrengt. Dit zelfde wordt eindelijk door KLET-

---

(1) Vid. HUFELAND's *Journal der praktischen Arzneykunde* Supplem. Hft. 1826.

(2) *Bemerkungen über das Scharlachfieber, mit besonderer Rücksicht auf die im Jahre* 1825 und 26 *in Greifswald* etc. *herrschend gewesenen Epidemie* etc. Greifsw. 1827. 8°.

(3) *Erfahrungen und Betrachtungen über das Scharlachfieber und seine Behandlung* etc. von REINHARD STEIMMIG etc. Karlsruhe 1828. 8°.

(4) *Operr. Physico-Medicorum*, *cur.* G. C. REICHEL, Tom. III. Lips. 1784. pag. 118.

(5) *An account of the putrid sore-throat;* in the *Works of* JOHN FOTHERGILL, by J. C. LETTSOM, Vol. I. London 1783. pag. 333 seqq.

(6) *De febrium natura et curat.* etc.

(7) l. l. Libr. III. § 304. pag. 93 seqq.

TEN (1), KREYSIG (2) en andere nieuwere schrijvers, op de overtuigendste wijze betoogd.

Dat de mazelen, die in de derde plaats door BROUSSAIS opzettelijk genoemd worden, van eenen ontstekingachtigen aard kunnen zijn, leeren de waarnemingen van MEAD (3), BURSERIUS (4), HOME (5), J. P. FRANK (6), JOSEPH FRANK (7), HILDENBRAND (8) en anderen (9), en het is dus vooral in deze uitslagziekte, dat er bloedzuigers kunnen te pas komen, omtrent wier gebruik het volgende door den Hoogleeraar THUESSINK (10) wordt vastgesteld.

« 1. Bij kleine kinderen, die meestal slechts eene « geringe bloedontlasting behoeven, om de *conges-* « *ties* naar het hoofd en de borst voor te komen, « of, reeds aanwezig zijnde, te bedaren.

« 2. Wanneer er ware longontsteking of *Bron-*

---

(1) G. E. KLETTEN, *De varia malignitatis ratione in febre scarlatinosa.* Lipsiae 1811.

(2) Vidd. HECKER's *Annalen der gesammten Heilkunde*, März und April 1826.

(3) *De Variolis et Morbillis Liber;* in *Operr. Omnium* (cur. LORRY) Tom. I. Parisiis 1757 pag. 348 seqq.

(4) *Institut. Medicinae Practicae*, Vol. II. § CXXV. pag. 115. et § CXLI. pag. 133 seq.

(5) Vidd. F. HOME's *Clinische Versuche, Krankengeschichten und Leichenöffnungen, aus dem Engl. übersetzt.* Leipzig 1781. 8°. pag. 105 et 108.

(6) *Epitom.* etc. Libr. III. § 347, pag. 233 seqq.

(7) *Praxeos Medicae Universae Praecepta*, Part. I. Vol. 2. Lips. 1815. § LIX. art. 3. pag. 256 seq.

(8) *Institut. Practico-medicae* etc. Tom. II. pag. 368.

(9) Zie *Geneeskundige Waarnemingen* door E. J. THOMASSEN à THUESSINK. Groningen 1828. pag. 30 seqq.

(10) Vid. l. l. pag. 147 seq.

« *chitis*, met groote benaauwdheid op de borst,
« met een' vollen sterken pols plaats heeft, is de
« aderlating aangewezen, en verre boven de bloed-
« zuigers te verkiezen, terwijl men, na genoegzame
« aderlating, nog altijd zonder nadeel een paar
« bloedzuigers, des noods op de borst of aan het
« hoofd, kan aanleggen.

« 3. Bij volwassenen zoude ik altijd aanraden ader
« te laten, daar hierdoor veel schielijker verligting
« en ontspanning wordt aangebragt, dan door het
« aanleggen van bloedzuigers.

« 4. Bij het aanleggen van bloedzuigers moet ik
« vooral waarschuwen, dat die niet door onkundi-
« gen worden aangelegd, omdat die niet kunnen
« beoordeelen de hoeveelheid bloed, die er behoort
« ontlast te worden, — maar men lette zorgvuldig
« ook op de plaats, waar dezelve worden aange-
« legd, daar die, op een slagadertak geplaatst, dik-
« wijls eene gevaarlijke bloedvliet kunnen veroor-
« zaken; — en eindelijk zorge men, dat men
« naauwkeurig lette, dat de nabloeding niet te sterk
« worde, en men daarnaar gedurig zie, dewijl niet
« alleen volwassenen daardoor in gevaar van ver-
« bloeding en groote verzwakking geraken, maar niet
« zelden kleine kinderen of hun leven verliezen, of
« door de onmatige ontlasting zoodanig verzwak-
« ken, dat zij dit nimmer weder kunnen te boven
« komen.

« 5. Eindelijk bedenke men altijd, dat de ont-
« steking in deze ziekte geene eenvoudige *dynami-*
« *sche* ontsteking is, maar eene valsche, roosachtige,
« onzuivere, door het scherpe mazelen-gif veroor-

« zaakte, ontsteking, die veel gevaarlijker is, en dus « onmiddellijk moet weggenomen worden, zoodat « men aanstonds zooveel bloed wegneme, om da- « delijk ontspanning te geven, en de vrije *circulatie* « door de borst herstelle, daar kleine ontlastingen, « zelfs dikwijls herhaald, niet aan het oogmerk vol- « doen. — Voorts, dat deze bloedontlastingen niet « alleen in het begin der ziekte, maar in het ge- « heele beloop derzelve, en niet zelden eerst in « het laatste tijdperk derzelve kunnen te stade ko- « men, wanneer de *peripneumonische* toevallen vooral « plaats hebben. Eindelijk behoort er veel oplet- « tendheid, kennis en ondervinding toe, om te « zorgen, dat men niet in een ander uiterste ver- « valle, en niet te veel bloed ontlaste, dat de na- « tuurkrachten te veel verspild worden, en men « daardoor belette, dat de natuur in staat gesteld « wordt, om de stof naar buiten te brengen — de « heilzame scheiding door zweet en water de ziekte « goed ten einde te brengen."

Wanneer dus hieruit blijkt, dat zelfs in die *Morbilli*, in welke een ontstekingaardig karakter voorheerscht, de bloedzuigers niet altijd te pas komen, maar dikwijls aan eene algemeene *depletie* den voorrang moeten afstaan, dan zal men nog beter kunnen inzien, hoe in mazelen van een ander *epidemisch* karakter, het zij dit *catarrhaal*, *gastrisch*, *bilieus* of *nerveus* zij, geheel andere middelen vereischt worden, zoo als dit door THUESSINK in de aangehaalde Verhandeling is aangetoond (1).

(1) Conf. J. FRANK, *Praecept.* etc. l. l. pag. 258 seqq.

Het gezegde zal voldoende zijn, om ons over de geneeswijze van BROUSSAIS te doen oordeelen, maar moet geenszins zoo geduid worden, als of wij de verkoelende geneeswijze in de met koorts vergezeld gaande *exanthemata* wilden afkeuren. Slechts wilden wij betoogen, dat de geneeskundige behandeling van de spoedig verloopende uitslagziekten naar den aard der ongesteldheid moet worden geregeld, en dat, gelijk in vele gevallen een verkoelende leefregel, ontstekingwerende geneesmiddelen, algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, en de door CURRIE, KOLBANY, FRÖLICH, KOPP en anderen aanbevolene koude wasschingen, over wier nut en veilig gebruik de ondervinding echter nog nader beslissen moet, nuttig geoordeeld en bevonden worden, zoo ook de ontlastende, krampstillende, bederfwerende, opwekkende en elke andere geneeswijze noodig zijn kan.

Zenuwziekten.

Krampen en Stuipen.

Uit de driehonderd een en zeventigste en volgende stellingen (1) blijkt, dat krampen en stuiptrekkingen (spasmi et convulsiones) altijd door plaatselijke prikkeling veroorzaakt worden, en daarom ook door ontstekingwerende middelen moeten genezen worden. Door krampstillende geneesmiddelen daarentegen worden deze aandoeningen hoogst zelden genezen, dewijl de maag ze meestal niet verdraagt,

(1) Conf. *Examen* etc. Tom. II. pag. 192 seqq.

en dezelve alleen dan kunnen te pas komen, wanneer de bestaande prikkeling niet tot den graad van ontsteking gekomen is. De zenuwverschijnsels worden wel door deze middelen somtijds onderdrukt, maar de ontsteking der weefsels, die derzelver oorzaak uitmaakt, wordt heviger en de ziekte zelve derhalve wordt erger.

Ofschoon het onnoodig kon worden geacht, moeten wij echter deze eenzijdige en ongerijmde leer van BROUSSAIS opzettelijk trachten te wederleggen, dewijl zij in *Frankrijk* ten minste eenige aanhangers schijnt verworven te hebben. Dit blijkt bij voorbeeld uit eene Verhandeling van den Heer VAN DEKEÈRE (1), die, na een groot getal van *historiae morborum*, door hem zelven en door anderen waargenomen en door lijkopeningen opgehelderd, te hebben medegedeeld, de volgende *resultaten* uit het door hem verhandelde afleidt (2): « 1) De *convulsies* « zoowel bij kinderen, als bij volwassenen, zijn nooit « *primitive*, maar altijd *sympathische* of *sympto-* « *matische* ziekten. 2) Hare oorzaken zijn prikke- « lingen, ontstekingen, *organische* gebreken, en de « *materiëele produkten* van deze aandoeningen, die

(1) *Observations sur les convulsions chez les enfans; dans le Journal complém. du Dict. des Sciences médic.* Cah. 106. Avr. 1827, Tom. XXVII. pag. 97 seqq. — Tot mijn leedwezen kon ik van het volgende, door eenen aanhanger van BROUSSAIS uitgegevene werk, bij de beschouwing van deze en de volgende ongesteldheden geen gebruik maken: P. J. MONGELLAZ, *De la nature et du siège de la plupart des affections convulsives, comateuses, mentales, telles que l'hysterie, l'epilepsie, le tétanos, l'hydrophobie, la catalepsie, l'apoplexie, l'hypocondrie, la manie* etc. Paris 1828. 8°.

(2) l. l. pag. 122 seq.

« hare zitplaats in de hoofd- of buikholte hebben. « 3) De verwijderde oorzaken liggen altijd buiten het « ligchaam, de naaste oorzaken zijn altijd inwen- « dige. 4) Dat zij bij voorkeur en veelvuldiger bij « kinderen voorkomen, moet aan de groote gevoe- « ligheid van derzelver zenuwgestel worden toege- « schreven.” — Volgens de leer van Broussais en deszelfs aanhangers, berusten dus alle verschijnsels van een ziekelijk aangedaan zenuwgestel op plaatselijke prikkelingen, dat is, op eenen ontstekingachtigen toestand, vooral van de maag en de dunne darmen, en moeten, overeenkomstig deze oorzaak, door ontstekingwerende middelen, door het aanleggen van bloedzuigers, door het gebruik van verdunnende en inwikkelende dranken, en door het toedienen van *lavémens adoucissants*, worden genezen.

Dat door ontstekingen van de maag en van de ingewanden hevige krampen en stuipen kunnen veroorzaakt worden, betuigen niet alleen de beroemdste schrijvers (1), maar werd ook reeds door oudere Geneesheeren waargenomen (2). Wie zal echter deswege het gevoelen omhelzen, dat wij telkens, als wij krampen en stuiptrekkingen waarnemen, de genoemde ontstekingen als ziekteoorzaken moeten aannemen. Kunnen niet allerlei verwondingen, alle hevige pijnen, zelfs het moeijelijke en langzame voor den dag komen der tanden, dezelfde verschijnsels, in eenen hevigen graad, voortbrengen? Of zou men moeten onderstellen, zoo als dit waarschijnlijk door

(1) Richter, *Specielle Therapie*, VII Bd. pag. 75 seq.

(2) Zie Thijssen l. l. pag. 274 seq.

Broussais wordt gedaan, dat juist deze en dergelijke omstandigheden, door medelijdendheid, haren invloed op de maag en op de ingewanden uitoefenen, en eene *Gastro-Enteritis* te weeg brengen? Dit te hebben waargenomen, moge Broussais zich verbeelden, maar behalve hem heeft het niemand van de beste en zorgvuldigste Geneesheeren gedaan. Daarenboven moeten wij aanmerken, dat veelvuldige andere oorzaken tot deze ongesteldheden kunnen aanleiding geven, zoo als bij voorbeeld, om niet van de voorbeschikkende oorzaken te gewagen, de invloed van eene schadelijke lucht, van verschillende voedsels, van eene tegennatuurlijke leefwijze ten opzigte van rust en beweging, van menigvuldige uitwendige, op zeer gevoelige deelen of zintuigen werkende, oorzaken, van te zeer vermeerderde of onderdrukte ontlastingen van het ligchaam, van onderscheidene, op onze zielsaandoeningen of hartstogten werkende, uitwendige omstandigheden (1). Uit het gezegde over de veelvuldige oorzaken van krampen en stuiptrekkingen blijkt reeds voldoende, dat de geneeswijze van Broussais geenszins aan de de eerste en voornaamste *indicatie* voldoet, volgens welke namelijk elke gelegenheidsoorzaak, zoo men dezelve ontdekken kan, moet worden uit den weg geruimd. Deze gelegenheidsoorzaak nu kan tot hare verwijdering, behalve plaatselijke bloedontlastingen, velerhande andere geneesmiddelen vorderen. Kunnen toch niet *diaphoretica*, *laxantia* etc.,

(1) Richter l. l. pag. 50 seqq. J. P. Frank, *de Neurosibus; in Opusc. posthumis*, a Josepho *filio editis*, Vienn. 1824. pag. 186 seqq.

zoo zij slechts op eene voorzigtige wijze worden toegediend, hiertoe even noodzakelijk vereischt worden, daar belette uitwaseming, of scherpe stoffen, die in de ingewanden huisvesten, eene zeer dikwijls voorkomende oorzaak van dezelve uitmaken? En wat die gevallen betreft, in welke deze oorzaak, zoo als dikwijls gebeurt, volstrekt niet kan opgespoord worden, zullen plaatselijke bloedontlastingen even weinig nut doen, als andere geneesmiddelen. Dat men van *empirische* middelen en van de zoogenaamde *antispasmodica* wel eens misbruik gemaakt hebbe, moet ons het nut, hetwelk de *paregorica* in die gevallen hebben, in welke geene *materiëele* oorzaak ontdekt kan worden, en die enkel van eenen *erethismus nervosus* afhangen, niet doen geringschatten of geheel verwerpen, zoo als dit door Broussais, die met den aard en de werking van de *antispasmodica* weinig bekend schijnt te zijn, op eene eenzijdige wijze gedaan wordt. Indien er toch eene oorspronkelijke aandoening van de zenuwen kan plaats hebben, bestaat er ook de noodzakelijkheid, om deze in de eerste plaats tegen te gaan. Zal men niet, om een voorbeeld te gebruiken, tegen hevige pijnen, die enkel door kramp worden voortgebragt, bedarende, zacht verwarmende en pijnstillende geneesmiddelen moeten gebruiken, ten einde juist daardoor plaatselijke of algemeene ontstekingziekten, die er het gevolg van zijn kunnen, worden voorgekomen? Dat men daarenboven, in de meeste gevallen, bij het gebruik van krampstillende middelen, niet voor eenen geprikkelden toestand van het slijmvlies van de maag en de darmen

te vreezen hebbe, bewijzen de groote voordeelen, die de voornaamste Geneesheeren dikwijls van sterkere *derivaties* en *revulsies* gezien hebben, het zij dezelve door *emetica* en *purgantia*, of door andere geneesmiddelen in het werk gesteld werden (1). BROUSSAIS verklaart wel de werking van deze geneesmiddelen, volgens *Rasoriaansche* denkbeelden, op dezelfde wijze, doch ontkent, zoo als wij zagen, geheel derzelver nut en veilig gebruik.

Kinkhoest.

Dat ook de kinkhoest het best door bloedzuigers wordt genezen, hoorden wij BROUSSAIS in zijne CCLXXVII^ste^ stelling verklaren: wij zouden dit korte voorschrift van den Franschen Geneesheer met stilzwijgen zijn voorbij gegaan, indien niet het gevoelen, waarop hetzelve steunt, dat namelijk ook de kinkhoest als eene plaatselijke ontsteking beschouwd moet worden, in nieuweren tijd door vele Geneesheeren was aangenomen, en tot gevaarlijke dwalingen aan het ziekbed kon aanleiding geven. Behalve andere schrijvers, poogde vooral de Heer DESRUELLES dit, door de leer van BROUSSAIS aangenomene, gevoelen, te verdedigen in eene afzonderlijke Verhandeling (2), die voor het overige ten hoogste lofwaardig is, en daarom wel een naauwkeurig onderzoek en eene opzettelijke wederlegging verdient.

---

(1) RICHTER l. l. pag. 116 seqq.

(2) H. M. J. DESRUELLES, *Traité de la coqueluche, d'après les principes de la nouvelle doctrine physiologique.* Paris 1827. 8°.

Deze schrijver zoekt namelijk alle vroegere *Theoriën* over deze ziekte (1) te wederleggen, dewijl zij, volgens zijne verklaring, door lijkopeningen niet worden bevestigd: zoo toonen lijkopeningen b. v. niet, dat de zitplaats van deze ongesteldheid vooral in eene eigenaardige, met een lijden van de spijsverteringswerktuigen in verband staande, aandoening van de zenuwen der ademhalingswerktuigen gezocht moet worden. Op welke aanmerking van DESRUELLES wij antwoorden: 1° Dat men door lijkopeningen tot hiertoe de naaste oorzaak en eigenlijke zitplaats dezer ziekte nog niet heeft kunnen opsporen (2); 2° dat

(1) Men zie dezelve in RICHTER's *Specielle Therapie*, VIII Bd. pag. 23 seqq.

(2) «Die Leichenöffnungen am Keichhusten Verstorbener haben «sehr verschiedene und selbst widersprechende Resultate gegeben, «und bis jetzt kein befriedigendes Licht über das Wesen des Uebels «verbreitet. Wenn indessen das Vorgefundene sich in den einzelnen «Fällen so wenig glich, so erklärt sich dieses wohl sehr natürlich «aus der verscheidenen Periode der Krankheit, in welcher der Tod «erfolgte, und ob dieser mehr unmittelbare Folge des Uebels war, «namentlich durch Erstickung, Extravasat in das Gehirn und seine «Höhlen, daher durch Steckfluss oder Schlagfluss bedingt wurde, «oder mehr Komplicationen und Ausgänge des Uebels, namentlich «hinzutretende typhöse Fieber, Peripneumonien, Wasseransamm-«lungen in den verschiedenen Höhlen, äusserst erschöpfte Kräfte «und lentescirenden Zustand zur Veranlassung hatte. Fernere «Untersuchungen an Leichnamen können daher nur dann von eini-«gem Nutzen für die Wissenschaft seyn, und zu richtigen Schlüs-«sen über die Natur der Krankheit führen, wenn dabei genau die «Zeit des Todes nach erfolgtem Ausbruche des Uebels, die Zufälle «unter denen dieser, und besonders ob er in oder ausser dem «Anfalle erfolgte, die Körperkonstitution des Kranken, die Sym-«ptome und der Verlauf des ganzen Uebels angegeben werden." RICHTER l. l. pag. 20 seq.

men door lijkopeningen zelden in staat is, om te kunnen beslissen, of eene ziekte in de zenuwen hare zitplaats hebbe. Welke veranderingen toch worden na andere zenuwziekten, zelfs na de hevigste, in het uiterlijk aanzien en in de zelfstandigheid van de zenuwen waargenomen? Of welke zinnelijke veranderingen worden door de werking van *Opium*, *Belladonna* en andere middelen, die bij uitnemendheid op het *systema nervosum* werken, in de zenuwen voortgebragt? Doch wij hebben reeds genoeg gezegd tot bevestiging van ons gevoelen, dat namelijk de maatstaf, naar welken alle vroegere meeningen over den aard van den kinkhoest, door DESRUELLES beoordeeld worden, tot nog toe voor geenen onbedriegelijken toetssteen mag worden gehouden. Wij gaan over om de door DESRUELLES zelven gegevene ziekteverklaring te beoordeelen, volgens welke namelijk de kinkhoest voor eene met prikkeling van de hersenen *gecompliceerde Bronchitis*, of, wat hetzelfde zegt, voor eene *Broncho-céphalite*, gehouden wordt. Dat men na eenen hevigen graad van deze ziekte, bij lijkopeningen niet zelden verschijnsels van eenen geprikkelden toestand in de hersenen en derzelver vliezen heeft waargenomen, stemmen wij den Heer DESRUELLES, die zich ten dezen opzigte vooral op de waarnemingen van WEBSTER (1) beroept, toe, doch zijn van meening, dat deze aandoening van de hersenen alleen in den allerhevigsten graad der ziekte ontwikkeld wordt, en dus meer voor haar gevolg, dan voor hare oorzaak

(1) *London medical and physical Journal*. Dec. 1822.

moet worden gehouden. Minder gemakkelijk is het, om te bepalen, of men deze ziekte aan *Bronchitis* toeschrijven moge, daar dit gevoelen door de vroegere waarnemingen van ASTRUC, BOSQUILLON, LETTSOM en ARMSTRONG (1) schijnt bevestigd te worden, en voornamelijk door WHATT (2) en MARCUS (3) als het meest aannemelijke is voorgedragen; weswege ook de laatstgenoemde schrijver den naam van *Bronchitis epidemica* voor deze ongesteldheid gebezigd wil hebben. Wij meenen evenwel, om de volgende redenen, den kinkhoest en de *Bronchitis* geenszins voor eene en dezelfde ongesteldheid te kunnen houden.

1) De kinkhoest treedt meestal als een gewone *catarrhale* hoest te voorschijn, die zich slechts door *periodiciteit* en eenige eigenaardige verschijnsels van andere *catarrhi* onderscheidt. Gedurende deze ziekte wordt dikwijls volstrekt geene koorts waargenomen, terwijl haar verloop zeer langdurig en onbepaald is. In alle deze omstandigheden verschilt zij ten hoogste van ware ontsteking der luchtpijpstakken.

2) In de *Bronchitis* wordt eene moeijelijke, korte, snelle, zeer benaauwende, en een gevoel van drukking op de borst veroorzakende, ademhaling waargenomen, die, of volstrekt geenen hoest veroorzaakt, of met eenen zeer droogen hoest, gedurende welken slechts somtijds een weinig, schuimachtig of bloederig slijm ontlast wordt, gepaard gaat:

---

(1) Vid. RICHTER l. l. pag. 21.

(2) ROB. WHATT, *Treatise on the nature, history and treatment of chincough, including a variety of cases and dissections.* Glasgow 1813. 8°.

(3) ADELB. F. MARCUS, *Der Keichhusten.* Bamberg 1816. 8°.

daarenboven wordt de *Bronchitis* altijd door aanhoudende, dikwijls hevige, koorts vergezeld en heeft binnen zeer korten tijd, eenen gunstigen of doodelijken uitgang. In den kinkhoest daarentegen hebben, bij het gemis van de opgenoemde verschijnsels, alleen *periodique* aanvallen plaats, terwijl de hoest een zeer eigenaardig geluid heeft, dat bij ware *Bronchitis* nimmer aanwezig is: buiten de aanvallen zijn de kinderen, die aan kinkhoest lijden, dikwijls zeer wel, en spelen, eten, drinken en slapen als naar gewoonte.

3) Dat men de koorts, wanneer deze gedurende het eerste tijdperk van den kinkhoest plaats heeft, niet voor het gevolg van plaatselijke ontsteking kan houden, blijkt uit de omstandigheid, dat de aanvallen van hoest gewoonlijk eerst dan met de grootste hevigheid en langdurigheid plaats hebben, en elkander het spoedigste opvolgen, wanneer de koorts aan het afnemen is, of zelfs geheel reeds heeft opgehouden. Ook kan men, dewijl de verschijnsels der ziekte niet zelden eerst dan het hevigste worden, wanneer het ophoesten eenen aanvang neemt, de overvloedige afscheiding van slijm niet alleen voor het gevolg van ontsteking houden, dewijl deze dan noodzakelijk verminderd moest worden, en de meeste verschijnsels moest doen bedaren.

4) Het gevoel van angst en benaauwdheid, de krampachtige schuddingen van de borst, het beven van handen en voeten, het eigenaardige geluid van den hoest, de hevige brakingen en andere verschijnsels, die vóór en gedurende de aanvallen van den kinkhoest worden waargenomen, ook het spoedige

opkomen en weder verdwijnen van deze aanvallen, kunnen geenszins verklaard worden, zonder eene eigenaardige aandoening van de zenuwen der ademhalingswerktuigen aan te nemen.

5) Indien de naaste oorzaak van den kinkhoest in *Bronchitis* gezocht moest worden, zouden weinig kinderen, die aan deze ongesteldheid lijden, en aan de Natuur worden overgelaten, herstellen.

6) Ook zou men deze ziekte dan in het eerste *stadium* meestal door bloedontlastingen kunnen genezen, terwijl het onmogelijk zou zijn, om de heilzame uitwerking te kunnen verklaren, welke men zoo dikwijls van kleine giften *Ipecacuanha*, *flores Zinci*, *Belladonna* en andere *narcotica* waarneemt; ten zij men zich hier weder met de Broussaisiaansche verklaring, die zoodanige middelen door *revulsie* doet werken, te vreden stelt.

De bijgebragte bewijzen, die wij voor een gedeelte aan den Hoogleeraar Richter (1) ontleend hebben, schijnen voldoende te zijn, om te betoogen, dat er tot nog toe geene redenen bestaan, om in de plaats van onze gewone geneeswijze, welke wij vooral naar de verschillende tijdperken en *complicaties* der ziekte regelen, die van den Heer Desruelles, volgens welke *emetica*, *purgantia*, *narcotica* enzv. onbepaald worden afgekeurd, en vooral bloedzuigers aan het hoofd, eene ligte en spaarzame *diëet*, verzachtende borstmiddelen, warme dampen, *cataplasmata*, *fomentationes* en *emollientia* worden aangeraden, op te volgen en in alle gevallen te bezigen.

---

(1) l. l. pag. 30 seqq.

Dat overigens de waarnemingen van dezen Geneesheer ons tot voorzigtigheid, maar niet tot blinde navolging mogten aansporen!

Hypochondrie en Hysterie.

De *Hypochondrie* wordt door dezelfde middelen genezen, die eene *Gastro-Enteritis* doen ophouden, terwijl ook beweging van het ligchaam en uitspanning van de ziel hiertoe kunnen bijdragen. Krampstillende middelen daarentegen zijn in *hypochondrie* en *hysterie* dikwijls nadeelig, door de prikkeling te vermeerderen, die de oorzaak van deze ongesteldheden uitmaakt. Aan eenen geprikkelden toestand van de spijsverteringswerktuigen namelijk moeten ook deze ongesteldheden worden toegeschreven (1).

Uit deze gezegden van Broussais, die zijne geheele *therapeutische* leer over twee ziekten van het zenuwgestel bevatten, die niet zelden het geduld van den Geneesheer op de proef stellen, ziet men weder ten duidelijkste, dat hij volstrekt alle ongesteldheden uit eene spoedig verloopende of langdurige maag- en darmontsteking verklaart, en als zoodanige wil behandeld hebben. Plaatselijke bloedontlastingen en verzachtende inwendige geneesmiddelen zijn het derhalve, die Broussais, zoo wel in de *hypochondrie* als in de vrijsterziekte wil aangewend hebben. Vreemd klinkt het voorzeker, als wij hem daarenboven beweging van het ligchaam en uitspanning van de ziel hooren aanbevelen, daar

(1) *Propos.* CCCXLIII et CCCLXXII. *Examen* etc. Tom. II. pag. 181 seqq.

deze toch, hoe heilzaam en veelvermogende zij anders ook zijn mogen, om deze ongesteldheden te genezen, wel niet het minste kunnen afdoen tot genezing van eene langdurige maag- en darmontsteking, die als ziekteoorzaak door hem wordt aangenomen.

Dat de *hypochondrie* en *hysterie* geenszins aan eene langdurige *Gastro-Enteritis* kunnen worden toegeschreven, blijkt zoowel uit de oorzaken, als uit de verschijnsels, die aan dezelve eigen zijn. Wij zien toch, dat een zeer prikkelbaar zenuwgestel, eene het ligchaam weekelijk, zwak en ligt aandoenlijk makende opvoeding, eene ledige of zittende levenswijze, te vroegtijdige en onmatige zielsinspanningen, te sterke opwekking van de verbeeldingskracht, te zeer verhoogde teeldrift, buitensporigheden in de liefde, misbruik van warme en verslappende dranken en dergelijke, dezelfde werking uitoefenende, omstandigheden de *hysterie* en *hypochondrie* het veelvuldigste voortbrengen. Gelijk nu deze voorbeschikkende en opwekkende oorzaken geenszins geëigend zijn, om eene ontsteking van maag en ingewanden te veroorzaken of te onderhouden, zoo geven ook de teekenen, die aan de *hypochondrie* en *hysterie* eigen zijn, volstrekt geene aanleiding, om aan de aanwezigheid van eene langdurige *Gastro-Enteritis* te denken. Wij behoeven, om dit te bewijzen, niet de verschijnsels na te gaan, die in deze ongesteldheden gewoonlijk worden waargenomen, daar juist die kenteekenen, welke in eene ontstekingachtige aandoening van maag en ingewanden moesten aanwezig zijn, aan het ziekbed van *hypochondriaci* en *hystericae*

niet gezien, en in de beschrijvingen van de beste en meest naauwkeurige Geneesheeren niet vermeld worden. Ook zou de uitwerking van de geneesmiddelen, die dikwijls in deze ongesteldheden gebruikt worden, reeds lang de aanwezigheid van eene *Gastro-Enteritis*, zoo zij er bestond, hebben aangetoond. Schoon toch prikkelende en sterk opwekkende zenuwmiddelen meestal, door de zenuwen nog gevoeliger te maken en te overspannen, nadeelig zijn, zal evenwel, buiten Broussais en deszelfs aanhangers, wel niemand gezien hebben, dat zich na het toedienen van deze geneesmiddelen, teekenen van maag- en darmontsteking openbaarden, of dat de langdurige *Gastro-Enteritis* in eene spoedig verloopende over ging. — Dat het moeijelijk zij, om de naaste oorzaken van deze ongesteldheden op te geven, ontkennen wij niet, dat dezelve echter veelvuldig zijn, is, wegens het groote aantal van verschillende verschijnsels, waarmêe zij gepaard gaan, waarschijnlijk. Wegens de overeenkomst van verschijnsels, die tusschen de *hypochondrie* en de vrijsterziekte niet zelden wordt waargenomen, zijn deze twee ongesteldheden dikwijls aan dezelfde oorzaken toegeschreven. En in zoo verre men in beide deze ziekten eene ongeregelde en tegennatuurlijke werking van de tot gevoel en beweging dienende werktuigen aannemen moet, is deze overeenkomst voorzeker niet te ontkennen. Gelijk echter de vrijsterziekte meestal met eene ziekelijke aandoening van het *systema genitale* verbonden is, en uit deze ontspruit, zoo wordt dit oorzakelijke verband in de *hypochondrie*, ofschoon men deze wel eens *opstijging van den vaar*

genoemd hebbe, zeldzamer waargenomen. In ons land komt deze laatste ongesteldheid, die in slijmige en slappe gestellen het veelvuldigste is, het meest uit verstoppingen van de onderbuiksingewanden voort, aan welke oorzaak dezelve door BOERHAAVE, zoo als bekend is, bijna uitsluitend werd toegeschreven, schoon zijn leerling VAN SWIETEN naderhand aantoonde, dat niet alleen ophoopingen van winden in het darmkanaal, maar ook eene eigenaardige gevoeligheid alleen voldoende zijn, om deze ongesteldheid voort te brengen, weswege hij haar in *hypochondria cum et sine materie* onderscheidde.

Hetgeen wij tot hiertoe over den aard en over de oorzaken van de *hypochondrie* en *hysterie* hebben gezegd, zal voldoende zijn, om het ongerijmde van de door BROUSSAIS in dezelve aanbevolene geneeswijze aan te toonen. Welk nut toch zou het kunnen aanbrengen, om op de maagstreek, eene plaats, over welke men de *hystericae* en *hypochondriaci* het minst hoort klagen, een aantal bloedzuigers te leggen, met het doel, om eene plaatselijke ontsteking hierdoor tegen te gaan. Daarentegen moet deze geneeswijze van BROUSSAIS, zoo als Dr. MATTHEY (1) zeer eigenaardig heeft opgemerkt, en door ziekteverhalen bevestigd heeft, dikwijls als oorzaak van eene door kunst voortgebragte *hypochondrie* beschouwd worden. Een *patiënt* toch, die telkens van het groote gevaar der *Gastro-Enteritis* hoort spreken, die telkens door een groot getal bloedzuigers op nieuw wordt uitgeput, verbeeldt zich, bij de geringste

(1) *Bibliothèque universelle des sciences, belles lettres et arts;* Tom. XXXV. Genève et Paris 1827. pag. 234 seqq.

pijn, die hij gevoelt, de aanwezigheid van eene nieuwe ontsteking, wordt door de grootste vrees voor dezelve overvallen, droomt alleen van ontsteking, van gomwater en bloedzuigers, wordt treurig en moedeloos, en vervalt in *hypochondrie.* — Dat in een *hysterismus*, die door *amenorrhaea*, en in eene *hypochondriasis*, die door *haemorrhoides coecae* veroorzaakt werd, bloedzuigers *ad vulvam et ad anum* hoogt heilzaam zijn kunnen, stemmen wij, door eigene ondervinding geleerd, toe, doch bekennen, tot nog toe niet in te zien, dat ook *hirudines* op de *regio epigastrica* eenig nut zouden kunnen aanbrengen.

Vallende Ziekte en Zinvang.

Uit de honderd twee en twintigste stelling van Broussais, leerden wij de *Epilepsie* en *Catalepsie* als prikkelingen van de hersenen, die dikwijls tot aan den dood toe voortduren, kennen. Wat de Fransche Geneesheer door deze prikkelingen van de hersenen verstaat, en hoe deze steeds, of als oorzaak, of als gevolg van eene maag- en darmontsteking beschouwd worden, hebben wij te voren, over de hersenontsteking handelende, reeds verklaard, en behoeven het hier niet te herhalen.

De oorzaak van deze ongesteldheden moet derhalve volgens Broussais, in eene *primitive* of *secundaire* ontstekingachtige prikkeling van de hersenen gezocht worden: een gevoelen, hetwelk om de volgende redenen, als geheel onwaar moet worden aangemerkt.

1) Schoon lijkopeningen van lijders, die aan deze ongesteldheden overleden, wel eens verschijnsels van plaats gehad hebbende hersenprikkelingen opleverden, zoo als b. v. de door MORGAGNI somtijds waargenomene ongewone vastheid van de hersenzelfstandigheid, behooren deze gevallen echter tot de meer ongewone, terwijl zulke, in welke deze ziekten door de eene of andere *consensuëele* prikkeling werden voortgebragt, of in welke volstrekt geene oorzaak van dezelve kon worden opgespoord, oneindig veelvuldiger zijn.

2) Wanneer de naaste oorzaak van *Epilepsie* en *Catalepsie* in eene ziekelijke prikkeling of ontsteking van de hersenen moet gezocht worden, dan is het onverklaarbaar, hoe deze zelfde oorzaak in het eene geval zinvang of vallende ziekte, en in het andere, eene beroerte, slaapzucht, *melancholie*, *manie*, of watervrees, daar ook deze en andere ongesteldheden volgens BROUSSAIS op dezelfde wijze moeten verklaard worden, voortbrengt.

3) Het *periodique* wederkeeren van de *paroxysmi epileptici* en *cataleptici*, dat niet zelden wordt waargenomen, kan geenszins verklaard worden, wanneer men derzelver oorzaak steeds aan eenen geprikkelden of ontstekingaardigen toestand van de hersenen en van de ingewanden toeschrijft. Het ongerijmde toch van de verklaring, die wij BROUSSAIS, bij gelegenheid van de *febres intermittentes*, aangaande de *paroxysmi periodici* hoorden geven, is reeds voorheen door ons aangetoond.

4) De invloed, dien de opwekking van zielsaandoeningen of hartstogten dikwijls op deze ongesteld-

heden uitoefent, is niet zelden in het oog loopend. Hoe dikwijls toch zijn de kleinste omstandigheden voldoende, om onmiddellijk eenen *paroxysmus* te weeg te brengen? Is het nu wel waarschijnlijk, dat de tijd van één oogenblik voldoende zou zijn, om *congestie* naar de hersenen te doen plaats hebben, en zal men niet moeten aannemen, dat in zulke gevallen de door uitwendige omstandigheden veroorzaakte aandoening van het zenuwgestel alleen voldoende is, om de verschijnsels van deze ongesteldheden te weeg te brengen?

5) Tegen het gevoelen, dat de vallende ziekte en dergelijke ongesteldheden steeds aan bepaalde en plaatselijke oorzaken moeten worden toegeschreven, strijden ook de waarnemingen van de Geneesheeren, volgens welke dezelve zeer dikwijls erfelijk zijn. Zoo spreekt Boerhaave (1) bij voorbeeld van eenen *epileptischen* vader, die bij opvolging al zijne kinderen aan deze zelfde ziekte verloor: en Quarin (2) merkt aan, dat de *Epilepsie* van den grootvader op den kleinzoon kan overgaan, zonder dat de vader van den laatsten door deze ziekte wordt aangedaan.

6) Indien de *Epilepsie* en *Catalepsie* uit de door Broussais genoemde oorzaken steeds verklaard moesten worden, zou de Geneesheer het doorgaans in zijne magt hebben, om dezelve te kunnen genezen: de ondervinding echter leert meestal het tegendeel. — De langdurigheid eindelijk, die aan beide ongesteldheden dikwijls eigen is, bewijst ten duidelijkste de ongegrondheid van deze verklaring.

(1) *Praelect. in Praxin Medic.* Tom. V. pag. 30.

(2) *Animadv. Pract.* l. l. edit. laud. Vol. II. pag. 15.

Hoe toch kan er gedurende den tijd van twintig jaren of langer, eene ontstekingachtige prikkeling van de edelste deelen bestaan? Moet deze niet veel vroeger den dood, of ten minste de gewigtigste *organische* gebreken, die echter hoogst zelden gevonden worden, veroorzaken?

Daar uit deze aanmerkingen, zoo als wij vertrouwen, de ongegrondheid van het gevoelen van BROUSSAIS over den aard dezer ongesteldheden voldoende zal blijken, behoeven wij over deszelfs geneeswijze, die in *Epilepsie* en *Catalepsie* dezelfde is als in langdurige *Phrenitis* en *Gastro-Enteritis*, niet opzettelijk te spreken, daar wij ook, wat deze ongesteldheden betreft, de woorden van CELSUS (1): « Sanguinem, incisa vena, mitti novum non est; « sed nullum pene morbum esse, in quo non mit- « tatur, novum est." te regt op BROUSSAIS mogen toepassen. De ondervinding toch bewijst het genoegzaam, dat de *antiphlogistische methode* in deze ongesteldheden meestal even vruchteloos wordt aangewend, als veelvuldige andere geneeswijzen. Eindelijk moeten wij aanmerken, dat die gevallen van gelukkige genezing, die somtijds na het gebruik van *radix Valerianae*, *folia Aurantiorum*, *flores Zinci*, *Oleum animale* DIPPELII, *Moschus*, *Cuprum ammoniacale* enzv. werden waargenomen, om niet van het *Oleum Therebinthinae* en andere sterk prikkelende *anthelmintica* te spreken, wel het zekerste de denkbeelden van BROUSSAIS over den ontstekingachtigen aard van, en over de ontste-

(1) Libr. II. Cap. X. init.

kingwerende geneeswijze in deze ongesteldheden tegenspreken en ontzenuwen.

Beroerte.

Onder eene Beroerte verstaat men het ophouden van de verschijnsels van betrekking (phenomènes de rélation): men kan bij dezelve twee voorname graden onderscheiden, naar de af- of aanwezigheid van plaatselijke verlammingen: maar men kan deze ziekte niet verdeelen volgens den onderstelden aard der *organische* verandering van de hersenen. — Deze woorden van BROUSSAIS zijn voor hem, die de overige denkbeelden van den Franschen Geneesheer heeft nagegaan, voldoende, om met deszelfs *theoretische* verklaring van de, onder den naam van *Apoplexie* bekende, ongesteldheid te worden bekend gemaakt. Immers weten wij, dat volgens zijn gevoelen, de verschijnsels van betrekking slechts door eene ontsteking, het zij van de maag en de dunne darmen, het zij van de hersenen zelve, kunnen worden opgeheven. De ongesteldheid derhalve, in welke dit ophouden van de verschijnsels van betrekking wordt waargenomen, bestaat of in eene *primitive* ontsteking van de hersenen, of in eene zoodanige, die *secundair* door eene ontstekingachtige prikkeling van de maag en ingewanden werd voortgebragt (1). Ook wat de verdeeling van deze ongesteldheid in verschillende soorten betreft, wijkt het gevoelen van BROUSSAIS ten hoogste van dat van

(1) Conf. *Examen* etc. Tom. II. pag. 180 seqq. *Catéchisme de la Médecine physiologique.* Dialog. IV. pag. 55 seqq.

andere Geneesheeren af. Daar hij het namelijk voor onmogelijk houdt, om den aard van de in de hersenen plaats hebbende, *organische* verandering met eenige zekerheid te kunnen bepalen (welke woorden waarschijnlijk dienen moeten, om de tot nog toe aangenomene verdeeling in *Apoplexia sanguinea*, *serosa* en *nervosa* te bestrijden) verklaart BROUSSAIS, dat men slechts twee voorname graden van deze ziekte kan onderscheiden, de eene namelijk, die met, en de andere, die zonder plaatselijke verlammingen wordt waargenomen. Wat nu de waarde van deze door BROUSSAIS gegevene verdeeling betreft, moeten wij aanmerken, dat zij enkel op de aanwezigheid of niet aanwezigheid van één verschijnsel, naar hetwelk men lang niet altijd het grootere of mindere gevaar afmeten kan, gegrond is, en volstrekt niet dat *praktische* nut heeft, hetwelk aan de verdeelingen, die tot nog toe door de beste Schrijvers gegeven werden, moet toegekend worden. Indien wij het toch maar met eenige waarschijnlijkheid kunnen bepalen, zal het den grootsten invloed op de geneeskundige behandeling hebben, of wij eene beroerte, ten opzigte van derzelver naaste oorzaak, eene *sanguinea*, *serosa* of *nervosa* noemen moeten, of zij, wat haren middellijken of onmiddellijken oorsprong betreft, eene *Apoplexia idiopathica*, *sympathica*, *symptomatica*, of *metastatica* zij, of zij eindelijk, naar mate van hare algemeene geaardheid, eene *Apoplexia calida* of *frigida* moete genoemd worden.

Uit de *theoretische* denkbeelden, die BROUSSAIS over den aard dezer ziekte heeft, laat zich zijne

geneeswijze gemakkelijk verklaren. Deze bestaat namelijk in het toedienen van algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, welke laatste door het aanleggen van bloedzuigers aan den hals geschieden, in het verwarmen van de onderste ledematen door een voetbad en warme pappen, verder in het zetten van *emolliërende lavementen*, en in het gebruik van inwendige verzachtende en inwikkelende dranken. *Purgantia* daarentegen worden, zoowel bij de *indicatio prophylactica* als *therapeutica*, ten hoogste afgekeurd, dewijl zij namelijk tot vermeerdering dienen van den geprikkelden toestand van het slijmvlies der maag en ingewanden, uit welke bron de beroerten volgens BROUSSAIS het veelvuldigst ontspruiten.

Wij zullen niet vele woorden behoeven te gebruiken, om het onvoldoende van deze geneeswijze aan te toonen. Schoon zij in die gevallen, in welke de Geneesheer met eene ware *Apoplexia sanguinea* te doen heeft, toereikende zijn mogt, zal zij echter in eene *Apoplexia nervosa* en *serosa* niet alleen onvoldoende, maar hoogst schadelijk bevonden worden. Hoe dikwijls vereischen toch de twee laatstgenoemde soorten het, naar de verschillende omstandigheden gewijzigd, gebruik van geheel andere afleidende en zelfs opwekkende geneesmiddelen, zoo als van *Sinapismi fortiores*, *Vesicatoria*, *Clysmata stimulantia*, *remedia purgantia*, *nervina* etc, en hoe zou het mogelijk zijn, dat zulke middelen, die niet zelden zeer prikkelende eigenschappen bezitten, zoo als b. v. de in slijmberoerte zoo menigvuldig gebruikt wordende *flores Arnicae*, eene

gunstige uitwerking konden opleveren, indien elke beroerte op de door BROUSSAIS voorgestelde wijze verklaard moest worden? En dat evenwel de *Apoplexia serosa* en *nervosa*, ten minste in ons Vaderland, even veelvuldig zijn als de *Apoplexia sanguinea*, behoeven wij wel niet te betoogen. Reeds FORESTUS merkte dit in het midden der zestiende eeuw op en schreef (1): « Magisque vero (apoplexiam « frequentissime patiuntur) homines pituitosi ac otiosi, « humido pravoque victu utentes, potissimum vero « ubi adsit constitutio austrina, frigida humidaque « ac pluviosa.''

Wat de *purgantia* betreft, behoeft niemand van derzelver gebruik, door de waarschuwing van BROUSSAIS te worden afgeschrikt, indien zij tot verhoeding of tot genezing van deze ziekte worden noodig geoordeeld. Ofschoon wij toch van het verband en de medelijdendheid, die tusschen de ingewanden en de hersenen plaats heeft, overtuigd zijn, en wij hieraan niet zelden herinnerd worden door die gevallen, in welke eene *Apoplexia abdominalis* plaats heeft, houden wij ons echter verzekerd, dat de door BROUSSAIS onderstelde ontstekingaardige prikkeling van het slijmvlies der maag en der dunne darmen, hoogst zelden, vooral in ons land, gevonden wordt, maar dat daarentegen de *intestina* veel meer door opgehoopte *sordes*, die den omloop van het bloed hinderen, de vrije werking van het *diaphragma* beletten, of op de grootere bloedvaten en onderbuiks zenuwen eenen nadeeligen invloed uitoefenen, de aanleidende oorzaak tot *Apoplexie* geven kunnen.

(1) l. l. Libr. X. Obs. LXX.

Krankzinnigheid.

De krankzinnigheid is altijd met prikkeling van de hersens verbonden, die dikwijls van eene langdurige *Gastro-Enteritis* afhangt, en moet derhalve door ontstekingwerende en afleidende middelen genezen worden. Wanneer zij aan de geneeskrachten der Natuur wordt overgelaten, kunnen er Vallende ziekte, Verlamming en Beroerte het gevolg van zijn, of er ontwikkelen zich die *organische* gebreken in de buiksholte, welke het gevolg van verzuimde *Gastro-Enteritides* zijn. Van de *organische* prikkeling van de hersens en van de maag moet de verdeeling van de ziekten der ziel afgeleid worden, en vervolgens van den aard der ziekte zelve. Die, welke het meest ontstekingaardig zijn, zijn het moeijelijkst te genezen: na deze moet men de andere rangschikken, volgens de hevigheid der ontsteking, ook volgens derzelver langdurigheid, en waarschijnlijke *organische* oorzaak. Van deze laatste worden de aanwijzingen voor de *physische* behandeling ontleend; terwijl de natuur van de krankzinnigheid de beste *psychische* of *moreele* behandeling aanwijst (1).

Onder de ligchamelijke oorzaken van krankzinnigheid bekleedt derhalve de ontsteking van maag en ingewanden volgens Broussais weder eene zeer voorname plaats. Wij ontkennen geenszins, dat deze ziekte der ziel dikwijls op eene *sympathische* wijze,

---

(1) Vidd. *Propos.* CCCLI et CCCLIX. *Examen* etc. Tom. II. pag. 183—192. F. J. V. Broussais, *De l'irritation et de la folie, ouvrage dans lequel les rapports du physique et du moral sont établis sur les bases de la Médecine physiologique.* Paris 1827. 8°.

en wel vooral door eene ziekelijke aandoening van de buiksingewanden, wordt voortgebragt, zoo als dit door PINEL, ESQUIROL en andere schrijvers over dit onderwerp overvloedig is aangetoond. Maar wij stemmen daarom nog niet aan BROUSSAIS toe, dat deze aandoening steeds in eene *Gastro-Enteritis* bestaan moete. Want, ofschoon wij niet onkennen willen, dat ook deze oorzaak tot krankzinnigheid kan aanleiding geven, daar dit door de menigvuldige waarnemingen, van welke de jonge PINEL heeft verslag gegeven (1), op eene voldoende wijze bewezen wordt, is het echter zeker, dat men in de lijken van hen, die krankzinnig gestorven waren, niet zelden eenen geheel anderen, of aangeborenen of naderhand ontwikkelden, tegennatuurlijken toestand van de ingewanden aantrof, zoo als b. v. eene ongewone ligging van het *colon transversum*, eene tegennatuurlijke uitzetting of vernaauwing van het een of andere deel van het darmkanaal, eene overvulling van de vaten, die het *systema venae portarum* uitmaken enzv., ook dikwijls eene ziekelijke

(1) SCIP. PINEL, *Recherches sur quelques points de l'aliénation mentale.* Paris 1819. Hij zegt namelijk, bij 159 lijkopeningen, die hij of in persoon bijwoonde, of uit de waarnemingen van ESQUIROL en andere geloofwaardige Schrijvers verzamelde, één en vijftig malen langdurige ontstekingen van het darmkanaal te hebben aangetroffen. Ook de Heer A. L. J. BAYLE deelde ons over de langdurige ontstekingen van de onderbuiksingewanden, die men in de lijken van krankzinnigen somtijds ontmoet, belangrijke berigten mede. BAYLE is evenwel van oordeel, dat deze ontstekingen zeldzamer de oorzaak van krankzinnigheid uitmaken, dan wel dat zij deze ziekte dikwijls later verzellen en in haar beloop wijzigen. *Revue médic. Française et étrangère* etc. Tom. III. Paris 1827. pag. 210 seqq. Tom. IV. pag. 192 seqq.

aandoening van andere buiksingewanden, zoo als van de lever (1) bij voorbeeld.

Gelijk BROUSSAIS in de verklaring van de ligchamelijke oorzaken der krankzinnigheid zeer eenzijdig te werk gaat, zoo doet hij dit ook in derzelver geneeskundige behandeling. Hij bepaalt deze namelijk alleen tot het gebruik van plaatselijke bloedontlastingen en van ontstekingwerende geneesmiddelen. BROUSSAIS verzuimt derhalve geheel het gebruik van *resolventia*, *emetica*, *purgantia* enzv., die toch, volgens de ondervinding van alle tijden, behoorlijk en ter regter tijd aangewend, dikwijls hoogst nuttig bevonden worden. Wij willen niet eens spreken van *Digitalis*, *Belladonna* en andere geneesmiddelen, waarvan vele Geneesheeren wel eens eene bijzondere heilbrengende werking meenen gezien te hebben.

Vloeijingen.

Bloedvloeijingen (Haemorrhagiae).

Alle bloedvloeijingen, die niet door uitwendige beleedigingen veroorzaakt worden, maar uit eigen beweging ontstaan, zijn *actief*, hoe groot ook de zwakheid van den lijder zijn moge. Dezelve hangen van eene prikkeling van de bloedvoerende vaten af, en derzelver ontwikkeling wordt begunstigd door eene overmatige ontwikkeling van het hart. Zij moeten, even als de ontstekingen, door algemeene

(1) Zie de talrijke voorbeelden, die PRICHARD (*A Treatise of the nervous system* etc. Vol. I. Sect. II. Cap. 8. London 1822.) uit een werk van CHEYNE heeft aangehaald.

en plaatselijke bloedontlastingen en door verkoelende middelen genezen worden; maar vooral door de *revellerende methode*, die bij groote zwakte van den lijder de voorkeur verdient (1).

Onder de ongerijmdste en meest gevaarlijke stellingen, die wij door BROUSSAIS hoorden voordragen, bekleeden de hier ontwikkelde denkbeelden over den aard en over de geneeswijze der bloedvloeijingen eene voorname plaats. Hoe hoogst gevaarlijk het namelijk zij, om de door BROUSSAIS gegevene voorschriften, zonder onderscheid, aan het ziekbed op te volgen, blijkt ten duidelijkste, wanneer wij bedenken, dat de meeste bloedvloeijingen, vooral in ons land, juist den tegenovergestelden aard van dien hebben, welken wij aan dezelve door BROUSSAIS hoorden toeschrijven. De lage ligging toch van ons Vaderland, de vochtige luchtsgesteldheid, aan welke deszelfs bewoners bijna altijd zijn blootgesteld, de onregelmatige en spoedige veranderingen van onzen dampkring, zoowel wat de warmte, als wat de zwaarte en de *electriciteit* van denzelven betreft, de leefwijze en de voeding, het misbruik van warme en verslappende dranken, en andere dergelijke omstandigheden, loopen in ons Vaderland zaam, om de vezels van de vaste deelen te verslappen en van haren tegenstand te berooven, eene gebrekkige bloedbereiding te veroorzaken, en, door algemeene of plaatselijke zwakte, die bloedvloeijingen voort te brengen, welke tot nog toe *passive* genoemd werden, en ook wel altijd dien naam zullen

---

(1) *Propos.* CXCVIII; IX en CCCLXVI. *Examen* etc. Tom. II. pag. 161—178.

moeten behouden. Deze bloedvloeijingen zijn derhalve in ons Vaderland, waar ook de scheurbuik *endemisch* is, het veelvuldigste, schoon het ook bij ons, wanneer bij voorb. ongeregelde en opwekkende hartstogten, misbruik van sterke dranken enzv., als aanleidende oorzaken, op een door leeftijd en *temperament gepraedisponeerd* ligchaam werken, of wanneer in heete koortsachtige en ontstekingaardige ongesteldheden, *molimina critica* langs dezen weg worden waargenomen, geenszins aan *active haemorrhagiën* ontbreekt. Dit onderscheid nu van *active* en *passive* bloedvloeijingen, hetwelk tot nog toe algemeen werd aangenomen, en tot de allernuttigste en noodigste onderscheidingen moet gebragt worden, wordt door Broussais geheel verworpen, daar hij alle, zonder uitwendige beleediging plaats hebbende, bloedvloeijingen, in welken toestand zich ook de lijder moge bevinden, eigendunkelijk voor *haemorrhagiae activae* verklaart, op welk gevoelen dan ook zijne geneeswijze, die zich tot het gebruik van algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, van ontstekingwerende en afleidende geneesmiddelen bepaalt, gegrond is. Door deze middelen moeten derhalve, volgens de leer van Broussais, alle mogelijke bloedvloeijingen worden genezen, het zij deze in eene *haemorrhagia narium*, *stomatorrhagia*, *haemoptoë*, *haematemesis*, *mictus cruentus*, of *haemorrhagia uteri* bestaan. De woorden van den blijspeldichter vinden derhalve hier hare volkomene toepassing: « Saignez toujours — car c'est une selle « à tous chevaux dans notre profession."

Hoe nadeelig en gevaarlijk het uitsluitend gebruik

zij van deze geneeswijze, die slechts in *active* bloedvloeijingen, welke men niet aan de Natuur alleen mag overlaten, te pas kan komen, en zelfs dan nog somtijds onvoldoende zal zijn, behoeven wij wel niet uitvoerig te betoogen. Schoon toch Broussais aanraadt, om in die gevallen, in welke eene groote zwakte van den lijder aanwezig is, vooral van de *revellerende* geneeswijze gebruik te maken, leert de ondervinding echter maar al te dikwijls, dat deze *methode* geheel onvoldoende is, vooral in die gevallen, in welke niet eene plaatselijke prikkeling, die zich door *revulsie* op andere deelen verplaatsen laat, maar algemeene en plaatselijke zwakte de oorzaak der bloedvloeijing uitmaakt. In bloedvloeijingen derhalve, die inderdaad *passief* zijn, is de geneeswijze van Broussais niet alleen onvoldoende, maar zal den lijder veel eer nadeel, dan voordeel aanbrengen. Dat er toch tot derzelver genezing geheel andere, dan ontstekingwerende geneesmiddelen vereischt worden, behoeven wij, voor Geneesheeren schrijvende, naauwelijks aan te merken, daar elk, die de Praktijk uitoefent, maar al te dikwijls in de gelegenheid wordt gesteld, om de noodzakelijkheid van *acida mineralia*, van *roborantia*, *adstringentia*, *stiptica* en *excitantia*, in zoodanige gevallen te ondervinden. Hoe dikwijls zijn deze geneesmiddelen zelfs aangewezen, om aan de *Indicatio urgens* te voldoen.

Daar Broussais van de bloedvloeijingen in het bijzonder, zoo als van *haemoptoë* en *haematemesis*, slechts met een enkel woord melding maakt,

kunnen wij dezelve kortheidshalve met stilzwijgen voorbijgaan.

Slijmtering.

Slijm in de longen en langdurige *catarrhus*, in welken de fluimen met moeite worden opgegeven, worden voor eenen tijd lang wel door geneesmiddelen, die de slijmafscheiding vermeerderen (Expectorantia), verzacht, maar worden alleen door ontstekingwerende middelen, door warmte en door *revulsie* genezen. Indien een zoodanige ziekelijke toestand van de longen, zonder koorts en verettering plaats hebbende, zwakte veroorzaakt, moet men goed voedsel en versterkende zamentrekkende middelen gebruiken, zoo als *kina*, *IJslandsche mos* en *loodzuiker*; ook *revellerende* middelen, mits deze geene langdurige ettering te weeg brengen (1).

Daar wij over de verschillende, uit eene *catarrhale* oorzaak ontspruitende, ongesteldheden der borstingewanden slechts deze weinige woorden bij den Franschen Geneesheer ontmoeten, kunnen wij zijne denkbeelden en voorschriften in dit opzigt slechts gedeeltelijk leeren kennen en beoordeelen. Duidelijk echter kan men uit de meêgedeelde stellingen opmaken, dat de vermeerderde afscheiding van *muceuse* stoffen, die in langdurige *catarrhi* wordt waargenomen, aan eene ontstekingaardige prikkeling van de longen wordt toegeschreven, welk gevoelen van Broussais in de eerste plaats door

---

(1) *Propos.* CCCLIII et CDXLVIII.

ons moet beoordeeld worden. Dat alle *catarrhale* ongesteldheden, in haar eerste begin, min of meer met eenen ontstekingachtigen toestand gepaard gaan, zoo als dit door de beste Geneesheeren is opgemerkt, willen wij geenszins ontkennen, ook weten wij, dat die ongesteldheid, welke gewoonlijk met den naam van slijmtering bestempeld wordt, in enkele gevallen, voor eene ware, in slijmige gestellen vallende, borstontsteking gehouden moet worden (1). Hieruit volgt echter niet, dat de ontstekingaardige prikkeling, die somtijds, en wel vooral bij het begin van deze ongesteldheden, aanwezig is, gedurende derzelver geheele beloop, zoo lang er eene overvloedige afscheiding van slijm plaats heeft, blijft voort bestaan. Immers zien wij dikwijls, dat de verslijming der longen voor eene eigenaardige *cachexie* moet gehouden worden, en zich als zoodanige openbaart door bleekheid en bolheid van de huid, door koude van de ledematen, door algemeene zwakte, door traagheid in de bewegingen en verrigtingen zoowel van het ligchaam als van de ziel, en door eene overmatige slijmafscheiding, niet alleen in de longen en luchtpijpstakken, maar in alle deelen die met eene *membrana mucosa* bekleed zijn. Hetzelfde leeren ook de voorbeschikkende en gelegenheidsoorzaken, die dikwijls tot deze ongesteldheid aanleiding geven, zoo als een *phlegmatiek temperament*, een slap en zwak, vooral *scrophuleus* gestel, kinderlijke leeftijd en vergevorderde jaren, groote gevoeligheid van de huid, spoedige verande-

(1) Zie Thuessink op de door Thijssen (l. l. pag. 304.) aangehaalde plaatsen.

ringen van de *temperatuur* enzv.: welke oorzaken wel niet gerekend kunnen worden, tot eenen waren ontstekingaardigen toestand van de slijmvliezen aanleiding te geven, zoo als voor dezen toestand ook geenszins het beloop pleit, dat deze ongesteldheden dikwijls hebben. Niet zelden toch zien wij, dat een *catarrhus pulmonum* zonder veel letsel jaren lang duren kan, dat dezelve bij helder, droog en matig warm weder, en door den invloed van doelmatige opwekkende omstandigheden voor ligchaam en ziel, meestal verligt wordt, en dat deze ziekte, onder ongunstige omstandigheden, even goed in *hydrothorax* of *ascites*, als in *phthisis purulenta* kan overgaan. Daar het dus wegens de aangehaalde redenen zeer onwaarschijnlijk is, dat eene ziekelijk vermeerderde afscheiding van slijm in de longen steeds aan eene voortdurende ontsteking moet worden toegeschreven (1), hebben wij, naar ons inzien, reeds voldoende bewezen, dat de ontstekingwerende geneesmiddelen, schoon door derzelver doelmatig gebruik in die gevallen, in welke zij inderdaad noodig zijn, niet zelden grootere en meer gevaarlijke ongesteldheden kunnen verhoed worden, geenszins zoo algemeen, als zij door BROUSSAIS worden aanbevolen, kunnen te pas komen.

Dat BROUSSAIS aan alle middelen, die de flui-

---

(1) Conf. J. N. RAIMANN, l. l. II Bd. § 744. edit. laud. pag. 196: « Diesem Zustande liegt demnach nicht etwa Reitzung oder Entzün- « dung in der Schleimhaut benannter Theile, sondern eine fehler- « hafte Assimilation und Blutbereitung mit vorwaltendem Serum, « vorzüglich Schlaffheit, Säfteanhäufung und Schleimabsonderung in « den Schleimhäuten zum Grunde."

menlozing bevorderen (Expectorantia) slechts een *palliatief* nut toeschrijft, bewijst, dat hij met derzelver gebruik zeer weinig bekend is. Deze klasse van geneesmiddelen toch bevat een zeer groot aantal van onderscheidene middelen, die, doelmatig gebruikt wordende, eene hoogst heilzame uitwerking kunnen voortbrengen. Want ofschoon er geene algemeene fluimenlozende geneesmiddelen bestaan, maar alle tot deze klasse behoorende zelfstandigheden alleen werkzaam zijn in die gevallen, in welke zij inderdaad te pas komen, is het echter zeker, dat de Geneesheer, die steeds de voorschriften van de *Therapia universalis* weet op te volgen, door derzelver gebruik de ongesteldheden, over welke wij handelen, niet alleen verzachten, maar grondig genezen zal. Wanneer BROUSSAIS derhalve alle *Expectorantia* verwerpt, maakt hij zich aan het verzuim schuldig van vele zeer voortreffelijke en dikwijls onmisbare geneesmiddelen. Kortheidshalve moge het voldoende zijn, dit met een enkel voorbeeld op te helderen. Wanneer b. v. de longen door eene fijne *catarrhale* scherpte worden geprikkeld, zijn verzachtende en inwikkelende afkooksels, de arabische gom, de vette oliën, het walschot enzv.; wanneer de zenuwen van de luchtpijpstakken en van de longen door eene te groote gevoeligheid of door kramp schijnen aangedaan, zijn verdoovende en krampstillende middelen, zoo als het *Extractum Hyosciami*, de *flores zinci*, de *opiaten* etc.; wanneer de longen door taaije slijmen bezet zijn, die moeijelijk los laten, zijn verdunnende, oplossende, zacht prikkelende geneesmiddelen, zoo als

het *Extractum Graminis*, *Helenii*, *Dulcamarae*, de *Sal ammoniacus*, de *Gummata ferulacea*, de *Squilla*, het *Sulphur auratum Antimonii* etc.; wanneer eindelijk de gevoeligheid van de longen door de taaiheid der slijmen, of door andere oorzaken verdoofd schijnt, of wanneer er in het algemeen eene te groote slapheid van het *systema pulmonale* bestaat, zijn die opwekkende middelen, welke vooral op de longen schijnen te werken, het meest aangewezen, zoo als de *Polygala amara*, de *Senega*, de *Semina Anisi* etc. Het gezegde zij voldoende om te bewijzen, dat het met de *Expectorantia* is, gelijk met de *diuretica* en met de meeste geneesmiddelen, dat zij slechts dan aan de verwachting van den Geneesheer beäntwoorden, wanneer derzelver gebruik volgens eene *indicatio rationalis* is aangewezen.

Wat in de laatste plaats de versterkende en zamentrekkende geneesmiddelen betreft, die door BROUSSAIS in *catarrhus inveteratus*, zonder koorts en verettering, worden aanbevolen, moeten wij aanmerken, dat dezelve geenszins zonder onderscheid kunnen gebruikt worden, dat men op vele andere omstandigheden, behalve de afwezigheid van koorts en verettering, letten moet, en dat men in het gebruik van zamentrekkende middelen, zoo als van loodzuiker, *balsamica* etc. nooit te voorzigtig te werk kan gaan, en zelfs in de meeste gevallen best zal doen, om er zich geheel van te onthouden.

Slijmgraveel.

Wij hoorden Broussais in de honderd acht en vijftigste stelling betuigen, dat de *catarrhus vesicae*, pas ontstaan zijnde, door de ontstekingwerende geneeswijze wordt weggenomen, dat deze ziekte, eens verouderd zijnde, dikwijls volstrekt geene genezing toe laat, doch dat men ook dan nog door de genoemde geneesmiddelen de grootste verzachting zal aanbrengen.

Het slijmgraveel of de *catarrhus vesicae inveteratus* wordt ook in ons land niet zelden, vooral bij oudere menschen, waargenomen en verdient dus eene korte vermelding. Wat Broussais over het gebruik van de ontstekingwerende geneeswijze zegt, waardoor hij vooral het aanleggen van bloedzuigers op de *regio hypogastrica* verstaat, behoeft niet opzettelijk beoordeeld te worden, daar wij, over de *catarrhale* aandoeningen van de longen sprekende, reeds op onderscheidene oorzaken, die eene te overvloedige afscheiding van slijm kunnen voortbrengen, opmerkzaam hebben gemaakt. Ook erkent Broussais zelf, dat deze geneeswijze, wanneer de kwaal verouderd is, dikwijls te vergeefs in het werk gesteld wordt. Wij moeten echter, schoon dit ongemak niet zelden zeer hardnekkig is, en het gebruik van alle geneesmiddelen vruchteloos schijnt, geenszins afgeschrikt worden, om, benevens eene doelmatige *diëet* en leefwijze, die middelen te beproeven, van welke men, door waarnemingen geleerd zijnde, het meeste nut mag verwachten, zoo als de *Uva ursi*, de *Diosma crenata*, de *Salam-*

moniacus, het *Hydro-sulphuretum ammoniae* etc. Hoogst verkeerd toch zou men handelen, wanneer men, den raad van BROUSSAIS opvolgende, slechts ontstekingwerende geneesmiddelen wilde bezigen, die in deze ongesteldheid van de blaas meestal wel even nutteloos zullen bevonden worden, als bij *calculus vesicae*, waar ook al *hirudines* door BROUSSAIS worden aanbevolen, zoo als dit blijkt uit de opmerkelijke driehonderd zes en vijftigste stelling, welke aldus luidt: « Steenen in de blaas zijn het gevolg « van eene verborgene ontsteking, men moet dus « aan *patiënten*, die aan dit ongemak lijden, bloed- « zuigers op de streek van de blaas *appliceren*, en « hun verzachtende dranken toedienen."

Roode Loop.

Onder de meest opmerkelijke stellingen, die het eenzijdige van de Broussaisiaansche Geneeskunde bewijzen, behooren vooral die, in welke alle *Dysenterien* voor ontstekingen van de dikke darmen verklaard, en slechts bloedzuigers *ad anum* tot derzelver genezing worden voorgeschreven (1). Een geluk mogt het zeker voor het menschdom genoemd worden, indien eene ongesteldheid, die reeds menigvuldige malen groote verwoestingen heeft aangerigt, altijd op eene zoo eenvoudige wijze kon worden genezen. Maar helaas! het « multi aegroti sanantur in libris, « qui moriuntur in lectis" moet ook op dit door BROUSSAIS gegevene voorschrift, dat waarschijnlijk

(1) *Propos.* CCLXXVI. *Examen* etc. Tom. I. pag. 202 seqq. Tom. II. pag. 141.

meer op *Theorie* dan op ondervinding gebouwd is, toegepast worden, zoo als dit eene korte beschouwing van de onderhavige ziekte volkomen bewijzen zal. Dat het gevoelen, hetwelk door de oudere Geneesheeren, en zelfs nog door ZIMMERMANN (1) omhelsd werd, dat namelijk de *Dysenterie* meestal aan scherpe, rotachtige, dikwijls galachtige, stoffen in de eerste wegen zou moeten worden toegeschreven, door latere waarnemingen veel van zijn gezag heeft verloren, en dat zelfs Geneesheeren, aan welke men gewoon is een groot gezag toe te schrijven, zoo als FRANK (2) en RICHTER (3), in het algemeen, eenen ontstekingachtigen aard aan deze ziekte toeschrijven, willen wij geenszins ontkennen. Hieruit volgt echter niet, dat de aandoening van het slijmvlies der dikke darmen, die bij deze ongesteldheid in vele gevallen wordt waargenomen, voor eene zuivere ontsteking moet worden gehouden, daar deze laatste niet zelden voor een gevolg van de ziekte of van eene ondoelmatige geneeswijze moet worden gehouden. Zoo zegt FRANK (4): « Effectus dysen-« teriae frequens, inflammatio, diversae indolis, « intestini recti, aut coli, erysipelacea, interdum « profundior, est"; en elders (5): Etsi vero dysen-

(1) J. G. ZIMMERMANN, *Von der Ruhr unter dem Volke im Jahr* 1765, *und denen mit derselben eingedrungenen Vorurtheilen* etc. Zürich 1767. 8°.

(2) *Epitom.* etc. Libr. V. Part. II. pag. 509 seqq.

(3) l. l. II Bd. pag. 113.

(4) l. l. pag. 512.

(5) pag. 517.

« tericorum cadavera, intestina hinc inde non parum
« inflammata ostendant plerumque; vix tamen primis
« morbi, non summi diebus, aut interdum nequi-
« dem a morte, haec ita se habebunt; sed istis, aut
« sine cura debita, aut perversa sub methodo trans-
« actis, oportet sane, ut canales illi membranacei,
« tot vasis sanguineis instructi, atque tam sensibiles,
« inflammationem tandem localem saepissime conci-
« piant, ac dirae periculo gangraenae submittantur."
Maar zelfs in die gevallen, in welke de ontsteking van het slijmvlies der dikke darmen niet voor een gevolg, maar voor de naaste oorzaak van de *Dysenterie* moet worden gehouden, mag men niet vergeten, dat deze ontsteking van eenen *catarrhalen* of *rheumatischen* aard is (1), zoo als dit door de beste Geneesheeren wordt aangenomen, en uit de volgende bewijzen zal kunnen blijken.

1) De *symptomata prodroma* van deze ziekte bestaan meestal in een gevoel van zwaarte en trekkingen in de leden, van huiverigheid en van rillingen, die zich over het geheele ligchaam verspreiden.

2) Onder de veelvuldigste oorzaken der *Dysenterie* behooren snelle veranderingen van de *temperatuur* en *epidemische* schadelijkheden, die in den dampkring worden gevonden. Weswege de *Dysenterie* in den herfst het veelvuldigst is, vooral

---

(1) Reeds bij Coelius Aurelianus, die onder de oudere Geneesheeren het eerst deze ziekte naauwkeuriger onderzocht heeft, komt de *Dysenterie* onder den naam van *intestinorum Rheumatismus cum ulceratione* voor. Vid. *Morborum chronicor.* Libr. IV. Cap. VI.; edit. Jo. Conr. Amman, Amstel. 1722., pag. 524.

wanneer een heete zomer spoedig door koud herfstweder, door zeer koude avonden en nachten wordt opgevolgd (1).

3) Het ontbreekt niet aan voorbeelden, welke bewijzen, dat een naar de ingewanden gedrevene *stimulus rheumaticus* of *exanthemata retropulsa* de *Dysenterie* kunnen voortbrengen (2): zoo als men deze ziekte ook dikwijls door *Rheumatismus* ziet voorafgaan of opvolgen, terwijl insgelijks beide ongesteldheden somtijds gelijktijdig bij denzelfden lijder worden waargenomen (3).

4) De koorts, door welke de *Dysenterie* meestal vergezeld wordt, heeft dezelfde verschijnsels en hetzelfde verloop, als in de *febres catarrhales* worden waargenomen.

---

(1) « Nunquam accidisse hunc morbum vidi, nisi si corpori su-
« dore mananti incaute admissum frigus fuerat. — Haec perfrige-
« ratio aliis anni temporibus, alias corporis partes impetebat; *su-*
« *premas* hyeme, vere *medias*, sed *infimum ventrem* adulta aestate,
« atque autumni initio. — Ventriculum nempe et intestina hac anni
« tempestate debilissima habemus, et excipiendae recurrenti mate-
« riae perspirabili prae alia quacumque parte opportuniora. Hinc
« materies, quae alio anni tempore, aut odontalgias fecerat, aut
« coryzas, anginas, catarrhos etc., morbos videlicet serosos; nunc
« ad intestinorum membranas projecta *ventris coryzam*, aut *eorum-*
« *dem rheumatismum* fecit; morbum nempe, ab aliarum anni par-
« tium serosis morbis non nisi *sede* differentem.'' M. Stoll, *Ration. Medend.* etc. Part. III. Sect. IV. *De natura et indole Dysenteriae*, Cap. II.; edit. L. B. pag. 172.

(2) L. J. Schmidtmann, *Summa Observationum Medicarum* etc. Vol. I. Berolini 1819. pag. 196 et 222, en de op eerstgenoemde bladzijde aangehaalde plaatsen bij Stoll, van Geuns, Paulizky, Vogler en Vogel.

(3) M. Akenside, *De Dysenteria Commentarius*. Londini 1764. 8°. pag. 21 seqq.

5) De *rheumatische* of *catarrhale* aard van de *Dysenterie* blijkt vooral uit die waarnemingen, volgens welke de ontsteking van het slijmvlies der ingewanden dikwijls zeer snel op andere deelen verplaatst wordt: zoodat men, onder het spoedige verdwijnen der *Dysenterie*, doodelijke long- en hersenontstekingen, *Rheumatismi chronici*, *Tumores lymphatici*, *Anginae catarrhales* etc. heeft zien ontstaan (1).

6) De *catarrhale* aard dezer ziekte is ook zeer in het oog loopend door de groote overeenkomst, die zij met de gewone *anginae* heeft, zoo als FRANK (2) dit op eene voortreffelijke wijze heeft aangetoond: « In angina fortiori, sensus ardoris, rubor, inflatio, « tensio, puriformis, interdum subcruenti humoris « secretio, screatio continua, deglutiendi nisus per- « petuus, dolore plenus, ac tenesmo, qui ad anum « est dysentericis, in omnibus persimilis, occur- « runt.” etc.

Hetgeen wij tot hiertoe aanmerkten over den *catarrhalen* of *rheumatischen* aard, dien men aan de ontsteking der dikke darmen, wanneer zij de naaste oorzaak van *Dysenterie* uitmaakt, moet toeschrijven, bewijst reeds op eene voldoende wijze, dat men deze ziekte geenszins als eene zuivere ontsteking beschouwen, en slechts met plaatselijke bloedontlastingen behandelen mag. Wij ontkennen niet, dat deze laatsten, op de door BROUSSAIS aanbevolene wijze in het werk gesteld, in die gevallen hoogst nuttig kunnen zijn, in welke het ontsteking-

(1) RICHTER, l. l. pag. 119 seq.
(2) l. l. pag. 509 seq.

aardige van deze ziekte voorheerschende en in het oog loopend is, schoon dan ook in het begin eene aderlating zal noodig zijn (1), maar houden het voor zeer verkeerd en gevaarlijk, om een middel, hetwelk slechts somtijds is aangewezen, altijd te willen gebruiken, en voor nog gevaarlijker, om steeds bij dit geneesmiddel alleen te willen berusten. De pligt van den Geneesheer toch vordert, schoon hij steeds op eene mogelijke ontsteking der dikke darmen bedacht, en daarom in de keuze van *Clysmata*, volgens het voorschrift van FRANK, even voorzigtig moet zijn, als in die van *Gargarismata* bij *anginae* — om niet alleen op de koorts en de overige algemeene verschijnsels te letten, maar naar den aard der ziekte zelve naauwkeurig onderzoek te doen. Want dat de *Dysenterie*, naar gelang van het heerschende ziektekarakter, naar den aard van de weêrsgesteldheid en de *constitutio annua*, verschillende vormen en *complicatiën* kan aannemen, zal wel geen Geneesheer, die met de geschiedenis dezer ziekte, of zelfs maar met de onderscheidene *Epidemiën*, die in ons Vaderland heerschten, bekend is, willen ontkennen. Naar dezen aard der ziekte moet derhalve ook de geneeswijze worden ingerigt, daar het onmogelijk is, dat een en hetzelfde geneesmiddel altijd heilzaam zou worden bevonden. Eenige voorbeelden zullen voldoende zijn om dit te bewijzen. Dat scherpe gal, die een rotachtig beginsel aanneemt, somtijds de naaste oorzaak van *Dysenterie* zijn kan, vooral wanneer

(1) ZIMMERMANN, l. l. pag. 380.

slecht voedsel, zamenhooping van menschen en dergelijke omstandigheden, welke bij de mindere volksklasse, in belegerde steden en in legerplaatsen aanwezig zijn, hiertoe medewerken, hebben onderscheidene *Epidemiën* bewezen. Behalven vroegere, moeten hiertoe b. v. gebragt worden de door DEGNER (1) beschrevene, die in 1736 heerschte, en de door BODDE (2) en anderen in de *Veluwe* en te *Zwol* waargenomene van 1747, in welke men namelijk van de ontlastende geneeswijze door braakwortel en door *rhabarber* het meeste nut zag; ook in de *Dysenterie*, die, gedurende het jaar 1826, in het *Departement* van de *Indre* en *Loire* werd waargenomen, werden zachte *purgantia*, bij herhaling toegediend, het meest heilzaam bevonden (3). In andere *Epidemiën* daarentegen had de ziekte eenen *catarrhalen* of *zinkingachtigen* aard, en week daarom het spoedigste voor verzachtende en uitwaseming bevorderende geneesmiddelen. Dit betuigt b. v. Professor VAN GEUNS (4) van die *Epidemie*, welke in 1779 te *Harderwijk* heerschte, en Doctor VAN DER LEEUW (5) van die, welke te

(1) J. H. DEGNER, *Historia Dysenteriae bilioso-contagiosae.* Traj. 1754. pag. 69, 78 et 318.

(2) C. BODDE, *Korte beschrijving der rottende roode Loop om en in Zwolle.* Zwol 1747.

(3) *Archives générales de Médecine,* Tom. XIII. Paris 1827. pag. 377 seqq.

(4) M. VAN GEUNS, *De heerschende Persloop, die in de laatste jaren, vooral in 1783, de Provincie van Gelderland fel getroffen heeft, nagespoord* enz. Harderw. 1784.

(5) *Verhandeling over de geneesmiddelen uit kelder en keuken;* in *Verhand.* van *Servandis Civibus.* XIII D. pag. 73 seqq.

Maastricht werd waargenomen. Eindelijk zag men niet zelden zeer kwaadaardige *Dysenteriën*, in welke het gebruik van groote giften *Opium*, van *Kina*, *Campher*, *Spaansche vliegen* enzv. gevorderd werd (1). Hieruit blijkt dus, dat men geenszins in alle *Dysenteriën* dezelfde geneeswijze kan in het werk stellen, maar dat deze steeds voor den aard en het eigenaardige karakter van dezelve berekend moet zijn. Gelijk men verkeerd zou doen, wanneer men de door Broussais aanbevolene geneeswijze in alle gevallen afkeuren wilde, zoo zou men ook even verkeerd en eenzijdig te werk gaan, wanneer men, naar den raad van den Franschen Geneesheer luisterende, nooit van braakwortel en *rhabarber*, wier veelvermogende krachten in deze ziekte Boerhaave (2), Mead (3), Huxham (4) en anderen ondervonden hebben, wilde gebruik maken.

Kwaadsappigheden.

Waterzucht.

Daar de Waterzucht in ons land zeer dikwijls wordt waargenomen, terwijl hare groote menigvuldigheid zoo wel aan ons vochtig klimaat, als aan onze tusschenpoozende koortsen, die deze ziekte niet

(1) Vid. Thijssen, l. l. pag. 308 seqq., waar men zeer naauwkeurig de geschiedenis dezer ziekte in ons Vaderland vindt opgegeven.

(2) *Epistol. ad* J. B. Bassand etc. Ep. XC. pag. CCLXIV seqq.

(3) *Monita et Praecepta Medica.* Londini 1751. 8°. Cap. VII. Sect. I. pag. 110 seq.

(4) l. l. Tom. I. pag. 284 seqq., 290 seqq.

zelden als een gevolg achter laten, moet worden toegeschreven, zouden wij niet in gebreke blijven, om den Franschen Geneesheer op eene meer uitvoerige wijze te wederleggen, wanneer wij hem over deze ziekte die zelfde *paradoxe* denkbeelden en voorschriften hoorden voordragen, die wij tot dusverre niet zelden, ten opzigte van andere ongesteldheden, bij hem vonden. Doch dit is niet het geval, daar BROUSSAIS in de geneeskundige behandeling van de waterzucht, zijne geliefkoosde geneeswijze is voorbij gegaan, en inderdaad de gewone, door alle Geneesheeren tot nog toe in het werk gestelde, heeft voorgeschreven. In al de stellingen namelijk, die over de genezing der waterzucht handelen (1), vinden wij slechts eens van de ontstekingwerende geneeswijze gewag gemaakt. Hij spreekt namelijk met een enkel woord over bloedontlastingen, in die gevallen van waterzucht, die uit eene belemmering in den omloop van het bloed ontstaan zijn. En hierover zullen wij ons geenszins verwonderen (schoon het voorschrift in deze bewoordingen gegeven te onbepaald is), daar wij, om niet van GALENUS, PAULUS AEGINETA, ALEXANDER TRALLIANUS en andere oudere Geneesheeren te spreken, onderscheidene voorbeelden van ontstekingachtige waterzucht (hydrops calidus), door bloedontlastingen genezen, bij vroegere en latere schrijvers vinden opgeteekend, zoo als bij FORESTUS (2),

(1) *Propos.* CCCXCII—VI.

(2) Vid. l. l. Libr. XIX. Obs. XXXVI.

Fabricius Hildanus (1), Sponius (2), Störck (3), Stoll (4), Benjamin Rush (5), Frank (6) en anderen (7).

Voor het overige wordt door Broussais niet alleen het gebruik van versterkende geneesmiddelen aangeraden in waterzuchten, die door slechte voeding, door bloedvloeijingen en andere uitputtende oorzaken werden voortgebragt, maar zelfs zweetdrijvende, pisdrijvende en purgeerende geneesmiddelen worden tot genezing van deze ziekte door hem voorgeschreven, zoo dat men ten opzigte van deze ongesteldheid zeggen kan, dat de Fransche Geneesheer met de algemeen aangenomene gevoelens overeenstemt.

Schoon Broussais wel in zijne beoordeeling van Pinel's *Nosographie philosophique* over de ver-

---

(1) G. Fabricii Hildani *Operr. Observat. et Curationum Medico-Chirurgicarum.* Francof. 1682. fol. Centur. I. pag. 43.

(2) Jacobi Sponii *Aphorism. Nov.* Hippocratis, Sect. V. Aphor. 81. edit. 1689. pag. 392. Conf. Mead, *Monit. et Praecept. Medic.* Londini 1751. Cap. VIII. pag. 142.

(3) Antonii Störck *Annus Medicus Secundus* etc., edit. L. B. 1761. pag. 122.

(4) *Ration. Medendi* etc. Part. III. Cap. 6., edit. L. B. pag. 203 seqq.

(5) *Medical Inquiries and Observations.* Tom. II. Comment. IV. ann. 1793.

(6) *Epitom.* etc. Libr. VI. Part. I. pag. 404 seq.

(7) C. F. Daniel's *Beyträge zur medicin. Wissenschaft.* II Bd. Halle 1746. F. C. Medicus, *Sammlung von Beobachtungen aus der Arzneywissenschaft.* II Bd. Zürich 1766. pag. 578. seqq. G. Fordyce, *Fragment. Chirurgica et Medica.* Londini 1784. pag. 54. Breschet, *Recherches sur les hydropisies actives*; dans le *Journal de Médecine et Chirurgie*, *par* Corvisart etc. Nov. 1812. pag. 300. Richter, l. l. III Bd. pag. 90 seqq.

schillende soorten van de Waterzucht heeft gesproken (1), maakt hij echter van dezelve in zijne korte stellingen niet afzonderlijk melding, zoodat wij dezelve daarom ook met stilzwijgen kunnen voorbijgaan.

Scheurbuik.

Volgens de driehonderd vijf en zeventigste en volgende stelling, wordt de scheurbuik zonder ontsteking, door zuivere lucht, door licht, door uitspanning van de ziel en door prikkelende middelen genezen; terwijl daarentegen de laatstgenoemde middelen ten hoogste nadeelig zijn, wanneer er met deze ziekte eene ontsteking aanwezig is. Als eene zoodanige ontsteking moet ook de toestand der tandkassen, die dikwijls in scheurbuik wordt waargenomen, beschouwd worden, weswege tot deszelfs genezing ontstekingwerende, en later zachtprikkelende geneesmiddelen moeten gebruikt worden (2).

Daar koude en vochtige lucht, klei- veen- en moeras-gronden, lage en donkere woningen, voeding door veel gerookt en gezouten vleesch of visch, een te overvloedig gebruik van zuur of slecht brood, gebrek aan versche groenten en brak water, ondoelmatige kleeding, nederdrukkende zielsaandoeningen en gebrek aan ligchamelijke beweging vooral geschikt zijn, zoo als wij dit dikwijls in ons Vaderland (3) en bij zeelieden kunnen opmerken, om deze ziekte te ontwikkelen of te verergeren, moeten

(1) *Examen* etc. Tom. II. pag. 254 seqq.

(2) Conf. *Examen* etc. Tom. II. pag. 212—226.

(3) Thijssen, l. l. pag. 337 seqq. Dolleman, l. l. pag. 56 seqq.

wij de door Broussais gegevene *diaetetische* voorschriften, bij wier opvolging de meeste Geneesheeren zich wel hebben bevonden, goedkeuren. Minder keuren wij daarentegen de door hem opgegevene *therapeutische* behandeling van deze ziekte goed. Immers is het een zeer verkeerd denkbeeld, om alles, wat niet ontstekingwerend is, voor een prikkelend geneesmiddel te houden, zoo als de Fransche Geneesheer dit doet, die, alle eigenaardige ziekten verwerpende, ook van geene eigenaardige geneesmiddelen wil hooren. De voortreffelijkste *antiscorbutica* toch, zoo als de door Huxham aanbevolene appelwijn, de door Macbride zeer geprezene afkooksels van Mout, de *Acetosa*, het *Cichoreum*, het *Nasturtium*, de *Cochlearia*, de *radix Raphani*, de *semina Sinapeos* etc. kunnen geenszins als ware prikkelende geneesmiddelen beschouwd worden. Doch indien het ook het geval ware, dat men aan deze of andere scheurbuikwerende middelen geenszins prikkelende eigenschappen ontzeggen kan, zoo zouden wij echter, door de ondervinding van eenige eeuwen geleerd, geene zwarigheid maken, om dezelve steeds in ware *scorbutische* ongemakken toe te dienen. Wat Broussais over het gepaard gaan van scheurbuik met ontstekingen zegt (1), moet aangemerkt worden, of als een bevooroordeeld *theoretisch* gevoelen van hem, of als een gevolg van gebrek aan genoegzame waarneming eener in *Frankrijk* minder veelvuldige ongesteldheid. Hoe toch zou eene ziekte, wier geheele wezen in eenen ver-

---

(1) Zie vooral het *Examen* l. l. pag. 221 seq.

zwakten toestand van de vaste deelen, in kwijning van de levenskrachten en in eene ziekelijke vermenging van de vochten bestaat, eene zoodanige vereeniging toelaten. Wat BROUSSAIS derhalve over de nadeelen van scherpe, bittere en *alcoholische* middelen zegt, kan geenszins toegestemd worden, schoon de laatstgenoemden wel het minst geschikt zijn, om eene ziekte, in welke zoo wel de vochten als de vaste deelen zijn aangedaan, te verbeteren. Het zelfde moet men denken over het gebruik van plaatselijke geneesmiddelen, die als mondspoelingen enzv. worden toegediend, daar men de ziekelijke, deze ongesteldheid vergezellende, aandoening van het tandvleesch doch wel niet voor eene ware ontsteking kan houden. Of is het niet een allezins ongerijmd voorschrift, hetwelk BROUSSAIS geeft, om deze plaatselijke aandoening eerst met ontstekingwerende, en naderhand met zacht prikkelende geneesmiddelen, als of deze laatsten ook eene *ontsteking* konden wegnemen, te behandelen? Heeft niet de ondervinding genoegzaam bewezen, dat een *Infusum Salviae*, eene *Collutio oris* uit *Tinctura Myrrhae*, *Mel Rosarum*, *Spiritus Cochleariae* enzv., vooral het uitwendig gebruik van het genoegzaam verdund *Acidum muriaticum oxygenatum*, in de meeste gevallen, hoogst heilzaam bevonden worden?

Klierziekte.

Scrophulae, die op de oppervlakte van het ligchaam voor den dag komen, worden door bloedzuigers, die men in eene genoegzame hoeveelheid

gebruiken moet, weggenomen, terwijl men hierdoor tevens de *scrophuleuse* gesteldheid doet ophouden. Prikkelende middelen daarentegen nemen den aanleg tot klierziekten niet anders weg, dan door eene *revulsie*, of door eene prikkeling van de zuiverende werktuigen te weeg te brengen; wanneer zij dit niet doen, zijn zij nadeelig, brengen eene *Gastro-Enteritis* voort, en het is op deze wijze, dat het gebrek aan voeding bij kinderen (Atrophia infantum), of de *scrophuleuse longtering* ontstaat (1).

Daar de klierziekten in ons Vaderland eene zeer veelvuldige ongesteldheid uitmaken, behoeven onze Geneesheeren, die door eigene ervaring met deze ziekten bekend zijn, wel niet voor het nadeel te worden gewaarschuwd, dat uit het aannemen en opvolgen van deze denkbeelden en voorschriften van BROUSSAIS zou kunnen voortspruiten. Dat men door bloedzuigers uitwendige kliergezwellen, zoo als deze door gevatte koude bij kinderen dikwijls veroorzaakt worden, of in het tijdperk der manbaarheid, als ontwikkelingsziekte soms worden waargenomen, en meestal van zelve spoedig weder verdwijnen, en daarom door SAUVAGES *scrophulae fugaces* of *pubertatis* genoemd worden, somtijds zeer snel tot *resolutie* kan brengen, willen wij niet ontkennen, maar weigeren tot nog toe aan BROUSSAIS volstrekt onze toestemming, wanneer hij meent, dat door dit zelfde geneesmiddel de geheele aanleg tot *scrophuleuse* ongesteldheden kan worden weggenomen. Tot deze verklaring toch zal de Fransche Genees-

(1) *Propos.* CCCXCVII—CD. *Examen*, Tom. II. pag. 232 et 237 seq.

heer minder door waarnemingen aan het ziekbed, dan door de *theoretische* denkbeelden, die in zijn leerstelsel passen, gekomen zijn. — Wat BROUSSAIS over de prikkelende geneesmiddelen, die in eenen ruimeren zin moeten genomen worden, gezegd heeft, kan ook geenszins door ons worden toegestemd. Schoon er toch eenige geneesmiddelen zijn mogen, die door *revulsie*, dat is, door prikkeling tegen prikkeling over te stellen, of door eene vermeerderde werking van de zuiverende werktuigen (organa depuratoria), eene heilzame uitwerking tegen *scrophuleuse* ongesteldheden schijnen te hebben, zijn er echter zeer vele, van welke men eene zoodanige werking niet onderstellen kan, en aan welke men tot nog toe eenen bijzonderen invloed op het *systema lymphaticum et glandulosum* moet toekennen. Ten slotte merken wij nog aan, dat ook de *Atrophia infantum*, die niet zelden na *scrophulae* wordt waargenomen, op eene zeer onwaarschijnlijke en willekeurige wijze door BROUSSAIS verklaard wordt: wanneer toch deze steeds het gevolg ware van eene *Gastro-Enteritis*, moesten ook de *scrophuleuse* aandoening van het *mesenterium* en de *atrophie* bij volwassenen worden waargenomen, die, volgens zijn gevoelen, zoo dikwijls aan *Gastro-Enteritis* lijden.

Venusziekte.

Volgens de leer van BROUSSAIS, moet ook de Venusziekte als eene prikkeling beschouwd worden, die, even als de klierziekte, slechts de uitwendige deelen van het ligchaam aandoet. Daarom wijkt ook deze

ziekte voor plaatselijke ontstekingwerende geneesmiddelen, en vooral voor een groot getal bloedzuigers. Wanneer zij verouderd is, vereischt zij daarenboven onthouding van spijs. Kwikmiddelen daarentegen en *diaphoretica*, wier gebruik men somtijds verkiest, omdat de opgegevene geneeswijze onaangenaam is, kunnen enkel de *Syphilis* genezen door eene *revulsie* te weeg te brengen, terwijl zij, onvoorzigtig toegediend wordende, ligt eene *Gastro-Enteritis* doen ontstaan (1).

Reeds van den tijd af, dat JOHANNES FERNELIUS het gebruik van kwikmiddelen in de Venusziekte voor gevaarlijk en ongeoorloofd verklaarde (2), en dus reeds sedert het midden der zestiende eeuw, heeft men over de doelmatigste geneeswijze van de *Syphilis* op zeer verschillende wijze geoordeeld. En ook thans, na een tijdsverloop van derdehalf honderd jaren, zijn nog niet alle Geneesheeren tot een eenstemmig oordeel hier over gekomen. Terwijl toch de meesten van dezelve de kwikmiddelen voor een waar *antidotum* in deze ziekte houden, zijn er, behalve BROUSSAIS en deszelfs aanhangers, nog vele andere Geneesheeren, die in latere jaren de leer hebben voorgedragen, dat de Venusziekte als eene ontsteking beschouwd en als eene zoodanige behandeld moet worden. Nadat deze geneeswijze namelijk in *Engeland* door de waarnemingen van ROSE (3),

(1) *Propos.* CDV—CDXIV. *Examen*, Tom. II. pag. 210 seqq.

(2) K. SPRENGEL'S, *Versuch einer pragmat. Geschichte der Arzneyk.* Acht. Abschn. § 112. III Th., 3[te] Aufl. Halle 1827. pag. 211.

(3) THOM. ROSE, *Observations on the treatment of syphilis*

THOMSON (1) en GUTHRIE (2) grooten opgang gemaakt had, en aldaar weldra door vele Geneesheeren was in het werk gesteld (3), heeft men ook in *Frankrijk* en elders menigvuldige proeven genomen, om de Venusziekte enkel met ontstekingwerende geneesmiddelen te behandelen (4).

Niet slechts in het *hôpital du Val-de-Grâce*, waar ook BROUSSAIS zijne Geneeskundige Praktijk uitoefent, werden alle *syphilitische* lijders, sedert het jaar 1825, zonder van *Mercurialia* gebruik te maken, alleen met ontstekingwerende geneesmiddelen door den Heer DESRUELLES behandeld, die hierover een afzonderlijk berigt heeft uitgegeven (5),

---

with an account of several cases of that disease, in which a cure was effected without the use of mercury; in *Medico-chirurgic. Transactions.* Vol. VIII. London 1817. pag. 348 seqq.

(1) JOHN THOMSON, *Observations on the treatment of syphilis without mercury, communicated to Dr.* DUNCAN *jun.* Edinburgh 1817. 8°.

(2) G. GUTHRIE, *Observations on the treatment of the venereal diseases without mercury*; in *Medico-chirurgic. Transactions*, Vol. VIII. London 1817. pag. 550 seqq.

(3) Vidd. J. BARTLET, *Diss. de Syphilidis tractatione sine hydrargyro.* Edinburgi 1818. J. CRAIG SOMMERVILLE, *Diss. de Syphilide et ejus curatione sine hydrargyro.* Edinburg. 1820.

(4) E. SAINTE-MARIE, *Méthode pour guérir les maladies vénériennes sans mercure.* Paris 1818. 8°.

(5) H. M. J. DESRUELLES, *Mémoire sur le traitement sans mercure, employé à l'hôpital du Val-de-Grâce à Paris, contre les maladies vénériennes primitives et sécondaires* etc. Paris 1827. 8°. Een uittreksel uit de zeer uitvoerige Verhandeling van DESRUELLES, die den inhoud van het XXVe Deel van het *Recueil des Mémoires de Médecine, Chirurgie et Pharmacie militaires* uitmaakt, wordt gevonden in het *Journal complém. du Dict. des Sç. Médic.* Cah. 131, Tom. XXXIII, Paris 1829, pag. 246—265.

maar ook door andere aanhangers van de nieuwe Fransche geneeskundige leer werd deze zelfde geneeswijze aanbevolen en in het werk gesteld. De Heer RICHOND DES BRUS b. v., die dit onderwerp opzettelijk in een zeer uitvoerig geschrift behandeld heeft (1), verklaart, door veelvuldige vergelijkende proeven overtuigd te zijn, dat de geneeskundige behandeling van de *Syphilis* zonder kwikmiddelen boven die, welke door dit geneesmiddel wordt in het werk gesteld, de voorkeur verdient. Tot dat einde zoekt hij, in de eerste plaats, te betoogen, dat de *Syphilis* niet voor eene bijzondere ongesteldheid moet worden gehouden, maar door dezelfde geneesmiddelen, die men tegen andere prikkelingen gebruikt, moet worden genezen, terwijl hij, in de tweede plaats, zoowel eene *theoretische* als *praktische*, volgens de grondstellingen van de nieuwe leer ingerigte, verklaring van de onderscheidene *syphilitische* ongemakken geeft. Wij zouden ons aan eene te groote uitvoerigheid schuldig maken, wanneer wij den inhoud van het aangehaalde werk naauwkeuriger opgeven wilden, en vermelden hier slechts eenige van de hoogst gewaagde en gevaarlijke stellingen, die wij reeds in het eerste gedeelte van hetzelve, als opschriften van zoo vele onderscheidene hoofdstukken, ontmoeten: « La contagion des maux vénériens ne « prouve pas leur spécificité. Les maux vénériens

(1) L. F. R. A. RICHOND DES BRUS, *De la non-existence du virus vénérien, prouvée par le raisonnement, l'observation et l'expérience, avec un traité théorique et pratique des maux vénériens, rédigé d'après les principes de la nouvelle doctrine médicale.* Paris 1826 et 27, III voll. 8°.

« peuvent se développer spontanément et sans con-
« tagion. Les prétendus caractères des maux véné-
« riens ne sont pas des produits d'un virus, mais
« bien de l'irritation. Le Mercure n'est point spé-
« cifique aux maux vénériens; il ne prévient pas
« toujours l'apparition des phénomènes consécutifs,
« il est souvent dangereux, et il guérit les maux
« non vénériens." — Ook DEVERGIE (1) en JOURDAN (2), die gelijktijdig met RICHOND DES BRUS, deze ziekte uitvoerig behandeld hebben, komen met dezen schrijver daarin overeen, dat ook zij de aanwezigheid van eene bijzondere smetstof, de erfelijkheid van deze ziekte, gelijk ook hare doelmatige en zekere genezing door kwikmiddelen, ontkennen.

In *Duitschland* werd deze geneeswijze insgelijks door onderscheidene Geneesheeren beproefd, vooral door Doctor FRICKE te *Hamburg*, wiens behandeling ons door OPPENHEIM (3) en GÜNTHER (4)

---

(1) *Clinique de la maladie syphilitique*, Paris 1826. 4°. avec Tabl.

(2) *Traité complet des maladies vénériennes, contenant l'exposition de leurs symptômes et de leur traitement rationel, d'après les principes de la Médecine organique* etc. Paris 1826. II voll. 8°.

(3) F. W. OPPENHEIM, in RUST's *Magazin für die gesammte Heilkunde*, XXI B^d. 2 H. Berlin 1826, pag. 389 seqq. Ejusd. *Die Behandlung der Lustseuche ohne Quecksilber* etc.; *nebst einem kurzen Bericht über die Anwendung der antiphlogistischen Methode gegen diese Krankheit, im allgemeinen Krankenhause zu Hamburg* 1827.

(4) *Ueber* DR. FRICKE's *Versuche, die Syphilis ohne Mercur zu behandeln;* in VON GRAEFE's und WALTHER's *Journal für die Chirurgie und Augenheilkunde*, IX B^d. 1 St. Berlin 1826, pag. 119 seqq.

is medegedeeld. De Heer FRICKE volgde namelijk de *methode* van THOMSON, stelde bij zijne *syphilitische patiënten* eerst eene, naar de gesteldheid des lijders en naar het ontstekingachtig karakter van de *ulcera* enzv. berekende, aderlating, welke soms op den tweeden of derden dag herhaald werd, in het werk, en gaf dan *Engelsch zout* tot inwendig gebruik, veroorloofde hun slechts eene zeer spaarzame *diëet* en liet ze het bed houden. *Condylomata* sneed hij met eene schaar af, of *cauteriseerde* ze, terwijl hij *bubones* door sterke drukking zocht te genezen. Overigens bediende hij zich tot uitwendig gebruik ook van bloedzuigers, verzachtende pappen, loodwitwater, kalkwater, eene verdunde oplossing van *Vitriolum album*, *Sulphas Zinci* enzv. Door deze geneeswijze nu werden, volgens het oordeel van FRICKE, niet alleen de ligtere verschijnsels van *Syphilis* maar ook de *ulcera syphilitica* en *bubones* zeer spoedig genezen, terwijl men voor die ongemakken, welke het gebruik van kwikmiddelen zoo dikwijls te weeg brengt, geheel niet te vreezen had. Volgens de opgave van OPPENHEIM werden, op deze wijze, in het Ziekenhuis te *Hamburg*, van den 18[en] Julij 1825 tot den 1[en] Januarij 1827, 402 *patiënten*, waarvan 308 aan *primitive*, 54 aan *secundaire*, en 40 aan deze en aan *primitive Syphilis* gelijktijdig leden, met het beste gevolg behandeld, en binnen den tijd van 50 dagen genezen, terwijl vroeger, onder het gebruik van *Mercurialia*, gewoonlijk de dubbele tijd tot de genezing gevorderd werd. Ook de Heer BECKER (1),

(1) F. W. BECKER, *Ueber die Behandlung der Syphilis ohne Quecksilber, mit Berücksichtigung der in Grossbrittanien ange-*

die in de gelegenheid was, deze geneeswijze in Engelsche hospitalen waar te nemen, moedigt tot verdere proefnemingen aan, daar hij meent, dat de goede uitwerking van dezelve niet kan ontkend worden. Onder hen, die deze geneeswijze onbepaald hebben aanbevolen, moeten wij ook nog de Heeren BRUNNINGHAUSEN en HANDSCHUH (1) noemen, wier ongerijmde stellingen en gevaarlijke voorschriften wij echter hier niet herhalen willen, dewijl wij ons reeds aan eene te groote uitvoerigheid hebben schuldig gemaakt. Om dezelfde reden gaan wij thans met stilzwijgen voorbij, wat in *Denemarken* (2), *Zweden* (3) en elders over deze geneeswijze is bekend gemaakt.

Dat men ook in onze Zuidelijke Provinciën deze geneeswijze der *Syphilis* beproefd hebbe, schijnt te blijken uit de Vraag, die aan de Hoogeschool te *Luik*, aan de Academische Jongelingschap, tegen Junij 1829, ter beantwoording is voorgesteld.

Daar reeds de Heeren WEDEMEYER (4), HUFE-

---

stellten Beobachtungen; in HORN's *Archiv für medicinische Erfahrung.* Jan. und Febr. 1826. pag. 87 seqq.

(1) F. HANDSCHUH, *Ueber die Lustseuche und ihre Heilung ohne Quecksilber.* Würzburg 1826.

(2) *Von der Behandlung der Syphilis ohne Mercur; Beobachtungen gesammelt von Dr.* OTTO; in GRAEFE's und WALTHER's *Journal für Chirurgie und Augenheilkunde.* Jahrg. 1825.

(3) *Sur le nombre proportionel des rechutes après les divers traitemens employés contre les maux vénériens; Journal complément. du Dict. des Sc. Médic.* Tom. XXX. pag. 93. Paris 1828.

(4) G. WEDEMEYER's *Bemerkungen über die Syphilis und ihre verschiedene Formen* etc. in RUST's *Magazin für die gesammte Heilkunde.* IX Bd. 2 H., Berlin 1821, pag. 195 seqq.

LAND (1), KRÜGER (2), SIMON (3) en anderen, de geneeswijze van THOMSON, ROSE en GUTHRIE opzettelijk onderzocht en beoordeeld, de onzekerheid van de genezing der *Syphilis* zonder *Mercurialia* aangetoond, en daarentegen de noodzakelijkheid van voldoende giften van dit geneesmiddel, tot een volkomen en duurzaam herstel van zulke lijders, die door ware *Syphilis* aangedaan zijn, op eene voldoende wijze betoogd hebben, zouden wij ons hier aan eene overbodige uitvoerigheid schuldig maken, zoo wij de door deze Geneesheeren aangevoerde bewijzen thans wilden herhalen. Dewijl wij echter de stellingen en voorschriften, door DESRUELLES, RICHOND DES BRUS, DEVERGIE, JOURDAN en anderen, ten opzigte van de geaardheid en genezing der Venusziekte, gegeven, niet geheel met stilzwijgen mogen voorbijgaan, willen wij het beproeven, eenige aanmerkingen mede te deelen, die tegen dezelve gemaakt werden door den Franschen Geneesheer LAGNEAU (4), die dit onderwerp op eene uitvoerige

(1) C. W. HUFELAND, *Bemerkungen zur Beherzigung über die neue Englische Methode, die Syphilis ohne Mercur zu behandeln; Journal der prakt. Heilk.* LV Bd. III St. Berlin 1822, pag. 20 seqq.

(2) L. KRÜGER, *Darstellung der jetzt in England üblichen Behandlung Venerischer und syphilitischer Krankheiten ohne Mercur;* in HORN's *Archiv für medicinische Erfahrung*, Jahrg. 1822, pag. 99 seqq. 222 seqq.

(3) *Ueber die Behandlung der primären und secundairen Syphilis ohne Mercur;* in *Heidelberger Klinische Annalen* etc. II Bd. 3 und 4 H., Heidelb. 1826, pag. 447 seqq. 531 seqq.

(4) L. V. LAGNEAU, *Traité pratique des maladies syphilitiques, contenant les diverses méthodes de traitement, qui leur sont applicables* etc.; *ouvrage où sont spécialement détaillées les*

en naauwkeurige wijze onderzocht heeft, en als een zeer bevoegd beoordeelaar van hetzelve mag beschouwd worden.

1) Plaatselijke, door eenen onzuiveren bijslaap veroorzaakte, ongemakken brengen zelfs dan, wanneer zij in eenen ligten graad aanwezig zijn, bijna altijd *secundaire* aandoeningen voort, wanneer zij alleen als plaatselijke ongesteldheden behandeld worden; en deze *secundaire* aandoeningen zijn gelijk aan die, aan welke zij haren oorsprong te danken hadden.

2) De oudheid van de Venusziekte, wanneer men namelijk toestemt, dat zij van alle tijden af bestaan hebbe, bewijst niet, dat zij aan geene eigenaardige oorzaak moet worden toegeschreven, noch, dat zij niet bestaat in eene *organische*, geheel eigenaardige, gesteldheid. — Ook de mogelijkheid, om zonder kwikmiddelen te genezen bewijst niets meer.

3) De inënting gelukt niet altijd, even min als die van de pokken, wier eigenaardigheid ontegenzeggelijk is, maar zij heeft echter maar al te dikwijls de ontwikkeling van eene volkomen *gekarakteriseerde Syphilis* ten gevolge.

4) De door sommigen aangenomene zelfstandige ontwikkeling (développement spontané) van de Venusziekte is geenszins bewezen; echter kunnen er aan de teeldeelen wel eens zuiver plaatselijke ongemakken ontstaan, die schijnbaar aan sommige *primitive syphilitische* verschijnsels gelijk zijn. Maar deze beleedigingen of ongemakken, die men doorgaans gemakkelijk geneest,

---

règles de traitement adoptées à l'hospice des Vénériens de Paris. 6me édit. Paris 1828. II Vol. 8°.

hebben nooit, wanneer zij aan haar zelven worden overgelaten, *secundaire* verschijnsels ten gevolge.

5) Beleedigingen, die door uitwendig geweld werden voortgebragt, zijn geenszins aan die van de Venusziekte gelijk; in tegenoverstelling van deze, hebben zij eene in het oog loopende geneigdheid om te *cicatriseren*, en blijven altijd tot die deelen bepaald, aan welke zij ontstonden. Wat de zulke, die het gevolg van eenen te dikwijls herhaalden bijslaap kunnen zijn, betreft, zou men niet, indien zij in *Syphilis* konden ontaarden, volmaakt gezonde getrouwde lieden dikwijls een slagtoffer van deze wreedaardige ziekte zien worden?

6) Wanneer de *secundaire Syphilis* slechts het gevolg is van *sympathiën*, die tusschen de teeldeelen en verschillende andere deelen van het ligchaam bestaan (op welke wijze zij namelijk door de Broussaisianen verklaard wordt), waarom hebben dan kneuzingen en andere beleedigingen van deze deelen, die door eene moeijelijke verlossing veroorzaakt worden, zoodanige ongemakken niet ten gevolge?

7) Waarom zijn de *secundaire* verschijnsels dezelfde, wanneer de ziekte door den mond, het oog, of langs andere wegen wordt medegedeeld? De *sympathiën* toch van deze zijn niet dezelfde, als die van de teeldeelen.

8) Wat moet men van eene door *sympathie* ontstane *secundaire* aandoening denken, die eerst dan eenen aanvang neemt, wanneer de oorspronkelijke beleediging, reeds gedurende onderscheidene maanden, genezen is? Dit geval is echter buiten mate veelvuldig.

9) Wanneer men de erfelijkheid van de Venusziekte wil ontkennen, ontkent men eene menigte daadzaken, die door naauwkeurige waarnemers verhaald worden, volgens welke namelijk kinderen bij hunne geboorte, zoodanige verzweringen, uitwassen enzv. vertoonden, als door de *Syphilis* worden voortgebragt. Worden niet dikwijls bij zeer jonge kinderen verschijnsels van *venerische* besmetting waargenomen, ofschoon de moeder volstrekt geene sporen van deze ziekte aan de teeldeelen had, maar dewijl zij aan *schankers* in de keel, aan *pustulae*, *exostoses venereae* enzv. leed?

10) Wat zal men antwoorden aan hun, die aan de kwikmiddelen de eigenschap, om de Venusziekte te genezen, willen betwisten, als of dit middel niet, gedurende meerdere eeuwen, bijna alleen gebruikt ware geworden, en als of niet, bij de verbazende menigte van menschen, die door deze ziekte zijn aangetast geworden, het getal van hen, die niet konden genezen worden, zeer gering ware.

Daar deze bewijzen, die door LAGNEAU zelven uitvoeriger worden ontwikkeld, allezins aannemelijk en doelmatig zijn, onthouden wij ons van verdere aanmerkingen, en voegen er alleen dit tot waarschuwing bij, dat men het tot nog toe betwijfelen moet, of wel ooit eene *Syphilis secundaria*, of *Lues universalis*, mits men eene kwik-ziekte niet voor deze gehouden hebbe, door eene *antiphlogistische* geneeswijze alleen op den duur zij genezen, en of deze geneeswijze zelfs niet bij *primitive Syphilis*, die met *schankers* verbonden is, aan gevaarlijke *recidives* bloot stelle.

Broussais ontkent niet, zoo als wij zagen, dat de Venusziekte ook door kwikmiddelen kan worden genezen, schoon men uit zijne korte stellingen niet genoegzaam kan opmaken, of hij zelf ook in zijne Praktijk somtijds van dezelve gebruik maakt. Broussais schijnt namelijk met de werking van de kwikmiddelen in deze ziekte even verlegen te zijn geweest, als met die van de *Kina* in zuiver tusschenpoozende koortsen, de algemeene stem der ervaring niet durvende noch kunnende tegenspreken. Op dezelfde wijze derhalve, op welke hij zich vroeger ten opzigte van de *Kina* uit deze verlegenheid zocht te helpen, doet hij dit ook, wat de kwikmiddelen betreft, wier werking namelijk op eene, van zijne aangenomene stellingen niet te zeer afwijkende, wijze verklaard moest worden. Dat hij hierin zeer gebrekkig geslaagd zij, behoeven wij naauwelijks aan te merken. Indien toch het kwik en de zweetdrijvende middelen op dezelfde wijze, alleen door *revulsie* namelijk, werkten, zouden de laatsten het gebruik van het eerstgenoemde geneesmiddel kunnen vervangen, en zouden alle overige prikkelende geneesmiddelen even goed, als de *Mercurialia*, *Syphilis* kunnen genezen.

Kanker.

In de driehonderd vier en vijftigste stelling lezen wij, dat men de *scirrheuse* verhardingen van den hals der baarmoeder, en het *Carcinoma uteri* zelf, verhoeden kan, door de prikkeling van dit *orgaan* in het begin tot bedaren te brengen. Dit gevoelen

van BROUSSAIS, hetwelk elders (1) uitvoeriger ontwikkeld wordt, is te opmerkelijk, dan dat wij het geheel met stilzwijgen zouden voorbijgaan. Er is echter over de verschillende denkbeelden, die de Geneesheeren, op onderscheidene tijden, aangaande den aard dezer ziekte gehad hebben, te veel geschreven, dan dat wij het gepast zouden oordeelen, om het gevoelen van BROUSSAIS, die ook aan den kanker eenen plaatselijken en ontstekingachtigen oorsprong toeschrijft, opzettelijk te wederleggen (2).

Daar de ware kanker tot nog toe voor eene ongeneeslijke ziekte moet worden gehouden, zou het reeds veel waard zijn, om slechts een *prophylactisch* geneesmiddel tegen denzelven te bezitten. Wij merken echter met leedwezen aan, dat men ook dit te vergeefs in het gebruik van bloedzuigers zoeken zal. Ofschoon wij hiermede volstrekt niet willen te kennen geven, dat men zich nooit van dit middel met voordeel zou kunnen bedienen (3). Immers moeten wij toestemmen, dat, ofschoon deze ziekte

(1) *Examen* etc. Tom. II. pag. 228 seqq.

(2) Zie F. J. HAVER DROEZE, *Verhandeling over den Kanker*, III[de] Hoofdst. pag. 94 seqq.; in *Nieuwe Verhandelingen van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.* III D. Utrecht 1824.

(3) Zie H. FEARON, *Observations on Cancers; in Memoirs of the Medical Society of London, instituted in the year* 1773, Vol. II. London 1789. 8°. pag. 473 seqq. J. N. GUILBERT, *Considérations pratiques sur certaines affections de l'uterus, en particulier sur la phlegmasie chronique avec engorgement du col de cet organe, et sur l'avantage de l'application immédiate des sangsues.* Paris 1826. 8°. P. GASSAUD, *Heilung eines Brustkrebses durch wiederholtes Anlegen von Blutegeln, aus der Nouvelle Bibliothèque Médicale, Juin* 1827, *mitgetheilt von Dr.*

aan eene eigenaardige *Dyscrasie* moet worden toegeschreven, hare ontwikkeling echter door alle oorzaken, die prikkeling in de door haar aangedane deelen te weeg brengen, bespoedigd wordt. Ook hebben de meeste Geneesheeren door ondervinding geleerd, dat het meestal het beste is, om tegen deze tot nog toe ongeneeslijke ongesteldheid of volstrekt geene, of zeer weinige in- en uitwendige geneesmiddelen te gebruiken; de bloedzuigers nu zullen, uit dit oogpunt beschouwd wordende, een geneesmiddel uitmaken, dat, zoo de lijder er op gesteld is, dat er iets door den Geneesheer gedaan worde, in de meeste gevallen onschadelijk is, en somtijds de ontwikkeling dezer ziekte zou kunnen vertragen. Uit het aangevoerde blijkt, dat wij het gebruik van bloedzuigers in *scirrheuse* en *carcinomateuse* ongemakken geenszins altijd willen afkeuren, schoon wij ons overtuigd houden, dat men dezelve meestal even vruchteloos als elk ander geneesmiddel zal beproeven.

Oppert; in Hufeland's *Journal* etc. LXV Bd. 4 St., Berlin 1827. pag. 140 seqq.

Gedrukt bij A. ZWEESAARDT, te Amsterdam.